

Володимир Гузій

ЗОЛОТА
ОЧЕРЕТИНА

Володимир Гузій

ЗОЛОТА ОЧЕРЕТИНА

Броварщина. Історико-краєзнавчі нариси

**Броварі
“Українська ідея”
1997**

УДК 908.477.41
ББК 26.89(4УКР—4КІІ)
Г 93

Редактор та автор передмови М.Г. Овдієнко
Вступна стаття Л. Шайнюка

Гузій, Володимир.
Г 93 Золота очеретина: Броварщина. Історико-краєзнавчі
нариси. – Бровари: Українська ідея. 1997. – 400 с.

ISBN 966-95270-1-5

Книга Володимира Гузія “Золота очеретина” — перша за
всю історію Броварищини спроба системного осмислення історії
Броварського краю, його витоків, історичних і духовних джерел.

У розділі “У контексті історії” на тлі загальноукраїнських
історичних подій змальовано події, постаті і факти історії
Броварів та Броварського району. Розділ “На карті Броварищини”
присвячено історії, мікротопоніміці, аналізу прізвищ та інших
історико-краєзнавчих чинників Броварищини. “Земля Дани” — це
поетична розповідь про ріки, ліси, гаї, землі Броварищини.

Книга призначена для учнівської та студентської молоді
Броварів і Броварського району, інших регіонів України, для
широкого читачького загалу.

ISBN 966-95270-1-5

ББК 26.89 (4УКР—КІІ)

© В.М. Гузій,
Броварська райдержадміністрація,
БМКП центр “Українська ідея”

Присвячується 75 - річчю утворення Броварського
району.

*Автор та видавець щиро вдячні
главі Броварської райдержадміністрації
Київської області*

ВОЛОДИМИРУ МИКОЛАЙОВИЧУ ХОМЕНКУ
та його заступнику
ВАЛЕНТИНІ ЄВГЕНІЙВНІ ШУЛЬЗІ,
завдяки підтримці яких ця книжка побачила світ.

*Автор глибоко вдячний учителям, краєзнавцям,
працівникам Броварського краєзнавчого музею, земля-
кам — людям старшого віку, усім, хто своїми матері-
алами, спогадами допоміг у написанні цієї книжки.*

Автор
ВОЛОДИМИР ГУЗІЙ,
редактор і видавець
МАРІЯ ОВДІЄНКО,
художник
СВІТЛАНА КЛОЧКО,
коректор
ДМИТРО ОБУХОВ,
виконавець комп'ютерної верстки та дизайну
РОМАН ОБУХІВ
*працювали над цією книгою
на благодійних засадах,
з почуття громадянського обов'язку.*

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Нікому із смертних ще не вдалося розгадати таємницю нашого приходу в цей світ. Проте у кожного з нас є на землі місце, з яким пов'язана ця таємниця, згадка про яке бентежним щемом озивається в серці, куди б не закинула нас доля. Це місце, де ми народилися, вчилися осягати премудрощі життя, де найсмачніша вода і найяскравіші зорі, куди довку клікатимуть сиві очі батьків, де, як кажуть, закопано пуповину. Це наша мала батьківщина.

Якщо ви народилися на благословенній броварській землі, — ця книга для вас і про вас. Якщо ви приїхали сюди здалека чи зблизька, прижилися тут і полюбили цю землю, — ця книга і для вас. Якщо ж ви перебуваєте в нашому краї тимчасово — гостюєте чи в справах, — ця книга також і для вас. Вона — плід любові до рідної землі, до батьківщини, Батьківщини, України нашого земляка родом із Семиполок Володимира Гузія.

Хто ми? Коли, як і для чого наші далекі предки опинилися на цій землі? Чим жили, що цінували, любили, в що вірили? Володимир Гузій вперше робить спробу системно осмислити ці та інші питання нашої історії, нашого буття на землі Броварищини. У різний час окремі краєзнавчі проблеми досліджували Анатолій Погребовський, Дмитро Гамалій, Микола Барбон, Михайло Синільник, Ольга Коцюба, Іван Марухненко, Василь Сердюк, Володимир Мельник та інші наші земляки. Були публікації в районній, обласній та всеукраїнській періодиці. Однак досі ці дослідження не виливалися в цілісну систему бачення проблем, в окрему книгу. Тепер це сталося. Всьому свій час. А втім ця книга — ще одне свідчення способу мислення і життя, до якого ми ще тільки прямуємо.

На історичній, географічній та політичній карті України Броварицiana нічим особливим не вирізняється. На туристичній карті позначено лише два об'єкти: пам'ятник чекістам у Калинівці та будинок штабу Щорса в Семиполках. Проте з істинного погляду на нашу історію це лише дрібні релікти комуністичної доби з ряду тих, які, як і інші події нашого недавнього минулого, не справили на історію значного впливу, хоч і отруїли свідомість людей кількох поколінь. Реалії цієї доби знали наших земляків до своєї і чужих столиць, а то й на простори Сибіру, Середньої Азії, Далекого Сходу — аби не було ні часу, ні змоги пізнавати й осмислювати красу рідного чи сусіднього села, дошкукуватись коріння свого роду, збагнути глибинні витoki нашої древньої землі.

Ще зі шкільної лави ми чимало знаємо про Америку, Австралію, Африку, але нам нічого не відомо про Парню, Соболівку, Бервиці, Опанасів, про таємниці могил наших предків.

А скільки людей тут жили, любили, народжували дітей, співали пісень, творили, руйнували, вововали, гинули... Скільки трагедій шекспірівської сили розігралося на землі між Дніпром, Десною і Трубежем, яка називається Броварицною!

Скільки непересічних, видатних і навіть геніальних людей ходили дорогами нашого краю, якими ходимо ми щодня. Із святих київських назорбів бачив нашу землю учень Ісуса Христа Андрій Первозванний, бували тут легендарний Кий, билинні Ілля Муромець, Дюк Королевич, Соловей-розбійник; княгиня Ольга і Володимир Великий, Володимир Мономах і Юрій Долгорукий, святі князі Борис і Гліб; Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Мазепа, Петро Могила; майже всі російські імператори, польські королі Казимир і Ян Собеський; Тарас Шевченко, Михайло Коцюбинський, Павло Тичина, Олександр Довженко, Михайло Стельмах; Симон Петлюра і Микола Щорс, командарм Кирпонос і маршал Жуков, майбутній президент Чехословаччини, а тоді генерал Людвіг Свобода. У заповідних заліських лісах полювали і відпочивали Микита Хрущов, Леонід Брежнев, Фідель Кастро, Де Голль, Ніксон...

Вслухайтесь в дзвінки назви наших сіл, вдумайтесь в їхню історичну значимість для нас, людей, які тут живуть, і не тільки для нас. Броварі — це ключ до Києва; Семиполки — ворота в Київщину з півночі; Літки, колише містечко майстрів, — тепер літній курорт на Десні, а ще молода і квітуча Калинівка, древній козацький Гоголів (кажуть, у часи пореволюційного беззладдя він був три місяці столицею України).

Для броварської землі, як і для всієї України часів пізнього середньовіччя, був характерним містечковий уклад життя. Типові для того часу містечка — Літки, Гоголів, Семиполки, Заворичі, Броварі. За роки радянської влади вони перетворилися в звичайні села, втративши свою містечкову привабу. Натомість виникло типове соціалістичне селище Калита. На щастя, не втрачено старовинної назви цього села. Бог уберіг нас від планованого Чорнобиля на броварській землі — будівництва АЕС у Погребах.

З давніх-давен і дотепер стоять під вчичим небом наші любі серцю села і стоять містечком вічно. Постагають овочами столицю (не тільки українську) красилівці та трєбухівці; як і колись, приймають курортників подесенські села; зростають індустріальні Броварі, живуть своїм щоденним життям Княжичі, Зазим'я, Жердова, Заворичі, Русанів, Скибин, Кулаженці, Бобрік, Опанасів... Їх заснували князі і монахи, вільні люди і втікачі. Давно немає на світі їхніх засновників. Та живуть і досі, передаються з покоління в покоління легенди про їх заснування, про виникнення їхніх назв. Автор побував у кожному селі нашого району, записав ці легенди та перекази і переповів їх у цій книжці.

Для себе, для нас, для нащадків. Прислужилися авторові в написанні цієї книги фольклорні матеріали, зібрані в 1923—1929 рр. уніями трудової броварської школи ім. Івана Франка, яка колись стояла “на ярмалковиці” (нинішня середня школа №3) під керівництвом учителя Григорія Равчука.

У кожному з наших сіл сотні старовинних назв кутків, річок, урочищ, долин, озер, назв, що забуваються, виходять з ужитку, ідуть у небуття зі смертю людей похилого віку, в житті яких вони були невід’ємними атрибутами. А це ж німі свідки нашої історії, втратити які — просто гріх. І якби єдиним досягненням цієї книжки було збереження для майбутніх поколінь цих назв — навіть тоді значення її було б непересічним.

Я цілком свідома того, що книга має недоліки. І це закономірно. Автор не ставив за мету подати історію Броварищини вичерпно і в чіткій послідовності подій. Наприклад, у книзі епізодично висвітлено період колгоспного будівництва на Броварищині. Та це не суперечить концепції книжки.

Але ж “Золота очеретина” несе в своїй енергетиці любов до рідної землі і мудрість сотень людей, з якими зустрічався автор у процесі роботи над книжкою. З її сторінок озиваються до нас сила-силенна музейних, архівних, історичних, фольклорних джерел, опрацьованих Володимиром Гулієм, які, сподіваюся, викличуть інтерес нових дослідників нашого краю. Думаю, ця книжка — явище не броварського масштабу. Автор має своє бачення, оригінальне трактування багатьох подій і явищ української історії. Сподіваюся, “Золота очеретина” буде помітною серед видань не тільки Київщини, а й України.

Плакаю надію, що “Золота очеретина” дасть насагу до пошуку дослідникам молодшого покоління. Нехай у кожному селі Броварищини знайдеться людина, яка візьметься за написання книжки про своє село. Нехай броварці являть Україні приклад любові до своєї землі.

Уявімо собі, дорогої читачу, що в кожному районі України вийде своя “Золота очеретина”, а потім буде написано книжки про кожне село, кожен населений пункт. Які неоціненні історичні, краєзнавчі, фольклорні пласти буде відкрито! Як збагатяться ціми знаннями і почуттями майбутні покоління українців!

Я мрію про це і вірю, що так буде!

**Марія Овдієнко, редактор і видавець
“Золотої очеретини”, керівник Броварського
літературно-мистецького об’єднання “Криниця”**

У публікації Володимира Василенка (Гузія — ред.) “Золота очеретина” (“Вечірній Київ”, 1996, 2 серпня) зроблено вдалу спробу довести, що на Броварищині (Київська область) зберігся релікт міфу, корені якого тягнуться в глибини тисячоліття. У трьох варіантах цього міфу є стійка основа, що повторюється: втопився царевич у морі, яке з плином часу і силою прокляття перетворилося у болото А за однією з його версій — виросла там золота очеретина, що стала таємничим осереддям людського світу і космосу. Автор ставить закономірні запитання: “Що то ми вчота очеретина? Символом якого послання нам, сьогодинішнім чинам, з глибини неоліту вона є? Ключем до чого?”

Зрозуміло, що праукраїнський міф про золоту очеретину треба розглядати у контексті індоєвропейської міфології, шукаючи там відповідні змістові паралелі. Є всі підстави брати за основу порівняльного аналізу, насамперед, ранньоарійську (ведичну) міфологію. Лінгвіст Олег Трубочов (Росія) і археолог Юрій Шилов (Україна) доводять, що давні арії до часткового переселення їх до Індії жили у Подніпров’ї. Сучасна Київщина — лише частина цього великого регіону. Тому цілком допустимо шукати саме тут, у місцевому фольклорі, залишки пізніших трансформацій арійських міфів. Давньоарійські Веди і диньтоіранська Авеста є найдревнішими індоєвропейськими джерелами матеріалу для порівняльного аналізу, висхідною основою пошуку. Інша річ, як знайти потрібне і як пояснити знайдене. Та часом щаслива знахідка, новий факт висвічує вже відомий матеріал з несподіваного боку, виявляє в ньому приховані паралелі.

На наш погляд, саме таку переконливу паралель золотий очеретини з міфу Київщини знаходимо в одній з Вед — Атгарваведі (X, 7, 41): “Той, хто знає золоту очеретину, що стоїть у морі, той насправді — потаємний Праджанаті”. Схоже, що саме тут такий щасливий випадок: священна книга аріїв донесла через тисячоліття одну з найстародавніших міфологем, а у фольклорі Київщини збереглась його праукраїнська паралель. І все ж такі сходження потребують пояснення.

Атгарваведа — книга архаїчних заклинань, замовлянь і гімнів, багато з яких, на думку індолога Наталії Гусєвої, “древніші древніх гімнів Рігведи”. Санскритолог Тетяна Єлізаренкова вважає, що стародавню частину замовлянь і заклинань цієї пам’ятки “можна вести до загальноіндоєвропейського періоду”. Останнє твердження в аспекті нашої розмови звучить дуже сильно. Це

значить, що глибокий архаїзм Атгарваеди підвищує достовірність сходжень її образів (води – золота очеретина – золотий персонаж) з елементами праукраїнського міфу з Київщини. І саме про архаїку останнього, крім іншого, свідчить і наявність у ньому заклинань-проклять, що треба особливо підкреслити. Сказане підкріплює і те, що творцями Атгарваеди були представники першої хвилі міграції аріїв на північ Індії. У них були свої відмінності у рельєфі і міфології. Тому міфологема золотого очеретини, що збереглась у найраніших аріїв в Індії, має надзвичайно архаїчне походження. Виникає питання, чи є якийсь внутрішній критерій визначення первісності цієї міфологеми. На нашу думку, таким критерієм є її основні елементи-образи, про які йшла мова вище.

Усі найстаріші міфи, в тому числі і міфи аріїв, пов'язані з стихією першопочаткових світових вод як субстанції творення землі і космосу: "Спочатку не було нічого... з тітьми первісного хаосу раніше інших творинь виникли води". Первісні води є основою творення Всесвіту в арійському міфі про сколочування океану (Міфти Древньої Індії – М., 1975, с.15, 30-34). Можливо, що прототипом цих вод були води танучого льодовика, біля якого жили праіндоєвропейці. Ідея світотворчих вод домінує і в міфах з Київщини.

На древність міфологеми золотого очеретини вказує й пов'язаний з нею і світовими водами ранньоарійський Першобог Праджapati (породжень батько). Він – творець всього сущого, всіх живих істот. У Рігведі це отець інших арійських богів: старших (асурів) і молодших (сурів, девів). Як верховний бог, Праджapati передує пізнішому Брахмі, котрий у Рігведі ще не згадується.

Золота очеретина як рослинний атрибут Праджapati розкриває у ньому певні істотні риси. Видатний спеціаліст з ведійської міфології Ф.Б.Я. Кейпер (Голландія), коментуючи мотиви міфу, де атрибутом бога або його втілення є водні рослини (наприклад, лотос), зауважує, що інші варіанти цього міфу є "трансформацією більш старого мотиву – мотиву золотого очеретини" (Кейпер Ф.Б.Я. Труды по ведийской мифологии – М., 1986, с.178). Такий висновок відомого вченого має для нашої розмови принципове значення. Рослинне втілення Бога є надзвичайно архаїчним. Згадаймо Неопаліму Кушину зі Старого Заповіту – терновий куц, котрий горить і не згорає, – в якому бог Ягве явився Мойсееві. У основі світогляду людей далекого минулого лежить так званий "закон символічної еквівалентності" (С Шайер), згідно з яким кожний предмет є не тільки тім, чим він є насправді, але й ще чимось іншим. Тобто предмети реального світу, в тому числі й рослини, виступають посередниками між

божеством і людиною (наприклад, жертвуване бові). Тому така релігійна архаїчна атрибутика, на наш погляд, і підтверджує належність Праджapati ще до неолітичного пантеону. Одночасно оверлоаний бог аріїв – не тільки творець Всесвіту і Землі, а й сам є породженням життєдайних первісних вод. За одним з шірінтів міфу, від третьої хвилі у водах творення виникає тепло, від чого народжується і сам Праджapati як золотий зародок. Можна висловити припущення, що золота очеретина, з цього погляду, є предметним відображенням, уособленням цього митодково зародка, посередником між богом і людьми. І мабуть не випадково золота очеретина породжується у тій же стихії первісних вод, що й золотий зародок Першобога.

А мотиви утоплення царевича у міфі з Броварщини – це вже тіше переосмислення мотиву перебування Праджapati у лоні первісних вод, котрі його породили. Оскільки царевич і його влада являлись післянеолітичного часу, то цілком допустимо вважати, що золота очеретина у найраніших варіантах міфу була атрибутом бога давньої релігійної системи і у праукраїнців. Бо тільки за ці умови ця міфологема могла зберегтись і дійти до нашого часу. Для цього потрібна була і безперервна етнічна основа ч її розвитку на відносно постійній території. І лише тоді, коли змінилась релігійна система праукраїнців, а влада племінних вождів змінилась царською (об'єднання племен), у трансформації прикарпатського міфу місце божества зайняв царевич. Саме такий від розвитку головного персонажа виразно простежується, наприклад, у шумерському міфі про Гільгамеша.

З якими ж археологічними культурами на території України можна пов'язати праукраїнців і протоаріїв як реальних носіїв міфу про золоту очеретину? Спільністю міфу є безперечним свідченням етнічної спільності. Спираючись на дослідження археологів Дмитра Телезія, Леоніда Залізняка і антрополога Ірини Потєхної, праукраїнці і протоарії представлені відповідно Дніпро-донецькою неолітичною і середньостоговською неолітичною археологічними культурами, між якими існують зв'язки етнічної спадковості. Дніпро-донецька культура була мисливсько-рибальською, а середньостоговська – скотарською. Мабуть, правдоподібним може бути припущення, що міф про золоту очеретину міг сформуватись, швидше за все, у риболовецьких племен, життя яких пов'язане з водою, очеретом. Наявність же такого міфу – у скотарських племен є відображенням у ньому давнішої риболовецької стадії їх розвитку. Дніпро-донецька неолітична культура була тією етнічною спільністю, з якої винишли протоарії. Свідченням цього є численні лексичні сходження між санскритом і східнослов'янськими мовами. Міфологічний образ золотого очеретини також підтверджує цю культурну й етнічну

спільність, безперервність їх наслідування у часі. І виціліти протягом тисячоліть та дійти до нашого часу ця міфологема могла лише при одній умові: для етносу, котрий жив на теренах України у давнину, ці міфічні образи були життєво важливими складниками його духовного світу, вірою і філософським осмисленням буття.

Леонід Шайнок, доцент Волинського державного університету ім. Лесі Українки ("Вечірній Київ", 28 листопада 1996 р.)

**У КОНТЕКСТІ
ІСТОРІЇ**

Золотий вершник

Перші поселення на території Києва та його околиць виникли близько двадцяти тисяч років тому. Це широко підтверджено архео-логічними матеріалами. Свідчення перших космогонічних уявлень, що збереглися на нашій території, також відносяться до тих далеких часів. У людській пам'яті збереглися речі, які важко збавнути звичайним людським розумом.

Наприклад, оригінальний міф про створення Землі децю відрізняється від аналогічних міфів, поширених у слов'янських землях: "У нас землю називають маткою. Її створив Бог з однієї крапельки землі. Він посіяв її, і вона виросла за два тижні. Земля — це блидо, яке стоїть на чотирьох слонах, а вони стоять на хмарі. Землі 196 століть. Коли слон поворухнеться, буває землетрус".

Цікаво, що археологічні і міфологічні джерела різночасно збігаються за віком — двадцять тисяч років. Причому цей міф побутував у минулому столітті, коли археологічні дослідження широко не велися.

"Місяць створений з такої трухлявини, як ото пеньок дубовий, що світиться. Місяць — це земля, де жили два брати. Один з братів після сварки взяв другого на вила. Їх і зараз видно на Місяці".

"Коли Адам согрішив, то Бог послав його добувати хліб у поті чола свого. Він орав до ночі, а роботи було ще дуже багато. Тоді Адам просив Бога дати йому світло вночі. І Бог створив Місяць. Увечері Бог запалює на небі одну зірку, а від неї загоряються всі інші".

Калитянська версія цього міфу уточнює: "Була скрізь вода, а в ній плавав морський князь — чорт. Бог послав чорта, що мав одне око, одну руку і одну ногу, щоб той дістав жменю піску з морського дна. Той набрав у жменю піску, а для себе зховав піску до рота. Бог посіяв пісок, і з Божого піску виник білий світ, а у чорта в зубах виросли Соловки". Калитянську версію записано в 1929 році, тому згадка про Соловки зрозуміла ("до чорта в зуби").¹

Як видно із змісту, наведений міф — землеробський. Його можна віднести до початків трипільської землеробської культури. Трипільська цивілізація мала значні досягнення і в землеробстві, і в астрономії, і в будівництві великих поселень.

Вона використовувала оригінальні втрачені знання древніх цивілізацій. Саме трипільці, очевидно, започаткували найдавнішу систему літочислення, яка налічує вже 196 століть.

Доцільно припустити, що трипільці передали свої знання, своє літочислення нащадкам — полянам-землеробам. Отже, до традиційного міфу про створення світу, зокрема Землі, Місяця, наші предки-землероби дописали нові елементи оповіді, оригінальні образи. От тільки хто вів те прадавнє літочислення аж до наших часів? І яка невідома нам і надзвичайна подія світової історії трапилася, що від неї було почато відлік нового часу?

Археологічні матеріали дають картину безперервного заселення киево-дніпровського регіону з тих прадавніх часів. Із 6 тисячоліття до н.е. в північному Причорномор'ї формується індоєвропейська спільність народів, одна з прадавніх цивілізацій.²

Міфічний епос індоєвропейців найкраще зберігся в давньоіндійських джерелах. Досить багато елементів цього епосу збереглося і в українському фольклорі. Колядка, записана в селі Погреби, має певні мотиви індоєвропейської міфології:

Спредвішні
народився бог Вішні,
Він по землі походить,
нас із світу призовів.

Дивно, навіть неймовірно, але ця колядка донесла до нас із глибин тисячоліть згадку про бога Вішну (Всевишнього). За твердженнями деяких дослідників, батьківщиною головного героя всесвітньої відомої "Рамаяни" Рами є береги Дніпра. З давніми індоєвропейцями, які мали самоназву арії (в слов'янському варіанті орії), пов'язана одна з найважливіших подій давнього світу, що на тисячоліття змінила спосіб життя на Землі. Це приручення аріями дикого коня — тарпана.

Роботу з вивчення цієї події світової історії активно ведуть американські вчені. Так, дослідник Селліван вважає, що "перші коні були приручені в степах України за 4350 р. перед Христом". У своїй публікації в газеті "Нью-Йорк Таймс" у 1994 р. він називає у зв'язку з цим три населені пункти, в т.ч. і Євминку. Археологічні дослідження виявили в цих населених пунктах кістки коней, сліди упряжі, коліс.

Ситову першість винайдення колеса деякі вчені також надають давнім матеріальним історичним культурам степової України.

В українській пресі було опубліковано результати досліджень Нью-Йоркського антрополога Девіда Ентоні, який вивчав сліди від нудочок на лубах древніх коней за музейними колекціями

Росії та України. В одній із колекцій він знайшов найдавніший слід. Вуглецевий аналіз відносить цей експонат до IV тисячоліття до н.е. Родоначальником верхової їзди, як стверджують американські вчені, був якийсь сміливець із річкових трав'янистих долин Дніпра — Десни.

Автори сучасних досліджень давнини трактують аріїв як оріїв-землеробів, та перш за все арії були казковими кентаврами цивілізації вершників. Упіймати дикого скакового коня-тарпана було не складно. Уже в історичні часи в лісах Сіверщини київський князь Володимир Мономах упіймав своїми руками 120 диких коней.

Згадувана вже Євминка знаходиться на північних околицях нашого краю. Там давно досліджено трипільське поселення. А поруч у броварських землях існувало загадкове городище Крем, на гербі якого було зображено золотого вершника. Чи випадковий цей збіг? Може, настав час поставити на нашій землі пам'ятник коню тарпану і його приборкувачу — Золотому вершнику? Золотий вершник — це легендарний хлопець-семиліток на коні.

Очевидно, першою патронею культу коня була язичницька богиня Дана. Пізніше її функції перейшли до християнського святого — Миколи. Уже в 12 ст. святий Єфрем Перейславський, не випадково, канонічно вводить у нашому краї свято Миколая, покровителя рибалок і коней. "Микола пасе коней. На Миколу, навесні, перед виведенням коней на пашу кроплять священною водою". Це вже епізод протиязичницької боротьби.

Арійська культура стала основою формування подальших цивілізацій і культур, що змінювали одну одну на нашій території, — трипільської, скіфської, слов'янської. Переважно це осідлі землеробські культури.

У V—III тисячоліттях до н.е. на території нинішніх Дарниці, Троецини і далі лівим берегом Десни до Крехасва — Євминки були масові поселення трипільців. Для них характерні житла-землянки, культивування ячменю, проса, поширення керамічних і кременієвих виробів. У казках про ці часи кажуть: "За царя Гороха, коли людей було трохи". У броварських переказах говориться, що землянки давніх язичників засипав пісок. Бо більшість досліджених трипільських поселень розташовані на піщаних намівах долини Десни — Дніпра. В урочищі Узвіз (Євминка) стався обвал берега, і ще до революції там виявлено давнє трипільське поселення, велику кількість череп'я, глиняні фігурки людей.

Особливістю трипільської культури на Броварщині є існування тут войовничого родоплемінного об'єднання софійських племен (за назвою села Софіївки Баришівського

району), матеріальна культура якого пов'язана з широким виробництвом зброї, з торгівлею з Грецією. Це місцевий варіант трипільської культури третього тисячоліття до н.е. Трипільці тут схожі на скіфів, які цінували зброю, військову доблесть, сповідували культ меча.

Дослідження могильника-некрополя на 195 поховань (поблизу Красного хутора) лісового масиву Броварського бору теж свідчить про войовничість трипільців Броварщини. Тут знайдено вісім бойових сокир, декілька мідних кинджалів, наконечники дротиків і стріл тощо.

Але археологічно перспективні високі береги Десни, вкриті й досі лісами давньої Остерської пуці, археологами практично ще не досліджувались.

Трипільські поселення нашого краю мають особливість: вони майже єдині на лівобережжі Дніпра -- Десни. Трипільська цивілізація займала простори від Дунаю і Карпат до Дніпра. Можливо, призначенням анклаву трипільської культури за Дніпром був контроль дров'яного так званого "янтарного шляху" з Балтики до Середземномор'я. В Єгипті і в давній Греції високо цінували бурштин. Алатир-камінь, алтарний камінь, усім каменям камінь цінувався як перша безкровна жертва. От і був тоді Дніпро одним із перших важливих торгових водних шляхів давнього світу.

Напевне, вже в ті часи землероби-трипільці витіснили мисливські племена за Трубіж, і деякі риси етнічної несхожості населення подесенського і трубізького регіонів збереглися до нашого часу.

Землероби-трипільці запровадили тут свою культуру вогневого землеробства. Лісове землеробство, лугове скотарство, рибальство, бортництво, гончарство стали базою постійних трипільських поселень у Подесенні. При підсічному трипільському землеробстві дерева в лісі звалувались у кружок верхівками до купи. Навесні, як підсохне, їх спалювали. Це був пал, паленина, поле. Трипільське землеробство в лісовому краї відрізнялось від традиційного. В лісах піщані землі було легше обробляти, це не степовий чорнозем. А спалений ліс давав не тільки добриво, а й звільнення від дикої рослинності, зменшення затрат на обробіток полів. Саме на таких землях трипільці ввели нову культуру — просо. Сіяли на таких кружаках просо, що потребувало сухих ґрунтів та жаркого літа і через це не боялось посухи. Ця культура вирощування "царського проса" збереглася від "царя Гороха і царя Вівса" до наших часів.

Ще на початку нашого століття люди на лісових площах одержували високі врожаї. Корчували в Боровиці соснові пеньки і 2 — 3 роки на тому місці сіяли просо.

У броварському переказі про походження хліба розповідається, як колись хліб родив такий, що колоски були від землі й до верхків. А пізніше Бог за педвчність забрав у людей хліб і на прохання собаки залишив тільки один колосок. З того часу і харчуються люди собачою часткою хліба.³

Трипільські поля-поляни були круглої форми, як і поселення, де життя ставились по колу. Ймовірно, що ставились поселення саме на полянах. У наших лісах повно таких назв — Дашкові кружки, Орловський, Климов, Борсукив, Нициков, Довгий кружки і т. ін.

Підсічна система землеробства потребувала до 12 полів, які ласівалися по 3 — 4 роки, і 40 років, поки виростав новий ліс. Ось чому "кружків" було багато.

Пізніше там, де ґрунти багатіші або удобрені, кількість полів зменшувалась до 6-7. Це називалось лядюю, або лядською системою землеробства. Ця система широко використовувалась у I тисячолітті н.е. Сліди ляди збереглися в Семиполках. Тут, на краю придеснянського лісу, є урочище Лядське Озеро і сліди поселення дотатарського часу. Навіть у 1830 р. для хутірських поселень Чернігівської губернії рекомендувалася шестизмінна система землеробства, тобто та ж старовинна лядя. А в 1922 р. в наших селах застосовувалось чотирипільля.

Тільки в кінці 19 ст. в умовах гострої нестачі землі, інтенсивного обробітку, застосування добрив постає трипільна система перелогів і толоки.

Така історія давнього броварського землеробства.

Сліди трипільських землеробських поселень вченими досліджено в Пухівці, Погребях, Броварях, Рудні та в інших населених пунктах. До трипільських слідів можемо віднести назву урочища Рашків Кут. Поруч розташовані Дашкові Кружки. Місцеві жителі кажуть: "Рашків Кут став, як світ став". Власні імена Раці і Даш досить поширені в усьому ареалі трипільської культури Правобережжя. На другому кінці трипільського ареалу, на Дністрі, є давні міста Рашів і Данів, Рашкова долина.

"Кут" по санскритськи "пік", "вершина". І справді, Рашків Кут — це високий схил, мис над долиною ріки. Одночасно це означає і поселення: кут, куток, кутор, хутор. Згадаймо назву польського міста Катовіце. Як бачимо, донині в наших топонімах виразно простежуються залишки правми.

У нашій давній історії землеробські традиції переходять від трипільців до скіфів-землеробів, до поляни. Лісові трипільці-

поляни жили на тих же землях, що й поляни, згадані Нестором-літописцем. Свої поселення вони ставили на високих мисах річкових долин, як і поляни свої гради, мали єдину землеробську культуру. За переказом, перші поселенці Рожівки – поляни. Недалеко від пухівського трипільського поселення протікає заплавою річка Полянка. За переказом, на її берегах колись жили поляни.

То коли з'явився плем'я полян? А чи не були поляни, як і поляки, генетичною частиною трипільського племені? І якщо до нас доходять перекази з глибини одного чи двох тисячоліть, то відстань у 3 тисячоліття між трипільцями і полянами не така вже й неосяжна.

Якщо проаналізувати всі давні сліди язичництва наших предків за переказами старих людей, постає саме космогонічна картина броварського язичництва.

Наші пращури поклонялися космосу!

Старі люди вважали сонце, місяць, світ, зорі, землю, грім, блискавку і райдугу живими істотами. Якщо їх попрохати, то вони змилюються. Кажуть, що раніше люди вважали сонце за святе і молились до сонця, коли воно сходить. Коли помічали на сонці чорні плями, чекали наближення кінця світу. Сонце було правим оком Бога, а місяць – лівим. Сонце і місяць – батьки всіх зірок.

Наші предки знали, що всередині землі горить вогонь, бо там колись святий Маковій запалив свою будку. Люди вважали вогонь за живу істоту, яка може говорити, але його мова не є людською. Через блискавку небесний вогонь вітається із земним. Люди мали звичай хрестити вогонь, щоб його не вкрав чорт.

Неспочату воду наші предки вважали священною, а місце, де зникає вода, заклитим.

Язичницька віра наших сіверських предків була така сучасна, екологічна і космогонічна!

МІФОЛОГЕМА ЗОЛОТОЇ ОЧЕРЕТИНИ

Найбільш давньою і поширеною легендою броварського язичницького фольклору є легенда, початки якої можна віднести до трипільських часів: "Колись пливла по річці (Десні) цариця на золотому човні. Знялася буря, і цариця впустила у воду свою дитину. І прокляла вона це місце, тому чиста вода стала гнилою, болотом".¹

Ці події пов'язуються з болотом Оврут. Воно визначне тим, що це чи не єдине з боліт Російської імперії, про яке згадується в географічному словнику Максимовича за 1801 рік. І в цьому є якась загадка.

За Максимовичем, болото Оврут простяглося на 25 верст. Сьогодні це болото є основою заповідного Залісся. У давнину тут, під корінним берегом Десни із 30–40-метровими кручами, протікала річка. Води Десни вирували під самою горою, тут було глибоке, до 12 метрів річище. Люди називали це місце Оврут, Врут від давньослов'янського "швидка, вируюча вода". Аналогічні назва міста Овруч – Вручий і південно-слов'янське "врутак" – джерело.

У давнину, в епоху неоліту, трапилася якась природна катастрофа, і Десна по заплаві відійшла від корінного берега на 5–6 кілометрів а колишнє річище ріки перетворилося на гниловод, заросло торфом. Це була катастрофа для людей, які жили на березі річки, і мабуть тоді склалася легенда релігійно-філософського змісту.

Вдалося датувати цю легенду. Річкова протока заросла шаром торфу від 6 до 12 метрів, а в середньому 7–8 метрів. Вчені стверджують, що торф наростає зі швидкістю 1 мм за рік. Товщина шару торфу 7 метрів відповідає проміжку часу 7 тисяч років. Отже, катастрофа на Десні сталася 7 тисяч років тому, а це 5 тисяч років до н.е. Час трипільських поселень Даринці, Пухівки, Євминки. Час, коли люди жили коло бистрої води і вживали слово Оврут.

Цариця на золотому човні – це "цариця небесна", богиня матриархату. Єгипетський бог Ра також плавав по небу на золотому човні. Тут усе за канонами тих часів, бо час трипільської культури збігається з часом будівництва єгипетських пірамід.

Впустити у воду дитину -- означає принести річці людську жертву. І тоді з волі та за наказом богині річка міняє течію, а саме місце стає заклятим і неспридатним до життя. Все відбувається з волі богів!

Легенда набуває ще більшої достовірності, коли ознайомитися з інше одним її варіантом. Ось як богиня прокляла річку: за переказом, “вона взяла гребінь, тільки не той, що для волосся, а той, що коноплі чешуть. Запалали його, кинула у воду і сказала: “Щоб ти горіло, щоб ти диміло, щоб ти провалляя пішло!”²

Той великий гребінь -- це ж тризуб річкової богині, як тризуб Нептуна чи Посейдона, богів моря. А палаючий тризуб -- це символ небесної сили богині, як палаючі мечі ангелів на іконах.

Прокляття богині магічне -- воно має матеріально-фетишну основу з киданням тризуба у воду, а також словесну традиційну трикратну форму. Словесна форма прокляття і зараз звучить якось архаїчно; згадуються і дим, і вогонь, і провалля потойбічного світу.

Який гріх зробили древні люди, що боги відвернулися від них? Може, порушили екологію, зрубали, спалили приборежні соснові ліси на дровах, і тоді піднялися піщані бурі і прийшли в рух піски? Чи не на це натяк у проклятті богині? Ще одне послання з неоліту, з язичницьких часів, з трипільського часу -- тризуб, елемент герба України.

Ця семиолківська легенда унікальна своїми подробицями. В інших придесьнянських селах згаданий сюжет доповнюється.

Ось пухівський варіант цієї легенди: “Колісь від Міжгір'я, де була пристань, до Броварського бору було море. По цьому морю їхав царевич (який? -- ніхто не знає). Гуляв на кораблі та й потонув. Почувши це, цариня закляла все море, і воно перекинулось у болото. А корабель плив у цей час над яром, от він і став там на землю. Звідси і назва -- Царевий яр.”³

“Жив дід Омелько, якого дражили Сободем і з якого сміялись, а він казав, що знає на болоті товсту очеретину, яку якщо відткнути, то буде море знов.”⁴

У Рожівці про урочище Царів Яр розповідають, що “там утопився якийсь царевич, коли вода доходила до горбів. На лузі, в болоті, знаходять залишки старих кораблів. Коло Царського яру стояла пристань і ворота”.⁵ Ворота, пристань -- це ознаки язичницького града-міста.

В іншому переказі згадується озерце Корабель на заплаві Десни. “Розгулялось море, хвилі. І втопився царів син. І прокляла цариня море:

-- Щоб ти заросло болотом і очеретом!

І виросла на тому болоті золота очеретина. Але тепер її ніхто не бачить. І тоді буде море знов, як хлопець-семиліток на

коні знайде в болоті очеретину, половина якої золота, а половина срібна, і вирве її”.⁶

Очеретина здавна була символом української гетьманської пачди, як і булава. Влади чи віри?

Програвши битву під Боровицею в 1638 р., козаки знищили “чоругви, комишини, печать”.⁷ Тут булава навіть не згадується. В середньовіччі очеретина палиця зі срібним навершям була символом влади в ремісничому цеховому братстві села Літок і Світільного. Що значить “золота очеретина”? Символ якого послання нам, сьогодишнім людям, прийшов із глибин трипільського часу? Ключ кому і до чого? Може, золота очеретина закриває “ящик Пандори”, і, відкривши його, ми одержали гниле Київське море біля Межигірської пристані? Море майже на тих же історичних теренах. І попливли по морю давні домовини, що встали з розритих могил, покинутих могил наших предків. А пройшов час, і з дня того давнього моря прийшла катастрофа світового масштабу -- Чорнобиль.

Ім'я тієї давньої всесильної богині-цариці можна майже однозначно встановити. За УРЕ -- це Дана, персонаж східнослов'янської міфології. Але це не зовсім так, бо Дана -- богиня релігії матриархату, персонаж індоєвропейської міфології. У більшості випадків вона виступає як річкова богиня, богиня водної стихії.

Культ Дани поширений на теренах Індії, Середземномор'я, Європи. Вона -- наш Прометей, володарка вод, що породжує вогонь небесний. Вона дала своє ім'я всім великим рікам -- Дніпру (Данапру), Дунаю, Дону, Дністру, Десні, Двіні. Вона родоначальник цілих народів -- датчан і данайців. Найпоширеніше в світі жіноче ім'я Дана-Анна-Ганна походить від її імені. З її іменем перегукуються й імена римської богині Діани та литовської Юрати, що жила на дні моря в бурштиновому палаці (лит. “юра” -- море).

Її приносили жертву -- дань, данину. А в релігійні свята танцювали ритуальні танці-данці (англ. “dance”, лемківське “данці”) і співали величальні релігійні гімни -- молдавське *дойна*, латвійські *дайна*ви, українські “ой дана-дана”.

Культ Дани був всеосяжним: від її імені пішли десятки ритуальних слів -- день, дно, донечка, мадонна та інші. Це було релігійно-філософське вчення неоліту, залишки якого збереглися до наших днів у мові, фольклорі, казках, звичаях. Воно ще чекає свого дослідника, бо це неocenний скарб людської культури. Чи не для того росла на болоті золота очеретина, щоб відкрити цей скарб?

Наша броварська Дана не єдина. Етнограф Афанасєв-Чужбинський сто років тому слухав на Дністрі переказ про

царицю Домну, яка плавала на золотій галері, володіла магичною силою і була дуже войовнича.

Є аналогічний переказ в Обухівському районі про Нещертове болото на Стугні.⁸

І значно ближче — калитянська оповідь “про якусь пані, що на човні весною випливала гулять у ліс, на болотні острови”. “Гуляння” — це язичницьке давнє свято, на зразок російського “Красна Горка”. Мотив “гуляння на човнах” звучить і за Трубежем, у ярославських лісах. За переказом, саме цариця Ярославка заснувала село.

У броварському фольклорі зберігся ще один спогад періоду матриархату: “Колись жінка була старша над чоловіком. Якось Бог зайшов у хату до одного чоловіка. А той не пускає: жінка зла, буде бити! А Бог і каже: “Ну як уже буде — будем почувати!” Але прийшла жінка і побила чоловіка. І тоді сказав Бог: “Хай буде чоловік старшим!”

Додаткового дослідження потребує мотив загадкових кораблів і плавання їх по давньому морю.

У нашому краї збереглося досить багато переказів про якісь загадкові плавання, пристані, великі кораблі і давнє море, щоб не вважати ці перекази випадковими, занесеними ззовні.

Так, звідкись припливли засновник Києва — Кий, Калита — Калита, поддесенські рибалки, плаває і Соловей Будимирович. Не раз кияни, за переказом, збирались сісти на кораблі і попливти за море, рятуючись від ворогів. За яке море?

Птоломеє згадує сім пристаней по Дніпру, а наші перекази згадують пристань у Міжгір'ї (невже Птоломеєва?), а крім того, і в Рожівці, і в Калиті (аж дві), Заворичах, Мокреці, Бобрику, Богданівці. І скрізь перекази про знахідки — великі кораблі з журавлиними носами. Перед війною залишки такого корабля виявлено коло Калити і Мокреця. На болоті Оврут на глибині шість метрів у торфі було знайдено рештки великого човна. Є відомості про те, що такого ж човна знайдено і в верхів'ях болота Оврут, коло Євминки.⁹

У Рожівці зберігся переказ, датований 1830 р., про човен у Царевому Ярі. Його своїми очима, як була дитиною, бачила 96-літня бабуся: “Корабель був у два рази більше за байдак, із залізними і мідними (бронзовими?) скобами. З одного боку високий, як стіна, а з другого розвалений, його розтягували. Під горою було болото, по якому не ходили ні люди, ні скотина, бо було грузько. А зараз усе окріпло”.¹⁰

Що це — броварський ковчег з Царевого Яру?

У нашій історії за традицією вважається, що слов'яни плавали на однодревках, на них вони ходили на Царград. Костянтин Багрянородний так їх і називає “моноксилами” —

однодревками. Але наші човни більше схожі на запорозькі чайки, на кораблі варварів камори -- вузькі і легкі човни з двома ручними веслами на 30 чоловік. Їх можна було достатньо легко перетягувати на волоках у лісах. Ось чому їхні залишки часто трапляються далеко від великих рік.

Наш земляк О.Шафонський на початку 19 ст. писав: “І понині біля Дніпра, Десни і Остра на заплавлених місцях і болотах знаходять від великих, хоч і не винішніх, а від морських кораблів куски”.

Це майже морські кораблі, і потреба в них виникла, коли було море, про яке неодноразово згадується в легендах. У свій час Броварський бір був приморським лісом.

На древніх картах римських істориків позначено, що Борисфен-Дніпро витікає з великого озера. А до римлян це “батько історії” Геродот у 5 ст. до н.е., описуючи похід перського царя Дарія на скіфів, у землі будинів-гелонів (полян-сіверян?), знадує Прип'ятське море: “Вся земля їхня покрита лісами різної породи. Серед лісової частини їхньої країни (Полісся?) знаходиться озеро. В болотах і очеретах цього озера ловлять ондру, бобрів, лося”.¹¹ Птоломеє називає це озеро Амадока.

Готський історик Йордан уже в історичні часи Кия (4 ст. н.е.) повідомляє, що Дніпро “народжується величезним болотом, витікаючи з нього, як з матері”.

У середині 17 ст. француз Боплан у своїй книзі “Опис України” розповідає, як від козаків він дізнався, що 2000 літ тому українські рівнини були покриті морською водою.

А ось зовсім уже недавня картина походу шведського короля Карла XII. Йдучи з військом через Польщу, він дійшов до Шпеська, виліз на вежу і, подивившись на весняну повінь Поліського моря, заявив, що далі не піде.

Пашевне, саме це Поліське море і згадують численні в торчії та переказні джерела. Географію і клімат давніх часів важко реконструювати. Навіть у порівняно недалеких історичні часи інші обриси мало Чорне і Балтійське моря. Тясмин та Ірдинь були старим річищем Дніпра з найбільшим на Дніпрі широким.

Десна, як стверджують деякі джерела, впадала в Дніпро там, де і Прип'ять.¹² І ще зовсім недавно повеневі води Дніпра і Десни зливалися через болота Видра, Вершини в межиріччя. Стож не відстає дивним, що трипільці жили на березі моря, яке розливалось від броварського бору до вишгородських гір, то Міжгір'я. Тому і були в давнину морські великі кораблі-човни, були і численні плавання, і морські катастрофи.

А древня богиня Дана, як і Нейтун, була морською богинею, вишню Поліського моря. Українські жінки старшого віку

носили на голові хустину корабликом. Звичай чи слід давнього культу?

Легенда про Дану, як легенда історична, не загубилася в українському фольклорі. Але з язичницької вона стала християнською: "Плив човен по Дніпрі, а в ньому молоде подружжя з малим сином. Та молода мати не втримала дитину, і вона впала у воду. А вночі з'явився святий Миколай і наказав матері йти вранці до храму Святої Софії. Ще здалеку почувла мати крик малого синочка, що лежав коло образу Миколи Чудотворця".

Християнська обробка давньої язичницької легенди очевидна. Використовуючи силу одвічної ідеї втрати близької людини – дитини, християнська церква вказує на опти-містичний шлях, додаючи до сюжету християнське чудо воскресіння з мертвих. Християнський святий сильніший за язичницьку богиню, і він переймає її релігійні функції, бо, як відомо, святий Миколай також був покровителем мореплавства і моряків.

Броварська легенда про Дану – одна з рідкісних легенд, що зберегла елементи культури, мови, релігійно-філософського світогляду трипільського часу.

Кожне слово легенди має вагу історичного золота. Які волхви її склали? Що хотіли сказати своїм нащадкам? Що цінували? В що вірили? Розгадка потонула у водах легендарного моря.

ОРЕЯ

Трипільський період в історії нашого краю тривав не одне тисячоліття. Археологами виявлено сліди трипільської культури в Пухівці, Зазим'ї, Погребах, Вигурівщині, Літочках, Рожнях, Княжичах, Рудні, Броварях. Ця схематична карта давніх поселень значною мірою збігається з нинішньою картою району. Простежується історична цілісність територій від тих часів до нашого часу і за фольклорними джерелами.

На зміну трипільській приходить скіфська цивілізація, культура залізного віку, культура степових курганів, що проіснувала майже тисячу років. Історія скіфів, їхні звичаї, культура – неясні, невідомі за творми Геродота. Геродот називає скіфів найчисленнішим народом світу.¹ 2500 років тому сформувався багатоплемінний скіфський союз. Геродот наголошує на автохтонності скіфського населення, яке веде свій родовід від богині ріки Дніпра і елліна Геракла. Але ж богиня Дніпра – це персонаж трипільської язичницької міфології, а Геракл має свого українського фольклорного відповідника – Котигорошка. Та й самі скіфи, за Геродотом, кажуть про себе, що вони – корінне населення. Історія скіфів загадкова: "найчисленніший народ світу" безслідно зникає з історичної арени. І немає зараз народу, який би однозначно заявив про своє скіфське походження і свої права на багату історичну спадщину скіфів. Як же так, такий численний народ і бездітний?

Скіфи жили в основному між Дніпром і Доном, на Лівобережжі, в Причорномор'ї і на Кубані. Звідси вони робили свої походи в Малу Азію, Єгипет, Закавказзя. Саме тут знаходяться знамениті скіфські кургани. Загадка зникнення скіфів трохи роз'яснюється, якщо звернути увагу на міграцію їх під час вторгнення в Скіфію 700-тисячного війська перського царя Дарія. Геродот писав, що степові скіфи відправили своїх дітей і жінок на північ, у ліси, до дружніх племен, туди, де шліше була Сіверщина. Це було в V ст. до н. е. Цей час описано у "Велесовій книзі": "І божеська птиця сказала: "Ідїть на північ".² В обох книгах згадується, що скіфське та роксоланське населення і межиріччя Дніпра і Дону ховається на півночі, в сіверських

лісах. Території розселення і скіфів, і роксоланів, і сівері, і навіть козаків разюче збігаються – межиріччя Дніпра, Дону, Сіверський Дінець і Кубань-Тмутаракань. Давня назва Дону – Слов'янська ріка, а Слов'янським, Руським, Козацьким називали Чорне море.

На території району виявлено численні сліди скіфської культури. Це скіфська група курганів у районі Жердови–Кулаженці. Власна назва Курган трапляється майже в кожному селі Броварщини (Літки, Семишолки, Рудня). Хто з нас бачив різноманітні наконечники скіфських стріл? Цікава і багата колекція предметів скіфської культури зберігається в шкільному музеї села Погребів. Бронзові наконечники стріл з Погребів і Вигурівщини могли бути виготовлені біля Красного Хутора. Там археологи виявили бронзоліварну майстерню. Залишки скіфського поховання, уламки грецьких амфор знайдено поблизу села Нухівки.

На південному краї нашого району (Бориспіль–Баришівка) археологи виявили сотні (!) скіфських курганів-могил.³ У недалекій Сеньківці досліджено групу багатих курганів (нині вони мають висоту 0,5 м – 1 м). Зовсім недалеко від нас, за Дніпром, і знамените Кругле городище. А навпроти нього був літописний град Саків (біля села Вишеньки). Коло Жердови в кургані знайдено роги оленя. Це ознака загальновідомого скіфського культу оленя. Самі себе скіфи називали “саки”, що значить “олени”. Смутно про цей культ нагадує требухівський переказ про оленя, вбитого в диці краях. Є здогад, що трубізькі скіфи мали тут язичницьке капище, требище.

З літописних джерел відомо: найдавніше історичне населення Броварщини – це сіверське плем'я слов'ян. Такі історично-етнографічні племінні формування виникли значно раніше літописних часів.

Схоже, що саме сівер і є ідейною наступницею скіфської спадщини. Дивує разюча схожість скіфів і сіверян. Скіфи, як і сівер, були завзяті мисливці. Досить згадати, як Геродот, описуючи похід Дарія на скіфів, наводить епізод, коли між вишикуваними до вирішального бою скіфськими і перськими військами пробіг заєць, і мисливські серця не витримали – скіфи кинулися за зайцем. Знахарство, жертвоприношення, поминальні обряди скіфів і сіверян схожі. Скіфи, по-слов'янськи скити, були скитальцями, як і мисливська сівер. Від них і пішла назва скит, лісова літня будка сіверян.

Про походження сіверського племені дещо розповідає “Велесова книга”: “Жив Богумир, мав трьох дочок – Древу, Скрєву, Полюву і синів Сієва та Руса. Від них і пішли деревляни, кривичі, поляни, сіверяни і русь”.⁴ І хоч слов'янських племен

параховується дванадцять, ці – найдавніші. Від них і пішли інші – радимичі, в'ятичі, бужани.

Після Богумира був Ор (Орій). Вважають: від Орія пішов трипільський землеробський народ. Цікаво, що в межиріччі Десни і Дніпра лісисто-болотиста місцевість носить назву Орея. Що це – країна Орія, Оріяна? Країна, де вперше було приручено коня?

За “Велесовою книгою” виходить: сіверське плем'я існувало ще в трипільські часи як самостійне етнічне утворення. Чи це тільки легенда? Виникнення окремих руських племен, як і більшості слов'янських об'єднань (анти, венеди), відбулося так давно, що історики не фіксують цих початків. Немає однозначних поглядів на постання мови, звичаїв, культури окремих племен.

Сіверське або взагалі слов'янське плем'я могло виникнути тільки на базі скіфської культури або мало входити як складова частина до скіфського союзу. Друга версія більш вірогідна. “Велесова книга” називає їх руськоланами (історична література згадує роксоланів). Корінь “русь” звучить у наших топонімах Русотин-Русанів, у назві легендарної броварської річки Русава.

У IV ст. н. е. сталася соціальна катастрофа, відома під назвою Великого переселення народів. З азійських степів до Європи вдираються орди гунів, за ними хозари, алани, угри, булгари, печеніги, половці, татари. Скіфську цивілізацію остаточно зметено, розтопано східною степовою бурею. То була велика біда. Ось як описано ті часи у “Велесовій книзі”: “Жнива спалені, дим стояв і попелище. Вітер піднімав хмари попелу, і степ горів, горіла вся земля.”⁵

Логічно стверджувати, що сіверське плем'я, яке в якійсь формі входило до скіфського союзу, першим зазнало степової навали.

Переживши катастрофу, скіфсько-сіверське роксоланське населення частково переселяється на північ до Дніпра, Десни, Сіверського Дінця. Частина тримається Руського моря, де освоюють Тмутаракань і засновують Неаполь Скіфський (Крим). Третя вітка сівері – сібери-серби – закинута на побережжя Балтики, на Балкани, де постали сербська Країна, альпійська Країна, область Уккерн полабських сербів, сіверське князівство на Віслі. Скрізь вони ставили свої україні.

Називаючи сіверян племенем (на кшталт американських індіанських племен), ми робимо помилку. Сівер – це ранньосередньовічна народність, що має свою древню історію, освоює величезні території від Рязані, Курська, Сіверського Дінця до Тмутаракані (Кубані), Полтавщини, Чернігівщини, Переяславщини. Ця величезна напівдержавна вресіт-ресіт у

1024 р. утворює, хоч і не надовго, своє ранньофеодальне Чернігівське князівство-державу на чолі з тмураканським князем Мстиславом, розділивши традиційно, як і колись, усю Руську землю пополам по Дніпру, повернувши свої одвічні землі.⁶

На жаль, в історичній літературі майже зовсім немає досліджень окремих слов'янських племен. Щодо сіверян таких джерел усього два: свідчення Нестора-літописця і праці археолога Дмитра Самоквасова.⁷

Нестор свідчить: "А сівер живе в лісах, як всякі звірі, їдять нечисте, срамословіє у них перед батьками, дружин не буває, сходяться на всякі ігрища між селами і крадуть жінок собі, мають по дві-три жони. А як вмирають, то творять тризну, а потому кладуть мертвого і спалюють, збирають воду, складають в малу посудину. Не відають закону Божого, але творять самі собі закони".⁸

Самоквасов же, досліджуючи сіверські поселення, стверджує, що сівер це в 9 ст. стояла на більш високому рівні розвитку, ніж це подає Нестор-літописець. Таке ставлення печерського мовха до язичницької сіверської автономії цілком зрозуміле. Ближче до Києва була броварська сівер, яка оберігала свої язичницькі традиції. У броварському переказі від діда-прадіда подається розповідь про давнє язичницьке свято: "У сараї збиралась сила-силення відьмаків, і всі співають, другі плачуть, треті танцюють, кричать, регочуть, свистять (!). Оце – кажуть весілля і свято їх."⁹ Дерев'яні сараї-храми відомі з історії полабських слов'ян (язичницький храм в Арконі). Необхідно відзначити особливість броварської сівері, яка має однотипні родові тотемні прізвища: Соловей, Ворон, Сорока, Зозуля, Воробей, Крук, Лебідь, Сокіл, рідше Кабан, Лось, Лисиця, Бобер, Тур.

Уся книга археолога Самоквасова пронизана ідеєю: сівер це нападкці скіфів. На користь цієї тези він наводить численні аргументовані докази. Стверджує, що праатьківщина сіверян-скіфів – Дике Поле. Сам Нестор-літописець і багато візантійських авторів називають руське військо скіфським. Князь Святослав Ігоревич також названий скіфом. Його воїни не по християнськи спалюють своїх товаришів, які загинули в битві. Це все сіверські впливи, адже мисливці-сіверяни були обривками пошани.

Пояснення самого слова сівер етнограф Афанасьєв-Чубинський трактує так: "Сівер, – це ті, що носять сиві шуби". Іншу версію подає давня броварська загадка про вітряк: "Ішов він на горбах, на 14 ногах, кличе свого сина Северина до себе гудити". Тут Северин – Борей, Стрибог, вітер. А ми

його внуки. "Велесова книга" називає родоначальником сівері Сієву – прототипа індоєвропейського божества Шиви.

Сівер має свою, мисливську, а не землеробську економіку, свої закони. Ватаги сіверян ведуть активну хозарсько-арабську торгівлю зі Сходом і Кавказом. Через сівер пролягають основні торгові шляхи на Схід. Ватаги сіверян – це прообраз майбутнього чумацтва. Походи князя Святослава на Каспій і Кавказ були зумовлені і сіверськими інтересами.

Однією з найбільших степових навал була хозарська. Сліди перебування хозар збереглися в назві заплавної річечки Козарки коло Зазим'я, Козирового болота, лісового урочища Оберового ("обрн" – хозари), двох поселень у верхів'ях Трубежа – сіл Козари і Кобижча. Хозари до Чернігова не дійшли, а вся боротьба сівері і хозар точилася на Переяславщині. Очолила цю боротьбу сіверська місцева знать, сіверські князі. Відомо, що у племені дерев'ян була племінно-родова династія князя Мала. Такої ж династії потребувала й сівер. Літописи не згадують про сіверську племінну аристократію, але сіверськими князями були Кий, легендарний Люб (засновник Любеча), князь Чорний (засновник Чернігова), який, за переказом, очолив боротьбу проти хозарів.

Плем'я дудібів потрапило в хозарське ярмо, де їх примучували, а поляни данини хозарам зовсім не платили, а носляли їм меч. Сівер же після впертої боротьби відстояла свою свободу і платила лише символічну данину "по білці з диму".

Зберігся переказ про ті часи. В наших лісах, у Броварському лісі і в Гаях, багато курганів та деревних могил. У переказі розповідається: "Як ті орди були розбиті, то воїнів ховали в лісах".¹² А князя-богатира Чорного поховали у великому кургані язичницького центру на Десні. Разом з князем у могилу поклали й оздоблені турові роги. До атрибутів релігійного культу вони не належать, навесню то пов'язано з якимись обставинами особистого життя князя, з трубизьким ареалом легендарних золоторогих турів.

З часом сівер встановлює широкі контакти з Хозарським каганатом, активно розвиває торгівлю. Протягом 7–10 ст. на Русь іде широкий потік арабських срібних дирхемів. Тільки в Києві археологи виявили 10 тисяч (!) арабських монет. На східній торгівлі виростають Чернігів, Переяслав, Київ, Любеч, Новгород-Сіверський – міста сіверської землі. Давній переказ того часу пояснює ситуацію і причину заповування грошей. "Торгували, змії приносив силу грошей. А тому відьмаки (язичники?) під дубами і соснами ховали їх у горщиках. Коли орда забере молодих, то старі люди жили з цих скарбів".

Чому виникла значна сіверська торгівля? Це традиція скіфського часу, коли тривали давні торгові відносини з поитійськими греками. Саме завдяки цим контактам і прийшли в українську мову такі архаїчні грецькі слова як калина чи левада, що по-грецьки відповідно означають красива і поляна.

Слов'янська цивілізація почалась, як і святий Київ, з благословення апостола Андрія Первозванного. Він вважався засновником Києва, патроном Русі і Шотландії. Учень Ісуса Христа, апостол Андрій, проповідуючи християнство, здійснив далекі подорожі на Схід і Північ. Перебуваючи в Причорномор'ї, біля гирла Дніпра, в I ст. н. е. і почувшись про слов'янські племена середнього Дніпра, він піднімається вгору по річці і в мальовничій місцевості на київській горі ставить хрест. Апостол пророкує: "Бути тут граду великому!".

Апостол Андрій, брат Петра, як і апостоли Лука, Павло, — історична особа. Його подорож до Києва була насправді. Київ того часу — найбільший язичницький центр Східної Європи. Про що думав посланець і учень Христа, якого сам Ісус прозвав Першим, Первозваним, вдивляючись у задніпровські далі, сінцію броварські ліси? Хто з наших далеких предків зустрічався особисто з апостолом, чи ступала нога апостола на пісок броварського берега?

Минуло дві тисячі літ. Та чи стали ми правдивими християнами? Хрестив нас святий Андрій Первозваний, хрестив князь Володимир Хреститель, хрестили при вступі до козацтва... Тепер черговий ренесанс християнської духовності. А ми — вічні язичники!

Та все ж у ті часи щось сталося. На Правобережжі, в центрі полянсько-трипільської землі, постає землеробська зарубинецька культура. Після неї — черняхівська культура, ареал якої поширюється від Прин'яті до Дунаю і Карпат. Встановлюється широкі торгові контакти з Римською імперією. Зростає і значення київської околиці. Тут виникає столиця антського союзу племен. У граді Лебедин, над річкою Либідь, проживає Бус — вождь усіх антів. Поляни були таким же великим племенем, як і сівер. Будучи одного походження — з Богумірового кореня, — вони спільно боролися проти ворогів і порізно жили на лівому і правому берегах Дніпра. Ліс і поле, мисливці і землероби. Цей древній, ще скіфський союз став полянсько-сіверським союзом, прапочатками Київської Русі.

В епоху Великого переселення народів Бус у 360–375 рр. очолює боротьбу полян проти германських племен готів. Хід цих подій описав готський історик Йордан. Відгомін цієї боротьби вчувається в слов'янських переказах і скандинавських сагах. Після кількох перемог над готами Буса було схоплено

(іняхом зради) і разом із 70 близькими до нього вельможами розіг'ято на хресті. Це сталося 375 р. Таким чином полянське плем'я було позбавлене княжою аристократією. Династія Буса (Божа) закінчилася.

Чи не ця подія стала основною причиною становлення династії Кия? Сіверський князь Кий був майже сучасником Буса. Вождь сіверської племінної військової демократії мав своє городище на протилежному березі Дніпра навпроти Бусового. Його град носив і його ім'я — Кийлов. Кийлов знаходився на березі Дніпра, і для переїзду в нову столицю Кий вибирає звичайний човен-дуб. На знатне походження родини Кия вказує той факт, що його брати поселилися окремо, кожний у своєму замку, на своїй горі. Рід Кия на лівому березі мав значні доходи від багатой сіверської землі в тогочасній "валюті" — хутро, віск, мед, смола. В їхніх володіннях протікала річка Золотча, яку називали так за її рибні багатства.

Можливо, поляни прикликали до себе княжити сіверського князя, можливо, між ними були якісь династичні й історичні зв'язки. Але сіверський князь стає великим полянським князем. У Кийлова з'являється молодший брат — Київ, а був ще й Киявець, заснований Києм на Дунаї. Це вже традиція. Згадаймо і наш Куйловець (Кулаженці). Свою нову резиденцію-град Кий ставить не на Бусовому городищі коло Лисої гори — міжплемінного язичницького центру, а коло хреста, поставленого апостолом Андрієм. На Бусівці він поселив лише свою сестру Либідь. Поляни, що втратили свою племінну знать, легко покорилися сіверському князю. Це була знаменна подія: утворення племінного полянсько-сіверського союзу, утворення київської княжої династії, яка проіснувала до Аскольда і Діра. І пізніше сівер очолила довготривалу боротьбу проти варягів, за полянсько-сіверський союз.

Навряд чи заснування невеликого града могло зробити ім'я Кия легендарним. Проте створення нового державного об'єднання, нового релігійного центру, припинення війни з гунами й готами, відкриття шляху до моря і Візантії обзасмертило ім'я Кия. Природний союз лівого і правого берега Дніпра стає історичним союзом протоукраїнської держави. А ім'ям Кия стала називатися її нова столиця Київ.

Нестор-літописець вважає: Кий не міг бути перевізником через Дніпро, бо ходив, як князь, на Царград. Тут нема суперечності. Кий, як князь-митар, брав мито біля торгових переправ через Дніпро. Він, як і Бус, контролював дніпровські переправи, що приносили йому значні доходи. В пізніші часи ці митні функції продовжував рід Воропа-розбійника. Справіку

кйловські землі входили до складу вороньківських, оскільки, напевне, роди Кия і Ворона були спорідненими.

Полянсько-сіверський союз відомий з арабських джерел під назвою Куява.

Пізніше переселення народів ще тривало, хоч воно вже не несло для слов'ян біди, тяжких наслідків. Ішли угри і булгари. "Стажа всжами, де ниші Угорське," — пише Нестор-літописець. Михайло Грушевський вважає угри йшли ватагами і нікого не примучували. Це ж підтверджує і броварський переказ про "перебігаючі народи": "Люди виставляли страви в горщечках на стіл, надворі. Вночі щось загуркотіло, як кінь перебіг, і так цілу ніч гуркотить. Горщечки вночі вилізали. А як не зварить хто, то хата цілу ніч ходором ходить, будуть гупать в стіни і вікна. І ніхто цих перебігаючих народів не бачив".

Напевне, міграція угорських племен була не військовим походом, а переходом голодних і змучених людей, що тікали в теплі землі від якоїсь соціальної чи природної катастрофи.

У 9 ст. нова загроза прийшла з півночі — владу в Києві захоплюють варяги, вбивши Аскольда і Діра — останніх представників сіверської династії Кия.

Дуальне правління полянсько-сіверським союзом мало в собі, як звичайно, певні суперечності, чим і скористалися варяги. Олег, очоливши давній племенний союз, розбиває хозар, "іде не сівер і победі сівер, і положи на них дань легку".¹³ Сівер, звільнившись від хозарської данини, платить символічну данину кийівському князю-варягу, зберігаючи свою автономію. Зовсім це так вчинили кийівські князі з древлянами, які не входили до полянсько-сіверського союзу. Триває багатолітня війна, палають древлянські міста Вручій, Іскоростень. Данина збирається тяжка — і не один раз на рік.

У ті далекі часи природно-географічні умови були близькими до сучасних. Броварський край має унікальне стратегічне положення біля переправ через Дніпро. Такого унікального положення не має ні Переяслав, ні Чернігів. Це був ключ від Києва зі сходу, край, оточений Дніпром і Десною, болотно-лісовими масивами Остра, Трубежа, Альти, майже острів, окремійша земля. Кордони цієї землі визначає лінія давніх городищ: Літки--Семиполки--Заворичі--Русанів. Ця лінія простежується і далі на Бориспільщині: Стариця--Бориспіль--Вороньків--Вишеньки. Сюди збігалися в давнину історичні сіверські шляхи: Дукова дорога, Бакаївський шлях, Соляний шлях на Крим, Залозний шлях на Дон, лівобережна Царградська дорога, Татєва дорога.

За броварським переказом про цю сиву давнину, "якийсь пан польський, (князь полянський?) оженився на "дівчині-

каліні" і, що для нас найважливіше, заснував легендарне князівство Бровар.

У 1962 р. в торфовому болоті в районі Дударкова--Требухова було знайдено унікальну сокиру з рога оленя. Вчені вважають, що це культове знаряддя. На одній її стороні зображено птаха і довговолосих чоловіка та жінку. А з другої — стилізоване зображення сонця, чотирьох свиней і трьох коней, що виходять з-за дерев. Ці зображення можна назвати своєрідним символом нашого краю. Згадаймо нашого солов'я-тотема, приручення коня, ритуального требухівського оленя і "бійно кочівників", діброви, в яких свиноїдці випасали свиней.

Цікавим об'єктом, відомим з язичницьких часів, є болото Ковпит. Ковпит — це старе річище Десни, як і Оврут. Про нього збереглося багато давніх легенд. Колишнє озеро стало трясовиною, бісівським болотом, заклятим місцем, місцем перебування злого духа. Поблизу болота проходила древня Басанська дорога до кийівської переправи, і людям часто ввижалися тут усілякі примари. Класичним є місцевий вислів: "Іди ти в Ковпит!" (тобто до біса). Цей вираз поширений не тільки в довколишніх селах, а й у дальшому від болота Требухові. Легендарна переказна історія про язичницьке болото Ковпит недосліджена. В документі 1657 р. Ковпит згадується ще як озеро.¹⁴ Дослідник Броварщини Микола Барбон наводить переказ, що назва Ковпит (з латини — "мочалище") пішла від латинянина, який у середні віки збудував тут водяний млин.¹⁵ Проте, напевне, ця назва, як і багато інших гідронімів, значно давніша і пов'язана з язичницьким фольклором. Очевидно, й Лиса гора, про яку є згадка в матеріалах ревізії 1784 р. ("під нею болото без імені, що йде з Остерського повіту"), була десь поблизу Ковпита і Піщаних гір.

У переддень становлення Київської Русі відбувся процес історичного й етнічного формування в нашому краї. По Трубежу людність скіфсько-сіверського походження, на бережжі Дніпра — Десни — з домішкою трипільсько-полянського населення. Навіть у назвах сіл відчувуються ці традиції. На деснянському березі майже немає поселень, названих за іменем першого засновника (Літки, Зазим'я, Пухівка, Рожни, Княжичі, Свиноїди). Трубізькі ж поселення, навпаки, беруть свої початки від першопоселенців-засновників — Треби, Калити, Русановича, Кулаги, Опанаса, Рудого, Бобрика. Археологічно трубізькі поселення відносяться до більш пізнього часу.

Сіверська історія не загубилася в глибині віків. Ще у 18 ст. на етнічних сіверських землях функціонувала Гетьманщина з козацько-сіверськими столицями Глуховом, Батурином. До нашого часу зберігся поділ на "сьогобічну і тогобічну" (Лівобережну і Правобережну) Україну.

Скандинавські дружини Олега, що прибули на Русь, застали тут квітучу країну. В своїх сагах вони називали Русь Гардарікою – країною міст. Варязькі дружини, крім звичного пограбування і розбою, йшли на Русь і з заповітними цілями. За древніми скандинавськими сагами, тут, на Дніпрі, була їхня прабатьківщина – Велика Світьольд (Велика Швеція), батьківщина язичницького бога Одина і земля обітована Оіум. А знаходили тут нормани багатий торгівлею і людьми край. Охорона торгових доріг сприяла становленню державних функцій.

На східній хозарській торгівлі уже тоді постали три найбільших міста Русі: Київ, Переяслав, Чернігів. У сіверській землі – найбільшій з руських земель – виростають нові міста Любеч і Новгород-Сіверський. Вони стають на чолі літописних волостей, на чолі сіверських удільних князівств. Крім названих волостей, відома ще й Всеволозька волость у верхів'ях р. Остра. На чолі волостей стояли малі князі або півкнязі. Броварська околиця, з огляду на її стратегічне розташування, мала свою волость, її автономія при дніпровських переправах і численних торгових шляхах була об'єктивною необхідною. Це давнє утворення, легендарне князівство Бровар, давня волость династії Кия–Ворона. Літописець Нестор підкреслює сіверськомисливське походження роду Кия: "бяху ловяща зверіє".¹ До цієї волості належить і давній родовий град Кия – Кийлов. Від малого півкнязівства і пішла відома назва "кгрунт півкнязівський". Згідно з Новгородським літописом, брати Либеді були розбійниками. У деяких билинах (про Годиневича, Потока) Либеді виступає як дочка чернігівського князя. Все це, як і належність Кия до сіверського роду Ворона-розбійника, засвідчує походження Кия з автохтонного сіверського населення лівого берега Дніпра – Десни. Кий спочатку контролював південну дорогу і переправу через Дніпро до Бусового городка, брав мито, і тому Нестор-літописець подає його як "перевізника через Дніпро".

Давня Русь-Гардаріка була вже тоді країною міст. За нинішніми історичними даними, Київщина мала 450 давніх городів-поселень, а лісова Чернігівщина – 150. Нескладний математично-історичний аналіз дасть цифру – 15 поселень на

Броварщині. Це майже всі основні села району, що були ще в дотатарські та язичницькі часи. Цю думку підтверджує і відомий дослідник Переяславщини Василь Ляскоронський, який вважав, що майже всі нинішні села стояли на своїх місцях у давнину, але під дещо іншими назвами.

Не можна сказати, що в літописних джерелах не згадується наш край. Літописи та інші джерела називають Городок, Пісочин, Ворочичі, Ольжичі, Носов на Руді, Русотин, Княж-Бронь, Баруч, Милославичі, Дарницю, Рай, Милятичі, Звіринець, Радосинь, Летське поле, Трубіж, Золотчу, Долоське озеро. Але в деяких випадках встановити конкретну локалізацію цих об'єктів складно.

То коли ж виникли поселення в нашому краї? Безумовно, в глибоку давнину, але є більш конкретні дані. Так, княгиня Ольга ще в 947 р. почала ставити погости і перевесища по Десні, де, як пише Нестор, "є село Ольжичі і донині". Свята Ольга стала першою покровителькою нашого краю.

У 988 р. рече князь Володимир: "Се недобре, що мало міст коло Києва". І почав ставити городи по Десні, по Вострі, і по Трубежеві, і по Стутні, і почав набирати кращих людей і від слов'ян, і від чуді, і від кривич, і від в'ятич, і поселив їх в тих городах".² Володимир збирав не просто кращих людей, а богатирів, заселяв їх у гради-кріпості і тримав там на випадок війни. Де ж жили Ілля Муромець, Добрина Никитич, Альоша Попович, Михайло Поток? У Русанові, Заворичах, Зазимньому, Княжичах чи в Деснянському городку? Пишучи про гради, літопис не подає їхніх назв. Ольга ставила свої села лише по Десні, а Володимир уже сягає в глибинні сіверські землі по Трубежу.

Якщо врахувати стратегічно-господарський фактор, давність поселення, то Володимир Великий заснував давні Рожни, Пухівку, Остер, Козелець, Заворичі, Світільне, Русанів, а можливо й інші поселення. У княжі часи, вірогідно, вже були такі поселення як Погреби, Зазим'я, Літки, Свиноїди, Рожівка, Броварі, Требухів, Літочки, Опанасів, Богданівка, Димерка, Княжичі, Гоголів, Калита, Семиполки. Правління князя Володимира і його дії стали доленосними в історії нашого краю. Володимир захоплює княжий престол у Києві 979 р. Його батько, князь Святослав, усе життя провів у далеких походах на Візантію, Дунай, Кавказ, Волгу і мало займався внутрішніми справами. Після смерті Святослава минуло сім років, і знову піднялась регіональна зять. Протягом 981–984 рр. Володимир, як і батько, здійснює далекі походи на Червені гради, на ятвягів, болгар, в'ятичів. Ці походи більше схожі на придушення повстань і заворушень. Але 988 р. Володимир різко

змінює політику: припиняє бойові походи, примусово охрещує Русь. "Путята хрестив мечем, а Добриня вогнем".³

Процес християнізації був не дуже успішним, бо через 80 років Нестор-літописець називає слов'янські племена дикими і язичницькими, зробивши виняток лише для полянського племені. Володимир не був святим. Він убив свого брата Ярополка, привів чужинців-варягів. Син рабині не мав авторитету серед киян. І лише після прийняття християнства він змінив стиль свого життя. Та й дата 988 р. для прийняття християнства не є однозначною. В 1866 р. виходить книга "К празднованию тысячелетия первого крещения россов в Киеве", в якій початки християнства виводяться від часів Аскольда.⁴ Варяги, які прибули на Русь, були християнами. Саме вони, а не Володимир Великий, уособлювали християнство. У сіверського племені відразу ж і склалося однозначне ставлення до варягів — ворог, вражий син.

Характерно, що сівер не бере участі у варязько-руському поході князя Ігоря 944 р. на Царград. Після розгрому Володимиром язичницького центру в Києві язичницький релігійний клір переходить за Дніпро, в сіверські ліси. Туди перемістилася і легендарна культова Лиса гора (урочище Святище на Піщаних горах). Тільки цим можна пояснити функціонування язичницького центру біля невисокої піщаної Лисої гори в Броварському лісі замість давнього центру на високій горі над Либіддю.

Володимир починає будувати городи і замки по Десні, Острі й Трубежу, щоб долати язичницько-сіверський спротив. Князь буде на далеких кордонах міста Володимир на Клязьмі і Володимир на Волині, але не меншу увагу приділяє і ближньому Задніпров'ю.

Літописи замовчують цю невідгудну для київської княжої еліти боротьбу. Язичницька сівер очолила боротьбу проти варягів-християн. Відголоски цієї боротьби вчуваються в переказі про Солов'я-розбійника, пізнішому суперництві Києва і Чернігова, київської династії Мономаховичів і чернігівської династії Ольговичів. Володимир віддає ближні сіверські землі варягам і чужинцям "на прокорм". Збереглися лише три власне варязькі назви — Варязька печера, Варязький острів на Дніпрі і озеро Варяги північніше Семиполок. Напевне, в центрі Остерської пуші і стояв варязький гарнізон. Сліди такого гарнізону є і в Ігорівщині-Вигурівщині. Після смерті Володимира під Лиственном, на кордоні Сіверської Русі, в 1023 р. відбувається битва варягів із сівер'ю: "Поставив Мстислав сівер в чело проти варягів. Була тьма, молнії, грім. Була січа сильна і страшна. І побігли варяги за море, в Швецію. А вранці побачив Мстислав

(який із дружиною не брав участі в битві — В.Г.) лежашу сівер і варяг Ярославових." Після цієї битви назавжди зникають з політичної сцени варяги, утворюється сіверське Чернігівське князівство. Вся Руська земля ділиться по Дніпру навпіл. Сівер одержує свої одвічні землі, "і був мир і тишина велика на всій землі."

Цікаво, що киево-чернігівський мирний договір було укладено біля Городка (Вигурівщина). Фактично відбулося поновлення давнього руського договору (сівер — поляни) ще з часів Кия.

Сівер закрила варязьку сторінку історії Русі, але процесу християнізації не зупинила. Християнство принесло зміни не тільки в релігійне, але й в економічне життя, що призвело до переділу власності, зокрема землі. Монастирям передаються колишні общинні релігійні язичницькі урочища, встановлюються форми феодальних відносин, закріпачується вільна язичницька людність. Близькі до Києва броварські землі стали полюгоном цієї політики.

У лісах, там, де стояли кумири і божки, — "рублять церкви". Це була не найкраща ідея, бо дерев'яні церкви скоро гинули. Звідси пішли численні легенди про церкви, що затонули, запали під землю. Там, де броварське озеро Орловщина, стояло село: "а була Паска, як святили її, а тут раптом, як загуде, і провалилась церква, бо були люди грішні."⁵ Грішні, тому що язичники. Подібні перекази побутують у Погребах, Літках, Требухові, Калиті, Острі, Гоголеві. "Церкви проваливались під громовий шум і галас гинучих людей — стогін, крики, мукання корів, іржання коней, і раз, опівночі, з-під води інколи чути той галас."⁶

Росіяни за одним із подібних переказів поставили оперу — "Сказание о граде Китеже", а ми свої гради Кітежі забули. В переказах розповідається про божницю, яка провалилась. Та люди вірили, що прийде час і вона стане знов. Назву язичницької божниці сівер перенесла на перші християнські церкви — Остерську і Борисову божницю, Давидову божницю коло Зазим'я, Турову божницю на Подолі.

Наш край починає швидко заселятися монахами, стає краєм монахів, землею обітованою, Богом даною, "богданівкою" для київських і переяславських монахів. Сліди численних поселень монахів трапляються в Броварях, Красилівці, Требухові, Літках, Димерці, Богданівці, Семиполках, Троєщині, Княжичах та інших селах. Постають лічниці для хворих і немічних, монастирські господарства, скити.

У наших древніх лічницях, без сумніву, бували видатні лікарі того часу Агапіт і Аліпій. Аліпій був не тільки лікарем, а й художником. Спеціальними рослинними фарбами він лікував

людей від багатьох хвороб. Агапіт, як відомо, вилікував Володимира Мономаха. Діяльність цілителів відома з Київського патерика. Дивовижно, що ще одним джерелом про них є народна пам'ять. У ворожінні-заговорі від хвороби, записаному в 1929 р., є слова: "Свята небесна цариця: Мокрино, Марино, Агапіте, Агаліпіе..."⁽¹⁾

Відгомін теми захоплення монастирями сіверських земель у Димерці і Богданівці вчувається в народному вірші:

Як почули це монахи,
Аж зраділи небораки:
"От тоді ми заживем
Як ці села заберем."⁷

Поселивши монахів і найманців у градах, князь Володимир здійснив колонізацію Броварської "волості", удільного князівства. Цікава і подальша доля представників цих етнічних груп. Напередодні татарської навали 1240 р. нащадки чуді, муроми, кривичів втікають у рідні північні краї. З ними переселяються в безпечну завозьку північ, у далекі північні монастирі і броварські монахи. Монахи переважно теж були прийшлими. Вони й заносять з багатої культурно-духовної спадщини Київської Русі у Московщину монастирську культуру та елементи сіверського народного епосу, який у формі російських билин постає як вияв монашої ностальгії на півночі за нашою теплою "богданівською" землею. Не виключено, що всі билини київського циклу створила одна талановита людина.

Знедолена броварська сівер залишається в отчому краї і ще в часи першої татарської навали "козачиться", зорганізовується на дніпровських островах у козацькі ватаги, зберігає одвічні традиції і фольклор.

Тому популярна сьогодні ідеологічна теза російських істориків про переселення людної Русі в Московщину не є переконливою. Туди переселилися, повернувшись на свою батьківщину, нащадки варягів, чуді, муроми, суздальці і монахи. А ми, сини поганські Солов'я-розбітника, залишилися.

Арабський хроніст Аль-Бекрі писав про будівництво руських градів: "Вони направляються на дуги, багаті водою, і означають місце кругле або прямокутне і викоцують рів. Викопану землю звалюють у вал. Вал укріпляли, зв'язували деревом, поки не досягали бажаної висоти. Відмічали двері, до яких проходили по дерев'яному мосту".⁸ Це опис сіверського городища на плавистій землі, калька-схема скіфського городища серед плоского степу. Зовсім інші городища будували поляни на високих мисах річкових долин.

Арабське свідчення про це відноситься до 7–8 ст., коли араби через хозар вели активну торгівлю з сівер'ю. Саме така

конструкція городищ у Русанові, Світільному, Заворичах. Найкраще збереглося загадке городище Крем на болоті Оврут коло Літочок – одне з найбільших в Україні. Проте воно досі майже не досліджувалося. Могутні вали поросли лісом. Через болота до високого східного берега йшла гребля. Городище мало кілька входів-дверей. Серед городища – глибока западина. Там, за переказом, жителі городища закопали свої скарби. Коли наблизився ворог, вони викопали глибокий колодязь і сховали всі свої церковні і домашні цінності, а самі вирішили розбігтися.

За іншим варіантом, там закопано дві бочки з золотом, але тим, хто намагався копати, шлях до скарбу перепиняє залізний ланцюг.

Переказ оповідає, що головні срібні ворота цього городища перед приходом татар закопано в піщаних дюнах Галаковщини. Сто п'ятдесят років тому була лихоманка пошуку скарбів. Десятькі людей копали піски, але срібних воріт так і не знайшли.⁹

Золоті чи срібні ворота – древня язичницька традиція. Так, за легендою, сховано за морем і золоті ворота Києва. Срібні ворота були в місті Володимира на Клязьмі, у містечку Срібне на Чернігівщині. Ворота, як пізніше церква, були гордістю кожного міста. Їх прикрашали іконами, хрестами, різьбою, рушниками, срібними і золотими деталями. Легенда наділяє їх людськими рисами, почуттями, здатністю розуміти мову людей. Вони мали символічне значення. Їх берегли, як ключі від міста (символ воріт), за їх красою судили про багатство міста.

На воротах городища Крем був герб – зображення золотого вершника. У часи татарської неволі жителі Крема, очевидно, переселилися за Десну і Дніпро – "розбіглися". Хоч є традиційне свідчення, що на ворогів з валів городища скидали колоди.

За такою ж схемою було побудовано і Деснянський городок у Пухівці, в заплаві Десни. Перший пухівський городок стояв на березі самої Десни і потерпав від нападів з річки. Але, очевидно, потерпав і від повеней, бо пізніше його було перенесено далі від річки. Тут є певна асоціація з закладанням поселення спершу княгинією Ольгою, а пізніше – Володимиром.

Саме в Пухівці сходились давні київські дороги – Літня і Зимня. Назва дороги Літня і назва села Літки – одного кореня. Одна дорога йшла по заплаві Десни, а друга – вершинами пододілу Десни і Трубежа. Форма назви Деснянський городок відповідає літописній назві Остерський городок і свідчить про одночасне заснування цих поселень Володимиром Великим у 980 р. Деснянський городок, за переказом, був зруйнований татарами. "Руські дружини розбили тут татар, але й самі полягли". Татари за цей опір відповідно помстилися, рознесли

городок “у пух і прах”. А деякі історики стверджують, що опір татарам було вчинено тільки в Московщині. Хіба Пухівка не наш Козельськ?

У тій же низці городищ і городище у Вигурівщині. Старі люди називають Вигурівщину помістям князя Ігоря — Ігорівщиною. “Тут є два вали, в одному жив сам Ігор.” У середні віки тут зафіксовано три древніх кургани. У валах під час розкопок 1905 р. викопували кістки людей-велетнів із великими головами і міцними зубами. Ймовірно, то були високі скандинавські варяги з дружини князя Ігоря. Араб Ібн-Фадлан писав: “Не бачив я людей більших, ніж вони, як дерева пальмові”.¹⁰

На острові в Зазим’ї стояв Зазимній двірець. За переказом, при князях руських тут було провалля, і через нього пролягала Стара Гать. Та ж традиційна схема давньоруського городища, де гаті-греблі вели по заплаві до корінного берега броварського бору. Але назва “двірець” підтверджує, що це був ранньо-феодалний замок, а не поселення-городище.

За переказом, такий же двірець був і в Княжичах, у лісі. Його називали Княжий двірець. Ще один двірець фіксується біля Русанова (урочище Двірець) і Кулаженців. Як відомо, великі київські князі і вельможі мали двори. Відомо Красний двір на Звіринці в Києві. Це також замок-двір, а двірець — менший замок, замок сіверського малого князя.

Відомий замок князя Юрія Долгорукого за Дніпром, що звався Раєм. Такий же двір Володимира Мономаха був біля озера Долобського, де відбувся з’їзд князів.

Тут же, навпроти Києва, був і літописний Городок у бору, недалеко від річки Радунки-Радосині (за Василем Ляскоронським Родунка), що витікала біля Троещини і протікала нижче Вигурівщини паралельно Чорторію. У 1110 р. князь Володимир Мономах бачив при Радосині знамення: вогненний сніп над Печерською лаврою, який полетів по небу в напрямку на Городок через Дніпро.

Десь тут були літописні Пісочин і Воровичі. Назва Пісочин, очевидно, пов’язана з вигурівським топонімом Піщані гори, а Городок — зі Сторожовими горами. Назва Воровичі, за нашою версією, пов’язана з назвою урочища-лугу Вороговище в Броварях. Можливо також, що це старі язичницькі села, які згадуються в переказах і які “провалились під землю”. Це Старе село в Погребах, село на озері Орловщина і біля Ковпитського болота.

Зовсім інший характер Рожівського городища і городища на Половецьких горбах, що розташувалися над ярами, на

високому березі. Є згадки про пристань і ворота, про древні скарби.

На Трубежі добре відомий городок у Заворичах, що давно досліджується. В. Ляскоронський писав: “Городок в Заворичах знаходиться близько болота Трубайло, він круглої форми.”

Добре збереглося і велике городище в Світільному, теж традиційної форми і побудови. При ньому, за валом, був ще й великий посад. Менше й іншої конструкції городище знаходиться в Русанові. Воно також непогано збереглося. В літописах згадується похід Ізяслава 1147 р. “А от Нежатина шед і ста у Русотина свої полки”. Один з варіантів назви Русотин — це наш Русанів. Усі ці трубізькі городища поставлено Володимиром Великим, але є ознаки, що тут були і більш ранні поселення.

Сліди давнього поселення, без сумніву, фіксуються і в гребухівському урочищі, відомому за переказами, — Горочанах (город Чан). Тут знаходять стару кераміку. Схема городища традиційна — озеро-болото і острів.

У переказі також згадують град у Семиполках, який, як і Пухівський городок, довго боронився від татар. Жителів Семиполківського городка було вирізано татарами. Словник Брокгауза і Ефрона називає Семиполки поселенням дотатарським.

Ще одна лінія городищ фіксується на півночі району, на кордоні Переяславського і Чернігівського князівств. Відносини цих князівств були специфічними. Вони належали до сіверської землі, сіверського племені. Коли наростала загроза зі степу, роль Переяслава підупадала, а натомість зростала роль Чернігова, і навпаки. Сіверські князі, що правили в Новгороді-Сіверському, переходили до Чернігова, чернігівські до Переяслава, а звідти до Києва. Броварський край у системі сіверських земель посідав значне становище між Києвом, Переяславом і Черніговом. Сюди вели торгові дороги, тут стикались інтереси князівств і степових народів. Саме сюди вперше прийшли печеніги, половці, татари.

У письменних джерелах згадуються залишки давніх городищ у Літках і Семиполках.¹¹ Це був природний північний кордон Переяславщини по лінії лісової річки Кривої і болотистої Половиці, що збігався з напрямом старих доріг Старолітківської і Старої Заворичької.

За переказом, у прикордонному Пирново, в старій віковій діброві-дубешні щорічно збиралися київський і чернігівський князі укладали мирний договір на рік. Це був новий пир — Пирново. Кордон проходив через Літки, городище Крем, Семиполки, через Городчик у лісі під Руднею, на Заворичі, далі

на — Ярославку, Бобровицю. В пізніші часи то були південні кордони земель Остерського замку.

Це прикордоння заселялося вихідцями з північної Сіверщини, з міста Любеча. Вони й перенесли сюди свої рідні назви. Передмістя Остра назвали Любечанинов, річку в Літках — Любич, а болото-озеро серед суходолу — Нелюбич. Любицька назва Симпол стала Семиполками.

Мати князя Володимира, Малуша, родом із Любеча, походила з давнього древлянського роду Мала. З 1600 р. відома Малієва нива коло Свиноїд, Малушина гора коло Бервиці. До цього ж ряду належить і місцеве прізвище Малій. При князю Володимирі відбувається перехід центру удільного сіверського "князівства Бровар" Переяславської землі з околиці Княжик — Броварів (зі столиці-двірця Солов'я-розбійника) до ново-збудованого удільного Остерського городка. Броварські землі роздаються монастирям, виникають численні поселення монахів, відбувається процес церковної колонізації язичницьких земель.

Роки після князя Володимира Великого були для нашого краю неспокійні. Почалась усобиця. На півдні краю, на Летському полі, відбулася битва Ярослава зі Святополком, пізніше там же вбито князя Бориса. Борис, як і його брат Гліб, стають християнськими святими, а Борисоглібські церкви належать на Русі до найбільш шанованих.

Уже князь Володимир Мономах ставить Летську, або Борисову церкву-божницю, а Летське поле стає Борисовим полем, Борисополем.

1061 р. вперше сюди приходять половці. До цього часу належить старовинна пісня:

Що то за диви?
Може, Буняк солодиви.
Кажуть, його череда
Прийшла нас вигнати.

Цій пісні сімсот років, у ній згадується відомий половецький хан Боняк і його орда-череда.

У 1068 р. половці на Летському полі перемагають війська трьох князів — чернігівського, переяславського, київського.

У міжусобній битві при Нежатиній Ниві десь у цих краях гине князь Ізяслав: "і тіло його привезли в лоді, поставили коло Городця і вийшов проти нього весь Київ".

Подальший період історії краю пов'язаний з ім'ям князя Володимира Мономаха. Він добре знав ці дороги, ці ліси, ці поселення, цих людей. Більшу частину свого життя він провів серед сівері. Був і чернігівським, і переяславським, і нарешті, київським князем. Як істинний сіверянин, був завзятым мисливцем: "...два тури взяли мене на роги разом з конем, зловив

я в пушах 120 живих коней". Війни, мисливські лови, путі (подорожі) — ось княжа діяльність за Мономахом.

"Хто подорожував скоріше за мене? Виїхав рано з Чернігова, бував у Києві в батьків ще до вечірньої."

Це Мономах у 1115 р. збудував перший дерев'яний міст через Дніпро — такою великою була потреба в переправі на броварську сторону. Тут, за Дніпром, він будує і Борисову божницю, біля якої його і застає смерть у віці 72 роки. Можемо сказати, що князь любив наш край. Княжицький переказ засвідчує: "серед села жив князь, і він вмер". Чи це не спогад про смерть князя Володимира Мономаха?

Князь — персонаж ряду билин кийсько-сіверського циклу.¹² А співцями мономахових часів були літописець Нестор і сучасник князя — легендарний співець Боян. Володимир Мономах — внук візантійського імператора Мономаха, — залишив своїм дітям-нащадкам заповіт-"Поученіє". Кодекс честі і достоїнстві лідарства — праця, чесність, порядність. Він пише про себе: "Всього походів — 83, взяв у полон 100 кращих їхніх князів". Мономах — переможець половців. Боротьба з ними була справою його життя. При ньому знову густо залюднилася наша земля броварським завзятым населенням, готовим на жертви. Але нема в нашому краї нічого, що нагадувало б про князя. Ні вулиці, ні площі його імені. Втрачаємо історичну пам'ять.

За Мономаха було порушено мир з половцями, укладений ще 1094 р., закріплений одруженням київського князя з дочкою половецького хана Тугорхана. У руським полоні перебував половецький князь Ітлар. Положених тоді тримали в погребях-порубах, в'язницях того часу. Схоже, що Ітлар перебував у переяславських землях далеко від степу і недалеко від Києва, в селі княжого печатника Ратибора — Погребах. Княжа дружина, де воєводою був Ратибор, вирішила погубити Ітлара.

Положених половців закрили в дерев'яній "ізбі", і син Ратибора Ольбег через отвір у стелі стрілою з лука вбив половецького князя, що призвело до війни з половцями. Ольбег називають прообразом Альоши Поповича. А його брат Хома Ратиборич, червєнський воєвода, робив походи за Дунай.

Князь дбає і про процвітання церкви Печерської, яка була заснована в 1074 р. У броварському переказі так розповідається про заснування Лаври. "Був ліс, не було хат, жив один апостол, сам ходив по лісу, ночував під деревом. Потім знайшов печеру і жив там. Люди стали носити йому ладан, свічки, оливу, щоб він молився за них. Та до нього потрапив ще один, і вони з дерева поставили церкву. З'явилися й інші люди. Тоді Мати Гожа покликала 12 тєслів і дала їм пояса:

— Будете будувати церкву!

- А де? І навіщо той пояс?
- Щоб ви ним міряли міру.
- А хто платить буде? І як їхати через воду?
- Платить будуть два старці, а човен уже на березі.

Приїздять теслі до апостолів, а вони й не знають, про яку Лавру йде мова. А теслі твердять, що вони там були, і тоді здогадалися старці, що то їм Божа Мати наказувала.

Як почали будувати, то Лавра стала угружати в землю, а як збудували купол, то Лавра вишла з-під землі зовсім. Теслі плати не взяли, а стали жити у Лаврі і називати себе братами. Там їх і поховали всіх в одній домовині, всіх дванадцять братів разом з їхнім інструментом”.

Цікаво, що теслі прибули по воді, на човні. Чи не були ці теслі з нашого краю? Може це вони ставили Володимирові гради на Десні і Трубежі?

Третій князь, доля якого пов'язана з нашим краєм, – Юрій Долгорукий. Ведучи боротьбу за Київ, він весь час перебуває в Остерському городку, зробивши його своєю резиденцією. В 1154 р. пішки приходить на богомілья до Летської божниці. Він засновує другу сіверську божницю – Остерську, або на честь князя – Юрійову божницю. Вона частково збереглася: чудовий витвір давньоруського мистецтва зі смальти – Остерська Оранта в зелено-синіх тонах. Юрій Долгорукий вважається засновником Москви, а відтак Остер для Москви – старший брат.

Внук князя Юрія – Володимир Глібович, князь переяславський – був здібним воїном. Саме він розбив того відомого половецького хана Кончака на Хоролі з його страшними самострілами-луками (які натягували по 50 чоловік), з його хитрим турком, що, за літописом, стріляв “живим вогнем” (очевидно порохом). Володимир узяв у полон 417 половецьких князків і 7 тисяч рядовичів.

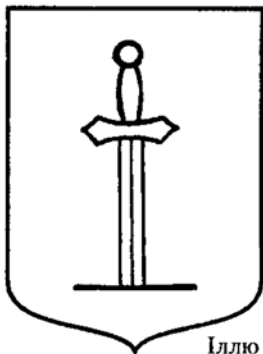
Ішов 1187 р. Два роки перед тим закінчився невдалий похід сіверського князя Ігоря на половців. Похід, оспіваний у “Слові о полку Ігоревім”, який так безславно і нерозумно знищив результати перемоги переяславського князя над половцями. Було відкрито шлях половцям на Русь, і вони з'являються під Києвом та Переяславом. З ними знову веде успішну боротьбу Володимир Глібович. Міцний, рішучий, сміливий борець у весняному поході на половців, які розбіглися, захворів і помер. Його поклали в Переяславі, у церкві святого Михайла, і плакали за ним усі переяславці. “Його любила вся дружина, бо золото не збирав, добра свого не жалів, був князь добрий, кріпкий в битві і велику мужність показував”. “... О нем Оукраїна много постана”, – пише літопис. Ця перша згадка про Україну датується 1187 р.¹³

Що ж то за Оукраїна, древня Україна? Був час найвищого натиску половців, переяславське князівство фактично втратило східні і південні землі, зменшившись до двох волостей – Переяславської і північної Окраїної. За своїм князем плаче Переяслав і наш край, північна Окраїна, Україна.

Ще в 1636 р. згадується топонім Україна. Так називалася місцевість біля Рожнів.¹⁴

Саме від наших сіверських лісів і пішла назва великої країни. Тут її серце і душа.

Через сотні років, у 1798 р., Я. Маркович пише: “Частина Малоросії між Дніпром, Остром, Сулою і Ворсклою відома під іменем України, Степу, Поля, від чого тамтешніх жителів і називають українцями, степовиками, польовиками.”¹⁵ Фактично тут названо три давні групи населення колишнього Переяславського князівства. Там, де степові ріки зрошують землю, де краще хліборобство, скотарство, де не треба було утнювати землю, – жили степовики. Броварці називали степом східні землі за Трубежем. Південні землі Борисового поля, Дикого поля населяли польовики. А українцями називали тих, хто жив коло Дніпра і Остра. Наша земля, наш край і є старою, давньою Україною.

З літописними часами періоду Київської Русі збігаються билинні часи. Однією з особливостей саме цієї епохи є значна кількість билин, пов'язаних із нашим краєм.

На думку академіка Б.Рибаківа, билинний епос в алегоричній формі відображає реальні історичні події. Герої билин — конкретні історичні особи княжої доби: Добрина Никитич, Альоша Попович, Ілля Муромець, Дюк Степанович, Михайло Поток та інші. Наприклад, перебуваючи в 1579 р. в Орші, Еріх Лясота згадує

Іллю Муромця як реальну особу.¹ УРЕ пише: «Ілля Муромець — мужній воїн-богатыр, простий і скромний, безмежно відданий батьківщині(?!). Він захищав Руську землю від зовнішніх ворогів (?)» А як було насправді?

Є ціла низка історичних досліджень на цю тему.² Але навіть давні історичні літописні списки свого часу, як стверджують вчені, піддавались цензурі княжої влади, внаслідок чого набули певного ідеологічного забарвлення. В них свідомо замовчувались деякі події тодішнього життя.

Билини ж як епічно-пісенний фольклорний жанр несуть, без сумніву, багато цінної інформації. Частина істориків використовують цю інформацію в своїх працях, бо епічні пісні зберегли детальну достовірність зображених у них історичних подій.

З подіями в нашому краї своїми сюжетами пов'язані, як мінімум, п'ять епічних пісень-билин. З деякою натяжкою можна говорити, що так званий південно-київський цикл билин — це сіверський цикл, «дикий» сіверський літопис, на відміну від офіційного київського. Своєрідний «андерграунд». Якщо виключити з цього циклу Київ як міжплемінний центр, то це продукт чисто сіверського фольклору, що, переважно, не має відношення ні до полянського племені, ні до десяти інших руських племен.

Найбільш відома билина про Іллю Муромця і Солов'я-розбійника. Муромець — історична особа, його святі мощі поховані в Печерській лаврі, а на батьківщині богатыря, в історичному селі Карачарові (Рязанщина), жили його потомки, які носили прізвище Ільюшини.³

Кульмінацією билинного дійства і основним подвигом Муромця є його перемога над Солов'єм-розбійником на прямижджій дорозі з Чернігова до Києва.

Чи має ця билина якесь історичне підґрунтя? Так, має!

Ілля Муромець — язичник, чужинець, найманець. До приходу на нашу землю тяжко хворів. Требухівська казка розповідає: «Ще як не ходив Ілля, то прийшов старець (волхв ?) і дав йому випити троян-води, і той виздоровів та й каже батькам:

— Я хочу піти служити, зароблять гроші, прохарчуватись. Я тепер маю таку силу, що як закопать у землю стовпа, то переверну землю.»

Чи це на відомий клич князя Володимира 980 р. йде Муромець, як і інші мужі з чуді, муроми, в'ятичів, кривичів, заселяти гради на Десні, Острі та Трубежі?

Академік Петро Толочко, досліджуючи систему фортець, трактує будівництво їх не так для потреб захисту від степовиків («бо бе рать от печеніг»), як для поселення чужинців на противагу місцевому боярству.⁴ В билинах київського циклу саме й відображено життя цих гравців. Князь Володимир був з Новгороду і в Києві не мав прибічників.

По дорозі язичник Ілля стає християнином і свою нову батьківщину називає вже землею Святоруською. Тут простежується проросійська тенденція, адже богатыр переїжджає по дорозі з Рязані через усі язичницькі сіверські землі.

Місіонерська діяльність новопеченого християнина означена так: «Зрубав Ілля біля колодязя випой-дуб і поставив там часовню». Випой-дуб біля колодязя — якась язичницька святиня, яку нищить Муромець. Нам відомі два священних дуби, що стояли біля устя Десни в районі сучасного острова Муромець. Пізніше там постала церква-божниця зі святою криницею. Давидова божниця є каплицею Муромця?

На своєму шляху Ілля перемагає непокірних чернігівських мужиків, у іншому варіанті — трьох царевичів-бунтарів, і звільняє град Себез (Сівер — Чернігів або Новгород-Сіверський). Сибірський (сіверянський?) цар дає йому опис Солов'йової застави, де на семи дубах сидить Соловей.

Билина точно називає це місце заставою. Це справді прикордонна сторожова застава, схожа на пізнішу козацьку, де козаки робили навіть ліжка на дубах. Така застава мала і власне броварський варіант назви — виглядка (відоме однойменне урочище над Трубежем).

Аналіз прямої дороги Муромця до Києва за топонімічними, географічними, фольклорними і билинними даними дає змогу зробити висновок, що змагання двох богатырів відбулись на території нашого району. Саме давні жителі удільного

броварського князівства історично славились своїм розбійним характером.

Сухопутне піратство при дорогах до київських переправ було традиційним заняттям борових ворів – броварців.

Таких схильностей не помічено серед жителів остерських чи козелецьких околиць.

Можна стверджувати, що прямоїжджа дорога – це стара Київська Літня дорога. Інша її давня назва – Дукова дорога. Вона йшла до київської переправи біля острова Муромець, через Погреби. За переказом і за билиною, тут держала перевіз через Дніпро старша дочка Солов'я-розбійника – дівка Сіверянка. Такий перевіз, за відомою легендою, держав колись і інший, удільний сіверський князь – Кий з роду Ворона.

Але ключовим елементом давньої місцевості була річка Смородинка, що протікала біля соловйових дубів, в іншому варіанті – “де Леванідів хрест”.

Єдина помітна річка на Дуковій дорозі – Остер. Але її околиці не могли служити ключем до розв'язання билинно-історичної загадки. А от мікротопонімичний аналіз нашого району дав результат. За даними дослідника минулого століття Маштакова, друга назва малої річки Плоска Руда – Смолянка.⁵ Жителі села Плоского і зараз називають її Смолянкою за торф'яно-чорний колір води. Це веде до билинної асоціації за чорним кольором: Смородина, Смолянка, “чорна грязь” (за билиною). Чорна грязь – торф.

Той же Маштаков вказує і на місцезнаходження потічка Колодня – коло села Рудні. Тут теж простежується асоціація з билинами – “доріжка заколодена”. Павло Алепський уже в середні віки розповідає про “дикі” дороги, які проти кінноти ворога перекидали стовбурами повалених дерев – “заколоднювали”.⁶ Ці лісові засіки, січі утруднювали перехід ворожої кінноти, от чому і спотикається так часто кінь Муромця. Очевидно, при цих січах, прообразах запорозьких січей, і були застави сіверських січовиків.

Билина про Данила Ловченина згадує Леванідові луги:

Поїхали ко городу, ко Києву,
поверсталися проти лугов Леванідових.

Билина про Василя Ігнатича теж дає певні орієнтири:

Із-під білої берези кудрявої,
Із-під чудного креста Леванідового
Виходила турниця золоторога
Зі своїми турами-дітками.

Виходить, що Леванідів хрест знаходився десь біля ареалу трубізьких турів, а біла береза кудрява перекликається з билинним “береза покляпня”.

У середні віки в димерських землях була Рудня Березняківська, відоме і урочище Березняківське.

Розгадкою Леванідового хреста може бути знамените сінокісне болото Крижень (Криж – по-давньоруському “хрест”) – велика левада в Малих Гаях. Тоді Леванідові Луги – то численні луки трубізьких левад-боліт: Крижень, Сиволож, Милятич, Пристен, Лави, Слуків, Сокач.

То чи ж випадковий збіг билинних і місцевих назв?

За “Велесою книгою” весь живий світ вважався нашими предками Луками (Ірієм). Правічні Луки життя. Леванідові луги.⁷

Отже, билинні події відбувалися десь тут, при Дуковій дорозі, в районі Рудні, Димерки, Богданівки, на старому пограниччі з Переяславщиною.

Тут же, при Плоскій Руді-Смолянці, що бере свій початок з околиць Богданівки, і стара діброва, яку згадують польські хроніки 1628 р.⁸ Якщо діброва була в 1628 р., то була вона і в билинні часи, бо дуби ростуть на одному і тому ж місці сотні, тисячі літ. Їм немає рівних за тривалістю життя. Залишки тієї історичної діброви збереглися в Заліссі і зараз. То чи не маємо тут справу з поетичною метафорою: сім дубів – сім полів (від недалеких Семиполок)?

Муромець зі своїм кінним загоном виїхав з Чернігова зранку. Одержавши точні дані про заставу, він уночі зненацька нападає і стріляє в праве око Солов'я. Поранений Соловей упав з дуба, як вивсяний сніп. Ілля хотів його вбити, виїняти серце-душу, але Соловей попросив залишити душу на каяття. Тут ідеться про якийсь невідомий язичницький звичай, пов'язаний з серцем-душею, бо Соловей, без сумніву, смерті не боявся.

Ілля від нього вимагає: “Скажи, де твоя казна золота лежить!” Тут виявляється істинний інтерес Іллі, адже Соловей, як удільний князь, не міг не мати золотої казни.

Муромець посадив Солов'я в клітку (як пізніше, за московським звичаєм, Степана Разіна). По дорозі до київського князя біля села Кутузового він зустрічає дванадцять синів-солов'ят. Сини хочуть дати поле за батька, але Соловей відмовляє їх від заступництва і бою. Чому? Може, сили були нерівні і батьку було жаль дітей?

Село Кутузове – це, ймовірно, село Погреби, бо в погребях-кутузках у давнину тримали в'язнів.

Тут же згадується і старша дочка Солов'я, яка держала перевіз. Вона теж хоче визволити батька: “Як під'їхав богатир до дому Соловийового, вискочила Олена на широкий двір, схопила налицію чавунну і замахнулась нею на Іллю Муромця. Захотіла вдарити його по буйній голівонці. Та знав Ілля Муромець

“увертки” богатырські і відвернувся він від удару великого. Прийшовся удар йому лише по правій руці”.⁹

За броварським переказом, Зазимній двірці (село Зазим'я) і с двірцем, у якому жила сім'я Солов'я.

Взагалі, в'язниця по-давньоруськи – “поруб”, але в більшому варіанті це югріб. Після сутички з дочкою Солов'я “війшов Ілля на вулицю і знайшов вхід у погріб. Розгріб богатыр руками пісок, погами дошки розтропив і розбив ворота. Злетіли двері з петель і звільнили вхід. І випустив він сорок королів і королевичів” (билина “Три поїздки Іллі Муромця”).

Муромець ставить ультиматум і вимагає викуп:

– Якщо ви, солов'ята, не привезете в Київ свої пожитки, то всім вам – і молодому, і старому – смерті не минути, всі помрете злою смертю від мого гострого меча.

Полонений і зраниений Соловей поведився в Києві гідно. Альошу Поповича вилаяв, Добриню назвав слугою і навіть великому київському князю заявив:

– Не твій я холоп, не служу тобі!

У цих гордих словах суть незалежності сіверського язичницького удільного князя-богатыря від великого київського князя, володіння якого простяглися від Балтики і Волги до Карпат і Криму та Дунаю.

За биличиною, в Києві Солов'я було і вбито, а його тіло викинуто на вулицю собакам. Тут напрошуються асоціації із вбивством суздальцями Андрія Боголюбського в Боголюбіві, коли тіло князя теж було викинуто на вулицю. За броварським переказом, напевне вже пізніше, відповідно до сіверського звичаю, Солов'я, як богатыря, було поховано в Броварському лісі.

У характері Іллі Муромця вгадуються риси типового російського менталітету. Чи не тому ця тенденційна билина про “російського” богатыря збереглася на російській півночі, стала гордістю російського національного фольклору, часто цитується і сьогодні? А мощі святого богатыря зберігаються в Антонійових печерах Києво-Печерської лаври.

Як завжди, виникають клятві запитання. Чому чужі люди правлять нами? Чому чужі люди стають нашими святими? Чому ми такі нерозумні?

То хто ж такий Соловей-розбійник? Однозначно можна сказати, що це наш земляк, далекий предок, місцевий богатыр і удільний князь. Це підтверджують і численні перекази броварської землі. Міфічна постать богатыря, напівлюдина-напівптаха (образ Дива?) з переказів і матеріалів биллин вимальовується в конкретну історичну особу. Як і Муромець, він залишив своєму потомству корінне родове прізвище

Соловей. У селі Русанові над Трубсьем майже третина жителів досі носять це давнє прізвище.

Сто років тому в Рудні жили два брати-близнюки, “мощні” діди на прізвище Соловей, які славилися своєю силою і яких у волості ніхто не міг побороти. Чи це не генетична спадщина древнього роду?

У броварському краї зберігся багатий поетичний епос, але не про Муромця, не про Солов'я-розбійника, а про Солов'я-захисника. Цей епос, на відміну від російської форми, забуто або майже забуто.

Місцеві перекази оповідають: “У лісі Броварському жив Соловей, який мав двадцять помічників. Убивав, забирав у полон. Був не вбитий, а взятий у полон. А розбійники розбіглись по лісах.”

“Розбійники накрали дівчат і поставили кілька хат. Жінки господарювали, варили, а чоловіки ходили по здобич.”

Це свідчення сіверського характеру розбійників, бо, за літописом “сівер викрадала жінок”. Як часто літопис перекується з народним переказом!

“У Княжичах був у лісі двірці княжий, що його збудував Соловей. Тут у Княжім хуторі жили і його розбійники.”¹⁰

В іншому переказі згадуються могили у Броварському лісі, в яких дежать Соловей з його розбійниками. Вічна паша трагедія: наші герої лежать у безіменних лісових могилах, а чужинці, що нас перемогли, – у наших пантеонах!

Місцеві перекази створюють образ не розбійника, злодія чи татя, а лісового повстанця, борового “вора”, варнака, козака, місцевого Робін Гуда, який не хотів підкоритись київському князю, відстоюючи свою слов'янську незалежність від найманців-муромців і князів ворожого варязького племені.

Політична ситуація того часу була складна. Київський князь Володимир у 988 р. хрестив Русь, зруйнував язичницький центр у Києві, привів у Київ чужинців і почав захоплювати сіверські землі за Дніпром.

Соловей був малим удільним сіверським князем (півкнязем), що держав біля дніпровських переправ свою давню язичницьку волость, напівкнязівство.

Згадуваний у 15 ст. “крунт півкнязівський” – означає “земля малого князя”, давня сіверська волость. Ця давня волость збігається з недавною Броварською волостью, включно з броварсько-бориспільською землею: Княжичі, Бортничі, Вишенські, Кийлов, Дарнича.

Як і його далекий предок – малий сіверський князь Кий, – Соловей держав перевіз і переправи через Дніпро, брав мито з пішого і кінного. Його богатырські застави на торгових

задніпровських шляхах приносили значні прибутки, забезпечуючи сіверську політичну автономію.

Резиденція Солов'я була в лісі, на річці Дарниця. Нині це урочище Двірець у с. Княжичі. Билина згадує цей двір і будівництво красивого дерев'яного терема.

Архітектурна форма двірця — це ранньофеодалний замок сіверського типу.

Згадуваний Княжий хутір пізніше міг носити назву відомого поселення Півкнязівського на р. Дарниця. Звідси й інша, нетрадиційна інтерпретація походження назви Дарниця. Річка Дарниця протікає досить далеко від стародавнього Києва. І не київські князі, а місцевий удільний князь брав тут мито-дар. Це давній сіверський привілей, ще з часів легендарного Кия. Така ж давня і назва річки Дарниця.

На північній торговій дорозі теж була своя Дарниця (нині сільський куток у селі Літках) і поселення Солов'я — Кутузове. Тут був перевіз і стояв ще один двірець, відомий як Зазимпій, де жили "солов'ята".

Третій двірець відомий як урочище на Трубежі біля Русанова, де, як уже згадувалось, і сьогодні поширене прізвище Соловей.

Соловей своїм ім'ям засвідчує належність до древнього роду слов'ян. Адже перший слов'янин носив також ім'я Соловей-Слав, батько Слав і мати Слава.

Більшість древніх броварських родів, які можна ідентифікувати з сіверськими, також носять птахо-звірині прізвища: Соловей, Ворона, Крук, Лисенко, Воробей, Лось, Туренок, Тур, Сорока, Зозуля, Соболь, Грайворон. Згадаймо ім'я сестри Кия — Либідь.

Неймовірних історичних глибин сягає й інше ім'я Солов'я — "Рахманов-син." Слово рахман (брахман) має давні індоєвропейські, трипільські корені і означає належність до вищою соціального стану.

Древність, автохтонність роду Солов'я різко контрастує з верхівкою київської знаті, яка є варязькою за походженням, синаряться на чужинців-найманців.

Ця билина висвітлює яскравий епізод столітньої боротьби сівері з варягами, язичників з християнами. Билина, що сформулась у нашому краї, освітує не перемогу чужинця, а трагедію язичницького повстання. То ж не випадково церква канонізувала Муромця як святого, а броварські монахи-заволоки відповідно відредагували суть билини.

Ще одне з відомих імен Солов'я — Будимирович. У 1616 р. один з правителів нашого краю — розбійний авантюрист Степан Аксак — називає себе Будимировичем, хоч по батькові він —

Янович.¹¹ Приймаючи в скрутні часи це історичне ім'я Солов'я, Аксак давав зрозуміти жителям краю, що він теж "будить мир" повстанням проти поляків. І місцеві жителі зрозуміли це без додаткових пояснень. Звичайно, і Соловей вважав себе не розбійником, а Будимировичем (будимир означає "півень").

Соловей воює без звичайної лицарської зброї. Його зброя — це звіриний крик і пташиний свист, як у Дива. Напад Муромця на заставу Солов'я відбувся вночі, і саме вночі нападники почули нечуваній у північних краях рев труб'язьких турів.

Сучасники стверджували: рев степових турів був таким гучним, що сповнював людські серця тривогою і страхом. А пташиний свист — це крик у нічному лісі нічної птиці пугача-сича, який літає нечутно, а кричить так, що душа завмирає. Люди Солов'я, як досвідчені сіверські мисливці, могли і просто імітувати ці звірині голоси.

А сич у лісі недолю відує!

Пам'ять про Солов'я збереглася і в броварській старовинній народній пісні:

В полі дубов'є розбійник воював,
Ні пішому, ні кінному проходу не давав.
Перед смертю розбійник каятись став:
— Казніте, рубіте, чого я заслужив,
Казніте, рубіте голівоньку з пліч,
Не буду жаліть, бо достоїн цього я.¹²

Народна пісня зображає багатиря готовим на смерть. Натура — як у тура. Фольклорні матеріали про Солов'я і Муромця збереглися у селах на околицях Броварського лісу. Це дає підставу припустити, що поселення в Княжичах, Броварях, Требухові, Зазим'ї, Погребях були вже в ті часи.

Є й інші варіанти тлумачення цієї історико-філософської билини. Але поданий фактичний матеріал дає змогу пізнати легендарні події, що відбувалися в наших лісах, лугах, дібровах, дає підстави для сьогоднішніх роздумів над трагічною долею далекого предка-богатиря і нашою нинішньою долею.

У російських землях билина набула іншого забарвлення, Муромець став національним героєм, а наша епічна пісня стала нерухомою російського фольклору.

Схожу цікаву легенду записано у Воронькові на Бориспільщині, який теж належав до системи Володимирових городищ.¹³ Вороньків названо за іменем воїна Ворона. За іншою легендою, розбійник Ворон жив в укріпленні по дорозі до переправи. Коли князь Володимир прийняв християнську віру, Ворон прилучився до неї, але це не врятувало його. Воронова могила і урочище Воронов Плав розташовані за двадцять

кілометрів від Воронькова, за лінією укріплених градів, аж на Трубежі. Долі Солов'я і Ворона-розбійника дивно схожі – конфіскація майна і вигнання. Родове прізвище Ворона поширене в сусідніх з Русановом селах, очевидно вороненята теж було вигнано в ліси за Трубіж. У середній віці (16 ст.) відомий багатий київський рід Вороничів, який володіє землями на Дніпрі в районі Ржищевя.

Билина про Іллі Муромця має своє продовження в билині про Жидовина. Муромець виїздить у чисте поле, за богатирську заставу, і там зустрічає богатиря Жидовина. Богатирські застави були недалеко від Києва: “Від славного града, від Києва, за три версти мірні стояли застави великі.”

Жидовин – людина іудейської віри. Іудейська віра була пануючою в Хазарському каганаті. Отже, Жидовин – людина степену.

Богатирі вступають у бій і раптом упізнають один одного. Зійшлися в смертельному герці батько й син: Ілля Муромець та його син від дівки Сіверянки – Сокольникочок, син-сокіл. Муромець, очевидно, викопав свою обіцянку і забрав усе майно Солов'я та його старшу дочку, дівку Олену Сіверянку.

Яке дивне і горде ім'я мала дочка Солов'я – Сіверянка, яке прекрасне ім'я її сина – Сокіл!

Син Іллі Муромця Сокіл не визнав свого батька-ворога і пішов з дому у степ, козакувати, не прийнявши батькової віри. Жидовин означає тут нехристиянин. Син-Сокіл ніколи не забував рідної сторони, час від часу наїжджаючи додому, за що і був убитий батьком. Як і його дід, Сокольникочок став сіверським богатирем.

“І опинився Ілля під богатирем, і прибуло сил Іллі втрое, і відсік Ілля йому голову”.

Трагедія повторилася, загинув ще один із солов'ят, не зрікшись ні своєї язичницької віри, ні імені свого предка Солов'я-Сокола. Билини замовчують обставини смерті святого монаха Муромця. Вчені встановили, що його вбито зненацька ударом ножа в серце. Він намагався захистити серце рукою. Спрацювала сіверська кровна помста. Такий звичай був тоді поширений, і лише “Руська правда” скасувала цю традицію.

У пісні про Чурила Пленковича змальовується становище нашого краю після Солов'я при князеві Всеволоді, зокрема заселення краю людьми, не пов'язаними з сіверськими традиціями. “Приходили до князя молодці-звіролови і жалувались на прийшлих людей, які вловили всіх звірів, а потім прийшли рибалки – виловлено всю рибу, нарешті сокольники з кречетами з річкових островів під Кисвом, що прийшли люди похватали ясних соколів і білих кречетів”.¹⁴

У билинах київського циклу, крім Володимира Великого, фігурує й ім'я Володимира Мономаха. Обидва князі історично пов'язані з нашим краєм, як це видно з літописних і билинних джерел. Цікаво оповідь про Володимира Мономаха в билині “Дюк Степанович” і її варіанти “Іван – Гостинин син”. Тут зображено події перебування в Києві (на вигнанні) угорського королевича (дюка, дука) Стефана.

У Києві в нього – палати, челядь, погребі. Багатства стільки, що може купити весь Київ. У його палатах стеля розписана, як колесо, – небо, зірки, сонце. Але найбільше дивували киян кінні ігри угорців, їхні чудові коні. Сам Володимир Мономах був охочий до коней, завзятий кіннотник. Київ того часу – рицарський центр Європи. А князь – зразок середньовічного рицаря. Святкові банкети, рицарські ігрища стали звичними в княжому дворі: “тоді і угри на фарях (конях) і на скоках грали в Ярославовому дворі, кияни ж дивувалися числу угрів і зручності їх, і коням їх”.

От тоді й побилися князь і королевич об заклад, чиї коні кращі. Дюк Степанович мав “від заутреньої до вечірньої” проскакати з Києва до Чернігова й назад. Цей шлях був добре відомий Мономаху, бо в своєму “Поученні” він пише, що не раз скакав з Чернігова до Києва за день.¹⁵

Та й для Дюка ця дорога добре знайома, адже він не раз бував у Чернігові, бо владика чернігівський – його хрещений батько.

Напевне, цей сіверський княжий марафон по Літній Київській дорозі відбувався неодноразово, бо в Семиполках закріпилася і донині збереглася у людській пам'яті назва Дюкової дороги.

Коли будемо жити краще, обов'язково відновимо унікальний кінний марафон з Чернігова до Києва по Дюковій (королівській) дорозі через Броварщину. Та це не просто: щоб повторити такий марафон, треба запорозького коня, а ця порода коней забута і втрачена. Козацькі коні, як і татарські, були витривалі, в спекотну погоду могли пройти за один перегін 70 – 80 верст. Таким був кінь Чорт у Тараса Бульби.

З нашим краєм пов'язані й інші билини. Так, билина про Данила Ловченя згадує ті ж Леванідові дуги, дорогу і його перебування в Чернігові. Навіть у його прізвищі є мисливський сіверський компонент – лови.

Цей сіверський ряд можна доповнити билиною про Михайла Потока, який вінчався зі своєю дружиною в Чернігові, билиною “Калин-цар” про перебування татарської орди на Броварщині, билиною про Тугарина-ідолице – половецького Тугор-хана, що умер під Києвом, та іншими.

Академік Б.Рибаков вважає цикл билин про Альошу Поповича і Тугарина-ідолице також сіверськими. На його думку, Альоша Попович — це син боярина Ратибора Ольбег.¹⁶ Дія цієї билини також відбувається на теренах броварської околиці Києва.

За Никонівським літописом, Альоша Попович загинув у битві на Калці з татарами в 1223 р. Він мав сина Омеля, який був одружений з дочкою Іллі Муромця. За нашою версією, обидва богатирі жили саме в нашому краї. Тому їхні родинні зв'язки є логічними. За місцевим переказом, Омеля і його брат Опанас саме в 1223 р. очолили броварське народне ополчення і розбили розвідувальний татарський загін, захистивши край.

Місцевий фольклорний матеріал фіксує переселення його на Броварщину з району Любеча. А Любеч — батьківщина іншого билинно-історичного героя — Добрині. Всі три богатирі — Муромець, Добриня й Попович — учасники билинно-історичних подій у нашому краї. До речі, загальноприйнята версія тріумвірату богатирів не відповідає билинній. У билинах це Ілля Муромець, Добриня Никитич, Михайло Поток. Михайло Поток — киянин, його дружина — красуня Біла Лебідь, а вінчав їх владика чернігівський.

Пригадаймо, нарешті, віщого славетного співця Бояна, який згадується в “Слові о полку Ігоревім”. Він жив у часи Володимира Мономаха, оспівував його славетні діла, навіть був наближеним до нього. А це значить, що, як і князь, Боян жив у нашому краї. Не випадково його звали “Солов'єм старого часу”. То чи не належав Боян до княжого роду Солов'я?

Із згадуваної вже броварської збірки видно, що соловей є улюбленим персонажем місцевого фольклору, зокрема пісень.

Збереглася броварська казка про хлопця, який знав солов'иний спів. Солов'иний спів був вищим, за ним можна було передбачати майбутнє. А чи не в цьому сила віщого Бояна-пророка, чи не про нього казка? Адже Боян своїм співом заспокоював диких звірів, примушував танцювати дерева і звірів.

У сіверському “Слові о полку Ігоревім” також багато персонажів пташиного сіверського фольклору (зигзиця, ворон, сорока, див).

Сіверський фольклорно-поетичний ряд довгий і дивний. До сіверського поетичного епосу можна віднести давні билини, поетичну школу співця Бояна, чумацькі пісні, сіверсько-козацькі думи, кобзарську чернігівсько-полтавську співану поезію. І навіть давню “Велесову книгу” було знайдено в сіверській землі. Жодне з слов'янських племен не має такого поетичного доробку. Але чим же пояснити цей поетичний вибух на сіверській землі? Слово за майбутніми дослідниками.

Після публікації даних матеріалів про Солов'я-розбійника в київській періодиці Солов'я було названо “найстародавнішим націоналістом”, а відомий дослідник українства і слов'янства Степан Пінчук подав нову “солов'їну” версію походження етноніма “слов'яни”.¹⁷ Західнослов'янське плем'я бодричів називало себе рарогами-соколами. Від тих рарогів виводять династію Рюриковичів.

Давнє життя, давні часи не були такими вже казковими. Складне життя, нищення святинь, загибель людей, боротьба ідей. Від того часу залишилися лише символи. Знову в Росії славлять Муромця, “нашого богатиря”, ставлять йому монументи.

Тривають інтенсивні пошуки на території Росії місць, пов'язаних з Іллею Муромцем та Солов'єм-розбійником. То чий ж вони герой? Цією розвідкою ми робимо ще один крок до встановлення істини, розгадки таємниць.

ЛИТОВСЬКА РУСЬ

Київська Русь, безумовно, була імперією як за обширами підвладних територій, так і за кількістю підкорених народів. Вона не менша від Римської, а Візантійську й інші західноєвропейські імперії переважала. Та все ж ця європейська імперія не вистояла перед тоталітарною, більш жорстокою азійською імперією татаро-монголів. Татарська неволя з 1240 р. стала поворотним пунктом історії Київської Русі. Татари в поневоленіх землях знищували адміністративно-державні центри. Така ж доля спіткала і Київ. Сильно

постраждав і княжий Переяслав, який пережив два татарських походи — Менгу і Батия.

Слід спростувати поширений міф про те, що опір татарам чинили тільки в Суздальській землі, що не було після “злого міста Козельська” міст, які б озружю противились татарам. Не кажучи вже про оборону Києва та Чернігова, такий опір було вчинено і в Остерському городку, і в Семиполках, де нескорене населення вирізали татари. За переказом, татари довго тримали в облозі семиполківський городок. А в пухівському городку руські дружини навіть розбили татарський загін, проте й самі полягли. Причому в переказі підкреслюється час подій — “під час першої татарської навали”, а також називаються оборонці — руські дружини. Відповідь татар традиційна — вони рознесли городок “у пух і прах”.¹ Опір завойовникам чинився в населених пунктах, розташованих на древній дорозі.

Без сумніву, частина населення, рятуючись від татар, перейшла через Десну і Дніпро на Полісся. Повернувшись пізніше, вони й зберегли наші давні перекази. Як не нищили нашу землю татари, але вже через рік у Києві функціонують монастирі, знов оживає торгівля. Київська княжа династія править ще 230 років, до 1470 р.

З 1243 р. київська околиця потрапляє у володіння володимирсько-суздальського удільного князя Ярослава, брата Олександра Невського. Пізніше тут правлять дрібні князі, місцеві феодалі — намісники татар.

Татарська неволя зруйнувала, але не знищила життя в нашому краї. Прийшли люди, муром і монахи, вийшли на свою північ; місцеві сівер-севрюки, як пізніше козаки, селилися на річкових островах і в лісах.

Татарське ярмо і в часі не було тут тривалим. На відміну від 300-літнього на Московщині, в Сіверській Русі воно тривало менше 80 літ, а в Галичині та на Волині тривало ще менше. Литовсько-руське військо вже 1245 р. з'явилося на Прип'яті. Це був історичний час становлення Литовської Русі, держави, що проіснувала більше двохсот років, час майже безконфліктного життя трьох народів — литовського, білоруського й українського.

Приєднання України до Литви відбулося на засадах рівноправності. Литовці говорили: “Ми старовини не чіпаємо, новини не запроваджуємо”. Хоч певне тертя на побутовому рівні було. У броварській весільній пісні співається:

Одсунься, Литва,
буде з вами битва.
Ми будем сікти-рубати,
а молоді не давати!

Густинський літопис і літопис Биховця згадують про січу на річці Ірпінь 1320 р., після якої литовський князь Гедимін займає Київ і Переяслав. М. Бердичевський у “Київських губернських відомостях” за 1851 р. пише: “Гедимін перейшов через Дніпро і князівствами Брянським і Переяславським заволодів”.

Уже 1320 р. відомі на Сівері князі Олег Переяславський і Роман Брянський володіють колишніми волостями Переяславської землі, ближчими до Дніпра. Одна з них — Броварська волость, бо ім'я князів Брянських пов'язується з Княжичами. Ці післятатарські сіверські малі князівства сформувалися значно раніше 1320 р. і не на порожньому місці. Таким чином, татарський період в історії нашого краю скорочується до десятиків років або й просто до руйнівного військового переходу татар. Роль Гедиміна як литовського князя теж зрозуміла, бо він є нападком київського князя Володимира Святого. Це прихід литовсько-руського князя на ділічні землі. Литва бере на себе функцію оборони Русі від татар, хоч і сама відбивалася в цей час від хрестоносців німецького ордену.

Зближення Литви і Русі було сприятливим ще й тому, що Литва — язичницький народ. Руське і литовське язичництво в своєму корінні схожі, і простий руський народ довго після хрещення Русі Володимиром зберігав традиції язичництва. Гедимін переносить свою столицю до Вільна, де стояло язичницьке святище Свентирогове, де завжди горіло багаття з дубового гілля.

Православна віра не врятувала народ від татарської катастрофи, і тому відроджується на Сіверщині національна язичницька віра. Прихід до Києва ще й литовців-язичників

змусив київського митрополита у 1328 р. переїхати до града Володимир-Суздальського, хоча він зберіг за собою титул Київського. За офіційною московською версією, митрополит переїхав, бо не міг терпіти утисків татар. Але ж він переїхав з Литовської держави до потатареної Суздальщини!

Після того, як Гедимін гине від вогнестрільної рани, завданої хрестоносцем, його наступником стає Ольгерд, який був одружений з руською княжною Марією, а пізніше Уляною. Ольгерд відстоює в державі руські інтереси. Він ставить у 1362 р. у Києві свого сина Володимира. Володимир відкриває нову династію київських князів, відновлює автономію, піднімає господарське життя краю. Він навіть карбує свою монету. Того ж 1362 р. Володимир почав роздавати городища і селища за Дніпром. Усі землі від Рожнів до Світільного і по Удай він віддав князю Юрію Івантичу Половцю.² Очевидно, то старе володіння князя Романа Брянського. Це перша письмова згадка про наші села Рожні і Світільне, але не дата їх заснування. Аджі роздавали землі і поселення, що вже існували. Були вже і назви сіл, ще давніші, ніж самі населені пункти. Напевне, це назви ще дотатарських поселень, і не випадково ці села перші піднялися з руїн, бо були розташовані біля великих лісових і болотних масивів, що гарантувало безпеку населення від татар. Причому в часи Київської Русі ці поселення серед інших наших сіл не були першорядними.

Бідою тих часів стають мори, чума. Можливо, їх занесли й татари. Епідемії 1352 р., 1366 р., 1375 р. косили людей, підривали економічне життя. Мор "Чорна смерть" 1346 р. прокотилася від Китаю до Англії, залишаючи мільйони трунів. Гинули молоді люди. Чи не сліди цього мору виявлено в Світільному?

Про післятатарське заселення йдеться в броварському переказі: "Тисячні зграї вовків. Ченці поселились на лузі Воронище, жили групами. Оселі з колод, а дах вкритий мохом. Бортництво, скотарство, домашня птиця".³

"Тисячні зграї вовків" — свідчення про розорення краю, а назва Воронище — це згадка про борворів.

Сівер продовжувала жити за своїм звичаєм. Літом на воді, а взимку в лісі. За переказом, літа були гарячі, а зими довгі. За Володимира Ольгердовича зміцнюється руський елемент державотворення. Не тільки київський князь, а й лівобережний удільний князь теж був руського походження. Князь Юрій Івантич Половець, володар земель від Десни до Трубежа, мав у своєму роду давнє половецьке коріння. Він походить з роду половецького хана Тугорхана. Половецькі князі часто вступали в родинні зв'язки з руськими князями. З роками половці

слов'янізувалися. Предки князя Юрія мали древні династичні корені русько-половецького роду, початки якого губляться в глибині не століть, а тисячоліть. Родові землі князя Юрія знаходилися між Фастовом і Ружином (нині села Великополовецьке і Малополовецьке). Князь Юрій Половець був васалом Гедиміна і учасником переможної битви з татарами на річці Синя Вода в 1363 р. Володіння князя Юрія лежали недалеко від Синьої Води. Одержані нові землі були і більші від родинних за площею, і перспективніші щодо освоєння. Поблизу великі ріки — Дніпро, Десна, Трубіж, Остер. Ліси, багаті землі, близькість княжого Києва. Юрій Половець переносить свою резиденцію до Рожнів. Тут він і приймає титул місцевого князя Половця-Рожинівського. Ця династія існує на нашій території майже триста років. Але генеалогія цього роду досить складна і заплутана. Так, за Литовським гербовником, відомий княжий рід Ружинських з містечка Ружин інколи називають Рожинськими, плутаючи княжі і цекняжі роди. Той же гербовник, згадуючи Ружинських, не згадує історично відомих Половців-Рожинівських.

Можна спробувати встановити зв'язок древньої родини русько-половецької знаті Половців-Рожинівських з дворянським родом Петербурзької губернії Половцевих. Генерал-майор Петро Половцев у середині 19 ст. оселився в нашому краї, мабуть, на дідичних землях. Рід Половцевих поїсідас в Російській імперії високі державні посади. Половці-Рожинівські — майже тисячолітня броварська хансько-княжа дворянська династія.

Місцезнаходження княжої резиденції добре зберегла людська пам'ять, хоч уже й минуло з тих пір майже шістьсот років. Білі піски-горби на схід від сучасних Рожнів люди і зараз називають Половцькими, або Княжими, або Юрасевими горбами. Ми просто недооцінюємо можливість людської пам'яті. Це місце досліджувалось і археологами, і місцевими жителями. Тут, безсумнівно, простежуються сліди давнього поселення.

Князь переселився в наш край не сам, з ним прийшли і його люди. Частина броварських родів сягають родовим корінням у верхів'я рік Ірпень і Росі, в києво-житомирське прикордоння. Свідченням цього є схожість прізвищ, а також деякі сімейні легенди, що підтверджують переселення далеких предків з-за Дніпра. Частина цих переселенців мали половецьке коріння. Вони поселилися в Рожнах і Рожівці.

У 1393 р. литовський князь Вітовт скидає князя Володимира Ольгердовича і ставить на княжий престол у Києві його брата Скиргайла. А з 1396 р. по 1430 р. у Києві правлять князі Гольшанські — батько Іван і син Михайло.

Вітовт веде войовничу політику, захоплює береги Чорного моря. Київ стає центром боротьби із Золотою Ордою. На зміну князю Рोजиновському приходять новий володар нашої землі – князь Дмитро (Мітко) Сокира, прибічник князя Вітовта. Сокира належить, за Литовським гербовинком, до місцевих (удільних) князів. Його володіння більші, ніж у Рोजиновських: Остер, Вишовзов, Чернин і землі Рोजиновських – Рожни, Світільне, Крехаїв, Літки. Літки тут згадуються вперше.⁴

Литовці намагалися нічого не змінювати на Русі, але були причини того, що землі Рोजиновських віддали князю Сокирі. Напевне, Сокира мав якийсь давнє право на ці землі, найвірогідніше, належав до давнього сіверського роду, був нашим сіверським князем. З іменем Сокири пов'язана назва села Сокирин Козелецького району. Малоімовірно, щоб багатий князь був засновником одного, до того ж незначного села, напевне це було його родове село. Інших письмових свідчень про походження князя немає. Сокира це “барта”, а бортник – давня професія сіверян. Бортники навіть мали свою окрему старійшину. Роду Сокири й належали козельсько-остерські землі. Вітовт, мабуть, віддав князю його сіверську отчину, додавши ще й сусідні землі приїшлого Половця. У 1923 р. у Козельці було знайдено скарб татарських срібних дирхемів і унікальних монет Володимира Ольгердовича. То, напевне, скарб князя Дмитра Сокири. На відміну від Юрія Половця, князь Сокира – талановитий воїн – бере активну участь у військових акціях литовців. У 1399 р. великі армії татарського і литовсько-руського війська зішлись в битві на Ворсклі. Там загинуло все київське ополчення, близько 70 литовсько-руських князів, серед них і герой Куликовської битви князь Боброк Волинський. Відгомін цих далеких часів зберігся в ярославському переказі: “Татарський полководець, по-народному Сучок, одержав перемогу над князем Вит”.⁵ Після цього татари Тимура-Тиклопа прийшли під Київ і стояли три дні, очевидно, не переходячи Дніпра. Але князь Дмитро, як і литовський князь Вітовт, врятувались, і вже в 1410 р. беруть участь у Грюнвальдській битві. Разом із Сокирою в цій знаменитій битві брали участь і рядовичі з княжих володінь. Там, на Грюнвальдському полі, пролилося немало і нашої крові! Та й програна битва на Ворсклі відіграла свою історичну роль. Після неї татари майже 80 років не ходили на Русь.

У 1432 р. Сокира з 10-тисячним загоном з київської землі бере участь у невдалій битві з Литвою під Онмянами.

Одну із своїх дочок він віддає за віленського воеводу, сподвижника Вітовта, Яна Гаштольда, а другу – за князя Семена Трабського. Та вмирає старий Вітовт, і майже одночасно з ним

князь Сокира. У Києві в 1440 р. знову відновлюється Київське удільне князівство. До влади приходить син Володимира Ольгердовича – Оделько, а пізніше його син Семен Оделькович. Князь Оделько Володимирович повертає владу старих київських княжих родів. Сокирині землі знову роздаються княжим людям, боярам, монастирям, нащадкам Рोजиновських, сокольникам і татарам київським. Удільне Київське князівство протрималось до 1471 р. Князь Семен Оделькович помер 1470 р. Краєм весь час правили руські, київські князі Володимир, Оделько, Семен, а також місцеві руські князі. Юрій Івантич Половець правив тридцять літ, а Дмитро Сокира – п'ятдесят літ. Так закінчилася київська тисячолітня княжа влада, що починалася від Буга, Кия, Аскольда.

У 1471 р. в Києві засновується третє в Литві воєводство. Воєводою стає литовський вельможа Гаштовт, а в Остерському замку старостою ставлять його родича. Землі нашого краю ненадовго переходять до рук князів Звягельських, які походять з волинського міста Звягель (нині Новоград-Волинський).

Цей період історії закінчується катастрофою, другою навалюю “турських татар”. У 1482 р. кримський хан Менглі-Гірей приходить під Київ і Чернігів, розоряє край. Напад Менглі-Гірея зроблено за намовою Москви, щоб київська княжа династія ніколи вже не відродилася. Менглі-Гірей одержав від московського царя Івана III гроші й дари. На гроші Івана III в гирлі Дніпра побудовано фортецю Очаків. А Менглі-Гірей, у свою чергу, надіслав у дарунок Івану III золоті речі з пограбованої святої Софії Київської. І нічого дивного тут немає, адже московські царі того часу були напівтатарами. В народі Менглі-Гірея називали Малим Гіреем. Налітали буйні татарські орди, горіли хати і ліси, від жаху люди не знали, що робити, закопували своє майно, ховалися в погребках, втікали в ліси, жінки збирали навкруг себе дітей і залишались – будь, що буде.

У 1483 р. почався судовий процес із князями Звягельськими – Василем і Андрієм – за Остерські добра (землі).⁶ Королівським указом остерські добра передаються княгині Марії Трабській, дочці князя Дмитра Сокири, як давні родові землі. Її сестра – дружина Яна Гаштовта, а син сестри, Мартин Янович Гаштовт, – перший київський воєвода, а пізніше високий державець у Литві. Сестра ж Мартина була дружиною князя Семена Одельковича.

І, нарешті, в 1490 р. бездітна княгиня Марія Трабська передала все своє майно, в тому числі й Дубенню, Бихов, Остер, своєму родичу Ольбрихту Мартиновичу, що й було підтверджено королівським указом 1505 р. Ольбрихт Гаштольд

(пом.1539 р.) належав до одного з найдавніших родів у Литві. Йому було надано привілей, рівний королівському, — використовувати печатку червоного воску.

У 1489 р. король Казимир передає Княжичі Микільському монастирю. У цьому ж документі згадуються і південно-броварські землі, і землі Сави Русановича.⁷

Друга татарська навала Менглі-Гірея в 1482 р. в черговий раз зруйнувала звичайний уклад життя і дала поштовх до появи нового суспільного явища — козацтва. За різними джерелами, козацтво має давні корені, але конкретно і однозначно фіксується як таке після 1482 р. Історик Я. Маркович вважає, що козацтво виникло два рази.⁸ Перший раз після навали Батия, коли чоловіки без жінок і дітей поселились на дніпровських островах. Другий раз — після навали Менглі-Гірея за тією ж схемою. Ця тактика формувалася на традиціях розбійників княжого часу, борючих ворів, давньої скіфської “партизанки” часів навали персів. Слово “козак” вперше згадується в словнику половців, записаному якимось італійцем ще 1303 р. Цей матеріал зберігається в соборі святого Марка у Венеції.

Зовсім не дивно, що козацтво виникло тут, у сіверських землях, спочатку виключно на Лівобережжі Дніпра, де жила тільки сівер. Суперечності в цьому немає, бо козаки за способом свого життя — звичайна сівер, у жилах якої текла степова скіфська кров. Їх генетично тягло в широкий степ, на шовковій траві, в свою прабатьківщину, “на уходи”. За Семена Омельковича (1455—1470 рр.) сіверські осади знову досягли Самари, Оскола, Сули. Першими були київські і черкаські козаки. Дніпро зманював своїх дітей роздоллям, зманював у далекий край, у широке море, в зеленій степ, як птахів у вирій. На низовий Дніпро, нічий “божий Дніпро”, за пороги, переяславська сівер спускається по Дніпру через Канів і Черкаси — для рибальства, мисливства, степового бортництва. Ще одна обставина підтверджує наявність козацької сівері. Першим організатором козацтва був Євстафій Дашкевич, якого козаки обрали першим кошовим (близько 1511 р.). У давніх актах про Воскресенську слобідку записано: “Земля ця була наділена Воскресенській церкві Євстафієм Івановичем Дашкевичем, що потім було підтверджено зятєм Дашкевича, князем Євстафієм Ружинським в 1577 р., і носить назву землі Євстафієвської, тут і виникло поселення — Воскресенська Слобідка, проти якої і був перевіз на Київ, і тут розходились дороги: на схід — Басанська і на південний схід — Остролуцька”.⁹

Дашкевич пішов у козаки з нашого краю і напевне не сам-один. А перед цим він, як і Київ, як і Соловей, контролював київські перепавери. Дашкевич спустився вниз по Дніпру до

Черкас разом з броварськими козаками-розбійниками, тими, хто воював проти татар Менглі-Гірея. Дашкевич був схожий на татарина і знав татарську мову, що часто і використовував.

Мисливсько-господарська діяльність сіверян і козаків різко схожі, як і вірування, звичаї, житлові споруди. Цієї схожості з козаками не мали ні хлібороби-поляни, ні лісові древляни, ні далекі бужани. Тільки севрюки-сіверяни, за традицією, мали право ходити в низові козацькі землі на добування риби і бобра.

Козаки були дніпровським річковим народом. Човен став уособленням козацького способу життя, уособленням давніх традицій річково-морських походів Кия, Ігоря, Ольги.

Козацтво — це особливий спосіб життя, і сіверська людність стала його визначальною силою козацтва, його душею на перших етапах становлення козащини. Сіверсько-козацький менталітет став основою формування українського національного характеру. І, напевно, давні історичні традиції та вплив сіверського етносу спричинили те, що і в основу літературної української мови покладено “сіверський діалект” киево-полтавського регіону. Та й вибух національної революції 1648 р. припав на час, коли поляки поширили свої володіння на лівий берег, на традиційні землі Сіверщини. Тут, на Сіверщині, масово виникали козацькі полки, запорозькі курені. Сіверські козацькі полки у війську Богдана були найбоєздатнішими і найчисельнішими.

Чисто козацьких переказів у нашому краї не збереглося. Хіба що одна теза-заперечення: “Ні, козаки — не розбійники. То їхня земля”. До цього часу можна віднести родовий переказ козака Годося Печури з Броварів про своїх предків. “Спочатку був розбійником, потім пильщиком. Вони жили в лісі і попали в якийсь полон, далі полювали в лісі на лисиць і продавали в Києві, потім їздили в Крим по сіль, бо Київ був в облозі розбійників”.¹⁰ Фраза “їздили в Крим по сіль” засвідчує першопочатки броварського чумацтва в другій половині 15 ст. За Литовською метрикою, чумаків називали соляниками (рід Солонин).

В Остерському музеї була срібна старовинна чарка. За переказом, кожний, хто вступає в козацтво, повинен був випити кілька таких чарок.

Першою січовою церквою “першозакзків” була давньо-руська церква Межигірського Спасу. На довгі часи Межигірський монастир залишився козацькою святинею.

А про характер бритоголових козаків турецький автор Евлія Челебі писав: “Хай змилується над нами Аллах!”

Перша половина 16 ст. характеризується поверненням на старі попелища місцевої людності з-за Десни і Дніпра. Людність називається севрюками. Походження цього слова незрозуміле.

Імовірно, це самоназва давньої сівері. Причому серед севрюків відчувається вплив тюркського елемента, що є характерним для нашого регіону. Залишки колишніх осідлих половецьких племен торків-узів на Переяславщині склали відчутний відсоток населення ще з часів Київської Русі. Переселенці з-за Дніпра занесли в наш край "аканія", характерне для остерсько-козелецької говірки (Остер – Остюр, Астер). Від них пішла і назва Літок за задніпровським зразком – Літковичі Великі і Малі.

16 ст. в Україні – час вологого, теплого і м'якого клімату, багатой природи. У Києві, писали поляки, було набагато тепліше, ніж у Кракові. Багато виноградних, шовковичних, абрикосових садів. Соснові бори, гаї, що стояли темною стіною, співучі білі діброви – березняки на краю квітучого степу – Летського поля. По берегах степових річок Альти (Ільтиці-Влтави) і Красилівки (Стариці) зарості диких слив і вишень. Бджолині рої селилися, наповнювали медом стільники не тільки на дивовижних деревах-велетнях, а й на землі серед густих трав і соковитих квітів. Старі люди розповідали, що на Леванідових лугах росли могутні трави, які "аж по груди хватають, а то і більше. А роса по траві, як вода". Високими степовими травами від моря через Летське (Борисове) поле в поліські ліси кочували на зиму отари диких кіз, оленів, сайгаків, коней-тарпанів, турів. Тварин убивали тисячами і брали тільки найкраще м'ясо та шкіру. У кришталевих водах Дніпра, Десни, Трубежа і Дарниці було повно риби. За переказом, в озері Рибному було стільки риби, "що й дна не було видно", і це правда. Дніпро і Десна ще два століття тому були такі ж багаті рибою, як Волга і Урал. Яєць диких гусей, журавлів, лебедів, качок на Слуківі донедавна набирали повні човни. Виводки диких гусей і качок наповнювали пташині двори.

Польський комісар Литвин у 1544 р. писав: "Київ оточений родючими землями. Виноградні лози з великим листям. На берегах ріки дикий виноград сам по собі росте. Старі дуби і ясени від старості всі в дуплах, в яких рої бджіл з сотами меду, приємного кольором і смаком. Велика кількість газелей перебігає зимою з степу в ліс, а літом із лісу в степ. Ріки неправдоподібно багаті рибою всякого роду, яка піднімається з моря в прісній воді. Деякі ріки так і називаються – "золотими". Україна, як золоте яблуко! Спир, кинутий в березні в воду, так і залишається стояти твердо, як в землі, так густо риби. Я б не повірив, якщо б сам не був свідком, як черпали рибу безперервно, і в один день наповнили тисячі возів".¹¹

Кажучи про "золоті" ріки, автор має на увазі ріки, які протікали по Сіверщині, – Золотоношу, бліджчу до нас Альту (один із варіантів пояснення назви від алтин – золота) і заплаву

рчку дніпровської долини, що протікає під броварським берегом, – Золотчу. Воїстину, це була казкова країна могола, меду, кисільних берегів. Ліисто-житньо-яблунева Україна. Не випадково в польській пісні співається "Жаль, жаль за дівчину, за зелену Україну!"

Тут, на польському прикордонні, зростає Остер з військовою ллогою і фортецею. Остер стає воротами на воді і суші в Росію і Польщу. Остерським старостою з 1539 р. були Гаштовт, пізніше князь Дубровенський, Корсак, батько і син Ратомські, Степан Аксак. Остер живе за Магдебурзьким правом. Це місто бояр, служивих людей з Польщі, міщан. Розвивається і київська торгівля. Виникає значний рух на київських переправах – тільки від Печерської лаври до переправ вели дві дороги. Між київським магістратом і воеводами точиться боротьба за митний збір на переправах.

У 1552 р. ні Літки, ні Димерка, ні Рожни, ні Коленці (Літочки) не платять повинності. Літки стають замковим селом, "малим Остром", у них живуть і бояри, і міщани. Остерські "добра" (володіння) в 1562 р. переходять від Гаштовтів до Філона Кміта, чорнобильського володаря, але ненадовго. В 1569 р. Київ, згідно з Люблінською унією, було приєднано до Польщі. На зміну київському воеводі Костянтину Острозькому приходить польський магнат з Волині – Павло Сапега. Воеводство перетворюється на каштелянство. Населення краю в другій половині століття зростає в 4–5 разів. Польська люстрація 1565 р. подає відомості, що на Русі не селяться інакше, як при воді і лісі. А Павло Аленський засвідчує, що жодна дорога не проходить поза селами, що дозволяє контролювати всі дороги. В цей період і формуються остаточно майже всі броварські села. Аналогічний процес проходить і в сусідів – на Бориспільщині, Остерщині, Басанщині.

Села складалися з економічно самостійних частин. На великих територіях, які займають сучасні села, таких частин було, як правило, декілька. Звідси багатоваріантність походження назв сіл. Виникають родинно-сімейні дими. Два-три дими – дворище. В кожному дворі було по три димарі-будинки, в яких жили по дві сім'ї. Так, у чотирьох дворах було 12 будинків, 24 сім'ї, близько 120 чоловік. ("Чотири убогих дими в Пłosкому").¹² У кожному селі можна виділити і сьогодні первісні дворища, по-сілському – кутки, що посять імена своїх перших засновників. Усі наші села – це скупчення кількох дворищ-кутків на перетині доріг-шляхів. У селах-дворищах зберігалася пам'ять про первинну данину Володимирі (Ольгердовичу і вторинну – Вітовту, що часто і є юридичною основою права на "ойчисті" землі.

Лісів у краї достатньо, в кожному селі є мала річка, багато доріг. Це Зимня і Літня Київські дороги, Бакаїв шлях через Броварі, Димерку, Заворичі, дорога на Прилуки через Гоголів і Русанів, стара прикордонна дорога Літки – Заворичі, дорога на Бориспіль і Переяслав. Новою була дорога, що йшла з Остра через Калиту, Опанасів і Мостище за Трубіж на Бобровицю. У лютому 1552 р. згадується ця дорога і високі сніги. Коли коні не могли рухатись, то остерські бояри ходили на ртах (ляжах) за Трубіж, у Слуков заїзд і на Укринкову луку на зимові лови. До речі, це перша згадка про українські лижі. На них ходили на зимові лови за 40 кілометрів.

Села відроджуються на старих місцях. Київський біскуп Корсак, що подорожує в наших краях, згадує про безліч окопів, древніх мурів, старих таборищ, що залишилися ще з княжих часів.

Земельні відносини теж склалися не просто. Землі роздавали воеводи, старости, королі своїм прибічникам, монастирям, часто без належного юридичного обґрунтування. Київський і Остерський городські суди завалені скаргами на остерського боярина Семена Рожновського, який робить наїзди на монастирські землі зі своїх володінь у Нових Рожнах. Є згадка в документах про острів за Десною, на якому був палац Семена Рожновського. Сам Семен Рожновський в одному з документів фігурує як староста остерський, подається й ім'я його батька – Яцько (досить поширене в ті часи).¹³ Якщо Рожновський і був старостою, то недовго, але Лаврін Ратомський за якісь заслуги передає йому городище Рожни. Напевне, це були Нові Рожни коло Літок. Згадавши, що він носить ім'я князів Рожновських, Семен починає домагатися давніх володінь предків. Мабуть, у нього були якісь причини проголосити себе нащадком княжого роду. Минуло близько двох століть, а людська пам'ять ще берегла окремі події і факти з давніх часів. Тому малоімовірно, щоб остерський боярин був самозванцем, хоч і жив у часи авантюристів та самозванців. Як пишеться в тогочасних документах, "Семен Яцькович Рожновський, боярин королівський, зсмянин землі Київської. Як явствує із кріпостей на село Рожни, його володінням бувше з 1550 р."¹⁴ В генеалогії Рожновських-Рожиновських не можуть розібратися й укладачі Литовського гербовника - серед них і князь Рожновський, який бере участь у придушенні повстання Наливайка, а його родові маєтності там же, де і Юрія Половця-Рожиновського, під Фастовом. Серед Рожновських і Михайло Рожновський, козацький гетьман, який зібрав "вольницю" і ходив із Самозванцем під Москву, де й загинув. Яке місце в цій генеалогії посідав Семен Рожновський, сьогодні вже навряд чи можна встановити

В архівах збереглося пояснення Семена Рожновського з приводу наїзду на володіння Видубицького монастиря в селі Свиноїди. Кого не схвилює лист нашого земляка, написаний у 1576 р., майже 400 літ назад, тодішньою українською мовою? Семен пояснює свої домагання тим, що не було і немає точних земельних меж. У 1583 р. митрополит Оницифір Девочка скаржиться в київському суді на Семена Рожновського і його розбійників, які грабували церковні маєтності.¹⁵ Того ж року на володіння Софійського монастиря в селі Свиноїди робить наїзд син Семена Рожновського Іван. У 1578 р. Семен захоплює землю Видубицького монастиря в урочищі Ховмища на р. Десні.

Справу Семена продовжує його другий син – Юрій. Юрій Рожновський був "добрим розбійником", разом зі своїми людьми не раз робив наскоки на московське пограниччя для пограбувань. У 1593 р. Юрій зі своїм загоном бере участь у повстанні Косинського, грабує бояр, шляхту. Після поразки повстання староста Ратомський відбирає в Юрія Рожни. Найстрашніше в повстанні Косинського для поляків було те, що шляхта і бояри присягали на вірність йому, а не королю. Таку клятву дав і Юрій Рожновський.¹⁶

З історією краю пов'язане й повстання Наливайка. У 1596 р. гетьман Жолкевський став табором біля Печерської лаври. Повстанці Наливайка стояли на броварському березі. До повстанців прибула сотня чайок із запорожцями. Поляки та повстанці виставили на березі гармати, і кілька днів тривала гарматна дуель, середньовічна битва за Дніпро, за дніпровську переправу на Броварі. Пізніше козаки разом зі своїми сім'ями відступили на схід, під Лубни, де їх було оточено і знищено, а Наливайка, який носив сіверське ім'я Северин, – страчено у Варшаві. Нагайка гетьмана Наливайка довго зберігалася в Остерському музеї.

Юрій Рожиновський не заспокоюється і починає судову справу за повернення давніх володінь. Він домовляється з київським суддею Яном Аксаком у разі виграшу справи поділитися володіннями пополам. Це був звичайний хабар київському судді. Як бачимо, тогочасна влада теж була корумпована. Після довгого процесу Аксак виграв справу.

У 1603 р. митрополит Потій звертається до суду з приводу чергового наїзду Юрія Рожновського на Свиноїди. Та сім'ю Рожновських опікає остерський староста Лаврін Ратомський.

Один польський письменник так писав про Україну 1590 р.: "Україна – найбагатша частина польської держави. Її поля такі прекрасні, як поля Елісейські. Вони то тягнуться рівниною, то перерізуються горами, борами, гаями. Характер їх веселий і

урожайний. На Україні така сила скота, звірів, різних птахів, що можна подумати, ніби вона була батьківщиною Діани і Церери. По її пасіках і бортях добувається стільки меду, що забуваєш про сицилійську Гелу і аттицький Гімет. Виноградна лоза росте, і легко можна насадити виноградарство. Волоських горіхів така сила на Україні, неначе вона колись була італійською землею. Трудно перелічити, скільки в ній рибних озер. Але нащо витрачати зайві слова, коли можна одним словом зазначити, що Україна, — це все одно, що земля обітована, яку Господь Бог обіцяв народу єврейському, яка тече медом і молоком. Хто тільки раз бував на Україні, той вже не може з нею розлучитися, бо вона тягне кожну людину, як магніт тягне залізо. І це виходить од її прикмети: небо над Україною наче усміхається, клімат її здоровий, а ґрунт родючий”.

Яка казкова природа нашого краю, всієї княжої України! Та як немилосердно її буде скалічено людьми і затруєно чорнобильським попелом!

1608 р. помер князь Острозький, нащадок Рюриковичів. На ньому закінчилася княжа феодална форма українсько-руської державності.

Радянські історики подавали історію нашого краю з очевидними помилками. Як засвідчують матеріали Броварського краєзнавчого музею, всі поселення між Десною і Трубежем належать Києво-Печерській лаврі з 1566 р. По-перше, не тільки Лаврі, а й Софійському, Видубицькому та іншим монастирям.¹ Часто власники мінялись. Була тут і особиста власність уже згадуваних Рожновських, Ратомських, численних остерських і літківських бояр. І Остерщина в період до Переяславської ради “певний час” належала не до московської держави, а до литовської і польської держав.

“Історія міст і сіл УРСР” стверджує, що в 1628 р. остерські землі належать князю Яремі Вишневецькому. В 1628 р. князю Яремі виповнилося всього 16 років, а в пізніші часи він володів землями тільки сусідньої Прилуччини і ніколи не володів нашим краєм. Ці “помилки” робились на догоду ідеологічно-класовим теоріям.

Насправді ж тут, на краю польської держави, в непевний час повстань і набігів орди діяли свої закони, а королівські закони часто ігнорувалися. Такі остерські старости як Ратомські ведуть свою автономну прикордонну політику, не платять королю податків.² Чернігів було захоплено поляками лише в 1611 р., саме цього року жителі Москви склали присягу на вірність польському королю.

А з 1619 р. починається масова колонізація сходу Чернігівщини і Полтавщини.

У період з 1550 р. до 1600 р. виникають майже всі села зі своїми сьгоднішніми українськими назвами. Прізвища та імена місцевих бояр типово українські, в літківській церкві читають Євангеліє українською мовою, в судових документах мова майже сучасна українська. Український етнічний масив у цей час уже сформувався.

Про значну автономію місцевих бояр свідчить продовження історії Юрія Рожновського. Судочинство в ті часи було справою нечистою, і король Сигизмунд III за старости Яна Камбари у 1613 р. віддає своїм указом ці землі своєму королівському секретареві Захарію Яловицькому.³ Яловицький (точніше

Язловецький, з роду спятинського старости) пише: "Приїхав у Літкі з королівським декретом, зупинився в домі літківського боярина Петра Лося. Старости Ратомського вже не було, не застав. Прийняли мене, як свого пана, почали готувати пити і їсти. Та раптом Степан Аксак з кон'ями, луки з стрілами, з лайкою, стращав, погрожував, прицілювався і вигнав."⁴

Яловицький приїхав у Літкі, коли старостою став уже Ратомський-син. А від Аксаків виступає теж син — Степан. Судовий процес у польському сеймі триває довго, аж поки не повмирали і Яловицький, і Ян Аксак, і Юрій Рожновський.⁵

Фактично краєм володіє Степан Аксак, який з 1642 р. стає ще й остерським старостою. Остер того часу входив до числа 11 найбільших міст України.⁶

Родова легенда Аксаків вражає своїм розмахом, у ній фігурують і Олександр Македонський, і навіть Демосфен.⁷ Аксаки називають себе правнуками Тамерлана. За Литовським гербовником, Аксаки походять з татар, що осіли після Куликовської битви, і мають герб із зображенням "золотого серця, пронизаного стрілою, на червоному тлі". Втративши свої землі на Правобережжі, Аксаки господарювали в Мотовилівці аж до 1749 р. З іменем Аксаків пов'язана назва села Оксаківка Козелецького району. Про Степана Аксака відомо, що він був талановитою людиною, відзначився із загоном наших земляків у бою з турками під Хотиним. Ходив у походи з гетьманом Сагайдачним, і, ймовірно, в його загоні був і майбутній гетьман Острияниця. Замолоду він був на Січі, і в одному з походів його обрано кошовим.⁸

Степан активно займається господарською діяльністю, засновує села Богданівку, Бобрік, Рудню, Нові Рожни коло Літок. Організовує виробництво селітри. Був першим багатцем. Першим у нашому краї прийняв католицьку віру.

Щоб прибрати краї до польських рук, польські комісари роблять люстрації (описи) українських земель. Це описи 1552 р., 1616 р., 1622 р., 1636 р., що донесли до нас багатий історичний матеріал.⁹

Люстрація 1552 р. дає загальний опис Остерської землі. За описом 1616 р., фігурують лише Літки і Літочки, які майже не платять податків і не виконують повинностей. У Літках проживають 14 кінних бояр. Бояри не платять податків, мають вольності на ловлю риби і полювання на звіра по першій порожі, волю брати бджоли на неопісаних деревах, косити сіно, драти лико, продавати меду. Вони показали королівським комісарам відповідний королівський указ.¹⁰

Наступний опис 1622 р. подає цілий ряд сіл-сlobід, які були щойно засновані, і з цієї причини теж не платили податків.

Комісари інспектували села лише по Десні. Їх підкупили, і вони не показали села, розташовані далі від ріки. Це була політика старости Ратомського, підтримувана майже 90 остерськими боярами, кожний з яких здавна мав своє сільце або хутір. Остерський староста Єремїан Залеський пояснював польським комісарам, що села відірвані від староства.¹¹

Згадуються в описі Летковичі-двоє, Рожни над рікою Десна та Рожнов-городище і сlobідка, Світильне-городище, острів Заборицький. Ці села здавна належать Яну Аксаку. Всі бояри підтверджують, і пам'ятають, як платили повинності. Рожни платили 172 злотих.

З люстрації 1628 р. дізнаємося, що до замку належать сlobода Заворичі, містечка і села Семиполки, Калете, Світильня і Руда, які недавно засновано на землях Остерського староства. Нові осади на землях староства — Семиполки, Калита, Заворичі, Мокрець — на вісім років звільнено від податків на користь польської шляхти, що тут оселилася після 1619 р. Поляки проводять і ревізію південного кордону остерських земель: "Річкою Трубіж вниз до устя річки Плоска Руда, вгору по Плоскій Руді до болота Мілотичі (Мелятичі? — В.Г.), з якого починається та річка. А звідти через Діброву до великого болота Їзброд, в тім місці, де шлях, або гостинець, з Києва до села Рожни йде. То болото переходить і од того місця тим великим болотом вгору до городища Рожни, що над болотом, і до того місця, де вода з болота струмує до Спасового озера, а з нього в Десну. То Спасове озеро між Рожнями і Пухівкою".¹²

До цього часу відноситься і опис околиць села Свиноїди — Язвеське болото, Холмина долина, Медвежий борок, Косієве болото, Берестова грядя, Малієва і Василева ниви, річки Глушиця і Деснище.

Кріпацтва в нашому краї на той час ще не запроваджено, а замкові повинності були не надто тяжкими:

- з пари волів — 1 злот (золотий), чверть віса, осьмачка жита;
- з диму — 2 курки, 10 яєць, віз сіна, віз соломи і 2 вози дров;
- з 25 пар волів — ялова корова, кабан, чотири вівці, кадь меду і півбочки соленої риби.¹³

Монастирські повинності були ще легші. Люди жили вільно, вільно володіли зброєю. Цілі покоління виростили на волі. Доходи остерського замку зросли з 700 злотих у 1616 р. до 6450 злотих у 1636 р. Доходи Остра були більшими, ніж Житомира, Черкас, Канева. З цієї суми платилося 100 злотих Намісникам в Острі, Заворичах, Бобровиці і 50 злотих уряднику в Семиполках.¹⁴

У люстрації 1636 р. згадується сlobода Красилівка і подається список збіднілої шляхти, яка сиділа в Острі і несла

замкову, сторожову та поштову службу. Це була "околична" шляхта.¹⁵

До повноцінної шляхти належали шляхтичі Багінський у Семиполках, Крупинський і Ольшевський у Заворичах. Чотири таких малих пани оселилися під Дібровою на Рудковім хуторі. Це Трембицький, Хмура, Кашовський, Ортовський. Можливо, назва болота Тремба під Калиткою походить від прізвища його власника Трембицького.

Поляки відразу ж потрапили до розряду замкової старшини, і за зле слово на їхню адресу староста накладав штраф, щоб шанували шляхту. Крім польської шляхти, до старшини належали і руські знатні роди – Рожиновські, Русановичі, Солтани.

За матеріалами ревізії 1636 р., остерські бояри не змогли показати документи на давні вольності, але показали королівський декрет 1633 р. на привілеї. Остерські бояри – це колишні давньоруські бояри, їхні нащадки, "кращі люди", сіверська знать. Вони постійно відстоювали свої права. Остерсько-літківських бояр було в 1636 р. майже 90 чоловік. Звичайні українські імена – Павло, Петро, Богдан, Семен, Степан, Конон, Федір, Сава, Терешко, Іван, Омелян, Дорошко і прізвища – Гиря, Лапа, Козерог, Білик, Гарбуз, Курило, Романенко, Сираєнко, Лось, Єрченко.

Доля остерських бояр була складною, але всі вони залишилися вірні рідному краю. З остерських бояр походив гетьман Остриця, наказний переяславський полковник Карпека, який разом з гетьманом Полуботком помер у тюрмі. Багато з них загинули безслідно у вогні козацьких воєн, адже майже всі належали до Остерського полку. Вони заснували козалецькі села Гарбузин, Сираї, Гломазду, Білейки, Беремецьке, Карпеки, Єрківці і дали їм свої імена. Дали початок дворянському роду Барановських. А Лосі дали початок дворянському роду, що проживав у Літках і Димерці. В наш час родові прізвища Лось трапляється в Гоголеві.

Відомо, що в Острі та Літках була і значна група міщан, але про це немає докладних відомостей.

Відомі також імена козацької старшини, яка ходила на Москву з Самозванцем у 1610 р. Це вихідці з броварських родин: Топіха, Борисполець.

Ще одним джерелом вивчення наших родоводів може бути реєстр козаків Переяславського полку 1649 р.¹⁶ Багато прізвищ того часу і зараз є в наших селах: Бориспольченко, Бобрик, Вірченко, Гапоненко, Гайдученко, Гречко, Херестинченко, Коваль, Ковбаса, Приходько, Радченко, Скочко, Товстенко, Хоменко, Череватенко та інші.

Ставши остерським старостою, Степан Аксак після Єриміана Залеського ділить свої землі між синами. Степану дістаються Світільне з Бобриком і Рудою та Літка, а Михаю – Гоголів, Димерка, Старі і Нові Рожни. Михайл Аксак свої маєності здає в оренду віленському каштеляну Юрію Глібовичу. Як уже сказано, людність краю була майже непокріпачена, вільна, козацька, православна. Майже кожне село мало православну церкву.

У цей час якийсь літківський боярин привозить з Волині святе Євангеліє, що зберігалось до наших часів і відоме як Літківське Євангеліє. Воно лише на тридцять років молодше за знамените Пересопницьке Євангеліє, на якому складають клятву президенти України. Унікальність його в тому, що це перше Євангеліє в Придніпров'ї, написане українською мовою ще в 1590 р. Ця книга – броварська святиня, яка оберігала наш край сотні років.

Але поляки поширюють католицизм. У нашому краї з'являється єпископ Соколовський – воїн-монах. Він засновує свою резиденцію в Зазим'ї. У Гоголеві розпочинається будівництво католицького костюлу. Як козаки ставилися до католиків, засвідчує прислів'я: "Ксьондз, жид і собака – то віра однака".¹⁷

Російський історик Карамзін пише, що остерського старосту добре знають у Москві, бо він "хвилював" московську Україну через своїх лазутчиків і бродячих московських монахів. Староста був знайомий з Грицьком Отреп'євим-самозванцем. Карамзін пише про самозванця, який жив у Києво-Печерській лаврі: "Серед густих очеретів дніпровських гніздилися шайки затятих заporожців, сміливих розбійників. У них розстрига Григорій Отреп'єв і вчився деякий час володіти мечем і конем у шайці Герасима Євангеліка".¹⁸

Тут мова йде про остерсько-броварське гультяйство, яке контролював староста Ратомський. Воно брало участь у повстанні Косинського, наскоках на московські землі. Староста Ратомський був товаришем самозванця Лжедмитрія.

Саме Ратомський виставив знамено для збору вольниці, підняв запорозьких козаків і практично був організатором походу самозванця на Москву. А повів цю вольницю на Москву з самозванцем Роман Рожинський.¹⁹

Лаврін Ратомський родом із багатой сім'ї. Його батько Костянтин Ратомський, а мати княжна Сокомирєцька. Лаврін мав великі маєтки в Пінську і в Мінську. Ще в 1510 р. Яцько Ратомський, мінський городничий, пограбував місцевого боярина. Розбійний характер Ратомських відомий здавна. Після Лавріна старостою стає Ян Камбара, але через два роки староство

знову переходить у руки сина Ратомського Михайла. Ян Камбара походив з літківської шляхти, мав там отчину — урочище Кравцовщину.

Француз Боплан так змалював картину повсякденного тогочасного життя в селах: "Шинок, танці молоді під звуки дудки. Там же пиячили і пани, танцювали разом з усіма".

Така майже ідилічна картина життя старої України, як на картинах Рембрандта.

ХМЕЛЬНИЧЧИНА — МАЛА РУСЬ

Богдана-Зиновія Хмельницького в народі сприймали як Богом даного Україні гетьмана. Кобзарі співали, що його було знайдено в хмелю, звідси — Хмельницький. Він був 23-ім козацьким гетьманом. Йому належать такі актуальні дотепер слова: "Будете чекати, доки вас запряжуть у плуг замість волів, щоб проснулася у вас свідомість вашої ганьби, любов до незалежності." Він поклявся: "Я вирву з лядської неволі руський народ".

Хмельниччина зовсім не схожа, скажімо, на повстання Разіна чи Пугачова. Це були часи золотої осені українського середньовіччя, козацького відродження, часи національного пориву, пік українського духу, що піднявся на підвалинах Київської державності і древньої індоєвропейської культурної спадщини. Це була одна з перших у світі антиімперських національно-визвольних воєн, близька за характером і організацією до національно-визвольних воєн 20 ст.

За короткий час відбулися процеси становлення української нації, української козацької республіки, створення народної професійної армії, проголошення національної ідеї, організації державної оригінальної системи республіканського управління, формування однієї з перших у світі демократичної конституції Пилипа Орлика, створення системи академічної освіти. Але це була надлюдська боротьба одночасно з трьома імперіями — польською, турецько-татарською, московською. Величезна жертвність народу була передчасною, але не марною. Боротьба, яка велася в не зовсім вигідних умовах, виявилася невдалою, бо припала на час становлення світових імперій, а не на час їхнього занепаду, як у 20 ст.

Справа в тому, що українська нація сформувалася однією з перших у Європі на багатих традиціях Київської держави, маючи за собою тисячолітні традиції історичного розвитку.

Характерним у цьому плані є родовід знатної козацької родини Бориспольців. Першим родовим, і очевидно, традиційно-тотемним сіверським прізвищем цього роду стало прізвище Зозуля. За сімейним переказом, "зозуля накувала йому (Зозулі) багатство. Прізвище Борисполець їхньому далекому предку дали при хрещенні в козаки в січовій церкві, бо прибув з Борисполя."¹ А його родичі так і залишилися нехрещеними Зозулями, язичниками? У реєстрі козаків Переяславського полку 1649 р.

натрапляємо вже на прізвиська Бориспольця, калитянина Херестинченка (Христинченка). Очевидно, багатий рід Зозуль жив на Борисовому полі і в 16 ст., мабуть, язичницькі традиції зберігались до того часу. Чи не означає це, що в козацькі часи в нашому краї відбулося друге прийняття християнства? Становлення козацького суспільства з християнською ідеологією? Мабуть, одночасно сформувалося і традиційне українське християнське прізвисьце. (Сьогодні рід Бориспольців налічує понад двадцять сімей, а рід Зозуль — значно більше.)

Прилучення сіверської землі до Польщі остаточно завершилося в 1619 р. Це — пік могутності середньовічної польської держави. Почалася колонізація степових земель Сіверщини, Полтавщини. Переселенцями виступало українське населення з Полісся, Волині, Поділля, якому обіцяно звільнення від податків на 20—30 років. Засновуються поселення, будуються церкви, розвивається торгівля і ремесло. Багато збіднілої дрібної шляхти переходить з Польщі до місцевої адміністрації, чиновництва. До Остерського замку прибуває з Польщі близько 20 малих панів. Та польська шляхта — то військова шляхта. Для ведення практичного господарства великі земельні магнати запрошують з Польщі жидів. Кожне село мало свого польського жида. Вони тримали в своїх руках корчми, перевози, млини і навіть ключі від православних церков. Кобзарі співаля, що жиди-орендарі ставили по три корчми при кожній козацькій дорозі. Брали мито і од воза (півзолото), і од пішого, і од старця — крупи та яйця. Ще й питали: “Ці нема, котик, сче цього?” Як хрестить дитину — шостак, як женить дитину — талер, щоб жид-орендар одчинив церкву. Орендували й козацькі ріки, “щоб і рибу не ловити, і утя не вбиті.” Наростали суперечності між українцями і поляками. З польських джерел видно, що ненависть поляків до українців була більшою, ніж до німців.

Початки Хмельниччини треба вести з більш ранніх часів. А починалася ця боротьба з нашого краю. Продовжуючи традиції розбійної сіверської вольниці, після прилучення до Польщі і напливу “нових поляків” українська людність почала вступати в конфлікти, виникали перманентні народні повстання проти польської сваволі. 1637 р. для придушення повстанського руху приходять коронний гетьман Потоцький з військом. Свою перемогу, свій триумф Потоцький відзначив за зразком римських імператорів. З нечуваною жорстокістю дорозу від Києва до Ніжина обставлено палями з покідженим селян. А скільки залило катувань і згубувань!

У 1637 р. повстання на Остерщині очолили Мурко і Носко. “А лихи козаки брали на палю, виганяли козаків, робили над ними великі посьміховиська”.²

Забуті історією броварські селяни приймали смерть за православну віру і козацьку свободу. В пухівському переказі зберігся епізод про ті часи: “У цей час їхали французи. Наскочили на Комарівку. Палили хати, били людей, давили дітей. Люди тікали з хат, зоставались лише дрібні діти. Коли він зайде в хату, то всіх дітей підкладав під лавку і роздушував лавкою. Одна жінка побігла з дитиною на болото, а він гнався на коні, розігнав здорово коня, вскочив в киплячку і пішов під землю”.³

У польському війську завжди служили загони німецьких найманців, і всі військові команди віддавались по-німецьки. Звідси “французи”, а не поляки. Взимку 1664 р. в цих краях був король Казимир з військом, а в переказі змальовано події літа 1637 р.

Уже наступного 1638 р. вибухає повстання Острияниці, назване за іменем боярина Якова (Яцька) Острияниці чи Остриянина, родом з остерських земель, який бачив наругу над народом, а може й сам зазнав знущань від Потоцького.⁴ З Броварщини повстання поширилося на всю Україну

Микола Гоголь у повісті “Тарас Бульба” писав: “Віднайшовся слід Тарасів. 120 тисячами козаків керував молодий, але сильний духом гетьман Острияниці. Він вів 8 полків по 20 тисяч. Один з добірних полків був полк Тараса”. Гоголь уважно вивчив історичні матеріали і наділив Тараса Бульбу рисами гетьмана Острияниці.

Тарас Шевченко в поемі “Гайдамаки” запитував: “Де Острияниціна стоїть, хоч би убогая могила?” А в авторській примітці читаємо: “Івана Острияницю і 30 козацьких старшин після страшних тортур розчотвертували і розвезли їх тіла по всій Україні”.⁵ Ці відомості Шевченко взяв з “Історії русів” Кониського.

Повстання Острияниці було тривалим, кривавим і невдалим. Воно завершило цілий ряд народних повстань під проводом Косинського, Наливайка, Гуні, Трясила.

Острияниці — перший Богдан, хоч і трагічний. Не вистачило йому таланту полководця? Був молодий і недосвідчений? Чи не прийшов тоді ще наш час?

Гетьманом не могла стати проста людина, тим більше в час повстанської стихії. В 1633 р. Острияниці був полковником реєстрових козаків. Він видавав гетьманські універсали, отже, був досить освіченою людиною. Коло Євминки є Яцькова Слобода, названа за іменем гетьмана. За люстрацією 1636 р., в списку остерських бояр є люди на ім'я Яцько: Сираєнко, син Федора Сирая, і Гламазда, один з чотирьох синів Павла Гламазди.⁶ Мабуть, це Яцько Гламазда змінив незручне прізвисьце

Гламазда на Остриянин. Відомо, що того ж 1638 р. Острияниця жив у Києві. Після поразки повстання він виводить на Слобожанщину своїх близьких і прибічників (за різними джерелами, від 800 до 4000 чоловік), засновує Чугуїв. Острияниця започатковує для остерсько-броварських родів другу слобожанську батьківщину. Там він починає формувати перший слобожанський козацький полк, але трагічно і загадково гине.⁷ За іншими джерелами, його вбито у Варшаві, але ця версія, за авторитетними документальними джерелами, хибна.⁸

Повстання Острияниці стало прологом Хмельниччини. Після нього настає “період золотого спокою 1638–1648”, як його називають поляки. Козацтво здавалося приниженим, придушеним. Але то була ілюзія.

Казково збагачувались поляки. Об'єднання з Польщею відкрило Україні прямий вихід на європейський ринок. На базі європейської технології на території Броварщини виникли козацькі мануфактури: виробництво скла, дьогтю, потащу, селітри на майданах, пороху, зброї, козацьких човнів, гармат, одягу, предметів церковного вжитку, виробів з дерева, переробка воску і шкіри, винокуріння. Будуються козацькі кріпості, церкви, школи, лічниці, лісопильні, млини, прокладаються поштові дороги. Ведуться сільські церковні літописи, діє сотенне управління і самоуправління. Законом служать Магдебурзьке право та Литовський статут. Розрахунки проводяться “грішми литовської лічби”. Документація в Острі і в Бориспільському уряді ведеться одночасно українською і польською мовами. Навіть через десятки років після приєднання до Москви у веденні ділових паперів вживається польська мова.

Відбувається і грошова революція: масово карбуються срібні монети, серед них і перший європейський “долар” – талер. Масштаби торгівлі набирають небаченої доти сили.

Броварщина ще зберігає певну автономію, але всі землі на схід – Прилуки, Лубни – належать новому магнату, молодому князю Яремі Вишневецькому. Князь походив з давнього українського шляхетського роду, але, за модою того часу, зрікся своїх коренів, ополчився. Він став володарем величезної латифундії, якої не знала Європа. Його називають “короликом”, “малим дияволом”. Він має особисту армію. У 1630 р. у його володіннях було 600 господарств, а в 1640 р. – уже 7600. На нього працювало 230 тисяч чоловік. Його щорічний дохід становив 600 тисяч золотих. “Золотоношею” називав свій край Вишневецький. Сільське господарство Європи було в занепаді, європейський ринок відкритий – все йшло в Європу за золото. На ці гроші вся Польща покритася прекрасними костьолами, середньовічними палацами, замками. Працює українських селян

розвивалася польська культура, мистецтво. Те ж повторилося і в Росії. Палаці Петербурга і Москви, багатства російської корони і російської культури виростили на праці мільйонів українських хліборобів протягом трьох століть.

Українська революція почалася в 1648 р. Немає даних про боротьбу за Остерський замок. Напевне, його відразу ж захопили повстанці. Ярема Вишневецький з великим обозом польської шляхти і жидів відступає з Лубен до Переяслава, де місцеві козаки відганяють його від Дніпра. Ярема повертає на північ і старою половецькою дорогою вздовж лівого берега Трубежа, через численні ріки, болота, ліси йде до Любеча, на Полісся. Поліське населення тихе, смирне. У нас же палають ліси. Травень 1648 р. Спeka, трубізькі пожежі. Від вогню ночі світлі, а вдень дим застилає весь горизонт, стоїть імла, не видно і за декілька кроків. Соляного світла також не видно. Бору, здавалося, не буде кінця. Козаки йдуть паралельно війську Яреми, часто нападають. Такий напад броварських козаків на ляхів був під Ядлівкою, в Ляхонів долині. Ярема обминав козацькі кріпості Гоголів, Остер і весь козацький наш край.

Львівський равнин Єгоша в 1854 р. так описує ті давні події в книзі “Біда часу”: “В Борисполі багато євреїв було вбито, а їхніх дітей різали, як козенят. Козаки напали на Баришівку, умертвили дорослих, задушили багато дітей. Євреїв умертвили майже всіх”.⁹

У цих подіях брало участь і броварське козацтво-гультайство. Той же автор пише, що козаки дарували життя тим євреям, які вихрещувалися в православну віру. Такі євреї-вихрести брали участь у козацькій війні. Це були жорстокі часи релігійної інквізиції. Остерські бояри і зукраїнізована бідна шляхта пішли за Богданом, взяли його сторону. Це були ті, “що самі собі хліб руками роблять”. Розділився і рід Аксаків: одні пішли за козаками, а сини Степана Аксака – до Яреми Вишневецького. Внук Степана Габрієль став прототипом “молодого лева пана Аксака” в антиукраїнському романі класика польської літератури Генріха Сенкевича “Вогнем і мечем”. Складне життя. Сам Степан, за переказами, в молодості був кошовим на Січі, а старим, уже слабким і хворим, утік до Польщі. Там і помер.

А революція відбувалася, як і всі революції. Мало хто в тій крові не замочив рук. Різали шляхту, жидів, захоплювали панські маєтки, жони шляхетські ставали жонами козацькими.

Особливо відзначилось гультайство – броварники, пастухи, винники. Ніхто не засівав землю, всі пішли до Хмеля в козаки. Наступного року настав голод. Сарана знищила посіви. В Острі формується козацький полк на чолі з полковником Тимофієм

Носачем. Пізніше Носач стає Генеральним обозним (фактично військовим міністром) у Хмельницького. Остерський полк належить до найбільших, козаків у ньому більше, ніж у Чернігівському чи Ніжинському полках, бо що не село, то й сотник. Формуються Броварська, Заворицька, пізніше Гоголівська сотні. Броварська сотня виникає в церковних землях. І хоч монастирські повинності не були важкими, та всі йдуть під прапори Богдана. Це викликало конфлікт з церквою, і Богдан стає на стороні церкви. Він видає універсал — не оказувати монастирські села. Броварську сотню було ліквідовано, бо треба ж комусь обробляти землю.¹⁰

У 1649 р. після мирної угоди з поляками Богдан Хмельницький допустив шляхту в її колишні маєтки. Катерина Аксак, друга жінка Степана Аксака, отримала гетьманський універсал і уповноважила в 1650 р. Петра та Яна Виговських зібрати чинш і продати нерухомість у Гоголіві, Світільному, Богданівці, Красилівці, Бобрику, Рожнах, Плоскому, Русанові, Рудні, Димерці.¹¹

Колишні володіння Аксака стають ранговими маєтностями козацької старшини, а володарем цих маєтностей — батько військового писаря Євстафій Ігнатович Виговський.¹²

У 1650 р. до родини Виговських переходять Гоголів, Світільне, Богданівка, Красилівка, Рудня, Рожівка, Плоске, Русанів, Димерка, Заворичі, Мокрець, Бервиці, Малі Літки, Соболівка відходять до прихильника Виговського — київського полковника Солонини. Виговські дуже скоро втрачають свої володіння, а родина Солонини володіла своїми маєтностями ще три століття. В 1867 р. Андрій Солонина — губернський секретар, голова остерського дворянства. Пустуючі землі займають селяни в свою власність.

Броварщина, почавши визвольні змагання з часів Острияниці, після відходу Яреми Вишневецького опинилася в тилу Богданового війська, але її сини клали свої голови і кості по всій Великій Україні. Слава козацька не вмере, не поляже!

У 1651 р. Київський і Чернігівський полки вели бої під Гомелем з військом литовським Радзівілла. Тут згадують вперше козацькі прапори — три білих, два червоних і два жовто-блакитних.

У 1652 р. через Україну іде до Москви з дипломатичною місією Павло Алепський. Він зустрічається з Хмельницьким, пише, що прізвище Хміль означає спритний. Його дивує значна кількість вдів і сиріт: “Дітей більше, ніж трави, зірок на небі і піску морського. А читать уміють всі діти, навіть сироти”.¹³

Ось як Павло Алепський описує шлях через Броварщину влітку 1652 р.: “На плоту перепливли Дніпро, який ширший за

Дунай (!). Далі вузькими дорогами через води і піски, через величезний ліс з високими кедрями (соснами)”.

Подорожніх здивував Дніпро, який виявився ширшим, ніж Дунай, і броварський ліс, за яким не видно сонця, такий був густий. “Ввечері прибули до містечка Броварі, де добра церква Петра і Павла. В’їхали до сильного міста з двома фосами з проточною водою — Гоголів. Дві церкви, незакінчений польський костюл. Патріарх наказав зробити з нього церкву”.¹⁴

Далі був Русанів з церквою, велике озеро поблизу і багато великих млинів та лісопилень. Як бачимо, тут іде цілком мирне життя, воєнні дії проходять десь в інших краях.

Алепський наводить також перше свідчення про походження назви Мала Русь. Так Богдан Хмельницький називає відібрані на той час у поляків українські землі. У 1652 р. за Богданом був лише регіон Київщини. А в розмові з Алепським Хмельницький уточнює, що “первотню” Малою Руссю здавна називалися козацько-київські землі за Дніпром. Та це ж регіон Броварі—Бориспіль, наш край! Мала Русь! І цю назву ми почули з уст Богдана, а він, напевне, почув від своєї дружини Ганни Сомкової, сестри переяславського полковника Якіма Сомка, який раніше жив у Воронькові. На окремішність нашого краю вказує і Михайло Грушевський: “Козаки Сагайдачного вимагають маєтності, надані предкам нашим, — Бориспіль і околиці.” Очевидно, маються на увазі козацька власність і права з часів Дашкевича.

Як поляки мали Малу і Велику Польщу, так і українці мали Малу Русь за Дніпром і Велику Русь на Правобережжі. Мала Русь, окремішня земля, переяславська Оукраїна. Це зовсім не та зневажена Малоросія, як називав нас “старший брат”, забравши собі наше ім’я України-Русі. Мала Русь і Україна поняття тотожні.

Руїна — Скавиччина

У січні 1654 р. в Переяславі Богдан Хмельницький укладає Переяславську угоду з московським царем. Богдан чомусь не обрав своєю столицею Київ, і це було його помилкою, бо хто володіє Києвом, той владика всього слов'янського світу. До Києва відразу ж вводять московські військові загони. Стало очевидним, що переяславсько-московський договір нічого Україні не дав. Богдан ще за життя став свідком московської зради. Автентичні документи зникли.

Переяславська угода виявилась найбільш сфальсифікованим у світовій історії міжнародним актом.

Того ж 1654 р. московський боярин Василь Кікін приводить до присяги московському царю населення в Броварях, Рожівці, Заворичах, Гоголеві.¹ Відразу після Переяславської угоди (як її політичний наслідок) було укладено військовий союз татар і Польщі. Переяславсько-московська угода відкрила третю татарську навалу на нашу землю. Почалася Руїна. Броварщина, яка деякий час жила мирним життям, знову стала полем битви. Червоні ряди бородачих москалів, буйні ватаги татарської орди... Поки російські й українські війська звільняли Білу Русь, займали Мінськ і Вільно, на Поділля напали татари. Триста тисяч людей вони забрали в неволю, а ще сто тисяч померло з голоду. Така наша перша плата за переяславсько-московську угоду. Вже наступного року ситуація докорінно змінюється: Швеція вводить свої війська в Польщу, і це дає змогу Богдану зайняти Львів. Москва відверто порушує угоду і разом з Польщею починає війну проти Швеції. Росія веде подвійну гру, ігнорує українські інтереси і зовсім не вважає українців своїми братами. Які брати? Жителів України-Русі довгий час у Москві називали черкасами, "людьми черкаського народу". Ні про яке слов'янське братство нема й мови. І, нарешті, після затяжної війни Польща й Москва за Андрусівським "вічним" договором ділять між собою Україну пополам, по Дніпру. Київ переходить тимчасово, на два роки, до Москви, використовується як база в боротьбі проти татар і козаків. Ця "тимчасовість" тривала більше трьох століть.

Після смерті Богдана почався безславний період української історії під назвою Руїна. Кривавий хаос, руїна молодої держави і квітучого краю. Було втрачено все, за що пролито ріки козацької крові.

Могилу Богдана розрито, а його прах розвіяли мстиви поляки. Це цілеспрямована і хитра політика Москви на знищення українського лицарства, військової структури і сили українського народу.

Хто сказав, що політика "поділяй і владарюй" — політика лише англійської імперії? За сотні років до неї цю політику підступно і вміло проводила Москва, перейнявши традицію від татаро-монголів Золотої Орди. В сибірські сніги пішли гетьмани Самойлович, Многогрішний, брати Виговські; кошовий Калнишевський і мазепинці — на Соловки; гордий Полуботок згинув у сирій Петропавлівській кріпості; Мазепа і Орлик померли на чужині (Галац, Париж). Гетьман Іван Мазепа писав:

През незгоду всі пропали,
самі себе звоювали!

По смерті Богдана його справу намагався продовжити Іван Виговський, найдовіреніша особа Хмельницького, його сподвижник, генеральний писар, канцлер, друга людина в козацькій державі. Він і семеро його братів були віддані українській справі.

Іван Виговський стає володарем броварської землі.² Це була рангова маєтність, отже, на той час вона мала досить велику цінність, якщо її власником став Виговський. Військові дії тут не велися, і, як свідчив Павло Алепський, Броварщина жила мирним заможним життям.³ Географічно і стратегічно розташування володінь Виговського вдале: біля Києва, за Дніпром, недалеко від тогочасних козацьких центрів — Переяслава, Ніжина, Батурина.

Виговський намагається виправити помилки переяславсько-московської угоди, які на той час уже стали очевидними. Він укладає Гадяцький трактат і замість держави Хмельницького без назви проголошує Велике князівство Руське і федерацію Польщі, Литви, України. В Маніфесті 1658 р. Виговський пише, звертаючись до козацтва і поспільства: "У Києві, нашій столиці, такого не було навіть за польського панування, — побудовано фортецю і там приміщено московський гарнізон, щоб нас у рабстві тримати. Ми бачили приклади такої неволі в Білорусі, де 200 шляхетських родин і 20 тисяч міщан насильно депортовано до лісів Московщини, а на їхнє місце привезли колоністів з Московії.

Після обрання Івана Виговського гетьманом Москва почала сіяти незгоду між нами, поширюючи поголоски, що гетьман — поляк. Московський воевода Романовський під претекстом запровадження у нас порядку почав надавати титули гетьманів і полковників, бунтуючи наших громадян проти гетьмана, руйнуючи міста, які підтримують власного гетьмана. Підступ і обман з допомогою внутрішньої громадянської війни підготовляють для нас ярмо неволі. Ради наших вольностей вдаємося до самооборони, щоб скинути це ярмо”.

Які сучасні слова маніфесту Івана Виговського!

У відповідь на дії Виговського Москва організовує повстання полковника Пушкаря і починає відверту війну з Україною. Цей період української історії дістав назву Скавищина, від народної назви київської гори Щекавиці — Скавиця. Там брат Виговського Данило не зміг вибитися з Києва московський гарнізон Шереметьєва. У бою біля Скавиці козаки Данила Виговського зазнали поразки. Данило був одружений з дочкою Богдана Хмельницького і мав володіння в с. Богданівці (озеро Данильське). Очевидно, в цьому бою брали участь наші земляки. Московити повісили в Києві три тисячі “зрадників” і “ходили на лови” до київських околиць, вирізали місцеву людиність, палили Київ. Того ж року Москва “Переяслав допалали і Ніжин весь спалила”.⁴ В українських містах Чернігові, Ніжині, Переяславі та інших стояли тисячні московські загони, в Острі московський воевода Норов і 300 москалів. “Для козака воевода то велика невогода”, — казали люди. На Україні тепер уже москалі поводилися, як у себе вдома, як пани.

У 1658 р. Іван Виговський нападає на московський загін, який по дорозі на Київ зупинився у Гоголіві, і знищує його.⁵ Наш край знову опиняється в центрі українсько-московської війни: тут володіння гетьмана і його братів, тут немало прихильників Виговського. Події 1658 р. місцеве населення називає саме війною — “війною “першого Шеремета”, коли всі, хто був здатен, стали до бою, бо йшло за здоров’я і душу”.⁶

Наступного року в Когонотській битві, яка так довго замовчувалась офіційною історією, Виговський завдав нищівної поразки сотісячному московському війську, знищивши цвіт московської кінноти і взявши в полон знаменитих князів Трубецького та Пожарського.

У Москві жах і траур, а в Україні стоять у містах московські загони, і Виговський не може повною мірою скористатися результатами своєї перемоги. Нищення України триває. Невдовзі гетьмана було зраджено своїми ж, він втратив і братів, і гетьманство.

Після війни “першого Шеремета” народно-козацьке ополчення стихійно оформилося в новий Бориспільський полк. Григорій Гаркуша в 1662 р. іменує себе бориспільським полковником. Знову відновлюється Броварська козацька сотня (сотник Никола). Була і Дударківська сотня (сотник пан Молявченко).

Знову приходять поляки. Взимку 1663—1664 рр., переправившись біля Переяслава через Дніпро, 90-тисячне військо йде до Остра, де зимує в навколишніх селах. Разом з військом зимують тут король Казимир, майбутній польський король Ян Собеський, коронний гетьман Потоцький, якого броварські люди пам’ятають ще за подіями 1637 р. Отже, зима для населення краю була нелегкою. Завзятий мисливець, польський король полює в навколишніх лісах.

Невдовзі Москва і Польща укладають в Андрусіві “вічний мир”, про який козацькі посли писали: “Не тільки не радились з нами, але й здалеку до наметів польських не допустили, неначе собака до Божої церкви”.⁷

У 1666 р. гетьман Брюховецький привіз із Москви переписників. Переписали всіх: скільки синів, хто чим займається, яку землю і угіддя має; переписали ставки, винниці, броварні, пасіки, хутори і наклали податі. І потекли до Москви гроші, хліб, мед. Поляки таких ретельних подушних переписів ніколи не робили. І, як пишуть джерела, піднялись переяславці. Знову стихійний бунт.⁸

Руїна триває. У 1668 р. знову приходить московське військо, яке розорязє Бровари та передмістя Гоголева. Проте повсталі козаки утримались у гоголівській кріпості, доки не надійшла допомога від Дорошенка.⁹ Московське військо в околицях Гоголева захоплює в першу чергу млини і запаси хліба, нищить беззахисних людей в Острі, влаштує чергову різанину в Києві. Цю війну люди прозвали війною “другого Шеремета”.

У цей час тут, у трубізьких лісах, гине Юрій Немирич — один з найосвіченіших людей того часу в Східній Європі, який здобув блискучу освіту в Нідерландах, в Англії, в Парижі. Український шляхтич, земляр і палкий прихильник Виговського, історик, автор Галицького трактату і концепції Великого князівства Руського. Його за намовою Москви вбивають українські козаки.

Москва і московське військо не захистили Україну ні від татар, ні від поляків. Та чи й хотіла це робити Москва? Україна звоєнована, поділена. У Москві свої внутрішні інтриги. Знову з’являються в наших краях не бачені тут уже понад століття татари. Це третя татарська навала на нашу землю. Очаківська орда приходить у 1679 р. Самовидець пише в літописі:

"...війшла орда під Козелець і там велику шкоду учинила у людей коло Дніпра, аж по Посонку. Многіє села повибивала і назад повернулася в цілості". І далі: "1680 рік — татари докучали під Остром. 1686 рік — орда велику шкоду паробила".¹⁶

А ось народний переказ про ці події: "Було батько й мати нашивидкучуч кудись похованяться, а дитвору не втраплять нашивидку де дить. Проклята татарна візьме оце дитину, за лавку засадить, та її придавить так, що її душа вишлыве тутеньки ж".¹¹

Тільки після 1694 р. орду було, нарешті, остаточно відбито, а Київський і Переяславський полки у відповідь спустошили Очаків.

До політичної руїни додалися ще й стихійні лиха: страшні засухи, коли, як згадує Іван Мазепа, Дніпро можна було перехити волюм убрід, та велика сарана на Сівєрі в 1690 р., коли коні дихали, во він сарану з травною, "і м'ясо смерділо сараною, і кури, і гуси".

У 1703 р. за наказом царя Петра І ремонтуються мости, і через наш край встановлюється поштова дорога з Києва до Москви. Але першешть у царювадженні поштових доріг, яку впринципує російському царю, — це за ним. Першу згадку про поштову дорогу через наш край знаходимо в "служивого інземція" Гордона, царського генерал майора, якого в 1684 р. направлено для ремонту і будиновична київської фортеці. До Козельця з Ніжнця він добираєсь на звичайному возі, а в Козельці взяв поштової коні, "почував у Семиполках, обїдав у "Демировці" (Димерці), почував у Броварях".¹² Отже, поштові дороги — це не московський винахід, як прийнято вважати; вони були в нас у своєрідній формі ще за Хмельниччини. Гордон згадує також про великий прибуток від мосту через Дніпро. Прибуток від "мостовищини" майже дорівнював доходам від київських корчм ("кабаків"). Один із царських прочан у 1701 р. писав: "Коло Києва зело привильно дугами і риби багато. Через Дніпро чотирі живих мости з острова на острів. Мости зело великі, а мостовищину беруть з вола".

Рух через міст на Броварі в той час був дуже інтенсивним. Це було за Івана Мазени. Не раз і сам Мазепа та члени його сім'ї переїздить через наш край, почувають у Броварях. Він народився в тому ж краю, звідки походять князі Половці-Рожиновські, Юрій Івантич Половець. Мазепа був одружений з дочкою білоцерковського полковника Половця того ж таки давнього половецького роду.

Події російсько-шведської війни майже обїйшли стороною наш край. А 1706 р. цар Петро плыв Десною з Чернігова до Києва, робив інспекцію і розвідку підкорених південних

полодінь. Вдруге він переїздить нашою землею по дорозі до Києва після Полтавської битви.

За деякими відомостями, в Калиті, в урочищі Капличка, є шведські могили. Пояснення цього знаходимо в записі піжинського полковника від 16 жовтня 1709 р.: "Воєвода київський прислав з Києва шведських полонених (90 хворих). Їх розіслано по сотнях як непридатних для робіт у Печерській фортеці".¹³ Очевидно, і в Калиті було поховано таких же хворих полонених шведів.

Свої володіння в Малих Літках, Соболівці, землі в Заворичах, Мокреях зберегла родина київського полковника Костянтина Солонини, який прийняв присягу на вірність Москві ще 1660 р., а колишні землі родини Виговських роздаються російським можновладцям. Так, у 1712 р., після першої поразки російської імперії в Прутському поході Петра І, за клопотанням відомого нам графа Шереметьєва село Кулаженці одержує молдавський боярин Семен Афендик. А в 1716 р. на вимогу іншого московського вельможі Головинна гетьман Скоропадський віддає Афендику ще й Стару Басань, а його сина Степана ставить козацьким сотником у Борисполі. На Броварщині отримують наділи землі російські вельможі Трубелькі, Лопухіни.

З 1731 р. тисячі козаків з Переяславщини, Київщини будують у причорноморському степу Українську лінію. Тепер уже москалі казали злостиво козакам: "Довольно ви розпустили свої хохли, тепер ви у нас, як у мішку". Москалі добились свого.

Богдане! Навіщо ти віддав державу і народ у чужі руки? З чужого в виходить чуже. Скільки ще років довелось нам платити кров'ю за цю угоду!

За гетьмана Брюховського на українську землю прибули московські переписувачі, які склали подушний опис броварських сіл. Перепис 1666 р. фіксує малолюдні поселення. І це потребує пояснення. Населення розуміло мету перепису: переписувались двори "пашенних" людей (тобто хліборобських), які повинні були платити податки в московську казну. Українська людність не поспішала потрапляти на очі московським переписувачам. До перепису не включались козацькі двори, бо виборні козаки традиційно не платили податків. Не підпадали під перепис і монастирські села, яких було більшість у районі. Не згадуються в матеріалах перепису і села, добре відомі з польських джерел, — Свиноїди, Рожни, Погреби, Зазим'я, Русанів, Плоске та інші. Ось як описується тодішня ситуація: "По сказам бориспольского войта в повіті два села з селянами Києво-Печерського шпитального монастиря, а скільки в тих селах селян, про це він, войт, не відає".¹⁴ Це про

села Требухів і Дударків бориспільський війт нічого не знає? У це важко повірити.

Перепис 1666 р. проводився по дворах. Оскільки податки і росіяни, і поляки брали віками з двора, то селяни старалися двори не ділити. Виникали своєрідні общини-кутки, інколи до 5 сімей включно. Ця традиція тривала аж до кінця кріпацтва, коли почався поділ землі на двори. Тоді масово і постанали нові двори. Це ілюструє і перепис 1769 р., коли в Броварях нараховувалося 149 хат і лише 93 двори, тобто значна частина хат були бездвірними. Незважаючи на розор 1637, 1658 і 1664 рр., перепис згадує загалом близько 400 дворів-платників податків: місто Гоголів – 112 дворів панщених людей, міщан, бобилів; Світильново – 17, Бобрик – 24, Рудня – 12, містечко Загоричі – 82, Семинолки – 15, Калита – 18, Соболівка – 5.¹⁵

У матеріалах перепису про село Кнівського повіту, що належать до монастирів, у яких перепис не проводився, сказано про містечко Броварі (46 дворів) та "деревню" Красилівку. До Печерського Великого монастиря належать: Пухівка, Рожівка, Богданівка, Здимєрка (в них 95 дворів); до Микільського – Княжичі та Бортничі (в них 60 дворів); до Михайлівського – Вигурівщина (6 дворів); до Видубицького – Літковичі Великі та Гута, де роблять скло.

Дані цього перепису дають багатий, досі не досліджений матеріал з генеалогії броварських родин. Згадується близько двохсот прізвищ. Ось для прикладу прізвища давніх калитян: Марко, Гриць, Заворичський, Коженко, Смельянов, Панченко, Кузя, Росошенко, Коридух.

Після Богдана прийшла лиха година в нашу хату. Не судилося нам долею обійтися без розбрату і руїн. У біді хапалися за зброю і кидалися брат на брата. Не виборолі своєї свободи, а землю свою віддали ворогам.

Новий період історії почався із щасливої долі селянського сина з села Лемешів, що коло Козельця, Олексія Розума. Він стає графом Розумовським, фактично чоловіком російської імператриці Єлизавети Петрівни, дочки першого російського імператора Петра Великого. Унікальний і блискучий злет козацького сина!

За польськими джерелами, Розумовські ведуть свою генеалогію від князів Рожинських. Роман Рожинський, убитий у 1610 р., мав сина Михайла, якого за блискучий і гострий розум у народі прозвали Розумом.¹ Він – прапрадід графів Розумовських, а вже їхній дід носив прізвище Розум. Брат Олексія, Кирило Розумовський, був останнім українським гетьманом. Серед тих, хто у 1750 р. обирав Кирило Розумовського гетьманом, були гоголівський сотник Філімон Шафонський, остерський – Михайло Солонина, козельцький – Степан Барановський, баришівський – Давид Афендик, бориспільський – Степан Афендик. Знатна родина Розумовських-Рожиновських має давні остерсько-броварські корені. Наш земляк – чоловік російської імператриці!

У 1744 р. в Козельці на березі р. Остра збудовано дерев'яний палац. Тут Єлизавета Петрівна вступила в шлюб з Олексієм Розумом, тут пройшов їхній медовий місяць. Потім подружжя переїхало до Києва. За переказом, у броварському озері Помильному мила карету цариці Єлизавети. Офіційним приводом подорожі імператриці послужило бажання поклонитися київським святиням з приводу закінчення війни зі Швецією (1743 р.). У Києві і в Козельці архітектор Растреллі збудував Андріївський і Козелецький собори. Єлизавета Петрівна досить толерантно ставилася до українців, казала: "Я люблю цей благонравний і незлобний народ". Через 40 років уже інша імператриця – нищителька автономії України і козацьких вольностей Катерина II – напише в листі з Києва: "Ніколи в своєму житті я не бачила провінції, де б люди були такі дурні і гідкі, як на Україні".² Кривила душею імператриця! Адже в ті часи майже в кожному українському селі були школа, "шпиталь" для старих, убогих і дітей-сиріт. Мандрівні дяки вчили дітей грамоти в малих селах і хуторах.

Образи таких мандрівних дяків-студентів – “богослова” Халяви, “філософа” Хоми Брута і риторика Тиберія Горобця – змалював Микола Гоголь у повісті “Вій”. Високим, за свідченням чужинців, був і культурний рівень народних мас.

Але Гетьманщину розорено. Так, урожай у густонаселеному Ніжинському полку знизився у 10 разів. У Гетьманщині “на прокорм” було поставлено 75 російських полків. Українську торгівлю знищено царськими указами. На ярмарках усе скуповували за безцінь російські купці. Імперія проводила політику “залізної руки”. Через два роки після приходу на російський престол Катерини II скасовано Гетьманщину і утворено генерал-губернаторство на чолі з генерал-фельдмаршалом Петром Рум’янцевим. За двадцять років він перетворив Гетьманщину в пересічну російську провінцію. Не минуло і ста років, як від колишньої слави козацьких предків не лишилось і сліду. Польща, гетьманська Україна і Січ загинули майже одночасно. Скінчилося козацтво, зрівняли з землею Січ, її православні землі передали поміщику-жиду Штігліцу. Козаки стали легендою бандуристів, гомерів України.

Московські воеводи мали завдання підготувати зближення Росії і Малоросії. Українська гетьманська влада була в далекому провінційному містечку Глухові, а в серці України Києві сиділи московські воеводи. Вони нищили українську владу, міське і козацьке самоуправління. Правління Київського полку було переведено до провінційного Козельця, а Київ став сотенним другорядним пунктом козацького управління. Катерина II довершила нищення української влади.

Мати-цариця сотні тисяч десятин неторканих запорізьких козацьких земель передавала чужоземцям, усім, хто бажав, але не тим, хто потребував землі. Дядько одержував за свої заслуги, а племінниця за заслуги дядька. Всевладність росіян, безправ’я козацького народу.

Почалися регулярні переписи населення. Перший з них відомий як Рум’янецький перепис 1766 р. Солдати виганяли жінок із немовлятами з хат, ставили людей у шеренги, оглядали, переписували і людей, і худобу. Над селами стояли рев худоби і плач немовлят. Перепис у сусідньому Ніжинському полку проводив Голеніщев-Кутузов, тоді ще майор.³ На зміну польським “люстраціям” приходять російські “описания”. Розглянемо відомості з “Описания Киевского наместничества” від 1775 р.⁴ За тодішнім адміністративним поділом Остерський повіт входив до складу Київського намісництва.

Приходів у повіті	61
Поселень взагалі	116
Поміщицьких маєтків	57

Власників Містечок	48 5 (Бориспіль, Баришівка, Гоголів, Броварі, Літки)
Сіл	47
Деревень	39
Хуторів	25

І хоч тодішні і сучасні кордони трохи не збігаються, та деякі висновки можна зробити. Гоголів, Броварі, Літки ще двісті років тому були містечками. Загальна кількість поселень відповідає кількості теперішніх населених пунктів. Було багато “деревень” – поселень, що не мають своєї церкви.

Тут знаходимо і опис містечок: “Гоголів лежить на рівному місці, серед орних земель. Дві дерев’яні церкви. Жителів за останньою ревізією: чоловіків – 2017, жінок – 2040.” “Броварі – через “оноє” дорога велика, що веде від Москви і Санкт-Петербурга до Києва, зі сторони якого великі піски і бір, тобто ліс сосновий, орні землі зі сторони Остра. Дві дерев’яні церкви. Чоловіків – 506, жінок – 511.” “Літки – лежать на низькому луговому місці на Десні. Одна дерев’яна церква. Чоловіків – 615, жінок – 594.”

Поштова дорога, поштові контори в Семиполках і Броварях. Тут же дані про деякі купчі акти. Полковник компанійський Захарій Забіла мав хутір з млином у Бервицях. Іван Солонина мав володіння в селах Мокрець і Заворичі. Сергій Солонина (1738 р.) володів Малими Літками і Соболювкою. В Остерському повіті живе 60 тисяч душ. У тому числі:

Козаків	20 тис. чол.
Великоросів	12 чол.
Циганів	4 чол.
Жебраків	80 чол.

У повіті нараховувалось 32 церкви. На один двір в Остерському повіті припадало більше 10 душ, а в Козелецькому більше 15.

У 1782 р. 60% населення Остерського повіту вже були кріпаками.

У матеріалах чергової ревізії 1784 р. наводяться дані про кількість хат у тогочасних поселеннях. Фактично це традиційний дрівний перепис “ за димами”.

Назви населених пунктів	Всього Кількість хат	В тому числі			Кількість дворян
		Козацьких хат	Підпомічних козаків хат	Козацького населення %	
Київ	2084				
сотня Бориспільська:					
с. Княжичі	60				
с. Требухів	185	28	16		
сотня Бобровицька:					
д. Опанасів Хутор	24				
д. Мокрець	61				
с. Заворичі	136	17	41	50%	2
д. Бервиця	17				
сотня Козелецька:					
с. Семиполки	181	58	77	60%	
с. Калита	147	35	40	50%	1
сотня Остерська:					
д. Соболівка	29				
м. Літки	186				
х. Гута	5				
х. Парня	3				
д. Рожни	52				
д. Свиноїди	18				
д. Літочки	28	10			
сотня Київська:					
с. Зазим'є	44				
д. Погреби	30				
м. Броварі	149	15	93	80%	
сотня Гоголівська:					
м. Гоголів	523	184	289	80%	8
с. Красилівка	96	20	19		
с. Богданівка	54				
с. Димерка	179				
с. Рожівка	14				
с. Русанів	121				
с. Плюске	50	20	6	50%	
с. Світільнов	157	55	42	75%	
с. Бобрік	126	50	57	90%	
с. Рудня	89	11	6		
с. Пухівка	55				

Населення Броварщини складалося з дворян, виборних козаків і підпомічників та посполитих. Уже набирала обертів машина закріпачення, та в цій ревізії ще фіксується стан пізнього козацтва. Ще є козаки, але в нове життя вони не вписуються. Давно скасовано правління гетьмана Кирила Розумовського. Поділ на козацькі сотні стає анахронізмом. Українська шляхта на цей час збрала значні земельні володіння. Давні польські "кріпості" на земельні маєтності були "скасовані козацькою

шлябою". Тільки монастирям Хмельницький підтвердив право на володіння землями ще в перший рік війни. Проте Росія відмовлялась визнавати українську шляхту. Навіть прихильна до України імператриця Єлизавета Петрівна видає указ про те, що в Україні нема дворянства. Але ж воно було! Одні, як Галаган, з простих "вірних" Петру І козаків, а більшість — це бунчукові і військові товариші, які перебували під юрисдикцією гетьмана, виконували його доручення і не підпорядковувалися місцевій владі сотників і полковників. Були й такі, як Солонина, котрі володіли давніми одвічними землями. У 1788 р. місцеву шляхту (залишки козацької старшини) введено в ранг російського дворянства, але ціна цієї поступки величезна.⁵ Поєполите населення було закріпачене.

У цей час складається перша родовідна книга чернігівського дворянства.⁶ Там названі Александровичі, які володіли 1500 душами (1 місто, 3 села, 2 хутори); Солонини — близько 400 душ (4 села, 1 деревня). Згадуються і збіднілі священники Барановські. Сімейство Дараганів посідало близько десяти високих постів в імперії. Серед них Василь Дараган — генерал-лейтенант, фаворит Петра III. Поступка українській шляхті — надання дворянських прав — тимчасове явище для забезпечення соціальної стабільності в часи повстання Пугачова, ліквідації Запорізької Січі. Але скоро, за царя Миколи I, виходить закон, згідно з яким малі дворяни, котрі не заслужили якогось чину у двох поколіннях, повинні відноситися до нижчого податкового стану. Остаточоно гинуть залишки давньої української родової аристократії. Настають часи кріпаччини, духовної неволі.

Окремий прошарок склали козаки. Заможні виборні козаки, які несли військову службу за власний кошт, були звільнені від натуральних повинностей і грошових податків, як середньовічні бідні феодал-рицарі. Виборні козаки — це польська традиція, за якою до польського королівського війська кожне село виставляло одного піхотинця з 20 ланів землі. Найбільше виборних козаків було в Гоголеві, Семиполках, Світільному, Бобріку, Калиті. Як правило, за їхніми прізвищами іменували сільські кутки, де вони жили і мали земельний наділ. Збіднілі козаки, котрі не могли забезпечити себе необхідним, допомагали виборним. Підпомічники виконували повинності і платили податки, але вдвічі менші, ніж посполиті. Найбільше козаків було в Гоголеві, Семиполках, Броварях, Бобріку, Світільному, Калиті. У цих поселеннях козаки склали більшість населення. Це були старі козацькі села. Менше козаків жило в Требухові, Літочках, Красилівці, Рудні.

І, нарешті, ще один стан — так звані державні селяни: ще не кріпаки, але вже й не посполиті. Козацькі і монастирські землі

забрала казна, і посполиті користувалися казенною землею, володіли нею номінально. Перебуваючи в феодалній залежності від держави, вони вважались особисто вільними. Саме посполиті і складали основну масу населення. Вони не залежали від поміщицької сваволі, хоча сваволя державної бюрократії, чиновництва була не менш важкою.

Населення нашого краю в той час було національно однорідним, кожен третій – козак. Навіть номінки були свої, українські, вихідці з козацької старшини, української шляхти. Росіян у всьому Остерському повіті тільки 12 (!) чоловік.

Та з цього часу ситуація починає змінюватися. Надходить перша русифікація. Латинські школи і латинську мову замінюють російськими школами і російською мовою. Пізніше, з відміною смуги єврейської осідлості, в кожному селі з'являється євреї і росіяни, які триматимуть у своїх руках усю торгівлю. А поки що відбуваються традиційні торги, за давнім звичаєм, два рази на тиждень – у понеділок і в п'ятюк (п'ятницю) в Гоголіві, Броварях. У неділю торгувати гріх! У Літках особлива торгівля – контрабандна, бо по Десні до 1784 р. проходив польський кордон, були прикордонна і мігма служби.

Торгували на ярмарках усю своїм: “худобою, істивними і питними принасами, дерев'яними господарськими речами – возами, плугами, сохами, боровами, заступами, лопатами, відрами, колесами, діжками. Жителі повіту їздять у Крим по сіль і на Дін по рибу, а деякі відходять на Дін, у станиці на заробітки.” А кажуть, що Дон – то російська земля! І не поодинокі чумаки дістаються до того далекого краю, а чумацькі валки. І не всі наші земляки-родичі повернулися з того вільного краю. І все це ще до освоєння Кубані запорізькими козаками і до освоєння степів півдня України. Навесню, не тільки по рибу їхали на Дон, бо дома в річці Трубайло, що починається “в урочищі Кулажнина, досить риби – щуки, соми, лини, язї, окуні, судаки, ляці, в'юни.” А от хліба не вистачало і в Літках, і в Броварях. Хліб завозили із степу. Урожай буває від п'яти мір посіву до восьми, але на піщаних землях Броварщини родило не більше п'яти. Млинів було 147 – майже в кожному поселенні млин (у тому числі на ріках, на човнах – 87). Пізніше в селах будують здебільшого вітряки. Це стало десь і тих рік із млинами, і того промислу. Згадується в “Описани” і скиток Києво-Печерського монастиря Зазимський, “у ньому монашествують три монахи, в тому числі і один ієромонах”.

У 1786 р. всі вотчини тутешніх монастирів відходять до посполитими людьми в казенне відомство “для зрівняння з великоруськими монастирями”, а монастирі перетворюються на собори. Казенними стають села Броварі, Красилівка, Богданівка,

Димерка, Пухівка, Рожівка, Літки, Княжичі. Масово закриваються школи грамотності, які були при кожній церкві. Тільки в Чернігівській губернії закрито 370 шкіл.

Серед річок, які згадуються в 1775 р., річка Мокреця, що простяглася на 70 верст і впадає в Трубайло у Заворичах, та Дарниця, що витікає з болота Свидловщина.

Найбільшими поселеннями за кількістю хат були Гоголів, Літки, Семинолки, Требухів, Димерка. У цьому списку виділяється Гоголів, який був лише в 4 рази менший від Києва і в 2,5 раза більший Літок. Немає в цьому списку Броварів, хоча вони і носять титул містечка. І хоч ситуація подана станом на 1784 р., але це результат столітнього розвитку регіону від часів Богдана Хмельницького.

Ревізія 1787 р. відображає вже іншу картину “казенного дому”.

Назва населеного пункту	Кількість населення	Соціальний стан
с. Бобрік	380 душ	казенні люди, козаки і кріпаки тов. Ігната і Григорія Ханенків
с. Богданівка	237 душ	казенні люди
м. Броварі	487 душ	казенні люди, козаки, кріпаки секунд-майора Кабатова
м. Гоголів	1952 душі	казенні люди, козаки, кріпаки полковника Заблїної, військових товаришів Якова і Івана Шумова, Никифора Бориспольця, Пальчиківського, Стасюка і жнки товариша Підвисоцького
с. Димерка	773 душ	казенні люди
с. Заворичі	454 душі	казенні люди, козаки, кріпаки полкового судді Барановського, бунчукового судді Солонини та Івана Афеєдика
с. Зазим'я	182 душі	казенні люди
с. Калига	573 душі	казенні люди, козаки, кріпаки бунчукового товариша Антона Александровича
с. Красилівка	333 душі	казенні люди, козаки
с. Кулаженці	87 душ	казенні люди, кріпаки капітані Ірини Афеєдик, Степана Афеєдика і прапорщика Василя Афеєдика
м. Літки	602 душі	казенні люди
х. Літочки	135 душ	казенні люди, кріпаки міського голова Солонини
д. Мокрець	215 душ	казенні люди
х. Опанасів	94 душі	казенні люди, кріпаки генерал-поручика Даргана, Барановського, Ханенки

х. Парня	11 душ	кріпаки генерал-поручика Дарагана
с. Плюске	262 душі	казенні люди, козаки
д. Погреби	103 душі	казенні люди
с. Пухівка	207 душ	казенні люди
д. Рожни	170 душ	казенні люди
с. Рожівка	47 душ	казенні люди
с. Русанів	488 душ	казенні люди
с. Світільнів	580 душ	казенні люди, козаки
д. Свиноїди	81 душа	казенні люди, кріпаки капітана Осипа Танського
д. Соболівка	144 душі	казенні люди, кріпаки обозного полковника Солонини і Дарагана
с. Требухів	700 душ	казенні люди і козаки
с. Рудноцк(?)	385 душ	казенні люди, козаки, кріпаки полковника Іваніши

“Казенний дім”, “казенні люди”! Треба ж таке придумати — “казенні люди”!

У цій таблиці чомусь немає Семиполк, Княжич. Зросли козацькі села, що лежать на степових ґрунтах, у Надтрубіжжі, — Гоголів, Требухів, Світільне, Русанів, Димерка. Майже не розвиваються села над Десною — Погреби, Пухівка, Літочки. Занепали древні Рожни, що давали своє ім'я князям, на тому ж рівні залишилися боярські Літки.

Серед земельних власників лише українські заможні родини Александровичів, Солонин, Дараганів, Афондіків, Барановських. Решта ж власників володіли десятком другим дворових людей. На цей час збіднів древній рід Барановських, який має трохсотлітню історію і походить від остерських бояр, а ще раніше — з польської шляхти. Після шпанація поляків Барановські служили в козацькому війську. Нащадки Барановських володіли своїми землями до 1917 р. Серед них були відомі військові, вчені, політики.⁸

Афондіки майже постійно перебували на військовій службі, пізніше відзначилися під Бородіно і Смоленськом. Солонини ведуть свій родовід від козацьких кнївських полковників. Далекі їхні предки розбагатіли на торгівлі сіллю. Александровичі останнім часом служили в Малоросійській військовій канцелярії. Вони за родовідною книгою чернігівського дворянства від 1788 р. мали родинні зв'язки з родом гетьмана Павла Полуботка.⁹ Михайло Александрович був дослідником остерського і нашого краю. У 1881 р. він видав книгу “Остерский уезд”. Підпоручик М.Н. Александрович був “предводителем” остерського дворянства і мировим посередником семиполківського “участка”. За литовським гербовником, рід Александровичів відомий з 1438 р. Від цих власників залишилися

деякі власні назви: ліс Солонинщина біля Літочок, Александровичеве болото коло Рудні.

Якщо порівняти кількість хат і кількість населення, то дивним є те, що в середньому на одну хату припадає по 3 — 4 чоловіка. Цей же показник за 1897 р., на 100 років пізніше, 5 — 6 чоловік.¹⁰ Невже хати стояли порожні? Куди дівалася молодь? Куди вона зникала? Це можна пояснити лише масовим переселенням молодих хлопців і дівчат у Новоросію, на Дон, на Кубань. Народ відчував, що насувається пора кріпацтва, закріпачення після ревізійного перепису.

Збереглися рукописні матеріали судових справ на право власності лісів Видубицького монастиря. Ще в 1761 р. полковник Юхим Дараган пише скаргу гетьману Кирилу Розумовському, в якій відстоює своє право на володіння землями і лісами, котрі раніше належали генерал-прокурору князю Трубецькому і Михайлу Хераскову. Монахи ж, навпаки, доводять, що за грамотою царя Олексія Михайловича монастир ще 1660 р. одержав привілей на село Літки разом із лісами під Семиполками, Богданівкою, Рожнами.¹¹

Можливо, цей конфлікт було свідомо спровоковано. У 1770 р. піддані Києво-Печерської лаври, жителі Димерки і Богданівки, отаман боярський Янош Калиниченко, три Бобки та семиполківські козаки “в смерть збили” літківських жителів.¹²

У 1772 р. на володіння Видубицького монастиря роблять наїзди і чинять грабж димерці.¹³ Пасуть худобу, рубають ліс: будівельний і на дрова. Піддані бригадира Івана Юхимовича Дарагана відібрали робочих волів у жителів Літок та Свиноїд і відвели їх до бригадирського семиполківського двірця. По ту сторону річки Дрижанної жителі Семиполк — вїт Мойсей Удод, семиполківський прикажчик Вертелецький, Демид Татаренко, Грицько і Захар Циндри, Сила і Семен Буйнецькі, Грицько Василенко — ледь не задушили монастирського “служачого” Остапенка (Остапця?), били монастирських послушників. Монахи скаржаться, що їздити через монастирський ліс стало небезпечно. У 1785 р. знову поруб монастирського лісу під Рожнами жителями Димерки і Богданівки. Того ж року на дорозі, що веде з Соболівки, коло болота Язениця (В'язениця) близько 20 чоловік людей померлого генерал-поручика Василя Дарагана напали на літківців, забрали волів і підводи на семиполківський двірць.

Ці земельні суперечки завершилися із запровадженням кріпацтва, коли відбулася секуляризація церковних земель Видубицького і Печерського монастирів у власність казенного відомства.

Тріумфом Російської імперії стала поїздка матушки-цариці Катерини II до Києва і по Дніпру в Крим у “часи Очакова і підкорення Криму”. Показуха потьомкінських “деревень”, тріумфальні арки. Ще в квітні 1778 р. було наказано насаджувати на головних трактах лісові дерева. Та дерева почали вже розвиватися і не прижилися. Посадили восени, але позрізали верхи – дерева захворіли і засохли. На тріумфальній арці в Херсоні було написано “Дорога в Костянтинополь”. Потьомкін і Катерина II мали грандіозні плани вигнання турків з Європи, відродження візантійської імперії з російським імператором. Своєму внуку Костянтину вона дала грецьку освіту, щоб він став імператором Християнської імперії. Воістину, Москва – третій Рим! У підготовку включився і наш край, через який за планом пролягав маршрут цариці. У Козельці ночувля, потім Семиполки, у Броварях – обід. У Семиполках треба було мати запаси на половину царського обіду. А за списком на царський обід мусили заготовувати: “яловичини – 3; телят – 3; овець – 10; курей – 15; гусей – 15; качок – 15. Боршна – 2 пуди; масла – пуд; сметани – 2 відра; яєць – 500, окороків – 6, кави – півпуда. Вина білого і червоного французького по 3 відра, горілки французької солодкої – 2 відра, міцної горілки по 5 штофів, англійського пива 4 дюжини, лимонів – 50 штук, цукру – 2 пуди і бочечку оселедців.”

Якщо переглянути меню броварського обіду, то добре видно, як пила і їла російська придворна знать. Глибока і давня традиція кремлівських обідів.

Усе пройшло точно за планом. Виїхавши з міста Софії (Царське Село), імператриця через Козелець, Семиполки і Бровари 29 січня 1787 р. о 5 годині вечора вїхала в Київ, добре пообідавши в Броварях. Катерина II вперше відвідала наш край ще в 1744 р. 15-літньою принцесою в світі Єлизавети Петрівни. У Семиполках, у дворці місцевого поміщика Дарагана, царицю зустрічав київський намісник. У своєму щоденнику Франціско де Міранда, який був у царицині світі, згадує Семиполки і Бровари, зокрема добрих коней і непогані дороги.

Закріпачення козаків посилювалось, фіксуються масові втечі селян. З 1782 р. по 1791 р., тільки за офіційними даними, втекло 5% населення Остерщини. Втікало найбільш активне населення – молодь. Остерський повіт належав до “ледачих повітів”. Проблема повернення втікачів не хвилювала місцевих поміщиків. Вони навіть повних даних про втікачів не давали. Тому молодь утікала, нанебно, поголовно. А поміщиків це особливо не хвилювало, бо населення було багато, робочих рук вистачало, бракувало лише зсміл. Масово починає розвиватися винокуріння. Станом на 1801 рік у Чернігівській губернії нараховувалось

1800 малих винокурень. Але нація все ж була здорова. На 13 тисяч померлих у губернії в 1785 р. припадало:

від пияцтва	— 4	убитих	— 9
угару	— 3	вішалників	— 1
утоплеників	— 33	тих, що зарізались	— 2
замерзлих	— 5		

Цей період закінчується картографуванням Остерського повіту. На карті 1781 р. позначено всі населені пункти: Погреби, Зазим'я, Рожівка, Роженьє, Літки, Соболівка, Калита, Заворичі, Мокрець, Бобрік, Бервиця, Світільне, Кулаженці, Плоске, Русанів, Гоголів, Требухів, Бровари, Богданівка, Рудня, Семиполки, Гута. На більш ранніх картах – Красилівка, Свиноїди.

Та в усі часи життя було як життя. Живою картиною тогочасного буденного життя є побутовий опис Максима Берлінського за 1800 р.: “Огірки, перець, картофелі, іспанські вишні, венгерки-сливи, марельки. Велика кількість волоських горіхів, через це вони не цінні в саду. Клубника, велика кількість роз, квіти – білі і червоної лілеї, туліпани, гіацинти, нарциси, фіалки, левкої, різні гвоздики, майран, піони, крокус, бальзаміни, лаванда.” Усе це росло і пишно квітнувало в київських дворах. Очевидно, і в броварських також.

ТРЕТЄ РАБСТВО

Українська суспільна думка і український рух навіть у тяжкі часи закріпачення робили кроки до автономії України. Це було і під час навали Наполеона, і під час декабристського повстання, і під час польського повстання 1830 р.

У війні 1812 р. брало участь остерське ополчення чисельністю 1350 чол. Від Чернігівської губернії було виставлено 10 піхотних і 8 кінних полків. Багато наших земляків прославились у битвах під Бородіно і Лейпцигом.

У ці часи в Остерському повіті виникає велике, на 7 тисяч десятин землі, класичного типу поміщицьке землеволодіння російських поміщиків Хованських-Алфер'євих-Половцевих, дворян столичної Санкт-Петербурзької губернії. Великі земельні володіння на Броварщині дістаються київському віце-губернатору Василю Олександровичу Хованському. Після його смерті ці землі належать його дружині Катерині Петрівні Хованській (дівооче прізвище Нарішкіна — з царського роду), "барині Хованській". Значна частина території теперішнього Бориспільського і частина земель Броварського районів (урочище Тренетник та інші землі) в ті ж часи були захоплені іншим дворянином столичної губернії — Треповим.¹

Хоч і міняли наших людей на собак та продавали на вагу, але кріпацтво не стало тотальним, бо в Чернігівській губернії кріпаки становили лише 40% населення.²

У 1830 р. виходять перші номери газети "Чернігівські губернські відомості", в яких повідомляється про винахід одного поміщика. У зв'язку з нестачею лика він виготовив солом'яні личаки, які гріють краще ликових і три-чотири місяці не потребують ремонту.

Цікаві побутові деталі того часу, відомі з фольклорних записів броварських школярів: "Самі робили сірники, як з'явилася сірка. До того були губки, кресало, кремій. Наколють тоненьких друзок, повмочують у розтоплену сірку. Висушать і підносять до жару. І не треба було дуть — самі займаються. Згодом з'явилися і сірники". "Боїлись світити керосиною, щоб хату не спалить. Казали, що вона Богом не благословлена, і що нею гріх світити, і що вона десь з гори тече, як вода".

Збереглися місцеві перекази про кріпацтво неволю періоду

1850 р.: "У Семиполках жив пан Половцев, у нього була дуже сердита жінка. Вона все сама порядкувала. До Різдва кожна кріпачка повинна була напаяти 50 тальок ниток (у мотку по 100 аршин). Хто не виконував роботу, заставляли прости і на перший день Різдва. І з'явився в неї рак, і вмерла вона. Її поховали, але через два роки задумав пан викопати її, але селяни відмовились, щоб рак на їх не переліз". "Пан Пославський з Рудні бив кріпаків до крові, і довго на тому місці, де була конюшня Пославського, показувалась кров".

Ще один переказ описує знаряддя кари, показує, як пани карали: "Дибка — колода, розниляна на дві половини, посередині дірка, куди закладали ногу і збивали цвяхами. Так держали 6 — 7 днів. Дибка — те ж саме, тільки для двох чоловік разом. Гусак — дві ноги забували на 3 — 4 дні".³

Кріпацтво було жорстоким, але коротким і не всеохоплюючим. Це врятувало український народ від знищення. Кріпацтво запроваджено в 1783 р., але революційні події в Європі, наполеонівські війни, повстання декабристів, польського повстання стримували його масштаби. Проте 30 — 60 рр. 19 ст. були вже справжнім третім рабством (після татарського і польського). Картину неволі майстерно зобразили в своїх творах Шевченко і Гоголь.

У 1861 р. кріпацтво було скасоване. Але воно наклало на наш край тяжкий відбиток. Кількість населення краю за цей час майже не зросла. Окремі села деградують. Нижче подається таблиця чисельності жителів деяких населених пунктів Остерського повіту Чернігівської губернії станом на 1858 р.⁴

Населений пункт	Приналежність жителів	Місцеве походження при:	Кількість дворів	Населення		Примітки
				чол.	жін.	
с. Семиполки	козаки, кріпаки	р. Половці	163	912	936	становий квартал, церква, заводи: винокурний, кіналей, шпальнік овець
с. Богданівка	козаки	озері Даниювському	122	486	517	церква
х. Богданівський	козаки	колодязі	9	22	21	
к. Жердова	кріпаки	беіменному ручаї	8	31	34	
Заліські зайжджі двори	козаки	колодязі	4	32	13	поштова станція
с. Рудня	козаки, кріпаки	озері Мешків ручаї Коледня	113	454	440	церква

с. Бобрік	козаки, кріпаки	р. Бобрік	123	489	576	церква
х. Малийова Гора (Аршиков х.)	козаки	колодезя	4	8	3	
с. Калита	козаки, кріпаки	р. Слуков	199	793	761	церква, винокурний завод
хутір Калитинський	козаки, кріпаки	колодезя	13	45	44	
Семиполківські шайбкі двори		колодезя	5	33	14	поштова станція
х. Апанасов	кріпаки	р. Слуков	34	138	126	
х. Розочівка	кріпаки	колодезя	9	18	24	
х. Козарий	козаки	колодезя	12	28	30	
с. Лігочки	козаки, кріпаки	р. Лубич	47	188	214	
с. Соболівка	кріпаки	безіменному ручаю	45	63	74	
м. Літки	казенні	р. Десна, озері Старуха	126	866	919	церква, один ярма-к рок, два базари
с. Рожни	казенні	р. Десна	82	327	339	
х. Парня	кріпаки	болоті Оврут	5	15	15	
с. Свиноди	казенні	р. Десна	40	105	101	
с. Димерка	казенні	озері Михому	458	118	1379	церква
х. Лешинщина	кріпаки	колодезя	1	-	-	
м. Броварі	козаки, казенні, кріпаки	озері Свидловщина	239	592	679	два церкви, поштова станція, два ярмарки, базар, сирейська мелитовна школа
х. Биківня	козаки	колодезя	1	1	5	
с. Микільська слобіда	казенні	р. Чортурин	76	176	187	церква
с. Рожівка	казенні	колодезя	20	105	132	
с. Княжичі	казенні	оз. Свидловщина	146	379	416	церква
х. Дарниця	казенні	озері Дарниця	1	-	-	
с. Русанів	казенні	р. Трубіж	196	517	559	церква
м. Гоголів	козаки, казенні, кріпаки	р. Гоголеве	604	177	1894	два церкви, три ярмарки, базар, винокурний завод
с. Світязь	козаки, кріпаки	р. Трубіж	135	343	372	церква
с. Пасоке	козаки, казенні, кріпаки	р. Смоленка	98	276	338	
с. Требухів	козаки, казенні	колодезя	371	973	1027	церква
с. Красилівка	козаки, казенні	колодезя	185	480	502	церква
с. Кухмістерськ слобіда	казенні	р. Дніпро	35	87	107	церква
с. Пухівка	казенні	р. Десна	92	384	395	церква

с. Зазим'я	казенні	р. Десна	125	372	352	церква
д. Погреби	казенні	р. Десна	90	230	269	
с. Трощина	казенні	р. Десна	68	203	210	церква
с. Вигурівщина	казенні	р. Чортурин	110	298	328	церква
Воскресенська слобіда	казенні	р. Чортурин	83	189	218	церква
Козелецький повіт						
с. Заворичі	козаки, казенні, кріпаки	р. Трубіж	196	556	590	церква, винокурний завод
д. Мокрець	козаки, кріпаки	р. Трубіж	86	198	181	
с. Кулаженці	кріпаки	р. Трубіж	50	199	193	церква, винокурний завод
х. Берцзя	кріпаки	безіменному болоті	73	72	99	

Примітки: м. – містечко, с. – село, д. – “деревня” (село без церкви), х. – хутір

Крім названих поселень, згадуються і козацькі хутори південніше Гоголева та Броварів, в основному в урочищі Сорочий Брід, які належать до Остерського повіту: Ремерсів (17 дворів), Пацирин (4 двори), а також Чибирів, Бубликів, Височина, Віта, Дубин, Саськів, Максимов, Коробкин, Яцунин, Бондарів, Марків, Селивонів, Куликів.

Яцута відомий як бориспільський вїт ще в 1638 р. Назва Сорочий Брід пов'язана з сіверським родовим тотемом.

У багатьох селах району на один двір припадає по 8 – 10 душ. Відбувається значне переселення з глибин Російської Імперії в ряд сіл району куплених або виміняних кріпаків. Вони виділяються своїм східним азійським генотипом.

У 1836 – 1861 рр. будеється грандіозне європейське шосе Київ – Санкт-Петербург. Поразка в Кримській війні прискорила і будівництво залізниці. У 1853 р. відкрито ланцюговий міст через Дніпро. Давня кївська переправа біля Воскресенської слобідки перестала діяти близько 1775 р., коли змінилося русло Дніпра коло Подолу. Переправу було перенесено південніше, де згодом і збудовано стаціонарний міст.

За традицією, через наш край переїздять російські царі: в 1816 р. Олександр I, а в 1830 р. з Варшави через Козелець – Микола I.

На початку березня 1861 р. раптово вийшло “Положення 19 лютого 1861 р.” Молодих людей закликали віддати сили введеному в дію великому закону про знищення кріпосного права. Але головними виконавцями закону стали мирові посередники з дворян. Чернігівську губернію обрали випробувальним

полігоном у справі скасування кріпацтва. Губернатором було призначено князя С. Голіцина, одного з авторів "Положення".

Ось рядки з місцевої розповіді про скасування кріпацтва: "Воля уже! Воля виїшла! — кинули косить і почали хреститись. Пішли додому і чотири дні пили і гуляли." Селяни довго не могли зрозуміти "волі", яку вони одержали, "волі", яку зачитано в церквах. Волю проголосили, а панщина продовжувалась. Дворові люди повинні були ще два роки нести свою службу. Земля ж залишилась, як і раніше, в поміщиків. Пішли случки, що це не та "воля", яку дав цар.

Цар Микола I після поразки в Кримській війні отруївся, а його наступник Олександр II у 1855 р. амністував членів Кирило-Мефодіївського братства, звільнивши і Тараса Шевченка з солдатчини. Він же пізніше звільнив і кріпаків, за що дістав ім'я Олександр II-Визволитель. Він вважав, що краще звільнити кріпаків зверху, аніж дочекатися визволення знизу.

Імператору Олександрю було поставлено пам'ятник у Броварях, а в 1923 р. на тому ж постаменті поставили пам'ятник Тарасу Шевченку.

Цікаво, що традиційне розшарування села зберігалось протягом віків. Так, вільні і в часи кріпацтва козаки в радянські часи стали основою куркульства, а козацька голота перейшла в кріпацтво, а за радянської влади — в комнезами, і стала опорою колгоспного ладу. Страшнішим за третє стало четверте, колгоспне рабство, яке призвело до масового винищення людей. Страшні картини кріпацтва, змальовані Тарасом Шевченком, стосувалися лише частини суспільства. Та були ще й дворяни, міщани, козаки, казенні селяни, над якими не нависав дамоклів меч кріпацтва.

Але скасування кріпацтва не скасувало русифікації. Активно здійснюється політика "обрусення земледелія". Власті підкреслюють, що це наріжний камінь імперської політики, адже чия земля, того і влада.

У 1864 р. виходить офіційна заборона полякам і євреям придбавати землю.³ Указом від 1867 р. надаються широкі права московському православ'ю в церковно-будівничій справі.⁴ Будуються православні церкви замість римських. Масово руйнуються старі козацькі церкви української церковної автономії і будуються нові церкви московського православ'я. Той же "цар-визволитель" нещадно бореться з українством. За його правління виходять два відомі укази про заборону української мови — Емський і Валусьський.⁷

Та були й інші тенденції. У 1881 р. до Києва і Чернігова прибув із сенатською персвіркою сенатор Половцев, родич семиполківських поміщиків. Очевидно, не без їхнього впливу

сенатор спілкувався з членами "Старої громади", проїнявся співчуттям до українських ідей. Він порадив скласти пам'ятну записку для розгляду на урядовому рівні про необхідність української школи. Практичним наслідком сенаторської підтримки було видання в 1888 р. в Києві журналу "Київська старовина".

Кріпосне право сприяло занепаду козацько-міщанських сіл. Це дуже позначилося на Літках, Семиполках, меншою мірою — на Світільному, Бобрику, Соболівці. Майже не збільшилися Гоголів, Рожівка, незначно зросли Бровари.

Зате майже двічі зросли церковно-казенні села — Красилівка, Богданівка, Димерка, Плоске, Требухів, Погреби, Зазим'я. За майже 70-літній період кріпацтва населення району залишилося кількісно на тому ж рівні, а після скасування кріпацтва протягом життя лише одного покоління воно подвоюється.

Відміна кріпосного права дала поштовх українському відродженню.

У 1862 р. в Остерському повіті функціонують 56 шкіл для дітей колишніх кріпаків.⁸ Як правило, це колишні церковно-приходські школи з невеликою кількістю учнів. Церковно-приходські школи фактично були українськими школами з ознаками певного вільнодумства. Та невдовзі їх заміняють на земські школи і народні училища, які належали до державної системи освіти імперської Росії. Навчалися в цих школах в основному хлопці. У 1898 р. в школах Остерського повіту навчалось більше двохсот дівчаток (201).

Селяни не схвалювали навчання дівчат у школі, казали: "Навіщо дівчатам грамота, хіба їх у москалі заберуть?" Ось цікавий епізод навчання в церковно-приходській школі с. Рожнів. "Читають: "В лесу раздается луна". Це, кажуть діти, покотилася луна. Учитель сердиться: "Да что ты, дурень, говоришь? Луна бывает на небе". Читають підручник "Родное слово": "Федул, что ты губы надул? Кафтан прожог. А велика ли дыра? Один ворот остался." Учитель: "О чем ты прочитал?" Учень: "Що в якогось хлопця собака прогриз велику дірку в піджаку". Ось вам і рідне слово!"

У 1863 р. складається і місцеве самоуправління, усіма селами управляють українські старости. В Літках — Погиба, в Зазим'ї — Стрельченко, в Димерці — Гарбуза, в Богданівці — Бобко, в Рудні — дворянин Никифор Компанець, у Бобрику — козак Литвинов, у Калиті — Розсоха, в Плоскому — Кривець, у Світільному — Тищенко, в Гоголеві — Таран, у Княжичах — Залозний, у Русанові — Юрченко, в Броварях — Скок, у Требухові — Коваль, у Красилівці — Рогач. Це — початки земства.

У містечку Гоголів земство в 1868 р. відкриває земську народну школу на 65 хлопців. Учителем стає Ільницький.¹⁰

На цей час на Остерщині діє 731 вітряний і 24 гребельних млини.

Почався продаж земель. Десятина землі коштувала в 1863 р. 22 крб., у 1873 р. — 53 крб., у 1899 р. — 81 крб., у 1903 р. — 116 крб. Як бачимо, в Російській імперії була досить значна грошова інфляція.

А тим часом український дух розправляє крила. І там, де вперше вжито слово “Україна”, вперше прозвучали і слова українського національного гімну. Двадцятирічний Павло Чубинський на смерть Тараса Шевченка написав вірш “Ще не вмерла Україна”. Цей вірш став нашим національним гімном, віршем, якого боялися наші вороги, віршем, за виконання якого протягом десятиліть загрожували в'язниці або лісопал. Це був вірш про нашу Батьківщину, отже, і про наш броварський край.

Деякий час авторство вірша-гімну приписували Шевченку.

Павла Платоновича Чубинського (1839 — 1884) можна вважати нашим земляком. Мала Олександрівка, де він народився, належала, як і Бортничі-Вишеньки, до Броварської волості, броварських земель на краю Броварського бору. В Броварях Павло Чубинський часто бував. У 1834 р. родина Чубинських мала в Броварях 14 кріпаків, а в 1870 р. батько Павла мав 28 десятин землі. Броварський хутір Ремерсів знаходився поряд із хутором Чубинських, а сама поміщиця О. Ремерс жила в селі Велика Олександрівка Остерського повіту. За доносом іншого поміщика-сусіда Ф. Трепова, в 1862 р. Чубинського було заарештовано. Садибу Чубинських на хуторі спалили в 1920 р. під час требухівсько-бориспільського повстання. Помер автор українського гімну досить молодим, у 45 років. Отож не забуваймо, браття, що ми броварського козацького роду!

Цікаво трактує Павло Чубинський поняття “батьківщина”: “Наші земляки називали казенні ліси, з яких возили обози з хмизом, “батьківщиною”. Все, що росте саме по собі, вони вважали за дар Божий.” То виходить, що наш Броварський бір і є нашою батьківщиною. Який глибинний підтекст цього сіверського слова!

У 1877 р. на російсько-турецьку війну було відправлено з Остра 400 ополченців, які взяли участь у боях під Плевною.¹¹ Тоді і виникли топоніми на зразок Турція (назви кутків села), вираз “вдова-московка”.

Одночасно з відродженням українського народництва відбувався і зворотний процес. У 1878 — 1889 рр. в Україні

заслухано 27 політичних процесів, 7 чоловік страчено, а близько 300 вислано, засуджено до каторги.

Докорінно змінився склад населення. За переписом 1897 р., в українських губерніях жили 20,6 млн. українців, 2,08 млн. росіян, 1,6 млн. євреїв. На Україну прибуло багато неукраїнців, а безземельні українські селяни переселилися в далекі краї.¹²

Цікавий матеріал для аналізу дає перший всеросійський перепис 1897 р. Нижче подано лише окремі відомості з документів цього перепису.

Нас. пункт	Волость	Церква	Кількість дворів				Кількість жителів	
			Роки				1877	1897
			1858	1892	1895	1897		
с. Бобринь	С.	Вознесіння	123	287	334	308	1132	1627
с. Богданівка	С.	Параскевська	122	336	403	465	1262	1856
м. Бровари	Б.	Петра і Павла, Троицька	239	379	450	464	3011	4312
ст. Бровари	Б.			27	5	5		33
х. Биківня	Б.					4		35
х. Василівка	С.					1		4
х. Вета	Г.					3		13
м. Гоголів	Г.	Різдва Богородиці, П'ятницька	604	1119	1125	1138	4446	6643
с. Димерка	С.	Покровська	458	706	912	932	3088	4261
с. Жездово	Г.		8	19	19	19		125
с. Залілля	Б.	Воскресінська	125	271	373	340	1720	1732
х. Залілля	С.		4	11	24	20		83
казарми	Б.					15		111
х. Ксещиний	С.		12	16	14	14		84
с. Калита	С.	Миколаївська	199	504	501	520		2204
с. Княжичі	Б.	Преображенська	146	302	331	332	1322	1781
с. Красилівка	Б.	Миколаївська	185	284	335	338	1146	1735
м. Літки	С.	Миколаївська	126	684	710	728	3092	3126
д. Літчики	С.		47	61	112	111		594
д. Опанасів	С.		34	103	66	72		373
х. Парня	С.		5	11	13	12		66
с. Плоске	Г.	Покровська	98	218	210	213	876	1181
с. Погреби	Б.	Успенська	90	173	203	204		1117
с. Пухівка	Б.	Покровська	92	279	334	333	1472	1850
х. Ремерівка	Б.		17	28	28	30		206

с. Рожівка	С.		20	113	115	123		491
с. Рожин	С.		82	212	252	272	1106	1201
с. Рудня	С.	Рудка Богородиці	113	267	282	313		1430
с. Русанів	Г.	Миколаївська	196	218	393	393	1342	2127
с. Світільне	Г.	Миколаївська	136	332	333	335	1426	1837
м. Семиполки	С.	Троїцька	163	520	602	599	2110	2733
х. Сажини	С.			7	12	8		40
д. Соболівка	С.		15	48	63	62		289
х. Федорівка	С.					2		12
с. Требухів	Г.	Покровська	371	595	664	672	1988	3417

Примітка: Б. – Броварська волость, Г. – Гоголівська волость, С. – Семиполківська волость.

Крім наведених у таблиці населених пунктів, було ще багато хуторів на 1–2 двори. Найбільше в Гоголівській волості: Безбородьків, Березин, Булавин, Височина, Голубов, Горобіївка, Давидов, Єрмаков, Зайцев, Киселів, Клименків Степана, Клименків Федора, Корнійка, Красноперов, Красовського, Мацьків, Молотов, Овдісиков, Осначов, Лисперов, Кустовщина, Машровського, Пацірин, Проянкін, Попов, Редюков, Сичов, Ткачів, Цивин, Шкуркин, Щиглов, Яцутин.

До Броварської волості належали хутори Безугловка, Березник, Босфор-острів, Біловавка, Книшов, Корняка, Крамаревський. Хутір Михайлівка, в якому проживало 70 душ, належав до Семиполківської волості. У часи століпінської реформи виникли нові хутори, але і вони, і всі інші хутори було знищено в роки соціалістичної колективізації броварського села. Кому все це заважало?

А до того за три століття зник з карти лише один населений пункт – Гута (Гута Велика).

Таблиця дає можливість простежити динаміку демографічних процесів після відміни кріпосного права.

Чисельність населення зросла в два рази. Найбільш динамічно розвиваються Богданівка, Зазим'я, Калита, Літки (зросли в 5 разів!), Семиполки. Це в основному села (Семиполківської волості). Чимало сіл мають більше 2 тисяч жителів – Гоголів, Броварі, Димерка, Требухів, Літки, Семиполки, Калита, Русанів. Для порівняння наводимо дані за 1764 р. Найбільші (більше 500 душ) села: Гоголів, Димерка, Требухів, Семиполки, Літки, Світільне, Калита. Аналізуючи ці дані, можна сказати, що ліדרство Гоголева – безперечне, різко пішли вгору Броварі і трохи – Світільне. Містечок було

чотири: Гоголів, Броварі, Семиполки, Літки. У них відбувалися щорічні ярмарки. Налічувалося три “деревні”: Опанасів, Літочки, Соболівка, в яких не було церкви і патріархальні язичницькі звичаї зберігалися найдовше.

Зростає кількість дворів. Це і самостійне поселення дворових людей, і міграція ззовні, і внутрішні процеси. Старші сини дістали можливість заводити своє господарство, і тепер у середньому на двір припадає по 5 душ.

Життя йшло, в сім'ях підросли діти і, як і сто років тому, мандрували в далекий світ за Урал шукати свого щастя. Найбільше серед переселенців-чернігівців було остерських – 17%.¹³ Так що Чернігівка-Переяславка на Зеленому Клині – напевне остерські. Тільки за два роки – 1894 – 1896 переселилося за Урал 7 тис. чоловік, більше 5% населення Остерщини. Звичайно, це були найбільш енергійні люди, переважно молодь.

У 1880 р. проведено нове межування і виділено три волості, які пізніше стали основою Броварського району:

Броварська – 7 дач проти Києва;

Гоголівська – 9 дач на захід від ріки Трубайло;

Семиполківська – 11 дач по залізниці і шосе.

Ось інша характеристика району:

Назва волості	Площа (квдратних верст)	Кількість населених пунктів	У т. ч. за кількістю жителів більше 2 тис.
Семиполківська	500	18	3
Гоголівська	376	59	5
Броварська	562	65	2

В Остерському повіті було 2,7% великоросів і 4,2% євреїв. Російську мову вважали рідною 4 тисячі чоловік (із 150 тисяч населення). Були й іноземці – 6 австрійців і 3 американці (за народженням).

Соціальний стан	(чол.)
Потомствениі дворяни	450
Дворяни-чиповники	600
Духовенство	670
Купці	180
Військовослужбовці	1000

Вид занять	(чол.)
Рибальство і полювання	247
Лісовий промисел	237
Обробка деревини	806
Рибальство (побічно)	598 + 124
Бондарство	286
Плетіння корзин	220
Утримання доріг	368 + 120

На 150 тисяч населення в Остерському повіті було 1029 дворян. Потомственне дворянство польське – кожний третій

поляк був дворянином. Але російських дворян у процентному відношенні було більше в 3 рази. Половина поміщицьких господарств мала всього 6–10 найманих працівників, і лише 4 господарі мали більше 11 найманих працівників. Дворян було багато, а поміщиків, які мали свої економії, – зовсім мало. Поміщицькі господарства не були українськими. У землеробстві переважали польські і російські поміщики.

У промисловості панував російський капітал. Як у казці, виростає промисловий центр в Донбасі. Україна стає колонією російського капіталу. Торговий капітал опинився в руках єврейської буржуазії.

А чи були тоді українські економічні сили? Потенціальну українську буржуазію представляють древні роди Барановських, Гордієнків, Шрагів, Галаганів, Селонин і дрібних дворян. Це початки народження української буржуазії. У 1905 р. вони поставили питання автономії України – “жовто-блакитної автономії”. Українська буржуазія стає ліводемократичною і в союзі з селянством часів столипінської реформи, українським кооперативним капіталом виступає проти російського капіталу.

Багато броварців навіть не здогадуються, що їхні предки були родовими дворянами. В селах району проживали близько п'ятисот дворян, панів, або, як їх називали, “малих панів”. Це Стасюк, Гайдук, Компанець, Василенко, Бублик, Осьмак, Бартош, Луста, Литвинов, Любенко, Ковалевський, Кислий, Гуляницький. Усього налічувалося близько сотні броварських дворянських родів. Цікаво, що дворяни жили тільки в 10 селах району, в решті ж сіл їх ніколи не було. Збіднілі дворяни мали невеликі земельні наділи, здебільшого від 10 до 100 десятин.

А вічне українське селянство? Воно становило 82% всього населення України. Селянство не мало схильності до класової боротьби, бо було достатньо заможним. У 1916 р. 40% селянських господарств мали більше 3 десятин землі (кожна десятина – 1,0925 га – В.Г.). За нищільними мірками, це середні фермерські господарства. Слід згадати, що були ще й громадські землі, ліси та випаси. За реформою 1861 р. селяни на Поліссі одержували по 10 десятин землі. Біднотою вважалися ті, хто мав до чотирьох десятин землі. За європейськими мірками вважалось, що цієї землі більш ніж достатньо для ведення господарства. Але врожайність у нас на той час була більш ніж удвічі нижчою за європейську.

Подальші земельні відносини визначалися земельними переділами. Перший переділ земель проведено в 1880 р. – на кожну рев'язьку душу припав наділ 3 десятини. Другий переділ був у 1905 р. – на одну душу наділили по 2,3 десятини. За третім переділом 1910 р. наділено 1,75 десятини на душу. Ці

переділи виділили з селянської маси групу селян-господарів, які зберегли свою землю, прикупили її, і незаможних, які продали свою землю новим власникам.

Словник Брокгауза і Ефрона у 1896 р. писав про Чернігівську губернію: “Сільське господарство відзначається повною відсутністю господарського прогресу, на відміну від півдня України, де розвивається товарне зернове господарство і механізація польових робіт.” Насправді так і було. Соха і рало були тоді найпоширенішими знаряддями праці селян, і лише зрідка застосовувався плуг.

На початку 20 ст. змінюється і характер поміщицьких економії у нашому краї. Навіть більшовики не заперечували, що прогрес у розвитку сільського господарства в останні десятиліття перед революцією був величезним. Ось свідчення газети “Більшовик Полтавщини” за 1920 р.: “До революції всі поміщицькі маєтки були зразковими за організацією сільського господарства. Племінна худоба і посівний матеріал від них надходили в селянські господарства. Вплив Західної Європи був величезний. Все виписувалося з-за кордону. Це було як заразна хвороба. Але революція відкрила очі. Кричали: гине сільськогосподарська культура, племінні розсадники, зразкові господарства. Геть поклоніться перед Заходом!” Бориспільський повіт у ті часи належав до Полтавської губернії. У нас відбувалися аналогічні процеси: розвивалися економії Половцева, Карнаухова, Оскерки, Мацька.

Молода Україна вступала в буремне і трагічне двадцятье століття.

ВТРАЧЕНИЙ ЧАС

Переможний хід радянської влади в 1917 р. був тріумфом мітингової стихії, розоренням усталеного ладу, господарського життя. Газета "Селянське слово" у 1918 р. писала: "Цілі села ділять на соціалістів і буржуазію і мстять тим, хто не догодить солдатам. Нічого не вишло з декретом про соціалізацію землі, найкраще знов дісталось куркулям, бо в них крапці коні і вози. Діли і переділи, а

земля лежить пуста. А в тих Советах збиралось все те, що раніше сиділо по тюрмах за крадіжки і вбивства, а тепер стало пануючою партією. Царство п'яниць і злодіїв. Воля стала самосудом, пішли пожежі".

Більшовицьку радянську владу так і не було встановлено в 1917 р. ні в Києві, ні в Броварях, ні на більшості території України. Місцеві ради стали на бік Центральної Ради.

В Остерському повіті встановлено владу Центральної Ради на чолі з повітовим комісаром Кривдюю-Соколенком.

Проте український політичний рух був слабким і недержавницьким. Україна не мала сформованої національної інтелігенції та політичної еліти.

Броварські селяни кричали: "Ура! Ура! Чорти взяли царя!". Та одночасно говорили: "Треба вибрати другого Миколу!".

На Україну ешелонами посунули комісари й агітатори. Газета "Красная армия" писала: "Україна — основний пункт світової революції". Серед революційних арсеналів було багато москвичів і петербуржців, котрі брали активну участь у придушенні селянських повстань, у тому числі й повстання 1920 р. в Зазим'ї. Усі вони говорили: "Україна мусить бути нашою, а нашою вона стане, як буде радянською". Більшовицькою республікою №2.

У цьому й полягала мета першого зимового наступу російської радянської армії на Київ. Звичайний більшовицький імперіалізм.

Розгромивши в січні 1918 р. український студентський загін під Крутами, шеститисячна Красармія царського полковника, головнокомандуючого Муравйова через Бровари вийшла на Київ і почала його артилерійський обстріл.

Щоб замаскувати чисто російську агресію проти України, радянські історики приписують встановлення радянської влади в Києві 22-річному Юрію Коцюбинському, який мав деякий час звання народного секретаря з військових справ.

Широко відоме й ім'я ще одного вождя та організатора червоного козацтва — 19-річного Віталія Примакова, "героя громадянської війни" і "визволителя Києва".

Звичайно, головокомандуючий Муравйов, і тільки він, командував захопленням Києва, а радянська влада в Києві належала першому радянському коменданту Києва — матросу Полупанову.

Навіть комуністична київська газета "Пролетарська правда" у 1928 р. писала: "Чималу дезорганізацію вносили в життя міста анархічно настроєні муравйовські частини, що власними руками робили труси і розстріли".

Кобзар Борис Оліфанов у Броварях співав про Муравйова:

А Муравський роздивився,
і давай собі дрочитись;
усі банки обібрав,
назад не воротиться.

З донесень Муравйова видно, що стратегічним завданням його походу була "ліквідація румунської олігархії", а не тільки захоплення Києва. Та народні кобзарі підмітили іншу ціль походу: захоплення фінансових ресурсів і грабування банків.

Перші Совети в Києві протрималися лише один місяць, встигнувши встановити в місті бюсти Леніна і Троцького. Почалися розстріли всіх, хто мав українські документи. Муравйовці розстрілювали українців на схилі Дніпра, поблизу Маріїнського палацу. Вони пропонували жертвам подивитися на задніпровські далі: "Помилюйтесь востаннє своєю Україною!"

А там, за Дніпром, по всьому горизонту була вічна наша броварська Україна!

Симон Петлюра звістку про трагедію під Крутами отримав на станції Бобрік. Тоді він і сказав: "Наша боротьба тільки починається, я присягаюсь боротися за Україну до кінця". Цю історичну клятву Петлюра проніс через усе своє життя.

Хоч на захист України під Крутами став невеликий студентський загін, радянські історики стверджували, що тут були дводенні бої, у яких розбито шість відбірних частин Центральної Ради.

Прихід німців прискорив пограбування України. На Україні встановлюється влада гетьмана Скоропадського. Ця влада була антибільшовицькою. Вона вела певну українську політику, але одночасно в країні вільно діяли російські військові і громадські організації.

В Україні поширюється селянський рух проти німців і гетьмана. Під натиском петлюрівських сил 15 грудня 1918 р. влада гетьмана впала.

А зі сходу знову йшли московські війська. Другий зимовий похід Красармії в Україну пов'язаний з іменем Миколи Щорса.

У січні 1918 р. в Острі відбувається повітовий з'їзд Рад, який обирає колегію комісарів у складі 20 чоловік (Раду народних комісарів Остерської Республіки). Головою з'їзду був гололівець Олександр Семенович Яшник, якого за виступ у 1905 р. було заслано до Сибіру, звідки він повернувся після лютневої революції.

Радянська історична наука називає наступ дивізії Локотоша Київською операцією 1919 р. (січень — лютий). Перша бригада (?) Щорса після запеклого бою проти відбірних військ Директорії 1 лютого 1919 р. зайняла Бровари, а 5 лютого вступила в Київ. Згідно з оперативними документами, основні завдання в захопленні Києва покладалися все-таки на полк Боженка відповідно до наказу комдива Локотоша. Планувався наступ полку Боженка по лінії Бобровиця — Мокрець — Бобрик — Димерка — Бровари — дарницькі мости. Про "полководницький талант" 50-літнього "батька Боженка" свідчить той факт, що комполку підганяв в атаку своїх бійців нагайкою.

Полку, яким командував Щорс, відводився допоміжний напрям: Козелець — Семиполки — Бровари. Організованого опору петлюрівських частин майже не було.

Джерела УНР свідчать, що на Україну наступала 86-тисячна російська армія. УНР мала 40-тисячне військо, яке вело бої північніше і південніше Києва. Броварський напрям в обороні Києва не був вирішальним. Військо УНР складалося з партизанських, отаманських загонів, було слабо дисципліноване. Російська армія формувалася протягом шести місяців, а армія УНР в умовах боїв почала формуватися з партизанських загонів після відходу німців з України 11 листопада 1918 р.

Другий зимовий наступ російської Красармії супроводжувався небаченою жорстокістю. Всіх полонених розстрілювали. Тільки в квітні 1919 р. розстріляно полонених було офіційно заборонено наказом по армії.

Слідом за Красармією йшли частини ВЧК ("всякому чоловікові капут"). У цих каральних органах російської держави українців майже не було.

Саме на Броварщині до легендарного полководця Миколи Щорса і прийшла слава. Тут він здобув свої найбільші перемоги. У музеї Щорса на його батьківщині розповідається про "славні перемоги під Семиполками".

В Українській радянській енциклопедії 1985 р. написано, що богунці розгромили основні сили Директорії на підступах до Києва. Енциклопедичний словник "Київ" додає, що ці основні сили розгромлено в союзі з тарацанцями.

А ось цитата з "Історії міст і сіл УРСР": "Зосередивши значні сили, Петлюра особисто керував операцією, наказуючи триматися до останнього. 30 січня навальною атакою Щорс і Боженко взяли петлюрівців у кільце. 1 лютого Бровари було визволено. Тут зосередилися значні сили радянських військ, артилерія, кіннота, піхота, бронепоезди. 4 лютого їх оглянув Антонов."

Тут, на Броварщині, виявився талант героя громадянської війни Щорса, зійшла його шаслива зірка. Звідси пішла слава його імені, яким названо незліченні вулиці, колгоспи, міста.

У Семиполках відкрили меморіальну дошку на будинку, в якому був штаб Щорса, а в Броварях у наш час поставили стелу з написом: "Тут стояв штаб М. Щорса з 31 січня по 5 лютого 1919 р., звідки він керував багатодніми (!) боями за звільнення Києва".

Дивні діла наших істориків. Насправді червоні зайняли Бровари 1 лютого, а вже 2 лютого Директорія без бою евакуювала свої установи з Києва. Від міської думи було направлено депутацію, щоб радянські війська спокійно увійшли в місто. Депутація виявила, що штаб розташовано у Броварях і на чолі військ стоїть Антонов. Про Антонова думці знали, що він родом із Чернігова, закінчив кадетський корпус, був засуджений до страти, пізніше керував захопленням Зимового палацу.

О 1 годині дня 5 лютого 1919 р. до Києва в'їхав невеликий броньовичок з червоним прапором і написами: "Богунець" та "Мир — хижинам, війна — дворцям!", а за ним пікет верхових.

А як же герой громадянської війни Микола Щорс? Вся історія легендарного героя — лише примітивний пропагандистський матеріал, фальсифікація історичної події. У радянській енциклопедії, виданій у 1930 р., серед сотень великих і малих героїв та вождів революції, серед їхніх особисто написаних, трохи прикрашених і смішних сьогодні автобіографій ім'я Миколи Щорса не згадується. Зовсім. Такого революційного героя і полководця ніхто в 1930 р. не знав!

Та був Довженко, і був Сталін, який наказав режисерові зробити "українського Чапаєва". І були "мудрі" люди з УкрЦК, які в період репресій живих знайшли вічного героя серед покійників — маловідомого комполку Щорса.

У 1937 р., броварська районна газета писала про Щорса: "Ім'я його на віки вічні житиме в пам'яті вільного люدتва СРСР."

Щорс не був яскравою історичною постаттю. В після-революційні роки ні дивізійна газета "Путь красноармейца", ні окружна газета "Красная армия" не згадують комдива Щорса. Героєм 44-ої дивізії був комдив Дубовий.

У рік 10-річчя 44-ої дивізії в своєму привітанні київський міський партійний комітет теж не згадує імені "талановитого полководця".

Але на хвилі українізації у 1931 р. в Житомирі було відкрито пам'ятник Щорсу. Про це написав статтю відомий революціонер-інтернаціоналіст Мате Залка: "В Новограді-Волинському поляки поставили пам'ятник Пилсудському з написом "Кордон Польщі — Дніпро". Ми скромніші. Наші кордони там, де радянська влада. Пам'ятник Щорсу дивиться на захід. Щорса можна порівняти з Чапасвим. Якби він був живим, він був би одним з помічників Климента Єфремовича".

У 1935 р. почали активно збирати спомини ветеранів, видали навіть книгу споминів ветеранів дивізії, та все одно Щорс на героя не виходив. І тоді Довженко, який у часи революції був петлюрівським офіцером, — "видумав усе".

Після тріумфу кінофільму "Щорс" масово пішли публікації — історичні і художні книги, дисертації, енциклопедії, підручники, пропагандистські матеріали. З'явилася популярна пісня про Щорса, а композитор Лятошинський написав оперу "Щорс". Семен Скляренко створив у 1937—1940 рр. епічно-літературне полотно про Щорса — трилогію "Шлях на Київ". За фільмом "Щорс", під Семиполками була велика битва, в якій богунці взяли в полон аж 8 петлюрівських полковників. Але де ж її сліди в історії чи пам'яті людей?

У тих же Семиполках ніхто і ніколи не згадував про якийсь бій за село. Старі люди розповідали, що була якась "заворушка", прийшло добре одягнуте і взуте військо, забрали все сіно, бо не було чим годувати коней. Згадують, що за військовими прийшло ЧК і почало робити арешти.

Ким же насправді був Микола Щорс? Він не мав ні життєвого, ні військового досвіду, ні серйозної освіти. У 1916 р. Щорс закінчив військово-фельдшерську школу, був випущений прапорщиком у 335 запасний ананський полк. І відразу ж захворів на туберкульоз (насправді?). Даних про участь його в першій світовій війні немає.

За даними УРЕ 1957 р., Щорс закінчив школу залізничників і військово-фельдшерську школу в Києві. На початку світової війни служив військовим фельдшером, а після закінчення в 1915 р. школи прапорщиків — молодшим офіцером.

УРЕ 1985 р. стверджує, що в 1916 р. Щорс закінчив Віленське військове училище в Полтаві. Бо який же полководець без військового училища?

"Пролетарська правда" в статті "Пролетарський полководець" подає свою версію: у 1912 р. Щорс закінчив фельдшерську школу, вступив в одну з частин "вільноопределяючимся". Іде на румунський фронт, але в 1915 р. закінчив школу прапорщиків. Лютнева революція застає його на фронті. У травні 1917 р. захворів на туберкульоз і їде лікуватися до Криму (!). 30 грудня

1917 р. звільнився з військової служби і в січні 1918 р. їде в підпілля в Семенівці. Керівник загону. Його переміщено в Сибір.¹² Отже, "полководець" був звичайним дезертиром, яких, за офіційними джерелами, в 1917 р. налічувалося близько 2 млн. чоловік. У запасних полках також налічувалося близько 2 млн. чоловік. Дезертири та особовий склад тилових запасних полків і стали основою більшовицького руху. Як бачимо, в офіційній біографії Щорса немало протиріч.

У 1927 р. подаються відомості щодо місця народження Щорса — в селянській сім'ї у селі Носівка Городнянського повіту. Про це чомусь пізніше ніколи не згадувалося. Натомість вважалося, що він народився в м. Сновська (нині Щорс).

У 1917 р. Щорсу виповнилося лише 22 роки. Не був він і багатирської статури. Як згадує його брат, коли прийшли німці, Щорс сховався в бочці з-під квашеної капусти.

У квітні 1918 р. Щорс з'являється в Унечі в складі партизанського загону есера Міхалдека. Основу загону складають пролетарі з Семенівки — кравці і чоботарі, які працювали на потреби армії під час світової війни. Тут створюється перший революційний полк ім. Леніна під командуванням Бобрикова. Основу першого батальйону складають 100 революційних китайців, другого — московський червоногвардійський загін, а до складу третього включено і групу бійців Семенівського загону, якою командував Щорс. Крім того, в складі інтернаціонального полку були корейці, поляки, латиші, башкири, чуваші.

У ці дні Щорс вступає до партії і одружується з Фрумою Ростовою (Хайкіною), головою прифронтової Унецької ЧК. Пізніше більшовичка Фрума Юхимівна Ростова-Щорс працює в особливому відділі Богунського полку.

Вже як чекіст у травні 1918 р. під прізвищем Тимофеев Щорс їде разом із полком на східний фронт із завданням організувати партизанські загони. Його видають, і Щорс вдає з себе пастушка, очевидно дуже правдоподібно, бо ворожий генерал його відпускає. А потім, за легендою, він зустрічає червоний роз'їзд з 15 чоловік і захоплює штаб на чолі з тим же генералом (!). Але ця чекістська легенда в біографії Щорса чомусь особливо не популяризувалася.

Начальник штабу Богунського полку Осипов згадує: "На початку вересня штаб ЦВРК направив до нас Щорса. Він пробув 2—3 дні. В минулому підпоручик (!), невисокий на зріст, особливо враження справляли його сталеві очі".

22 вересня було підписано наказ про формування першої партизанської дивізії. Особовий і командний склад дивізії — переважно російсько-єврейський. Винятком є Тарашанський полк — це колишні учасники петлюрівського повстання проти німців

під командуванням Юрія Тютюнника. Після поразки повстання тарашанців з Київщини відійшли через Дніпро до Росії. Їхнім командиром призначається Боженко, який мав титул "командуючого всіма повстанськими загонами". У Курську перебував "український" штаб на чолі із Сталіним – Рєврада групи курського напрямку.

Червоні бійці-партизани всю весну, літо і осінь 1918 р. займаються грабежем на окупованих німцями територіях (викрадають в основному коней). Назад повертаються болотами. Дисципліна слабка. Та ось сталася революція в Німеччині. Німці відходять. З Москви відразу надходять зброя, гроші, обмундирування. Встановлюється щомісячне утримання по 250 крб. на бійця. Замість першого комдива Кропивнянського призначається Локотоп. Починаються розстріли.

А далі шлях лежав на Чернігів. Перший піхотний радянський український полк після шестимісячного сидіння в Унечі 20 листопада 1919 р. рушив за німцями, які залишили Україну.

За спогадами замкомполку Квятека, Щорс за півгодини захоплює Чернігів, штаб корпусу, генерала, 3 гармати і величезну кількість полонених. Інший богунець – Привалов, начальник кулеметної команди, в тій же книзі пише, що Чернігів штурмували півдня і захопили 18 гармат. А ось документальне донесення начштабу Першої української радянської дивізії Фогеля: "12 січня 1919 р. о 12 годині з боєм взято Чернігів. Трофеї – 2 гармати." Виявляється, що в Чернігові стояв не піхотний, а тиловий запасний панцерно-автомобільний корпус, який мав усього 4 панцерники і 40 вантажних автомобілів.

А ось як описує Квятек вирішальні бої під Києвом, на Броварщині: "В селі Семиполки була величезна кількість гайдамаків. В них була манєврова батарея, що завдавала нам багато лиха. Щорс присягнувся взяти батарею. Була страшна снігова хуртовина з морозом. Взяли 2500 полонених і військову школу". По-перше, тут немає й згадки про бій. По-друге, де могли розміститися в зимовому селі 3 тисячі бійців?

Той же Квятек пише: "Під Богданівкою Соня Алтухова пішла в розвідку. Другого дня ми підійшли до села Броварі, де зустрілися (!) з петлюрівцями". Це свідчення замкомполку, який через тиждень надовго стане командиром Богунського полку замість Щорса. Квятек робить більш блискучу кар'єру, ніж Щорс. Уже в березні 1919 р. наказом по армії його іменують не інакше як "храбрець-герой". Саме в нього всі лаври героя-богунця. Але ж Квятек за національністю поляк!

В офіційній історії 44-ої дивізії бій за Семиполки і Броварі не згадується, а подається вже версія бою за Димерку – справжній

"шедевр": "Петлюра прибув особисто в Димерку. Наступала четверта рота, а у Петлюри ціла дивізія. Та коли Щорс кинув у бій батальйон, то петлюрівці були вибиті з Димерки. Маса полонених, Київ був зайнятий без бою". А Квятек чомусь не вгадує про бій з дивізією Петлюри, і розвідниця Соня Алтухова цієї дивізії теж не бачила.

Своя версія і у вже згаданого Привалова: "Добірні петлюрівські війська в Броварях. Щорс сам ішов з "лььоюсом" попереду. Вийшли з лісу і вихором влетіли в селище".

У 80-х рр. радянські газети й історики перетворюють міфічну дивізію вже в петлюрівську армію: "У Броварях 40 тисяч петлюрівців, яких розбили полки (!) Щорса".

Щоб возвеличити легендарного полководця, УРЕ 1985 р. піднімає його статус до командира бригади. Він командує ще й тарашанцями. Цього насправді не було, бо тарашанці приписують собі визволення Києва "від петлюрівців і німецьких окупантів (?)".

І зовсім уже вільна в своїх фантазіях газета "Стахановець" за 1937 р. у ювілейній статті писала: "Зима, люти морози. Богунський полк наступає на Велику Димерку. А сам Щорс з "лььоюсом" помчав на коні в обхід. Застрочив кулемет – це Щорс. Переполохані петлюрівські полки розбіглися хто куди. Це зробив сам Щорс. Одним кулеметом розігнав усе військо (!). Коли богунці в'їхали в Димерку, петлюрівці і близько не було".

Та ж газета у 1939 р. переконувала себе і всіх: "Хто не знає Щорса, що наводив жах на німецьких і польських інтервентів?"

Забрехалися! З німцями Щорс не воював, а коли прийшли поляки, Щорса вже не було в живих.

Газета наводить нові "дані" про легендарного полководця: "Він зупинив німців під Новозибковим і був поранений у плече. Відбив наступ чотирьох німецьких дивізій (один?), і його викликали до Леніна. Великий бій під Броварями. Загинув у бою, відбиваючи атаку". Тут Щорс не легендарний, а майже клзковий герой.

Семен Скляренко, описуючи бій під Семиполками, "бере в полон" якихось петлюрівських генералів. "Полковників і генералів – півста. 2 тисячі полонених стояли на площі беззбройні."

Броварські історики попри всі намагання не виявили місць поховання учасників "тих жорстоких боїв". Їх немає і не було.

Ближчі до істини телеграми Щорса того часу: "23 січня взято Козелець. Взято в полон 10 коней." (Текст телеграми за оригіналом). "В Корюківку. Сахзавод. Начальнику Першої дивізії Локотопеві. Штаб Першого радянського (українського взагалі) немає – В.Г.) полку перебуває в Семиполках, там же 3-ій

батальйон. Перший батальйон, ескадрон і батарея в Рудні, другий батальйон — у Бобріку. Розвідку послано в Димерку і Літки. Розбиті під Козельцем і Семиполками частини бродять між Бобровицею, Козельцем і Семиполками. Наші розвідники зайняті їх ловлею”.

А ось ці ж події за джерелами УНР: “З Заворич. Отаман Семисенко повідомляє, що Чорноморський полк і Перший партизанський полк згвалтували фронт і в безпорядку відступають на Київ”. “З Бобріка. Семисенко. 25 січня розграбовано спирт на Марківському заводі. П'янство. На панцернику — в розвідку. На ст. Бобровиця затримано розвідку — 26 чоловік. Розстріляли”.

Так звана Київська операція 1919 р., якою керував Локотш, перебуваючи аж на Корюківському цукровому заводі, завершилася вступом червоних до Києва. У Києві в наш час нащадки поставили пам'ятник Щорсу як визволителю і першому радянському коменданту міста. Але ж визволення Києва фактично не було, а першим радянським комендантом узимку 1918 р. був матрос Полупанов. Наказом того ж Локотша комендантом Києва було призначено комісара Панафідіна, в розпорядження якого комполку Щорс виділяв роту. Та приїзд головнокомандуючого Антонова 4 лютого в Броварі змінив ситуацію. Щорса призначено тимчасовим начальником залоги, а Зубова — тимчасовим комендантом Києва. І знову Щорс проявив чекістський характер у своїх наказах: “Спостерігаються випадки (!) зривання наказів радянського уряду, розклеєних на вулицях. Попереджаю, аж до розстрілу, голів домових комітетів тих будинків, на яких об'яви будуть зірвані”. Щорсівці, як і муравіювці, вважали Київ “головним гніздом зрадників і душителей свободи трудового народу України”.

Полк уже під командуванням Квятека займає Вінницю і готується до походу на допомогу Червоній Угорщині: “У з'єднанні Української Червоної Армії і Угорської Червоної Армії — спасіння революції.”

Вперше Щорс призначається комдивом у березні 1919 р., хоч ще деякий час командує полком. Як комдив, він себе не проявив. На цей час припадає “білогвардійський заколот” у першому українському полку Червоної армії. У Богунському полку відбулися погроми з людськими жертвами. 11 квітня 1919 р. за рішенням Ревтрибуналу 12 чоловік було розстріляно. Як комдив і колишній комполку, Щорс брав безпосередню участь у цих подіях.³

Улітку 1919 р. дивізія Щорса зазнає поразки від петлюрівців і неконтрольовано відступає, управління дивізією втрачено. Богунський полк вважається загіблим.

Уже під Коростенем, у присутності замкомдива Дубового і уповноваженого реввійськрази 12-ої армії якогось товариша Танхіла Танхіловича, Щорса вбито. Про те, що Щорса вбило ЧК за наказом Троцького в потилицю, розказували щорсівці. Про це знав і Олександр Довженко. Але Щорсу приписали почесну смерть у бою. Тіло Щорса, за бажанням дружини, було відправлено в товариняку до Самари. Широкому загалу невідомо, чи є там тепер його могила.

Радянські історики прагнули зобразити Щорса якщо не талановитим полководцем (що проблематично), то хоча б першим організатором українського червоного війська. Але ідея Української Червоної армії, Першої української радянської дивізії і Першого українського радянського полку була пропагандистською по суті. Сам командуючий Антонов вважав утворення українських частин у його армії провокацією.

Газети 1919 р. писали, що Київ зайняли китайці, латиші і легендарно оплачувані петербурзькі, брянські та курські робітники. 21 травня 1919 р. парад частин Червоної армії в Києві приймає сам Троцький. У параді беруть участь загони китайців, болгарів, румунів і угорців. Через нестачу рук до трудової повинності залучено “інородців”, яких не привітали до царської армії. З них більшовики і створювали китайські каральні загони, загони башкир, калмиків, латишів.

Ідею української дивізії було забуто остаточно вже влітку 1919 р. Неукраїнська дивізія стає 44-ою дивізією російської Красармії. До її складу включено і 2-у радянську українську дивізію з донецьких шахтарів. Подальша доля 44-ої дивізії нещаслива. Взимку 1940 р. під час радянсько-фінської війни вона безславно загинула в “долині смерті”.

Чи ж була ця молода жорстока людина із загадковим прізвищем Щорс полководцем, українським Чапєвим, героєм свого часу? Він не брав участі в серйозних боях і не здобув вагомих перемог. Навіть рідна земля не прийняла людину, яка пішла проти свого народу. Та й загалом усе в ті часи виглядало дуже дивно: Щорса — убито, Боженка — отруєно, Черняка — убито.

Можливо, особа легендарного полководця і не заслуговувала б на таку увагу в цій книжці, якби вже в наші дні, в соту річницю з дня народження Щорса, Президент незалежної України не вихваляв талант “героя громадянської війни”. А українські комуністи несли квіти до монументу героя російсько-української війни.

Люди добрі! Загляньмо в святці, не вигадуймо собі кумирів, бо за фальшиве радянське язичництво надто дорого заплачено. Врешті-

решт, чи зрозуміємо ми самі себе? Розпізнання брехні — то перший ступінь людської мудрості.

У кінці літа 1919 р. Красармія почала відступати з України. Ситуацію, що склалася, описують у листі відомі більшовики — Бубнов і Ворошилов (народний комісар, командуючий внутрішнім фронтом): “Ідучи з Києва, зупинялись у Броварях, Димері, Семиполках, Козельці. Скрізь знайомились із ситуацією і вживали необхідних заходів. Тов. Мироненко в Семиполках, тов. Мартиненко — в Броварях. У Семиполках залишили тов. Йоффе і Олександра. (Йоффе Адольф Абрамович — нарком радянської соціалістичної інспекції — В.Г.). Загороджувальні загони розставлені в потрібних місцях.”

31 серпня 1919 р. білогвардійська група генерала Бредова зайняла Бровари.

У жовтні починається третій зимовий похід 12-ої Красармії з району Новозибкова. За планом, 60 дивізія наступає через Козелець на Семиполки — Бобриск, а інтербригада переправляється через Десну на Пухівку і Бровари за підтримки дивізіону річкових кораблів з Гомеля. 7 грудня лінія фронту ще проходить через Літки, Димерку, Бориспіль. Та наступ 60-ої дивізії був невдалим, і її змінює 44-а дивізія Дубового, яка і вступає 16 січня 1920 р. в Бровари та Київ.

Навесні 1920 р. поляки і петлюрівці займають Київ, Бровари, Пухівку, Рожівку. В травні бої за станцію Бровари веде башкирська бригада, яка, зазнавши невдач, відходить у ліси. Та все ж у травні поляки залишили Київ, і трирічна війна в нашому краї закінчилася.

Її називають громадянською, але ця назва неточна. Адже це була не боротьба всередині українського народу. Це була війна українського народу проти червоних і білих росіян, проти німців і поляків.

Червона армія Муравйова взимку 1918 р. була російською. Взимку 1919 р. в дивізії Локотоша командний і політичний склад спеціалісти артилерії були виключно росіянами.

І в 1919 р., і в 1920 р. російським командуванням широко використовувалися інтернаціональні частини китаїців, башкирів, угорців, латишів та ін. Національний склад Красармії ілюструє газета “Красная Армия”. За її даними, в Києві зареєстровано 580 сімей червоноармійців, з них 324 російські, 215 єврейських, 21 (!) українська.⁴

Більшовики говорили: “Ми ніколи не розглядали Українську Соціалістичну Республіку як національну, а виключно як російську республіку на території України.”

Так воно й сталося.

СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА

Трилітня війна 1917—1920 рр. була не такою легендарною, як її зображали радянські історики. В її ході вчинено спротив і радянській владі, і Красармії (так називали Червону армію в періодиці тих років), і особливому корпусу військ ЧК. Адже дія мас бути рівною протидії. Це була не громадянська війна між українцями, а війна більшовицької Росії проти національно свідомого українського селянства. Це вони, малі бонапарти революції, — Ворошилов, Муравйов, Щорс — прийшли в наші села зі своїм революційним беззаконням. Для них Україна — лише Холопія.

Опорою Росії був робітничий клас у містах. Збільшовичена частина робітничого класу, носії ідеї диктатури пролетаріату, становили тільки 4% населення України. Люди казали, що більшовики — це ті, хто хоче всього більшеше. Їхнє гасло — “Соціалізм над усе”. Газета “Голос Києва” ще в 1918 р. дала більшовикам оцінку, яка не втратила актуальності донині: “Утопісти програми і реалісти дії, коли ходів більше не буде, вони перекинуть дошку, захоплять гроші і зникнуть. А партію потім можна десь продовжити”.

Українські більшовики завжди діяли за вказівкою з Ленінбурга. Багато з них мали кримінальне минуле, чим гордились. Серед броварських більшовиків переважали росіяни: Хмельов, Осипов, Андрєєв, Гарін, бо українське населення Броварщини на початку революційних подій майже не брало участі в цих кривавих справах.

Досить непевною є постать першого організатора радянської влади в районі більшовика Миколи Осипова. У розпал його революційної діяльності цьому організатору ледве виповнилося 20 років, хоч він уже був одружений і мав дочку. За спогадами, його організаторська радянська діяльність зводилася до “роздачі коней, збирання зброї; він почав ділити землю”.

Гаврило Одинець був представником Броварщини на з’їзді Рад із створення СРСР у 1922 р. За спогадами, зустрічався з самим Леніним. У 1915 р. він мав за плечима аж 9 заслань. Спочатку йшов за Центральною Радою, а потім перекинувся до більшовиків. З тих же причин і інші більшовики не мали авторитету серед броварського селянства.

Кобзар Б. Оліфанов співав на ярмарку в Броварях:

Колись був я біднячок –
кожного боявся.
А тепер я комісар –
чого розстарався!

Колись був я поварський,
готував котлети.
А тепер я надумався
та пишу декрети.¹

За більшовиками пішли здебільшого євреї, які традиційно тримали в своїх руках усю торгівлю в броварських селах і містечках. Саме євреї становили значний відсоток у командному складі Червоної армії. Ще більшим цей відсоток був в органах ВЧК та органах управління. Не випадково селяни казали, що радянська влада – це єврейська влада. Тому стихійні виступи селян проти Красармії, ВЧК та радянської влади часто мали і антиєврейське спрямування. Радянська влада і російська Червона армія (української червоної армії ніколи не було) проводили тактику терору. Вперше було запроваджено інституцію заложників, загороджувальні загони, концтабори, поголовні розстріли полонених, тактику спаленої землі, військовий стан для цивільного населення, інституцію найманців-інтернаціоналістів, галасливу тотальну пропаганду, примусову масову мобілізацію цивільного населення, окупаційну конфіскацію майна. Все це проголошувалося беззаперечною революційною законністю радянської влади і її декретів.

Навіть місцеві ради і ревкоми, як органи радянської влади, не змогли задовольнити окупаційних властей. Більшість сільських рад Броварщини дотримувалися здорової поміркованої політики і через це дуже швидко стали антирадянськими.

Тоді було зроблено спробу організувати нові органи місцевої більшовицької влади – комбідви. “Навіщо комбідви, – питали селяни, – коли є совіти?”

Газета “Вісті” у 1919 р. писала: “28 липня 1919 р. в Остерському повіті було організовано надзвичайний штаб, якому було передано всю владу. В повіті було оголошено військовий стан. Наказано організувати комбідви і зачинити сільські виконкоми”.

От вам і народовладдя Рад! Це ж сенсація для істориків: радянську владу було примусово замінено на владу комбідв (комнезамів). Військовий стан без військової загрози, військовий стан проти мирного місцевого населення! Мотузяною владою називали владу комбідв селяни.

Комнезами створювалися з метою збирання продовольства для Червоної армії і для боротьби з куркулями. Завдання

комнезамів – розколоти село. Декретом 1921 р. їм офіційно надано право реквізувати куркульське майно і закріплювати його за окремими членами КНС. Хто стояв за комнезамами? Відповідь на це запитання дає постановва Ревради від 20 серпня 1920 р. (м.Харків). “Члени президії КНС отримують платню кошторисом комісаріату внутрішніх справ”. Підкупили!

У 1919 р. в Острі розміщується загін ЧОН, командир якого Сахаров, а комісар Каравасв. Сахаров звітує: “Після заплеклих боїв (!) банди в повіті було ліквідовано”. Цей же Сахаров розсилає скрізь своїх агітаторів, настановляє їх: “Розшарувати село!”. Ця політика – “Розділяй і владарюй” – нацькувала українців на українців. Проте вона не була успішною. Селяни швидко все зрозуміли і в Надтрубіжжі зустрічали агітаторів палицями. Та наказ чекіста Сахарова пізніше все ж було виконано. Село розділили-таки на бідняків і куркулів, нацькували одних на інших. Цей наказ діє і тепер, коли нацьковують східних українців на західних. Чому наші вороги так легко використовують нас, щоб нас же і нищити?

Ці події лежать біля витоків броварської селянської війни. А яка ж доля комнезамів? Ніякої реальної влади вони не мали, і вже в 1925 р. виявилось, що справжньої бідноти було там аж 10 – 12%.

Селянський антирадянський рух виявився зовсім не готовим до жорстокого терору з боку своїх супротивників. Шоковані були селяни і репресіями остерської ЧК, яка масово проводила арешти селян за задалегідь складеними списками.

У 1919 р. на березі Дніпра, в Дарниці, ЧК починає закладати другий київський концтабір. Ще в 1919 р. Гулаг починався на нашій землі.

Газета “Більшовик Полтавщини” 8 жовтня 1920 р. опублікувала агітаційну статтю “У концентраційному таборі” про полтавський концентраційний табір нетрудових елементів, у якій писалося: “Це школа духовного розвитку і заховання гідності особи заарештованого. Розуміється, тут і гостра дисципліна. Все по дзвінку; за порядком і чистотою слідкує староста з в'язнів. У нього ж знаходиться і книга скарг. Працюють кузня, швальня, столярня і навіть пасіка. Проводяться мітинги, читання московських і харківських газет”. Справжня комуна. У Бухенвальді теж добували каміння, працювали на заводі, виготовляли мило. Тут панувала сувора дисципліна.

У селах району ЧК запроваджує жорстоку систему “ответчиків” і “десятихаток”.

Ще в 1917 р. життя в броварському селі зорганізоване за своїми одвічними законами. У кожному селі утворилися загони

самооборони, які забезпечили громадський порядок. Ніяких бандитів не було. З приходом червоних з'являються банди.

Перший конфлікт стався взимку 1919 р. в містечку Літки, де було вбито щорсвіця. Щорсвіці прийшли в Літки з Семиполок, у розвідку, "погулять до дівчат". Колишній матрос із корабля "Гром" під час бійки вбив одного з них. Наступного дня загін ЧК спалив північну частину містечка Дарницю. Цю тактику спаленої землі червоні використовували і під час селянських повстань у Требухові та Зазим'ї.

У серпні 1919 р. вибухає селянське повстання в найбільшому населеному пункті району – містечку Гоголеві. Як і скрізь, у Гоголеві був загін самооборони. Повстання почалося після запровадження військового стану в Остерському повіті.¹

Маємо декілька письмових більшовицьких свідчень про гоголівське повстання 1919 р. Газета "Красный Меч", орган особливого корпусу війська ВЧК в статті Сергія Шварца – заступника голови Київського губернського ЧК Лаціса "Ворон не дрімає" писала: "Останнім часом особливо велику активність стали проявляти агенти Петлюри, т.з. самостійники. Встановлено, що гоголівське повстання є справою наймитів Петлюри. Всі активні його агенти сиділи в дрібних українських книжкових магазинах і більше займались розвідкою на користь Петлюри, ніж "букінізмом", якщо можна так сказати. В одному з таких магазинів при обшуку було знайдено кілька тисяч кредиток, тільки-но виданих петлюрівським казначейством. Один з відомих українських діячів був серцем і мозком підлих зрадників. На допиті він зізнався, що організував у Гоголеві повстання, що кошти за цю операцію отримав від "букіністів" і що останніми була обцяна допомога не тільки фінансова. Гоголівське повстання, як і треба було чекати, давно придушено. Його керівники сидять за ґратами і будем чекати, що на них опуститься караюча рука пролетаріату".²

Сам Лаціс у цій же газеті погрожує: "Пересторога буржуазії! ЧК вирішило при допомозі організованого інституту заложників присікти в корені задуми буржуазії і відбити в неї всяке бажання будь-яких виступів в майбутньому. КГЧК доводить до відома, що найменші виступи проти радянської влади будуть каратись (!) безпощадним розстрілом заложників,... будуть безпощадно винищуватись представники контрреволюційної буржуазії, які в кількості декількох сот чоловік вивезені до Великої Росії".

Ім'я неназваного керівника повстання в Гоголеві – поет Грицько Чупринка. Газета "Київський комуніст" влітку 1919 р. писала про ліквідацію "банди Чупринки".

У 1925 р. газета "Пролетарська правда" в статті "Збройне повстання" писала: "Невеликий гурток інтелігентів з куркулів

м. Гоголів мав на увазі з'єднатись з бандою Зеленого та іншими (!), що діяли в той час у районі. В організації повстання взяла участь прапорщик Венделевський разом з Чупринкою (тепер розстріляно) і Чухном. Прапорщик організував банду в окремі бойові одиниці, розбив на сотні і чоти. Однією з чот командував сам. Було виставлено застави навколо містечка. 13 серпня 1919 р. повсталі заарештували всіх службовців, захопили водреком і влаштували суд над арештованими. Підійшла військова частина, визволила заарештованих і відновила революційний порядок. Свідчення давав арештований Суценко, політкомісар поштової філії в Гоголеві".³

Нарешті, газета "Рада" 5 вересня 1919 р. писала: "Не мігши зносити наскоків комбідів і продзагонів, у Гоголеві склався загін самооборони. В серпні прибув агітатор з Остра. Його і його прибічників арештували, виставили збройну варту. Але більшовики були сильніші. Вони арештували Грицька Чупринку, його матір та сестру Марусю і посадили в Київський ГубЧК. До визволення Києва поет був живий і тримався філософськи: "Все минеться!"

Батько шукав його на Садовій, 5, на Лук'янівці, поки розкопували могили розстріляних, але його там не знайшли. Був лист, що українські комуністи визволили його від смерті і він зараз у Москві".⁴

Історія Гоголівського повстання 1919 р. тісно пов'язана з іменем видатного українського поета, нашого земляка Грицька Чупринки. Чупринка ще в 1905 р. в Требухові виступав проти політики уряду, проти царя, переслідувався жандармами, сидів у тюрмі. І коли гоголівські селяни виступили проти самовільного захоплення хліба червоними, Чупринка був разом зі своїми земляками.

Доля його трагічна. Арештовано Грицька Чупринку "за протирадянське повстання на Чернігівщині з метою дезорганізації більшовицького заплілля". Очевидно, в Києві Чупринку врятували від розстрілу, але, як видно з чекістських матеріалів, його вивезено в Підмосков'я до Кожухівського концтабору, де його, мабуть, і було розстріляно разом з іншими заложниками.⁵

Олекса Кобець-Варавва залишив спогад про "незабутнього сина українського народу, чарівного поета-естета Грицька Чупринку, який перед розстрілом сказав: "Нехай живе вільна незалежна Україна!"

Чутки про Чупринку поширювалися і в 1920 -1921 рр. Його називали серед учасників антирадянських повстань Юрія Тютюнника та Холодного Яру. Ім'я Чупринки стало символом боротьби Західної України за незалежність і самостійність української держави. Прізвище Чупринки в поєднанні з іменем

Тараса Шевченка стало псевдонімом головнокомандуючого УПА Романа Шухевича – Тарас Чупринка. Син Романа Шухевича Юрій Шухевич у розмові з автором підтвердив, що його батько взяв собі за псевдонім ім'я керівника селянського повстання на Великій Україні, відомого українського поета-патріота Грицька Чупринки.

Другий прихід червоних (лютий – серпень 1919 р.) не приніс селянам ні волі, ні миру, ні землі, обіцяної Леніном. Уже навесні 1919 р. почалася колективізація, створення радгоспів. Один тільки Головцукор зайняв два мільйони гектарів землі. Декретом ВЦВК у травні цього ж року за пропозицією урядів Латвії, Литви і Білорусії проголошується об'єднання радянських республік Росії, України (!), Білорусії, Латвії, Литви для боротьби зі світовим імперіалізмом. Периний СРСР! Та імперіалізм усього світу був десь далеко, а боролися з українським селянством.

Тільки в квітні 1919 р. на окупованих московським військом теренах України відбулося 93 куркульських виступи, а за двадцять днів червня – 207 (!) куркульських повстань.

Для боротьби з бандитизмом 6 серпня 1919 р. було створено Внутрішній фронт, командуючим якого призначено Клима Ворошилова.

Події 1919 р. в історії Київського Червонопрапорного округу зображено так: “Бандити вчинили погром в районі Броварів. Ліквідацією цього контрреволюційного виступу керував начальник оперативного відділу штабу округу Панчин. Силами зведеного полку курсантів, третього інтернаціонального полку, артилерійських курсів, інтернаціонального артилерійського дивізіону, загону особливого корпусу ВЧК і загону Петренка бандити були повністю розгромлені.”⁶

Третій прихід Красармії викликав уже цілу низку селянських повстань навесні 1920 р. в селах Зазим'ї, Гребухові, Літках, Соболиці. У квітні 1920 р. вибухнуло повстання в Зазим'ї. Якщо про гоголівське повстання у нас немає свідчень повстанців, то події в Зазим'ї докладно описані і відомі всій Україні із статті Миколи Барбона “Зазимська Ващда”. Зазимські селяни знищили озброєний загін ЧК. Ці події використано в оповіданні радянського письменника Сергія Семенова “На дорогах війни”, де описано загибель червоноармійського загону під час громадянської війни.

У 1929 р. було арештовано Григорія Суботовського, “отамана” повстанської банди.

Ось опис версії тих подій зі слів комісара чекістського загону. “В Броварях перебував штаб 7 дивізії Червоної армії. Послали 40 чоловік по підводі перевозити дрова. Голова сільради Явдоким Приходько скликав сход. Коли прибули червоноармійці, селяни

накинулись на них із сокирами та вилами і вигнали їх. Тоді в село виїхав голова Броварського волревкому Хмельов.

Член державної думи і член “Союзу істинно руських людей” офіцер Іван Сергійович Ратченко і каптенармус царської армії Григорій Суботовський переконали селян не підкорятись розпорядженням властей, Радченко оголосив себе “главковерхом збройних сил повстанців”, а Суботовський став його помічником; частину сил поставили на постах, а голісіні сили вивели за село.

Коли Хмельов проїхав у село через Нухівку, то зустрівся з Приходьком. Голова сільради повідомив, що село повстало проти радянської влади. Хмельова заарештували, але він утік. За твердженням Хмельова, повстанці вже розстріляли 4 червоноармійців, взятих в полон.

На придушення повстання було послано загін. Селяни підняли білі прапори, просили не проливати крові, обіцяли скласти зброю, якщо їх не будуть арештовувати. Парламентарі повідомили, що повстало все Зазим'я. Комісар пообіцяв і свою обіцянку виконав. Як тільки два червоноармійці ввійшли до хати селянки Одарки Якуші, у дворі почувли постріли, одним із яких було убито в хаті хлопця Одарки. Цей провокаційний постріл зробив, як з'ясувалось потім, Григорій Суботовський.

Коли церкви багато людей із рушницями, вилами, сокирами і лопатами. Найбільше було жінок. Повстанці почали обстрілювати загін. Зупинили двох червоноармійців, які бігли від Якушіної хати, одна жінка почала бити лопатою по обличчю (одного з них – В.Г.).

Червоноармійський загін не сподівався такого зрадинства. Командирів з великими труднощами вдалося зібрати загін у церкві. Віз із набоями захопили повстанці, які з дерев і стріх розстрілювали загін. Від жаху червоноармійці хотіли вбить свого командира і політкерівника Федора Кожанова. Повстанці кинули бомбу, хто тікав, розстрілювали. Комісар прикинувся мертвим і вночі поранений вернувся в Бровари. Село дуже постраждало, постріляли з гармат, які послав комдив, було спалено чимало дворів. 80 – 90 повстанців втікли до Сваром'я. Повернулись, коли прийшли петлюрівці, які призначили Суботовського бунчужним отаманом.”⁷

Комісар Федір Кожанов, автор цієї розповіді, єдиний, хто вцілів, нецирив; фальш видно, якщо порівняти його оповідь зі статтею Миколи Барбона. Але і тут є багато описів цікавих моментів тих подій.

Зазимці згадують: “Йдуть і йдуть на конях. Кричать: “Бандити! Бандити!”. Забирають корови, вози, грабують. Страшно горіла церква, горіли ікони.”

Коли оголосили амністію, Григорій Суботовський зголосився в Остерське ЧК як рядовий повстанець, а Радченко раніше виїхав до Польщі. Жив Суботовський у рідному селі на Заболотті. У 1923 р. він став членом сільради, а в 1927 р. – головою сільради. У 1929 р. його викриває агент міліції з Броварів. Відбувся суд над зазимськими куркулями. Григорія Суботовського і терориста Стенана Троценка засуджено до розстрілу з конфіскацією майна. Ще 4 зазимці одержали різні строки позбавлення волі. Це був третій розстріл колишніх зазимських повстанців.⁸

За деякими даними, Григорій Суботовський залишився живим і через 30 років повернувся з Сибіру. Помер у рідному селі. За словами сільчан, у ході зазимського повстання загинуло більше 200 чоловік.

Навіть у 1986 р. районна газета писала: “Куркулі в Зазим’ї організували закат. Від рук озвірилих хижаків загинуло 99 радянських чекістів. Вороги теж отримали по заслугах”.

Невже ми такі марновірні? Хіба могло майже все чоловіче і жіноче населення нашого одвічно мирного села просто так, раптом озвірити?

Після бою з чекістами зазимці організували ще й оборону села проти регулярних частин. У цьому їх підтримали жителі Погребів, Літок, Соболівки.

Відомий чекіст Фриновський, заступник наркома внутрішніх справ України, назвав Україну Вандеєю Жовтневої революції. Вандеєю Микола Барбон назвав і Зазим’я.

Зазим’я було невеликим селом, а сусідні Літки мали статус містечка. У 1923 р. в київському суді розглядалася справа літківського повстанком.

У травні 1920 р. Тимофієм Королем організовано повстанський комітет, який мав зв’язок із петлюрівською армією.

Треба зважити, що навесні 1920 р. в Остерському повіті розквартирувалася знаменита Чапаївська дивізія. Населення постачало її фураж і продовольство. Після воєнної розрухи треба було годувати цілу дивізію. 25-та Чапаївська дивізія вивантажувалась на станції Бобровиця, а перед цим банда (Ромашки?) напала на об’оз банкірської дивізії Муртазіна, що прибула сюди раніше. Чапаївці вирішили ліквідувати банду. З “бандитами успішно справились”.

У Літках повстанкомом було проведено підготовчу роботу. Повстанкомом вдалося організувати повстання проти відступаючих частин Красармії.⁹

Відступаючи, червоні вимагали від містечка 120 підвід. Містечковий сход вирішив підвід не давати, а виставити парядя, щоб не пускати червоних у містечко. Цим керували Тимофій Король, Іван Юрченко, Василь Моць. Повстанком організував

загони, куди ввійшло до 600 чол. Активних же повстанців налічувалось близько 220 чоловік. Лише дві третини з них мали зброю. Повстанці організували розвідку і почали роззброювати червоноармійців. На церкві встановили кулемет. Невдовзі повстання було ліквідовано. Гарматним вогнем розбито церкву, а потім на містечко кинуто кінноту. Учасників повстання розсіяно по ближніх лісах, де вони довгий час ховалися. У той час було арештовано багато повстанців, засуджених військовим трибуналом 7 дивізії, які понесли “заслужену” кару. Мірою “заслуженої” кари тоді був розстріл.

Керівник повстання Тимофій Король зник, та продовжував відвідувати Літки, про що знали односельці Резнік, Оберемко, Костенко, але зберігали це в таємниці. У лютому 1922 р. ЧК вистежило і арештувало Короля, а заодно провело ще одну низку арештів. На допиті в ЧК визнали себе винними в організації повстання Король, Добровольський, Юрченко, Моць, Резнік, Олексій, Конопля, Музиченко. Решта 12 чоловік винними в організації повстання себе не визнали, бо керівником був Король. При цьому Оберемко і Костенко не донесли на Короля, оскільки “це їм не приходило в голову”. Суд звинуватив перших в організації повстання, а других у тому, що вони брали в ньому участь, і в недодержанні властей.

У Літках під час повстання було створено військовий комітет і оголошено призов на захист містечка. Розповсюджувались листівки за підписом військового комітету. Важливу роль відігравали дезертери Красармії, яких чимало добровільно прийшло на схід. Організатором повстання називають і місцевого вчителя Дмитра Музиченка. На суді літківці поводитися гідно, а Король усяк вину брав на себе. Суддя, намагаючись визначити політичні погляди Короля, поставив йому запитання: “Чи була правильною економічна політика радянської влади в 1920 р.?” Король відповів: “Не зовсім.”

Інші організатори повстання на суді заперечували свою активну участь у ньому. Конопля заявив, що був мобілізованим, що відбувалось у містечку – не знав, бо йшов позаду гурту. А вчитель Музиченко заявив, що його примусили піти з загonom. На запитання судді, чи думав він, що своєю участю в повстанні завдає шкоди радянській владі, відповів: “Так, думав. Мені противні були цілі повстання, вони йшли врозріз з моїми поглядами”. Остання фраза, напевне, була сфальшована, бо вона несприродна в устах учителя, організатора повстання.

Літківське повстання відоме нам тільки з матеріалів радянського суду. У нас немає свідчень з боку повстанців. Радянська система робила все, щоб повстання забулось і стерлось з людської пам’яті.

Але літківську справу не забувало ЧК, яке не обмежилось розстрілами 1920 та 1923 рр. У 1937 р. було проведено ще один, третій, масовий арешт літківців за заготовленими списками.

У повстанців не вистачало зброї і сил, тому вони послали своїх людей у навколишні села із закликом приєднатися до повсталих. У селі Соболівці діяла кіння сотня Трохима Кабанця. Після розгрому повстання в Літках у село залетіла червона кіннота. Її зустріли вогнем, але сили були нерівні. Поранений Трохим Кабанець перепливав через річку і намагався перейти до Києва. Помер по дорозі і похований у Зазим'ї. До речі, соболівці називають керівником літківського повстання Івана Степановича Музиченка.

Не менш драматично склалось і травневе повстання в селі Требухові. Сценарій подій усе той же. На вимогу червоних староста надав підводи з їздовими. Назад їздові повернулися тільки з пугами. Одного з них було вбито.

Настала весна, треба орати. Селяни кричали на старосту: "Йди ори зараз! Ти ж хазяїн села". А тут знову червоні, і знову по коні. Староста наказав ховати коней — останню надію селянина — в надтрубізьких лісах. Знову прибуло ЧК, шукають чоловіків, коней. Заодно почали й грабувати, знімати з жінок золоті обручки. Почалася стрілянина, бійка. Убили кількох червоноармійців. Ударили в церковні дзвони, почалася сходка.

У село прибули агітатори, представники з Борисполя. На загальних зборах вирішили створити лінійну оборону з боку навколишніх сіл і не пускати відступаючі частини у село. Створили і патрулі. Виступ требухівців був зумовлений і діями сільського комнезаму, створеного для боротьби з куркулями. Як мав требухівець коня і корову, то й куркуль. Ватажком комнезамів став П'ятиння, виходець з Росії. Організаторами повстання були унтер-офіцери К. Дідусь, П. Ковбасинський. Їх підтримав і голова сільради Г. Оснач.

Село було під обороною "Требухівської республіки" майже місяць. Поряд, на княжицькому переїзді була польська артилерія, йшли бої за станцію Броварі. Селяни захоплювали червоноармійців і розстрілювали. На сільському кладовищі є могила 9 червоноармійців.

Проти повстанців кинули кінноту. Очевидно, це була Башкирська інтербригада, яка діяла в цьому районі.

На Григорія йшов дощ. Червоні негановили гармати на Войковій горі і почали обстріл села. З Дударкова ішла хмара кіннотників із шаблями та факелами Требухів горів.

Верхові вдиралися на сільські вулиці і рубали всіх, хто потрапляв під руку. Люди ховалися у полях, в очеретах.

Факельники палили хати, згорали цілі сім'ї. Заскочили в хату Осначів, убили батька й матір, шістьох дітей спалили.

Ненависть червоних інтернаціоналістів до "білохатчиків" була великою. Вони спалили 200 дворів із 700. 400 чоловік зігнали для розстрілу на сільське кладовище, де за кулеметом сидів якийсь китаєць.

Повстання в броварських селах було криваво придушено. За тактикою ці повстання виявилися малоефективними, бо повстанці були прив'язані до своїх осель.

У 1920 р. проводилася повольна мобілізація до Червоної армії, але селяни масово дезертирують. Військово-революційна рада наказала: "Конфіскувати половину майна всіх дезертирів та їхніх сімей і половину майна тих, хто ховає дезертирів, до 30 червня, а другу половину -- до 16 липня. Смерть дезертирам і їх укривателям, вони вороги республіки, бо дбають тільки про власну шкуру".

Після цієї постанови лише за один тиждень у липні 1920 р. тільки в Остерському повіті явилися з повинною 7 тисяч дезертирів, але газети в ті дні писали, "що повстанців наростає, як грибів після дощу".

З 1920 р. тактика селянської війни змінюється. Почалася "отаманщина" -- неорганізована селянська війна, селянські банди. Термін "банди" -- поняття для того часу суто політичне. Червоні називали бандами військові формування селян, білих, петлюрівців, махновців. У свою чергу, гетьманські газети і навіть ЦК КПУ (1) у відозві 1919 р. називають бандами червоні загони Щорса і Антонова-Овсієнка.

Селяни-бандити — це понсенс. Проти села воювали і білі, і червоні військові власті. Війні влади проти села вже тисяча років. Селянські банди виникали не для того, щоб грабувати і рківати. Селяни зі зброєю в руках відстоювали, як могли, свої інтереси, погляди, переконання. Це була класична броварська "бандерівщина". Слово "бандит" у радянському лексиконі умовне. Самого більшовика "номер два", організатора і вождя Червоної армії Троцького недовзі було названо "обер-бандитом". Наші вороги за царя називали нас розбійниками: і Солов'я, і козаків, і гайдамаків, а в радянський час трохи інакше — бандитами: петлюрівськими, махновськими, куркульськими, бандерівськими.

Найбільш відомим провідником селянського руху в нашому краї був отаман Демид Ромашка. Отаман — це офіційний військовий чин УНР. Уже саме вживання цього слова на означення керівника повстанців свідчить про більш високий, порівняно із стихійною боротьбою селянства, рівень організації повстанського руху. Як партизанський рух, боротьба Ромашки

проти червоних формується ще в 1919 р. Цьому рухові властиві партизанська тактика лісової війни, зв'язки з петлюрівським керівництвом, суворе дисципліна.

Сферою впливу та дій отамана Ромашки стали Остерщина, Козелещина, Басанищина, Броварищина. У 1920 р. чернігівські більшовицькі газети скаржилися, що на Басанищині не міг з'явитися жоден представник радянської влади. Ромашківців було багато, але діяли вони підійшло, як і махновці.

На початку 1920 р. загін Ромашки напав на Броварі, Гоголів, Русанів. Навесні 1920 р., перед початком повстань у Засим'ї, Літках, Требухові, проти Ромашки було кинуте регулярні частини Червоної армії. 15 березня в одній із чернігівських газет промайнуло повідомлення: "Банда Ромашки, що діяла в Остерському і Козелецькому повітах, розбита доценту. Розколоті частини банди вилловлюються Червоною армією".¹⁰ Та селянські частини були на боці повстанців. Вони казали: "Ми їх (червоних) не подужаємо, але правда за нами".

Демид Ромашка був родом із Ярославки і загинув у сусідньому селі Піски, за Трубежем. Загинув він типово для тих часів. Не будучи в змозі знищити Ромашку, ЧК підкупило його помічника і кума Шуплика. Отамана вбито сонного в клуні, а вбивця пішов служити до ЧК.

Ім'я Ромашки ввійшло в народний фольклор і поезію. Співали:

А Ромашка ізлякався
У кипінню заховався.

Свідком тих подій був і земляк Демнда Ромашки відомий поет Павло Тичина, родом з тих же Пісок. Мабуть, про отамана Ромашку він писав:

На майдані коло церкви
революція іде.
— Хай чабан — усі гукнули,
за отамана буде!

Починав Ромашка свою отаманську біографію коло церкви в Пісках, там же його і вбито. Де тепер отаманова могила?

Степан Шуплик для боротьби з бандою Ромашки через ЧК організовує загін, який діяв аж до 1922 р. Це він, "ризикуючи життям, пробрався в бандитські кубла і нищив бандитів". Після революції "працював у радянських установах". А в роки війни опинився в партизанському загоні колишнього секретаря обкому Федорова і став "партизанським поетом -- дідом Степаном". Згадував своє "ромашківське" минуле, своїх басанських земляків.

Бив бандитів, бив я гадів
З щирим почуттям.

Чекістські зерна ненависті дали сходи.

Фактично з появою банд встановився режим перманентної громадянської війни в Україні, яка тривала з 1920 р. по 1937 р. (збройна боротьба, насильна колективізація, виселка, голодомор, репресії).

Крім банди Ромашки, в районі діяли й інші селянські загопи: Трохима Кабана з Соболівки (120 вершників), отамана Дзюби з Русанова, "військо тітоньки Марусі" з Басани. Загін Марусі Чорної налічував 150 чоловік піхоти, 20 вершників, 3 кулемети. У жовтні 1920 р. банда Марусі пустила під укіє поїзд на нижинській дорозі.

Характерною є справа банди Федора Бобка з Богданівки. Голова сільради, він же і голова КНС, керуючись директивою, постановив виселити з села односельчан, віднесених до категорії куркулів. У відповідь куркулі почали погрожувати смертю радянським активістам, шалити хати членів сільради і, врешті-решт, убили голову сільради Артема Бобка.

Ватажка банди, що діяла в селі у 1921–1924 рр., Федора Бобка розстріляно, а десятиох її членів ув'язнено на 10 років із конфіскацією майна.¹¹

Внутрішня війна радянської влади проти селян тривала протягом 20-х років.

У 1928 р. тільки в Київській окрузі (Київ із приміською зоною) діяло більше 100 бандитських згай. За бандитизм до суду було притягнуто 600 злочинців. На 6 з'їзді Рад Броварського району в 1929 р. говорилося: "Бандити плодяться, як сарана".

Зламали антирадянський селянський рух тотальна колективізація та голод 1933 р. Настало четверте, колгоспне рабство.

Селянська війна проти більшовиків на Броварищині мала й відображення в місцевому фольклорі, позначене анти-більшовицькою ідеологією. У 1926 р. на ярмарку в Броварях сліпий співець Борис Оліфанов, який жив у Борисполі, але бував у всіх селах на ярмарках, співав свої кобзарські пісні. Люди любили його пісні "Продрозверстка", "Махно", "Зміна влади". Це записав учитель Григорій Равчук. Але тексти пісень він не записав, бо вони були, вочевидь, антирадянські.

Крім численних антибільшовицьких частівок та пісень, у 1921-1922 рр. у народі поширювалися легенди-чуда "Пригода з більшовиком", "Більшовик і ікона", "Про комсомольців і двох чортів". Більшовики б'ють ікони в церквах, кидають бомби в Бога, а Бог перетворює їх на яблука.¹² Врешті-решт Бог карає зло, яке чинять більшовики.

Якби воно так було і в житті!

Вони вірили

Нове життя почалося з голоду 1921 р., хоч у нашому краї він не був страшним. Перший радянський голод. Наступного, 1922 р., поставив новий Переслав, Радянський Союз, СРСР-Росія, відроджується переяславський міф про воз'єднання народів-братів в один народ.

Усе ж революція дала поштовх до відродження української нації, України як держави, бодай у формі автономії.

У 1924 р. почався НЕП. Землі поділили всю землю між селянами; було видано акти на вічне користування землею. "Ото воля", — казали старші люди. Кожний гектар було запорано, люди старалися працювати, немов скучили за роботою за десятиліття війни. Зацвіла смугами земля. Люди заводили молотарки, реманент, племінну худобу. Жили, вірили, раділи, сяяли, працювали. Зароджувалась економічна сила України.

Почалась українізація. У грудні 1924 р. в Броварській трудовій школі утворюється літературний гурток, яким керує вчитель Григорій Равчук. Видаються літературні збірники (очевидно, рукописні). Зароджується нова інтелектуальна сила. У школі училися діти з усього району. Боже, які це діти! У 1923 — 1929 рр. вони зробили фольклорні записи, які тепер зберігаються в Інституті фольклору та етнографії НАН України і є чи не найкращими в Україні.

Голова етнографічної секції, учень 5 групи родом з Рудні Компанець Михайло Микитович писав до Академії наук: "У мене багато матеріалів, за винятком нема паперу, нема коштів, і я пишу на заборгованому в кооперативі папері. Вибачайте, може дещо тут і не потрібно, бо я ще не дуже свідомий." Усе так, Михайлику! Твоя робота буде потрібна і в 21 ст. Без тебе не відбулась би і ця книжка!

Вони вчилися і вірили. Як вони любили свою землю! Які в них рідні броварські прізвища: Чепурний Дмитро, Овдієнко Єгор, Риженко, Оснач, Сом Іван, Кривошлик, Негода, Залозний, Бондаренко, Красножон, Борисполець, Сулима, Головка, Рубан, Сорока, Касьян.

У музеї Івана Гончара зберігається колективне фото учителів та учнів Гоголівської школи 1920 р. в українському вишитому

одязі. Які красиві і натхненні обличчя! Броварська молодіжна еліта, яка виростала вже в радянських умовах, яку невдовзі також буде знищено. Вони ще не знали, що їх чекають колгоспи, голодомор, політичні репресії, найстрашніша війна. "Наша молодість цвіте" — так називалася книжка Дмитра Чепурного, яку видано в часи хрущовської відлиги 1963 р. 29-літній поет був репресований у 1937 р. й загинув у 1944 р. Він був одним із цієї еліти. Його спіткала жаклива доля. Яка доля інших — невідомо, але була вона якщо не жакливою, то принаймі нелегкою. І все ж броварський молодіжний гурток — це подія духовної історії.

Організований у 1925 р. при броварському сельбуді літературний гурток був одним із трьох в Україні, які належали до угруповання селянських письменників "Плуг".

Голодомор 1933 р. і суцільна колективізація призупинили українське життя в районі. Але в передвоєнні роки відновлює роботу літературна студія при районній газеті.

Духовним лідером цієї студії стала поетеса Марія Миронець (Грикун) родом з Димерки. В душі часу вона писала вірші про партію, соціалізм, Сталіна. Це помітили, і в 1939 р. її нагородили орденом "Знак Пошани". Вона стала єдиною в Україні жінкою поетесою-орденоносцем.

У цей же час сходять зірка ще одного нашого земляка, вчителя з села Літок, активного сількора, автора пісень, що прославляють стаханівців, Щорса, Сталіна, — Михайла Стельмаха. Його вірші вперше з'явилися у районній газеті в 1937 р. Стельмах навіть переповідає сіверську легенду про Чумацький Шлях, називаючи його Шляхом Сталіна: "Сталін виходить з бору".

З якого? З Броварського, як Варнак?

Така тематика зрозуміла: над Стельмахом нависла загроза арешту. В 1937 р. в Літках за одну ніч було арештовано 40 чоловік. Треба віддати належне Стельмаху: після війни на цю тематику він не писав.

Серед броварської інтелігенції того часу помітна постать ще одного літератора — Антона Макаренка, заступника начальника відділу трудових колоній НКВС, який у 1935 р. кілька місяців працював у Броварях у дитячій трудовій колонії, обгородженій колючим дротом.

З особливою теплотою згадують старі жителі району колишнього земського лікаря Ісаака Фельдмана (1874—1942). Людей вражав його високий професійний рівень, людські якості і виняткова відданість лікарській справі.

У передвоєнні роки в Літках вчителював український письменник Я. Качура, а в Броварях — М. Дубовик.

Літературна студія знову відновила свою роботу в 50-й рр. У 1955 р. в районній газеті "Стахановець" опублікував один із своїх перших віршів "Весняна пісня" 19-літній студент КДУ Василь Симоненко, який неодноразово бував у Трехубові, Броварях та інших населених пунктах району разом із своїм однокурсником-трехубівцем Миколою Сомом, перші вірші котрого публікувались на сторінках тієї ж газети. Літературною студією в різні роки керували Микола Поліщук, Федір Петров, Іван Шаранов, Лесь Качковський. Багато років її керівниками були Микола Сом, Марія Воробей. Тепер нею керує Марія Овдінко.

Після проголошення Україною незалежності літературна студія "Криниця" активізувала свою роботу і випустила вже декілька книжок броварських авторів: Валентини Ковалівської, Тетяни Чебрової, Людмили Радзивілл, Віри Холошвії, Людмили Галиціної, Катерини Бальохи, тринадцятирічного Максима Лижова (посідав 1 і 2 місця у Всеукраїнських конкурсах юних літераторів). Видали свої книжки Лесь Качковський, Марія Воробей, Марія Овдінко, Борис Жорницький, Володимир Якубовський, видав більше десяти книжок і став членом Спілки письменників України Анатолій Луценко. Знову формується національна художня еліта. Невмируща броварська літературна студія.

Майже одночасно з НЕПом у 1924 р. виникло альтернативне утворення. В Жердові було засновано комуну імені Жовтневої революції. І вони теж повірили – 119 родин, 600 чоловік! Комуну заснували не на порожньому місці, а на базі поміщицької економії пана Карнаухова. Маєток був у доброму стані: 16 будинків, збудованих паном, племінна європейська худоба, різноманітний реманент.

Назвавши себе червоними партизанами, папські люди заснували ТОЗ, потім артіль: не було сенсу розоряти добре організоване поміщицьке господарство. У 1930 р. комунa мала 107 корів німецької і голландської порід, 365 голів свиней "йоркширів", 63 коней, 8 волів. А ще 1200 га землі, 3 "фордзони", 3 молотарки, паровий млин і динамомашину, що освітлювала комуну електричним світлом. Мала комунa і військових шефів із Києва.

Вступ до комуні був платний: бідняк вносив пай 25 рублів, а середняк – 100 рублів. Утримання одного комунара на рік, включно з одягом, обходилося 150 рублів.

Працювали комунари не день і ніч, а п'ять або шість днів на тиждень. Робочих днів у році було 240. Засівали лише половину землі. За шість років збудували тільки один будинок. Вставали комунари о 6 год., спіданок о 7 год., обід у полудень,

вечера – о 18 год., а о 20 год. лягали спати. Жінки були звільнені від кухні і дітей. Для трударя-селянина, який і вночі працює, режим роботи в комуні був майже курортним. Недарма в 1931 р. жердівці постановили перейти всім селом у комуну.

Жердівська комунa, очевидно, не платила великих податків, якщо при такій інтенсивності праці непогано жила.

Комунари жили культурно. Члени комуні називали один одного на "Ви". Діяли драматичний гурток – 10 чоловік, бібліотека на 300 книжок, шашки, шахи, доміно, турнік. Голосне читання раз на тиждень – у неділю ввечері. Кіно не було, а лише радіо – 30 детекторів.

Духовне життя організували по-комуністичному. Політшкола, соцмагання; партгурток – 40 чол., комсомольський гурток – 30 чол., стрілецький (!) – 50 чол. А ще діяли товариство "Геть пенисьменність", товариство "Асоавіахім", ножежне товариство (100 чол.), безвірненський гурток – 50 чол., редколегія – 6 чол., 10 сількорів, організація жовтенят і юних піонерів і, нарешті, рада комуні, яка розподіляла одяг і взуття.

До кожного села району прикріпили по одному комунару для проведення агітації та різноманітних кампаній.

Зрозуміло, що комунa була не господарською одиницею, а політичною. "В свята з Києва приїжджали шефи з подарунками і духовним оркестром; прапори, доповідь. Потім ходили з прапорами по селу або йшли в сусіднє село. На похоронах те ж саме. Збирались жовтенята, піонери, комсомольці, партійці. Потім з прапорами і промовами йшли на окреме кладовище – не з хрестами, а з зірками."

Але не все йшло так добре, доводилося виключати з комуні через прогули, невиконання обов'язків, порушення трудової дисципліни, крадіжки. "На комунарів були нападки з боку класового ворога. Нанадали невідомі злочинці. Їх упіймали (невідомих? – В.Г.) і передали до органів ГПУ". Це дубочна картинка життя в комуні. А ось опис господарської діяльності комуні з газети "Пролетарська правда": "В 1925 р. комунa ім. Жовтневої революції посіяла 85 десятин цукрових буряків. Коли не вистачило грошей, роботу припинили. Загинуло 30 десятин посівів."²

У 1926 р. комуну ім. Жовтневої революції знову відвідали журналісти цієї ж газети: "В комуні нема будь-якого плану, нема рахівництва, низька продуктивність праці. Другорядні галузі господарства – свиначство, велика рогата і молочна худоба – ведуться надзвичайно некультурно і недбайливо. Ці галузі дали протягом минулого року 3–5 тис. карбованців збитку (хоч було 39 корів і 50 свиней). Загальний вигляд садби антисанітарний, немає ніякого порядку. Солома та гній розкидані

по всьому підбір'ї. Видно, що в господарстві нема господаря, нема голови. В партосередку з 10 чоловік нема єдності. Коженні вважає себе керівником комуни, і тому голова комуни не має авторитету. Комунари ходять роздягнені, селяни зневажають їх". Як у броварській пісні:

Я й босяк, я й дурак,
Бо в комуну ходжу.

Слідом за жердівською комуною виникли комуни ім. ОПК в Семиполках, Підліссі, Зорі, Богданівці. Звичайно, то був міф, утопія. Кокуда закінчилося, як не стало куркулів. Комунари хотіли жити краще і легше. Але політична кампанія скінчилася, і всіх, хто вірив у НЕП і в комуну, перевели в колгосп, де всі стали жити однаково. Люди вірили словам, що звучали з Москви, повірили в рівність, волю, братерство, в комуну, в НЕП, у світле майбутнє. Але не в те вірили Ленін і Сталін. Вони вірили в світову революцію. То була віра різних людей, і різні були в них долі. Для одних Голгофа репресій, для інших — байдужість колгоспного життя, партійні збори, "радоні" соціалістичного змагання і жовтневих демонстрацій-парадів.

У кінці 20-х рр. НЕП закінчився, почалася індустріалізація і соціалістична колективізація. Значною мірою це проводилося завдяки праці українського народу. При створенні Радянського Союзу висок України був величезний, а по розпаді Союзу Україна не одержала майже нічого.

І. промови В. Чубаря в 1926 р.: "УРСР складає 2% території СРСР, 20% людності. В 1923 р. вона давала 37,7% валового збору хліба. Лишки хліба складали 378 млн. пудів, тоді як по всіх інших республіках СРСР усього 222 млн. пудів. Цукор — 86%, вугілля — 78%, чавун — 68%, сільськогосподарське машинобудування — 73%".

Звідси стає зрозумілим, чому так жорстоко і тільки збройним шляхом придушувались усі намагання створити українську національну державу.

Міф про истлорівську чи денкінську інтервенцію перебільшений. У 1925 р. у відповідь на вимоги інших держав сплатити царські борги почалася кампанія з виявлення селянських збитків від інтервентів у роки громадянської війни. Спеціально створені райкомітети виявляли скривдження (знищено посіви, будівлі, забрано підводи).

Подано претензій — 2611; сума в карбованцях — 736 тис. забитих людей — 46 чол.; поранених — 21 чол.; згвалтованих — 1; побитих та покалічених — 105.⁴

Звірства інтервентів явно перебільшені. Броварський район було знищено Червоною армією. Спалено цілі села: Зазим'я, Трєбухів, Літки. Забитих і розстріляних тисячі. Господарське

життя розорено. Перманентна селянська війна тривала і завершилася голодом 1933 р. Господарське розорення досягло своєї кульмінації під час колективізації. Хто може виставити рахунок за це? Хто може підрахувати скривджених, розстріляних, побитих?

Газета "Пролетарська правда" писала в 1927 р., що за останні п'ять років переселено за Урал 90 тисяч родин з Київської округи. Переселення йшло в основному на Жукинського (Літки — Рожни, В.Г.) і Великодимерського району.

У кінці 20-х рр. радянська влада в селах району фактично не складалася. Тому почалися перевибори сільрад.

У Мокреці радянську владу було встановлено аж у 1930 р. Першу сільраду в Калиті було обрано в 1926 р. Вона повинна була боретися з куркулями. Калитяни пасивно ставилися до радянської влади. На запитання кореспондента, чи задоволені вони роботою сільради, відповідали:

— Якої ще сільради?

— Та вашої ж.

— У нас такої нема.

— А що є?

— Кажуть люди, волюсть або зборня.

Для боротьби з куркулями головою сільради в Калиті обрано Василя Турчаківського. Він став одним із найактивніших голів сільрад на всю київську округу, проводив землевпорядкування, відбирав лишки землі в куркулів. У 1928 р. його вбили.

Цікаво, що Турчаківський був застрахований на 4 тис. карбованців. І хоч він вчасно не сплатив внесків до держстраху, держава виплатила повністю страхову суму! Бо своя людина.

Колишнє багате ремісничє містечко Літки стало бідним селом, у якому 60% селян були звільнені від сільгосподатку. Сільрада майже не працювала, бо все, мовляв, повинен вирішувати сход, а там верховою єть куркулі. У селі 4 комуністи та й ті працюють у райцентрі. Літківські ремісники переуваліфікувались: 45% населення гонять самогон аж на два райони.

При перевиборах сільради в 1929 р в с. Бобрік голова комнезаму підпер двері килком, щоб збори не розбіглися. А про рівень тогочасної радянської агітації свідчить анекдот, записаний 14-річним хлопцем: "Приїхав у село представник, зібрали сходку. А він все балакає і балакає. Люди порозходились, а він все балакає і балакає. Зостався один сторож, а він все балакає і балакає. Сторож пішов спати, а він все балакає. Коли скінчив, то сторож уже спав."

“Куркульського елемента” майже не було. Населення того ж райцентру – Великої Димерки, – за офіційною статистикою було бідне: 60% незаможних, 37% середняків, 3% заможних.

У цих умовах і почалося директивне розкуркулення. Куркулів позбавили спочатку права голосу, потім майна і паренті права жити в рідному селі й районі.

Хто ж такі броварські куркулі? В середньому це за царських переділів броварські селяни мали по 2 десятини орної землі, а також громадські землі. В інших районах припадало і по 10 десятин на селянський двір. Частина селян продали свою землю за високу ціну і стали безземельними. Ще з 1917 р. лейпцимським декретом почали ділити куркульську землю. Бо поміщицьку спочатку не чіпали, а пізніше там виникли радгоспи і комуні. Правда, у більшості броварських сіл не було поміщицьких земель.

За земельним наділом важко було розпізнати куркуля, та безземельних комнезамів і не цікавила земля. Їх цікавило куркульське майно, реманент, сівалки, млини, молотарки, коні, корови. От і грабували, ділили на всіх.

Після розкуркулення почалася соціалістична, вона ж суцільна, колективізація.

Перші колгоспи не вдалися. Вони виникали десятками: колгосп був мало не на кожній вулиці. Так, у Семинолках зразу виникло аж 13 колгоспів. Колективізація була примусовою. Колишні наймити проголошували себе “бойовиками” і брали обов’язки колективізувати 20–30 “індусів” (індивідуальних господарств).

У 1930 р. розвалився княжицький колгосп ім. П’ятирічки, який об’єднував 550 із 750 господарів. Сам голова комнезаму заявив, що в колгосп не піде. Проти соціалістичної перебудови села виступили і княжицькі вчителі. Красномовна назва статті про княжицькі справи тих часів у обласній партійній газеті – “Добити ворога!” Ні, війна проти селян не закінчилася!

Гоголівський колгосп ім. Леніна нараховував 80 чол., але восени працювало 12 – 15 чол. Усе вирощене пропало. Хіба це життя? Мука.

У 1930 р. броварські колгоспи засіяли 500 га зерновими, а одноосібники – 10000 га.

У березні 1930 р. сільське господарство України було колективізоване на 61%. Але це були не ті колгоспи. Перший колгоспник-ударник України т. Каганович заявив: “Без комуністів колгосп не є колгосп” (!) У вересні 1930 р. кількість колективізованих господарств різко зменшилася, вони становили 21%. Тепер уже Сталін на з’їзді колгоспників-ударників заявив: “Хочеш не хочеш, а вихід тільки в колгоспі,

світле майбутнє можемо знайти тільки в колгоспі”. І знову серед зими виганяють людей із хат. Колгоспи знову утворилися в усіх броварських селах. Зникли комуні та комнезами, бо незаможних у колгоспах не повинно бути. В котрий раз було знищено куркульство. Закінчилася українізація, і почалася антиукраїнська кампанія богобатька Сталіна. Українська мова стала колгоспною мовою. Але світле майбутнє не настало. Нарком землеробства Яковлев скаржиться на з’їзді колгоспників-ударників: “Землі – найкращі в світі українські чорноземи, техніка – теж, а зерна нема. Коні пропали, орали погано, не заволочили, злодійство, трудодні записують за “здорово живеш”.

У 1932 р. Постановою ЦВК затверджено положення про сільгосподаток. Згідно з цією постановою маломісні колгоспи звільнялися від податків цілком або частково. Надавалися пільги для колгоспів, які займалися тваринництвом, виконали завдання хлібозаготівель і налагодили звітність та облік, а також колгоспам, до складу яких входили колишні військовослужбовці, працівники ВОХРу, міліції та постраждали від куркульських виступів. “Куркульським нетрудовим господарствам” ніяких пільг чи знижок не надавалося.

У районі було зірвано план м’ясозаготівлі за перший квартал 1932 р. – виконано його на 50%. “Вороже поставилися до виконання своїх зобов’язань перед державою господарства Хоменка В.П., Онопрієнка П.К., Онопрієнка Ю.А., Боровика П.К., Боровика О.М., які відверто чинили опір бригаді, що працювала по виконанню завдань м’ясозаготівель, вороже ставилися до виконання інших кампаній, як контракція молока чи техкультур. Уповноваженого РВК тов. Кисельова за політичну короткозорість знято з уповноважених по селу Свиноїди” (Вищедубечанська районна газета “За темпи”, №4, 1932 р.).

Та ж газета пише: “Злочинці є на свиноїдській пристані лісосплаву, бригада Онопрієнка Степана, що допускають прогули 2 – 3 дні з вимогою: дай продукти і тільки ті, які хочемо, – як папуги повторюють у розмові з керівництвом лісосплаву. Куркульську агентуру треба негайно розтросити”.

За постановою київського ОПК до району прибула трійка для перевірки заяв про порушення революційної законності і перекручування директив партії та уряду в проведенні політики колективізації. Заяви приймалися щодня.

Так, у процесі розгляду заяви на заступника голови РВК Олійника виявлено “незаконні обшуки, викрадення сала, привласнення майна (кожуха), систематичні п’янки, биття

комсомольця; майно кучами звозилось до сільради, без обліку, продавалось у сільраді за безцінок”.

Сівбу в Літочках і Свиноїдах було переможно завершено до 17 червня (район на цю дату виконав план сівби на 50%). Куркулі казали: “Вже спізнилися”. Але, як пише газета, “серед більшовиків нема місця панікерам і розгубленим”.

У вересні цього ж року план хлібозаготівель одноосібним сектором виконано всього на 12%. Сільради Літочок і Свиноїд майже не приступали до виконання хлібозаготівель. Одноосібники Літочок і Свиноїд станом на 19 жовтня не здали жодного кілограма картоплі.

Та ж газета писала про реалізацію державних позик: “В селі Літочках до 10 жовтня реалізація позик не починалась. При завданні 5800 крб. по одноосібному сектору реалізовано було 100 крб. За декаду було реалізовано позик за готівку 1100 крб. і в розстрочку до 25 жовтня 2150 крб.”

Так дожили до 1933 р. На сторінках газет починається істерія, крик. Класовий опір! Вороги, петлюрівці! Розтроцити куркульські зграї (згадаймо, що куркулі безперервно знищують з 1917 р.)! Боягузи! Зрадники!

21 грудня 1932 р. виходить Постанова ВУЦВК “Про стан кінського поголів’я”. “В кожному випадку доведення коня до непридатного стану слідчі органи повинні проводити розслідування. За крадіжку коня — розстріл і конфіскація майна. У приватному секторі за доведення до непридатного стану свого коня — 5 років строку”.

Оце порядок! Сталінський. По-господарському ставилися до коней, але не до людей.

Початок 1933 р. ознаменувався статтею “Саботажникам хлібозаготівлі — розстріл”, опублікованою в київській партійній газеті “Пролетарська правда”. “Село Гоголів — це село, яке тягне весь час до зриву в усіх господарчо-політичних кампаніях усю приміську смугу. Куркульсько-петлюрівські елементи, скориставшись з політичної сліпоти партійної організації, комсомольської організації, пролізли на керівні посади в колгоспі і сільраді. Голову сільради Радіона Іваницького звинувачено в тому, що з 2544 центнерів зерна хлібозаготівель довів до індивідуальних господарів лише 1893 центнери. Членів правління колгоспу звинуватили в тому, що гній вивозили за село і скидали як попало. Хліб звелиз мокрий, заскиртували, і він проріс. Сіно не звелиз, воно погнило. Пропало 280 пудів гречки (звичайна колгоспна безгосподарність! — В.Г.)

Куркульсько-контрреволюційні елементи судив пролетарський суд. Федора Жовтуху було засуджено до розстрілу, 14 чоловік — до таборів у далеких місцевостях Радянського Союзу

на строк від 10 років з позбавленням прав і конфіскацією майна. Колгоспний актив (?), уся колгоспна маса (?), трудящі-одноосібники (!) вимагали найвищої кари цим ворогам народу”.⁴

Так почався на Броварщині рік 1933. У квітні постановою ЦК КПУ запроваджено “Тимчасові правила трудового дня в колгоспі”. Ось деякі з цих правил:

1. Роботу не припиняти, доки не надійде наступна зміна.
2. Бригадир є одноначальником, керує всім робочим часом, без його дозволу не можна припиняти роботу.
3. Тривалість робочого дня установлює правління колгоспу. Правління може призначати роботу і в нічний час. Ніхто не має права (!) відмовлятися.⁵

Раби рабів. Ці партійні правила для добровільних членів колективних господарств фактично запроваджували рабську працю. Це було наше четверте, колгоспне рабство.

Чи виявляли спротив цій політиці? Найчастіше палили колгоспні двори (Семиполки, Богданівка та ін.). Банда Юхименка, яка виступила проти колгоспів, налічувала 11 чол. Її було оточено, обеззброєно і вислано з Літочок.

У голодний 1933 р. у літківських лісах діяла банда Кеуша з Богданівки. Кеуша вирішили живим не брати, підстрілили в житі. Два дні лежав він біля лікарні, ревів, як бик.

Якщо почитати київські газети 1933 р., то в жодному (!) номері немає і згадки про голод. Там було про все: і про відкриття стадіону імені Балицького, і про похорон великої революціонерки — матері братів Кагановичів, і про боротьбу з куркульсько-петлюрівськими елементами. Тільки районна газета сусіднього бобровицького району скаржитися, що куркулі масово зрізають колоски. Їх притягають до суду і дають строк — 5 років.

У згадуваних уже фольклорних матеріалах є броварський запис, датований 1929 р.: “У 1921 році люди бачили на небі великий хрест. Знак, що буде великий мор, голод. І справді великий голод був. А в ніч з 6 на 7 березня 1929 р. на небі і на місяці люди бачили великий срібний хрест. Скоро буде голод!”

Пророцтво 1929 р. збулося у 1933 р. Той знак на небі був віщим. Був голод, та ще й який! Усім голодам голод. Голод без війни, великий голод, голодомор. Від нього загинули сотні броварських людей, точну цифру не встановити. За даними броварського музею, в Соболівці вимерла третина населення, в Требухові та Зазим’ї — більше 10%. А скільки було опухлих від голоду, скільки того голодного року підірвали здоров’я! Навесні 1933 р. над усією Україною стояла велика тиша. Не було чути собак, півнів. Тихо росли дерева. Мій батько голод пережив,

але на все життя залишилася психічна травма. Все життя сушив сухарі.

Другий радянський голодомор був штучним. Вивезли за заготівлею весь хліб, картоплю, розорили куркульські господарства. А київська міськрада навіть заборонила сільрадам міської смуги видавати довідки селянам для купівлі комерційного хліба в магазинах Торгсіню.

У голодомору 1933 р. був ще один аспект: економічно-валютний. За останні 60 років (1870—1930) українські селяни трохи розжилися і мали золото. У 1933 р. відбулося викачування золота з України. Золото є — люди виживали. Це була грандіозна фінансова операція.

Крім того, голодного 1933 р. ті, хто вижив, платили величезні грошові податки.

“Ми, колгоспники Свиноід, одержавши постанову позики П'ятиліткі на 3600 крб., протягом одного дня 17.05 виконали завдання на 105%”.

Цей голод був політичною акцією, бо від нього найбільше постраждали райони Київщини, де спостерігався сильний антирадянський рух. Так було і в Броварському районі: найбільше голод зачепив Зазим'я, Требухів, Соболівку.

Ті, що скорилися, вижили. А вже тих, хто виконував колгоспну норму, годували колгоспною баландою. Особливо постраждали родини куркулів та одноосібників. Постраждали також і колишні комнезами, які не вміли і не хотіли працювати. В радянській статистиці 1933 р. вони фігурують як окрема соціальна група — ледарі.

У народній пісні співається:
Ой грав Сталін, ой грав Сталін
Аж струни порвались.
На Україні люди вмерли,
Деякі остались.

Та все ж жахливий голод проглядав зі сторінок партійних газет. У квітні зірвано весняні польові роботи. В колгоспах годували баландою, люди були голодні, безсилі. Зовсім не мали сил одноосібники.

Гоголівський колгосп “Передовик” з 81 га засіяв лише 4, колгосп імені Ворошилова цього ж села з 227 га засіяв 38, а останні п'ять днів не сів зовсім. У колгоспі ім. Шевченка с. Бобрік засіяли тільки 88 га, а колгосп 13-річчя Жовтня — 7 га, княжицький колгосп “П'ятиріччя”, де нараховувалось більше 560 дворів, з 518 га засіяв тільки 30.

Незадовільно провели сівбу в колгоспах Великої Димерки, Калити, Семиполок, а те, що посіяли, посіяно абияк. Як садили картоплю, то ховали її в чоботи. Майже не починали сівбу

одноосібники Требухова, Гоголева, Великої Димерки, Семиполок. Останніми днями сівбу було припинено зовсім. Одноосібний сектор у Літочках на 5 травня засіяв 6,9% орної землі.⁶

Постановою київського міського парткомітету в села аварійно направлялися партійні уповноважені. Їм було наказано завершити сівбу за два (!) дні — виправити становище. У протилежному разі уповноважених виключали з партії і притягали до суду.

Та було вже пізно. Броварське село лежало голодне, з опухлими від голоду ногами, а слабші — в свіжих братських могилах.

У Києві до черги за хлібом уранці під'їздив “чорний ворон” з брезентом. Тих, хто за ніч ослаб, лежав чи стояв опухлий, кидали в кузов і везли за Дніпро, за Семиполки і кидали ще живих людей у Куповате болото. Вони ще довго ворушилились у болоті, і сільські діти довго боялися пасти там худобу. А в 1937 р. возили вже ближче, до Биківні.

Соціалізм побудували вже без тих людей — через чотири роки після голодомору 1933 р., про що заявили в 1937 р. всі газети. В Броварському соціалістичному районі на 75 колгоспів було 80 тракторів, 30 автомашин. На весь район налічувалось усього 55 (!) пенсіонерів, було 5 лікарень на 175 ліжок. А в 1929 р., перед колективізацією, в районі було 85 населених пунктів і 60 тисяч населення. В школах району після етапу українізації настав період зросійщення, одним з елементів якого був конкурс “За зразкове викладання російської мови”. 1 вересня 1938 р. Микита Хрущов писав у газеті “Пролетарська правда”: “У багатьох школах вивчають німецьку, французьку, польську, але тільки не російську. Вороги всякими способами відривають українську культуру від російської”. “У школах вперше створено умови нормального викладання російської мови”.

Усі школи було переведено на місцевий бюджет. У 1933 р. проведено політперевірку вчителів. До вузів направляли за відрядженнями, а комнезами повинні були слідкувати за тим, щоб у вузи не пролізли куркулі. Але в переддень війни тільки в Київській області нараховувалось 500 тисяч неписьменних і малописьменних.⁷

Хоч панів уже давно не було, та жити краще не стало. Зникли бідняки і незаможники, весь район став однією великою колгоспною комуною. Вічні колгоспні проблеми то з сівбою, то із збиранням урожаю, то з його зберіганням, то з підготовкою до весни. І все недостатньо, і все незадовільно.

Скрізь бруд, безладдя, пияцтво, псується зерно, техніка. Агрономи сидять у конторах, а в полі не бувають. Трактори не вийшли в поле, бо нема лійок для заправки машин паливом. А

ще брехливі і фіктивні зведення. А ще успішна боротьба з ворогами, відкрита підготовка до війни, комсомольська робота, якісь гуртки, радянські літаки, освоєння полюса, вірші про Сталіна.

Скрізь окомилування. Районна газета повідомляє, що всі 500 учнів Семиполківської школи “готові до праці і оборони”. І це після голодного 1933 р.! А ще “шкідництво” і троцькісти. У 1937 р. районні партійні збори засудили непартійний виступ голови Броварської сільради Кішаківського. А в Літках знайшовся учень, який заявив, що за сталінською конституцією він має право ходити до церкви, то й ходитиме. А голова сільради в Рудні, комсомолец Компанець, “свідомо відстає в усіх політичних кампаніях”. А одноосібник з Богданівки Бобко вже шість років не виконує державного зобов'язання. Ще й вчинив опір представникам влади. От і суд, от і висилка. Та хіба тільки він? У “тверді” (неплатники? — В.Г.) записано 2 тисячі (!) одноосібників району, яким потуряють сільські ради. Вони не платять податків. А податок на одноосібницького коня становив 500 карбованців. Для порівняння: корову можна було купити за 300 карбованців.

І все ж одноосібники пішли в колгоспи (на 12 сотках городу не проживеш) працювати за договорами, виконували тяжку роботу, в основному будували сараї для худоби від сходу до заходу сонця. Це вони, одноосібники, вперто не хотіли йти в колгоспи, хоч своєю працею піднімали ці колгоспи. А колишні бідняки-комнезамівці, які першими вступили в колгоспи, комуни перейшли в категорію ледарів. Так, у Світильному офіційно налічувалося 15 сімей ледарів, а в Богданівці — 10 сімей.

Здається, було вже знищено всіх ворогів, що шкодили соціалізму. Вже не було куркулів, та з'явилися троцькісти.

Того ж 1937 р. виявлено класових ворогів на пасіці заворицького колгоспу. Виявлено троцькістів і в Пухівці: Микала і Різаненка на чолі з самим головою колгоспу Висоцьким. Троцькістів, звичайно ж, виявили і в аеропорту Броварів. У районній газеті заголовок: “Судить шкідників світильненського колгоспу”. Можна не сумніватися, що їх було засуджено. А в школах і бібліотеках району виявлено багато шкідливої літератури.

У 1937 р. знову згадується жердівська комуна. Колишній її голова Машевський, якого в 1933 р. виключено з партії за беззаконня, почав уже шкодити як голова колгоспу. А жердівський колгосп у 1937 р. був найвідсталішим у районі. Комунарський експеримент у масштабах району завершився повною невдачею.

За зеленим парканом у броварському лісі постала нова диявольська справа київських чекістів — Биківня. Найбільша братська могила за всі часи на броварській землі. У биківнянському піску лежать нещасні жертви будівництва “світлого майбутнього”, лежить молода українська еліта, кращі люди української нації. В тих могилах лежить поезія і любов, відвага і зрада, чулі серця і материнський біль, мрії і надії. І скільки їх там, ніхто не знає. 100 тисяч? 200 тисяч?

За роки радянської влади було зруйновано господарське життя — зникли поміщицькі економії, численні хутори, вирубано ліси. Знищено місцеву торгівлю, щорічні ярмарки. В кожному селі до революції було десятків-два єврейських крамничок. Їх не стало, бо не було чим у селах торгувати.

Майже повністю знищено церкви. Релігія — ворог п'ятирічки. Православне населення повернуто до безвір'я. Не стало і сіл, бо без церкви втрачається статус села. Колишні містечка Броварі, Гоголів, Літки, Семиполки втратили своєрідність, стали селами з безладям колгоспних дворів і грязюкою недоглянутих вулиць.

Почали бродити люди, як миші, розвелися злодії та п'яниці. Може, то й був найбільший гріх і кара за нього: взяла чужу землю, вигнали з дідичних земель їхніх власників — дворян, куркулів, селян. Гріх невинної загибелі за утопічну ідею тисяч наших земляків і родичів упав на нашу землю.

ЗЕМЛЯ НЕВІДОМИХ СОЛДАТІВ

До війни, яку потім назвуть Великою Вітчизняною, населення району готувалося заздалегідь. Щоб переконатися в цьому, досить переглянути районну газету. На її сторінках лунають заклики перетворити кожний колгосп у військову фортецю, йде підготовка членів оборонних товариств, пропаганда досвіду війни в Іспанії, з Фінляндією і Японією. Молодь горіла бажанням вступити до лав Червоної армії, а район пишався подвигами двох наших земляків – Героїв Радянського Союзу лейтенанта С.Ф. Ячника з Рожнів і розвідника А.В. Ситька, які відзначилися під час

радянсько-фінської війни.

Друга світова війна починалася буденно і непомітно. Аж 5 вересня районна газета опублікувала коротке повідомлення: "Війна Німеччини з Польщею". Після 17 вересня, коли частини Червоної армії вступили на територію Польщі, наші земляки жартували, звертаючись до бійців Червоної армії: "Якове! Дай там добре панам по пиці!"

Через два місяці жителі Димерки і Гоголева на мітингу вітають договір між Радянським Союзом і Фінською Народною Республікою, вітають воз'єднання фінського і карельського народів, створення першого корпусу народної армії Фінляндії, вітають звернення фінського уряду за допомогою до народу Радянського Союзу.¹

Напередодні 1941 р. районна газета писала: "Новий рік принесе нам нові перемоги!" Не приніс!

25 червня Броварський аеродром зазнав повітряного нападу, бомбардування. З'явилися перші жертви війни. Броварі були однією із стратегічних цілей німецької авіації в перші дні війни. Для району війна почалася з перших її днів. Нема точного і об'єктивного опису воєнних дій восени 1941 і 1943 рр. на території району. Події тут відбувалися неординарні. У Броварях перебував штаб Південно-Західного фронту, а в 1943 р. – штаб Першого Українського фронту. Звідси німці захопили Київ, тут почалася Київська битва 1941 р. і визволення Києва в 1943 р.

У роки війни на Броварщині перебували Жуков, Ватутін, Хрущов, Конєв, Кирпонос, Свобода.

Обороною Києва в 1941 р. керував Хрущов. Саме йому і тільки йому адресував свої телеграми Сталін. Телеграми у відповідь підписували Хрущов і Кирпонос.

1941 р. був незвично урожайним на зернові. Проте горіли скирти хліба, їх підпалювали комсомольці, а ЦК КПУ в своєму зверненні вимагав палити і ліси.

Ні в німецьких, ні в радянських джерелах немає даних про значні бої на території району восени 1941 р. Броварський район зайняла 6-а німецька армія, яку через півтора року було розгромлено під Сталінградом. 25 серпня їй поставлено завдання ударом через Козелець захопити мости через Дніпро і Київ. Як не дивно, але захоплення Києва планувалося німцями зі сходу, з броварського берега.

Німецькі джерела згадують тільки один пункт опору: "Противник посилив опір південніше рубежа Остер – Козелець". Зовсім не згадуються бої під Скибином чи Гоголем, про які так багато писали пізніше радянські джерела. 15 вересня 17-ий німецький армійський корпус (4 дивізії) "прорвався через вузол шосейних доріг Семиполок на південь."²

Шістдесят радянських дивізій, чотири армії було оточено трьма німецькими кільцями. Командуючий Південно-Західним фронтом покинув Броварі і 11 вересня прибув у Прилуки.

13 вересня Тупіков (член військової ради фронту) доповідає начальнику Генштабу Шапошникову: "Початок відомої вам катастрофи – справа двох днів". Шапошников наказує не панікувати.

Повідомлення генштабу Червоної Армії: "16. 09. 1941 р. фронт Русаново, Велика Димерка, частини відходять на Броварі. Оборона різних дрібних загонів і загонів народного ополчення. Загроза захоплення Києва зі сходу. Східний берег без сильних резервів не утримати". Місцеві дослідники чомусь забули бої північніше Семиполок, зате перебільшують значення боїв під Скибином. Детальних досліджень цих подій немає. Є лише різнопланові спогади. Енкаведисти стверджують, що 227 полк НКВС займав оборону від Рожівки до Борисполя. Це типова позиція загороджувального загону.

Рубіж Рожівка – Калинівка – Красилівка був лише на картах. У місцевій пресі ця оборона подають як чотириденний бій 16 – 20 вересня, в якому загинули всі оборонці – 227 полк НКВС і ополченці Печерського району. За іншими відомостями, загинула третина оборонців. Насправді ж був невеликий бій у районі хутора Скибин. За спогадами жителів Скибина, загинуло близько 50 наших бійців. Полк НКВС, який стояв в охороні

штабу фронту в Броварях, було перекинуто під Калинівку 15 вересня, коли німці вже прорвалися через Семиполки. Один із ветеранів полку НКВС, майор Колосов, розповідає, що було захоплено якийсь німецький прапор, а далі, не вдаючись у подробиці, повідомляє, що під Красилівкою з роти уціліло лише декілька чоловік, а батальйон капітана Гузія, що вів ар'єргардний бій під Требуховом, повністю загинув.³ А ось опис події командиром полку майором Т. Вагіним у книзі Г. Куманьова "Чекісти стояли насмерть" (К., 1989 р.): "20 вересня. Вчора з'єдналися з іншими частинами полку на Бориспільському шосе. Бій веде батальйон капітана Гузія. У нього 300 вбитих. (Де ж їхні могили? — В.Г.). 23 вересня удар на багнетах першого батальйону. У нас у руках фашистський прапор (!)".

На частини НКВС покладалося специфічне завдання - виконання прийнятого влітку 1941 р. закону, яким встановлювався розстріл за дезертирство, ухилення від бою, непадкорення наказу.

Не було і бою під Гоголевом, де, як написано в "Історії міст і сіл УРСР", загинуло більше 1000 радянських воїнів 41-ої стрілецької дивізії генерала Мікушева і зведеного полку матросів Дніпровської флотилії.

У 1948 р. райкомівський працівник Козловський згадує про бої восени 1941 р. лише один факт — як моряк, герой-кулеметник, один вів бій на вулицях Гоголева. А командир загону моряків ДВФ майор Добржинський загинув 18 вересня під Русановом.

На 90-ий день війни — о 12 годині 18 вересня — німці підняли над Києвом свій прапор. Радянське інформбюро сповістило, що Київ залишено 21 вересня. 26 вересня, як пише начальник німецького генштабу Гальдер, Київська битва завершилася. Було розбито чотири радянські армії, взято в полон 665 тис. радянських воїнів. Це була київська катастрофа і трагедія українського народу, бо мобілізовані українці складали основну масу оточених і знищених військ.

Для німців це виявилось найбільшою за всю історію перемогою німецької зброї. Гітлер ще в 1941 р. планував на всіх місяцях, де німецька армія здобула перемоги, поставити величні монументи. Найбільший монумент завдовжки півкілометра він планував поставити в Києві, на березі Дніпра.

У київській трагедії 1941 р. вина Сталіна. Поки війська Жукова штурмували Єльню, танки Гудеріана повернули на Київ. 665 тисяч полонених! А скільки вбитих, покалічених! Найбільша трагедія Другої світової війни і світової історії відбулася чомусь теж на нашій броварській землі.

Восени 1941 р. в районі утворено два концентраційні табори: на колгоспних дворах Гоголева, де перебувало, за різними даними, від 4 до 40 тисяч полонених, і в Броварях, на території трудової колонії НКВС.

За офіційними даними, в братських могилах Гоголева поховано 2833 радянських військовополонених. Військовополонені броварського концтабору працювали восени і взимку 1941—1942 рр. на лісозаготівлі. Місцеві історики "не змогли підтвердити документальними фактами масові поховання військовополонених броварського табору".

Того ж таки 1941 р. з Дарницького концтабору вирвалися на свободу в броварські ліси 13 тисяч в'язнів, більшість із яких загинули. Сьогодні ніхто не може полічити, скільки невідомих солдатів лежить у броварській землі. Тисячі невідомих солдатів, людських долі і душ не знайшли свого останнього пристановища, свого імені і свого хреста на нашій землі. Тисячі матерів так і не дізналися, де загинули їхні сини.

Братські могили невідомих солдатів 1943 р. — це сумна традиція атеїстичної Червоної армії (пригадаймо братські могили невідомих солдатів громадянської війни, Халхін-Голу, війни з Фінляндією, Чечні). Навіть у 1943 р. списки поповнення і книги обліку особового складу часто не велися, повідомлення про смерть сім'ям загиблих посиляли не завжди.

Окремою хвилюючою темою є історія партизанського руху в районі. Початки його треба віднести до літа 1941 р., коли на заклик ЦК ВЛКСМ у лісових масивах Броварського району почали формуватися партизанські загони (по 150—200 чол.) з молоді Донбасу і Харкова. На початку серпня сюди прибули два партизанські загони з Харкова. Ці загони було розбито німцями у вересні 1941 р. в районі Требухова. У ці ж дні потрапив в оточення і став партизаном і військовий кореспондент, письменник Аркадій Гайдар. Відомо, що напередодні він відвідав військовий польовий аеродром під Семиполками.

Партизанський рух, про який так багато пишуть тепер, у 1948 р., по свіжих слідах, не вважався таким значним. Згадувалося лише, що в Рожнах, Літках, Кулаженцях, Свиноідах збиралися в глибокому підпіллі партизани, слухали радіо з Москви, копіювали листівки. Говорилося, що в історію села Калити ввійде Ничипір Овдієнко, який у період німецької окупації зберіг прапор сільради.

Але історія партизанського руху значно трагічніша. Очевидно, був якийсь наказ директорам шкіл сформувати партизанські загони. Директор Вигурівської школи сформував партизанський загін ім. Леніна. За матеріалами "Історії міст і

сіл УРСР", що не є надійним джерелом, загін імені Леніна знищив 43 автомашини і 392 гітлерівці.⁴ Але, як видно з акту про встановлення бойової діяльності загону ім. Леніна, близько 30 автомашин було знищено 21 – 29 вересня 1941 р. під Борисполем зовсім не в партизанських умовах. На свій рахунок партизани записали і знищення 170 голів овець, які німці 23 вересня 1941 р. направили на станцію Дарниця. Бориспільці повідомляють лише, що 25 – 26 вересня якийсь партизанський загін розгромив німецький ешелон і пограбовані речі роздав населенню, а 26 вересня диверсійна група спалила під Борисполем військові машини з пального.

Зовсім непередбаченим виявився і партизанський загін ім. Хрущова, який очолив директор Семиполківської школи Красуцький. Загін знищено німцями в перші ж дні окупації. За участь у партизанському русі розстріляно і директора Рожнівської школи Григорія Хоменка. Називаються також партизанські загопи Богданівки, Калити, Русанова, Рудні.

У 1942 р. в район було закинута розвідувально-диверсійний загін Ратушного, який діяв з квітня 1942 р. по січень 1943 р. Про це нагадує пам'ятник загиблим розвідникам у Погребах.

Окрема тема – це історія партизанського загону імені Щорса, котрий діяв за Трубежем, у Басанських лісах. У ньому партизанили і жителі трубизьких сіл Русанова, Світільного, Заворич. Діяльність цього реального партизанського загону пов'язана з іменем А.Є. Кривця, автора книги "Багряними шляхами". В березні 1942 р. він став партизаном, а пізніше командиром партизанського загону. Звання Героя Радянського Союзу Кривцю було присвоєно 4 січня 1944 р. Він командував партизанським загonom близько одного року в 1942–1943 рр.

За офіційними даними, партизани знищили 28 ешелонів, сотні гітлерівців.⁵ Зараз не можна звірити ці факти за книгою Кривця. Після відомих подій книги партизанського командира вилучено з бібліотек. У київських бібліотеках її тепер нема. Командира було позбавлено звання Героя.

Історія партизанського руху часто подавалася в заідеологізованому вигляді. Було багато перебільшень і неточностей. Ось як описує діяльність загону ім. Щорса політрук партизанської роти в районній газеті в 1974 р.: "Партизанський загін ім. Щорса налічував 1000 чоловік, знищив близько 1000 фашистів, пустив під укіс 68 ешелонів. Це був моторизований партизанський загін, який мав 60 вантажних, 12 легкових автомобілів, 20 мотоциклів. 800 партизанів нагороджені медалями". Як бачимо, опис далекий від дійсності. Відомо, що в жовтні 1942 р. партизани зробили засаду на загін гітлерівців.

А через місяць німці спалили в Басанських лісах усі села. Було страчено 861 чоловік мирного населення.

У 1995 р. підричник-партизан М. Ткаченко писав, що в загоні Кривця було 600 партизанів. Під час семи каральних облав партизани втратили тільки вбитими 56 чоловік. Не згадуються в статті ні автомашини партизанів, ні десятки підірваних німецьких ешелонів.

Якщо в 1949 р. на з'їзді КПУ було названо цифру 220 тисяч українських партизанів, то в 1993 р. вона зросла до 500 тисяч.

Після голодомору 1933 р. і колгоспної баланди німців, треба сказати правду, часто зустрічали хлібом-сіллю. Чекали, що при німцях буде культура і порядок. Та німці спочатку без суду і слідства демонстративно повісили в кожному селі партійних і радянських активістів. Серед повішених німцями була і відома стаханівка з Димерки Дуся Безсмертна. Йї, нескореній димерчанці, приписують слова: "Люди! Помираю. Помираю недобре. Прощайте, люди добрі, прощай, білий світ, прощай, золота Україно!" У передсмертну хвилину з уст великої трудівниці не звучали слова про партію і Сталіна. Це були слова української патріотки.

Колгоспи залишилися і при німцях. Тих, кого не вивезли на Біломорканал, Соловки чи в Кривбас, почали вивозити на роботи в Німеччину – на Рур, у Сілезію, Прусію. Все більше безлюдніли броварські села. Поголовно вивозили молодь, по 200 – 300 чоловік із села (Зазим'я – 322, Літки – 260, Семиполки – 169 і т. д.) Уже ніколи більшість із них не одержить німецької компенсації за каторжну працю.

Потім прийшло чергове горе. Відступаючи, німці спалили в районі близько 12 тисяч селянських дворів.

У київському музеї Великої Вітчизняної війни демонструється карта спалених сіл, українські Хатині. На ній позначені як спалені лише три броварських села: Вигурівщина, Богданівка, Троєщина. Насправді ж, відступаючи, німці спалили майже всі села району: Семиполки, Калиту, Тарасівку, Свиноїди, Скибин, Рудню, Броварі, Рожни, Мокрець (від 400 до 1000 дворів у селі).

Яка колосальна людська праця згоріла в тих пожежах! Загинули вікові хати з давніми рушниками і дорогими фотографіями рідних. Та хіба тільки хати? Згоріло, пішло з димом давнє життя.

Картини вересня 1943 р. у прифронтовій Броварщині подає в своїх спогадах Людвиг Свобода: "На картах скрізь населені пункти, а тут одні попелища і руйнування, замість будинків – землянки. Навкругу суцільне Лідіце". Вціліли тільки Заворичі, Бервиці,

Опанасів, Требухів. У Гоголіві було спалено лише 49 будівель. За однією із версій, села Зазим'я, Літки, Требухів, Гоголів не було спалено як такі, що постраждали від більшовиків.

Німецька окупація району тривала з 19 вересня 1941 р., а рівно через два роки почалося його визволення. Фактично визволення Броварщини від німців почалося після закінчення Курської битви. 26 серпня 1943 р. війська Центрального фронту (командуючий Рокосовський) розгорнули наступ на Київ, і вже 15 вересня 60-а армія українця І.Д. Черняховського зайняла Ніжин і Прилуки, відірвавшись уперед від військ сусіднього Воронежського фронту на 120–150 км. Та за рішенням Жукова і Хрущова в останній момент війська було націлено на другорядний чернігівський напрям, а смугу їхнього наступу передано військам Ватутіна. Через це визволення району затягнулося майже на десять днів. Німці встигли спалити більшість сіл району. В своїх мемуарах маршал Рокосовський згадує цей епізод. Визволяли район воїни 163-ої Роменської дивізії і 121-ої дивізії 38-ої армії. 20 вересня було визволено Кулаженці, Семиполки, Літки.

На полі між Броварями і Княжичами відбувся єдиний значний танковий бій. 24 вересня 1943 р. 56-а танкова бригада зайняла село Княжичі, але контратака 30 німецьких танків змусила нашій військці залишити село. І тільки 28 вересня танкісти зайняли Дарницю. У цьому бою, як зазначає "Історія міст і сіл УРСР", загинуло 500 радянських воїнів і знищено 1800 німців. Радінформбюро повідомило, що в боях за Бровари знищено 1000 німців. Учасник того бою П. Петренко подає цифру 200 знищених німців.

Восени 1943 р. розігралася ще одна трагедія. Трагедія "чорносорочечників" (так називали ненавчених і неекіпированих сільських хлопців, яких одразу ж кидали в бій). У боях за Требухів загинуло 18 "чорносорочечників" із чернігівського села Мазки. Такі ж молоді ненавчені узбецькі хлопчики масово гинули в бою під Княжичами.

Ставлення визволителів до місцевого населення нерідко було негативним: "Ви німців ждали! Україну німцям продали!"

Броварську молодь, яка піросла за два роки війни, непідготовлену, ненавчену і часто беззбройну ("зброю здобудеш у бою") було кинуте на форсування Дніпра. Гнали людей на переправи. Підготовка до форсування майже не проводилася, переправлялись на підручних засобах. Людей не жаліли. Гнали степовиків, узбеків, які не вмiли плавати, в холодні води жовтневого Дніпра. Основна маса броварських "чорносорочечників" потрапила до складу 163-ої дивізії. 1 – 2 жовтня їх, необмундированих, було кинуте на форсування Дніпра, на

Жуків острів. Саме на Жуковому острові полягло багато наших земляків з Гоголева, Красилівки, Плоского, Требухова. Форсування Дніпра у Бортничих і захоплення Жуківського плацдарму офіційна історія чомусь замовчує.⁶ Проте саме за бої на цьому плацдармі одержали звання Героя два наших земляки – Андрій та Іван Дяченки. Герой Радянського Союзу Іван Дяченко тут і загинув 5 жовтня 1943 р. Його поховано в селі Бортничі. Але чомусь чи комусь у пізніші роки було вигідно написати, що звання Героя наші земляки одержали за бої на Лютізькому плацдармі.

9 жовтня 163-я дивізія виводиться з плацдарму на Жуковому острові і вдруге форсує Дніпро в районі Лютежа. Два форсування Дніпра, подвійні жертви, подвійний жах, подвійний героїзм.

Семиполківські хлопці були мобілізовані до 240-ї і 340-ї дивізій. З мобілізованих до 340 дивізії 58-и хлопців повернулися після війни лише вісім чоловік. 17-літніх хлопців називали зрадниками за те, що вони працювали під час німецької окупації. Їх використовували як штрафників попереду кадрових частин. Обмундирували їх аж у 1944 р., але тоді більшість із них уже загинули під Лютежем, Корсунем-Шевченківським, в оточенні під Білою Церквою, в Балабанівських лісах.

Наші 17-літні хлопці гинули біля рідного порогу. Скільки їх у вишитих материнських сорочках потонуло у водах Дніпра, загинуло на Лютізькому плацдармі, Трухановому і Жуковому островах? Немає слідів. Плакали села, голосили. Плач радості визволення змішався з плачем горя.

А події на Броварщині відбувалися історичні. Тут, у Требухові, стояв штаб Воронежського фронту, який 20 жовтня 1943 р. став Першим Українським фронтом. У Требухові жили Хрущов, Ватутін, сюди з Гоголівського аеродрому прибув Жуков. Сюди слав свої накази Сталін. Тут приймалися важливі рішення.

З броварського берега почалася Лютізька операція визволення Києва. Біля села Літок було проведено унікальну операцію: 60 танків форсували під водою Десну. В жовтні через Калиту, Семиполки, Свиноїди проходила чехословацька бригада тоді ще полковника Свободи, майбутнього президента Чехословаччини.

Після визволення Києва фронт пішов далі. Селяни зі спалених сіл віддавали фронту останнє. У 1945 р. секретар райпарткому Ратушний одержує подяку від командуючого танковою армією генерала Богданова за танкову колону "Колгоспник Київщини". А ще подавали допомогу Варшаві. За польськими джерелами, 28 січня 1945 р. було передано дар

Україні Варшаві. 300 тисяч пудів жита, 9 тисяч пудів олії, 6 тисяч пудів цукру, 300 пудів сушених фруктів для дітей.

Війна закінчилася. В офіційних даних згадується, що в роки війни загинуло 7145 жителів району. Хіба може бути у війні така точність? Фактично загинув кожний другий чоловік призовного віку. І мало хто з них загинув там, де народився. У братській могилі району лежать більше 4 тисяч солдатів, проте відомі імена лише 988 з них. Земля тисяч невідомих солдатів. Сьогодні в районі 41 братська могила часів минулої війни, в тому числі й могили червня 1941 р. (бомбардування броварського аеропорту), і 1944 р. (аварія в броварському лісі на лісозаготівлі).

Майже немає могил 1941 р. Північніше Семиполок у 1941 р. ішли бої. Загиблих скинули в окопи, в яких вони воювали. Де загинули, там і поховали. Немає зараз ні тих могил, ні тієї лінії окопів, ні солдатських “смертьничків”.

Найбільша в районі братська могила в Гоголеві прийняла на вічний спочинок 2833 чоловіка, та відомі імена лише 110 з них. Основні братські могили — це могили 1943 р., у яких здебільшого поховані люди, померлі в госпіталях Броварів, Літок, Заворич, Гоголева, Красилівки.

У братських могилах Броварів поховано 358 чоловік. А де ж 500 солдатів, загиблих при визволенні Броварів — Княжичів? У Літках поховано 258 солдатів, а “Історія міст і сіл УРСР” наводить цифру 450 чоловік.⁷

А де ж німецькі могили? Немає ні могил, ні хрестів. Немає і сліду.

Повторно забуті імена і могили солдатів, померлих від старих ран і похованих на сільських цвинтарях у воєнні та післявоєнні роки. Забуто могилу Героя Радянського Союзу А.Р. Лазенка в Рожнах.⁸

Броварська земля зростила 10 Героїв Радянського Союзу.⁹ Їхні імена викарбувані на монументі, встановленому в 1995 р. у Броварях. Рядовий Іван Дяченко загинув на Жуковому острові і похований у Бортничах, а не в рідному Плоскому. Звання Героя було присвоєно йому вже посмертно. В “Історії міст і сіл УРСР” про могилу героя в Бортничах не згадується. Рядового Андрія Дяченка з Красилівки, з тієї ж дивізії і того ж полку, було тяжко поранено на Жуковому острові. Похований він чомусь у м. Збаражжі Тернопільської області 3 березня 1944 р. До 1966 р. місце його поховання не було відоме. Посмертно став Героєм і В.Г. Колесник — командир танкового взводу, який теж відзначився при форсуванні Дніпра. Місцем його народження називається село Ружани Вищедубечанського району (нині Рожни), в деяких джерелах м. Остер. Капітан

Костенко з Літок відзначився при форсуванні Одера. Мінометник С.Ф. Микал став Героєм у 20 років. Після війни він працював директором школи в Семиполках, директором радгоспу в рідній Пухівці. Його життя було коротким, помер у 49 років. У 24 роки став Героєм Радянського Союзу й І.Д. Обіух зі Світільного. Моторист катера, він забезпечував форсування Дніпра в районі Бородаївських хуторів, за деякими даними, і в районі Лютежа.

У 22 роки в боях за Віслу відзначився і Г.А. Ступак. Він жив після війни в рідній Бервиці, в Броварях. Помер у віці 50 років. Тракторист із Калити І.А. Самодєєв відзначився в боях за Прибалтику. С.Ф. Ячник з Рожнів і А.В. Ситько із Заворич стали Героями під час Фінської війни.

Та серед Героїв Радянського Союзу є і забутий. У 1945 р. газети писали про Павла Харитоновича Проскурку з Гоголева, а пізніше його ім'я не згадувалося. Рідко згадують і Лаврентія Петровича Пономарчука, який народився в Козелецькому районі, але закінчив калитянську школу.

Відомі і невідомі, герої і рядові воїни... Їхні імена та могили відходять у забуття. Але коротке і страшне слово війна ще довго буде жити в нашій генетичній пам'яті. І довго люди будуть осмислювати, чому так сталося.

НЕЗГАСИМА ЛАМПАДА

Війна закінчилася. Повертались фронтовики з речовими мішками за плечима, з шинелями в руках, з медалями на грудях. Газети писали: "Спасибі Сталіну за визволення!". Поверталися на згарища і попелища, але живими і додому. День Перемоги 9 травня 1945 р. районна газета зустріла скромною статтею "Народна радість". То справді була найбільша довгождана народна радість.

На фронті казали, що після війни колгоспів більше не буде. А поверталися фронтовики знову в колгоспи. Відразу ж радість перемоги змінилася нелегким і нерадісним сільським життям.

У 1945—1947 рр., згідно з постановою Раднаркому УРСР, орали землю коровами. На сторінках газет осуджували тих, хто жалів і беріг

корів. "Усі корови повинні бути в полі, в ярмі!" Бо люди вже були в ярмі!

Давалися знаки уроки Перемоги. Післявоєнні роки... Зранений, голодний, змучений, травмований горем народ. А ще — підозра і недовіра. Комуністи не довіряли комуністам. Відповідно до постанови ЦК КПУ про розгляд партійності комуністів, які залишилися на окупованій території без дозволу партійних організацій, такі комуністи на партійний облік не бралися.

Увесь урожай з колгоспних полів ішов на державну заготовлю. Залишали тільки скупий (15%) зерновий посівний фонд. Вивозили все: овочі, фрукти, картоплю, зерно. Це був закон. А державні закони-плани виконували в ті роки беззаперечно. У 1945 р. залишилася на полях незібрана картопля, але люди боялися щось узяти з колгоспного поля, бо на них чекало ув'язнення за посягання на колгоспну власність — мінімум 5 років.

Працювали в колгоспах, працювали на своїх згарищах, будували землянки, а після них хати. День Перемоги після війни не святкували. Це був буденний день, святом його назвати не наважувались. День Перемоги був один — 9 травня 1945 р.

А в післявоєнні роки це був день жалоби і пам'яті, день помилок. 12 тисяч попелищ у районі, в кожній сім'ї загинули близькі люди — переможці. Більшість рідних не знали навіть, де дороги їм могили. Війна поламала і покалічила життя броварських родин, батьків, матерів. Але вони жили, тяжко працювали і до самої смерті вірили, що повернуться їхні сини.

Та замість урожаю перемоги в 1947 р. знову прийшов голод. Уже втретє за роки радянської влади. Виживали хто як міг, хоч і не було масових смертей. 1946 р. видався посушливим, неврожайним, і вже восени переможці збирали на полях мерзлу картоплю, бо, як завжди, не весь урожай зуміли зібрати. Навесні 1947 р. терли на борошно листя липи і з нього готували млинці. Не було чим і топити, бо з лісу не можна було винести й трісочки — не те що в'язки гілля.

Та все ж інваліди, фронтовики, вдови будували на згарищах землянки, а потім поступово й хати. Наші ліси допомагали людям — самі гинули, але в селах виростали невеликі хати. Народжувались діти, садилися нові сади.

Особисті господарства колгоспників нещадно обкладалися податками. Зарплати в колгоспах не було, платили здебільшого натурою. Якщо ця "натура" там була. Колгоспам і колгоспникам держава не допомагала зовсім. Якщо хтось і отримував на державній посаді заробітну плату, то не більше 30—40 крб. А за кожну присадибну сотку платили податок 7 крб., а ще 30—40 кг м'яса, 250 літрів молока на корову. А ще яйця. А ще податки за яблуню, сливу, кущ смородини. Німцям у 1942 р. платили податки "млеко і яйка" — 700 л молока і 300 яєць з двору. То де ж було все це взяти, щоб сплатити податок? А при несплаті описували майно, забирали корів, продукти; крім того, над людьми тяжіла ще й державна добровільно-примусова позика. Так, село Бровари "добровільно" підписалося на позичку 1945 р. Передплата почалася 3 травня 1945 р., а о 16 год. 4 травня закінчилася. Було підписано позики на 90 тис. крб.

Невже люди тепер забули те недавнє життя? Броварське зерно йшло в Польщу, Німеччину — надавали інтернаціональну допомогу, а самі голодували. Платили хлібом за світову революцію. А трудівники одержували копійки. Так, наприклад, у 1950 р. в русанівському колгоспі на трудовень платили по 15 копійок. Такого пограбування селянство не знало ні за поляків, ні за кріпацтва, ні за панів.

У голодний 1947 р. відзначалося 30-річчя Жовтня. Середній урожай зернових у передовому гоголівському колгоспі становив менше 10 центнерів з гектара. Але газета "Київська правда" писала про Гоголів: "У кожній хаті повна чаша достатків"! Хто

в це може повірити? Того ж року вчителі Гоголівської школи зібрали тільки військових позик на 25 тис. карбованців.

У 1947 р. почалося будівництво першого в Україні зразково-показового соціалістичного села Скибин. Воно забудовувалося типовими будинками за єдиним архітектурним планом. Багато потім було зразкових радянських сіл, але Скибин започаткував цю показову традицію. Загалом скибинська епопея зазнала фіаско.

Того ж року почалася масова електрифікація броварських сіл. Це була неабияка подія в нашому районі. Проте роботи розтяглися аж на 20 років, масова електрифікація закінчилася наприкінці 60-х рр.

У 1950 р. відбулося укрупнення 75-и ще довоєнних колгоспів, директивну кількість їх зменшили вдвоє. Але і в укрупнених колгоспах робота була такою ж безрезультатною, безтолковою і каторжно важкою. Її все більшало, прибувало. Платили податок за кожне дерево — от і вирубували масово столітні броварські сади. Лише після смерті Сталіна тягар податків трохи зменшили, і люди тоді казали: “Спасибі Маленкову, що дав корову”.

Ішла відбудова, а потім і розбудова Києва. Броварське село будує не так себе, як Київ. З броварських сіл кожного дня криті автомашини, “Студебеккери” і “Газони”, везли в Київ на будівництво сільську молодь. Про масштаби цієї акції свідчить той факт, що ще в 1968 р. на будівництві в Києві тільки з одного села Пухівки працювало 80 молодих людей. Броварськими руками було тоді відбудовано і збудовано напевне пів-Києва.

У дусі того часу на Броварщині знайдено і цілину. Створений у 1954 р. трест “Трубіжбуд” осушує заплавні землі Трубежа, замість древнього річкового русла будується магістральний канал. Хотіли, як краще, а вийшло — як завжди. Давня історична річка Трубіж стала зоною екологічної смерті. Весь унікальний природний біоценоз заплави було знищено. 1954 р. став характерний ще однією подією. Броварі вперше відкрили ядерну сторінку своєї історії. Для участі в перших військових атомних навчаннях на Тоцький полігон було перекинута з Броварів гвардійський інженерно-саперний полк. Наслідки цього експерименту над людьми загальнонодім.

На Броварщині ім'я Микити Сергійовича Хрущова знають ще з 1928 р., коли його було призначено завірягентом Київського обласного партійного комітету. Протягом десяти років він неодноразово буває в нашому районі і до війни, і під час війни, і після війни. Пристрасний мисливець, він добре знав мисливські угіддя Залісся і калитянського Слукова, їздив

до Яготина на супійські болота. За його ініціативи організовано Заліське мисливське заповідне господарство. Хрущов має і численні особисті зв'язки з жителями району. Уже як московський кремлівський керівник і пропагандист ідеї кукурудзяної епохи, він у 1958 р. офіційно відвідує Русанів, а його американський “протеже” фермер Гарст — Рожни.

І хоч особистість Хрущова неоднозначна, але з його іменем пов'язаний період ідеологічної хрущовської відлиги, розвінчання тоталітарного режиму Сталіна, початок хрущовської перебудови, початки духовного відродження — шестидесятництво, конверсія ВПК.

Імена Хрущова і Горбачова не подобаються сьогодні комуністам, але їхня роль в історії видатна і прогресивна. Енергійний Микита Сергійович пропонує наздогнати в 1958 р. США з виробництва продукції тваринництва на душу населення. А в 1961 р. на державному і партійному рівні проголошено про завершення будівництва комунізму вже через 20 років, тобто в 1981 р. Хрущовська конверсія ВПК, скорочення збройних сил, витрат на оборону дозволили виділити кошти на цивільне будівництво. Йде масове житлове будівництво “хрущовок”. У Броварях будуються 23 промислових підприємства цивільного призначення. Але за виступ проти всесильного ВПК Хрущов поплатився партійною кар'єрою.

За Хрущова відроджується сталінський план реконструкції великого Дніпра, який було затверджено ще в 1937 р. Будуються сталінські ГЕС на Дніпрі, в тому числі й Вишгородська, створюється Київське море. З-за Десни, як і в сиву давнину, приходять у наш край новітні переселенці. В більшості броварських сіл є люди з древніх сіл з-понад Дніпра — Глібового, Сорокошич, Сваром'я, Новосілок, Тарасовичів. Будуються цілі вулиці для переселенців, що вливаються в броварську сім'ю. Вони стали броварцями з волі Сталіна, а їхня тисячолітня історія, культура, пам'ять, біль, батьківські могили, юність, дитинство назавжди потонули у водах несправжнього моря. В середні віки ми ховалися від степових навал за Десною. То, може, наше коріння повернулося додому?

У 1962 р. об'єднано Бориспільський та Броварський райони. Перетасували чиновників між Борисполем і Броварями. Створено один об'єднаний район з двома парткоммами, в Броварях промисловий партком, а в Борисполі — сільськогосподарський.

У 1960 р. почали писати історію міст і сіл України. В кожному селі тоді написали свою історію. Ці матеріали зберігаються в фондах Броварського краєзнавчого музею. При

написанні історії броварських сіл увагу було приділено переважно радянському періоду. Та й цей матеріал здебільшого подано однобоко, зображено однією червоною фарбою, ідеалізовано. На цій роботі позначився класовий підхід, у ній замовчувалися трагічні сторінки війни і голодомору. Це була деформована історія, написана на замовлення і під контролем партійних органів. Не можна навіть говорити про віданність радянської історичної науки якимось комуністичним ідеалам. І за формою, і за змістом це історія міфічного типу.

Брежнєвський період історії був страшний, крім усього іншого, своїм моральним тиском на психіку населення. Постійне залякування загрозою ядерної війни, моральна деградація людей, нищення національних меншин, репресії проти залишків інтелектуальної еліти інтелігенції. В епоху застою-застілля процвітало масове пияцтво, молилися навіть не комуністичному богу, а скляному. В брежнєвські часи знищено автономію української школи, з неї витіснялася українська мова. Культивувався духовне рабство.

Не легшим було при зрілому соціалізмі і сільське життя. Середня пенсія у селі Гоголів складала 17 крб., у селі Семиполки – 18 крб. Зовсім не було соціальних пенсій тим, хто не мав повного колгоспного стажу. Це дані за 1968 р. У Плоскому телевізор припадав на 10 чоловік, велосипед на 6 чоловік, холодильник на 46 чоловік, а легковий автомобіль мав 1 з 1000.²

Та й матеріальна база “зрілого соціалізму” не давала надій на достаток.

У 1967 р. середній урожай зернових у світильнівському колгоспі становив 10–17 центнерів з гектара, картоплі – 78 центнерів. У Пухівському відповідно 8 і 80 центнерів. Пухівський радгосп у 1967 р. мав 20 % збитків, і це за наявності надзвичайно дешевої робочої сили. Америку сільське господарство вже наздогнали не могло, та й для близького комунізму харчів при таких урожаєх не вистачало.

Сам Брежнєв неодноразово бував в нашому районі. Заповідні Залісся час від часу відвідують Хрущов, Брежнєв, Підгорний, Шелест, Шербицький, а також Тіто, Ніксон, Де Голль, Кастро та багато інших тодішніх керівників держав світу. В заповідному нашому лісі організуються розкішні полювання, тут ведуться переговори, приймаються політичні рішення.

Наш ліс стає одним із місць, де робиться велика політика, одним із “політичних центрів країни”.

У брежнєвські часи змінюється і обличчя району. Занепадають села, але водночас відбувається велика урбанізація Броварів, які виростають як місто-супутник Києва. У Калиті

будується один із найбільших в Україні відгодівельний комплекс, а в Калинівці – тепличний комбінат. Обидва населених пункти стають селищами міського типу. Ведеться велике житлове будівництво, прокладаються асфальтовані дороги до всіх населених пунктів району.

Безоглядний гігантизм брежнєвських часів породив проблеми екології, за які ще довго і дорого будуть розплачуватись наші потомки. Калитянським комплексом затруєно підземні води на десятки кілометрів і, напевне, на десятки років. Проблему очищення стоків на таких комплексах ніде в світі не розв'язано. Ї розв'язання – в зміні технології, але це потребує величезних коштів і часу.

Якось тихо і непомітно в ярах біля Рожівки було сховано два хімічних Чорнобилі. Один яр засипано відходами “тисячного” заводу з Дарниці, що спеціалізувався на виготовленні отруйних речовин для військових потреб. Другий засипано не менш токсичними відходами заводу хімволокна. Там же і велетенське Північне київське кладовище. Ці могильники зависли над заплавою Десни. Поверхневі і ґрунтові води збігають з цього плато в долину Десни. Хіба можна в такому екологічному середовищі врятувати від затруєння воду Десни, яку п'ють і Броварі, і Київ?

За Брежнєва почалася своєрідна війна проти живої природи: хімізація сільського господарства, меліорація земель, інтенсифікація виробництва. Нищать, труяться, руйнуються села, земля, ліси, ріки, озера, болота, звірі, птахи. Іде мовчазна війна, яка призведе до великого горя, наступають на людей нові хвороби, від яких немає ліків, а за ними йде смерть. Якої ще біди можемо чекати від наших могильників?

Одну біду вже маємо. В 1986 р. Броварі стали ще одним Чорнобилем. У ліквідації аварії брали участь броварські пожежники, міліціонери, військові, машинобудівники, автотранспортники, лісівники – сотні тисячі людей. Відбулося ще одне переселення – сотні чорнобильців поселились у Броварях. З'явилися на нашій землі чорнобильські могили, сотням людей Чорнобиль укоротив віку. Тихо й непомітно, буденно і звично вмирають броварські чорнобильці-переселенці, ліквідатори.

Першотравень 1986 р. був “радісним” не тільки в Києві, а й у Броварях. Піонери, учні ПТУ, учні всіх броварських шкіл разом з учителями вийшли на ту демонстрацію. Ніхто не протестував, ні робітничий клас, ні учительська інтелігенція. І тільки 9 травня (!) з'явилась у районній газеті замітка “До подій на ЧАЕС (ТАРС–РАТАУ)” зі спробою якимось виправдати те, що сталося: “Бурхливий прогрес приносить не тільки блага,

бо шлях першовідкривачів завжди тернистий".³ Тут же надруковано розпорядження тов. Ревенка – першого секретаря Київського обласного комітету Комуністичної партії України:

1. Організувати допомогу Чорнобильській комісії.

2. Не допускати некерованих процесів. Парторганізаціям взяти під контроль усю ситуацію в області. (Партійний переворот? – В.Г.).

Друга замітка про Чорнобиль у районній газеті з'явилася аж 14 травня. За весь травень, більш ніж за місяць з часу аварії на ЧАЕС, було опубліковано тільки чотири матеріали про Чорнобиль. Для районної партійної преси то була подія, не варта уваги.

Наші нащадки за матеріалами радянської районної преси не зможуть зрозуміти, чи падав навесні радіоактивний попіл на броварські поля, чим була та катастрофа – подія космогонічного масштабу, що стоїть у ряду національних катастроф українського народу останнього століття: революція, голодомор, війна, Чорнобиль.

За Брежнєва героям минулої війни скрізь запалювали Вічний Вогонь. Але той вогонь виявився не вічним, він погас. То ж запалимо в наших душах Незгасиму Лампаду і героям, і жертвам тієї війни, і всім предкам, які жили і гинули за нашу землю. А вічний новітній вогонь – радіоактивний, чорнобильський – віками буде палити нашу землю та наші тіла і душі.

То ж нести нам у вічність оберіг землі і душ – нашу Незгасиму Лампаду.

Аналіз демографічної ситуації на Броварщині в 70–90-их рр. 20 ст.

Кількість жителів у населених пунктах Броварського району за переписом 1970 р.

Броварі	39 100
Богданівка	3 069
Бобрин	2 367
Димерка	10 110
Гоголів	5 708
Жердова	624
Заворичі	2 843
Зазим'я	2 110
Княжичі	4 454
Калинівка	860
Красилівка	3 217
Калита	2 008
Літки	3 843

Рудня	2 258
Рожни	2 488
Трєбухів	5 858
Світільне	1 938
Семиполки	4 002

Кількість жителів у населених пунктах Броварського району за всесоюзним переписом 1989 р.

Бервиці	354
Броварі	82 000
Богданівка	2 935
Бобрин	2 278
Веліка Димерка	10 519
Гоголів	5 279
Гребельки	128
Жердова	463
Заворичі	2 944
Зазим'я	2 283
Залісся	676
Зоря	342
Княжичі	5 383
Калинівка	4 345
Красилівка	3 506
Калита	5 471
Куїбіншево	67
Кулаженці	433
Літки	3 319
Літочки	596
Михайлівка	156
Мокрець	1 134
Опапасів	223
Перемога	186
Переможець	75
Перше травня	86
Першотравневе	44
Підлісся	260
Плоске	1 954
Погреби	1 894
Пухівка	2 281
Русанів	2 051
Рудня	2 229
Рожни	1 488
Рожівка	585
Тарасівка	1 488
Трєбухів	6 557
Світільне	1 733
Семиполки	3 062
Скибин	405
Соболівка	261
Шевченкове	3441

За переписом 1989 р., в районі було 42 населених пункти, 165 тисяч населення. Для порівняння: ще в 1929 р. тут налічувалось 85 населених пунктів і 60 тис. населення, хоч тоді район територіально був меншим.

Нині населення міста і району майже однакове – 82 і 83 тис. чоловік відповідно. Бровари – друге після Білої Церкви місто Київщини за чисельністю населення.

Національний склад населення

	Бровари	Броварський район
українці	81%	95,5%
росіяни	16%	3,7%
інші національності	3%	0,8%

Віковий показник

	Бровари	Броварський район
до 25 років	39,4%	34,4%
25-60 років	51%	45%
більше 60 років	9%	20%

Як бачимо, населення району досить молоде. Живуть тут переважно українці, більшість яких україномовні. Згідно з переписом, тільки 2% українського населення Київщини вважає російську мову рідною. Досить значна різниця (до 10%) між жіночим і чоловічим населенням, малий відсоток людей старших поколінь. Людей пенсійного віку лише 15%, а це означає, що середній показник тривалості життя дуже низький.

До перепису 1989 р. не було включено як самостійні ряд реально існуючих населених пунктів: тисячолітні Свиноїди, Парню, Фрунзівку, Димитрове, Вільне, Захарівку.

Якщо проаналізувати список населених пунктів за кількістю жителів, то до першої п'ятірки належать Бровари, Димерка, Требухів, Калита, Княжичі. Колишній лідер Гоголів до цього списку не потрапляє. А колишні містечка Літки, Семиполки, Заворичі опинились на 10, 11, 12 місцях. Давні ж, ще середньовічні феодальні столиці Світільне і Рожни не входять навіть до другого десятка, а історичний Опанасів серед населених пунктів району посідає аж 35 місце.

Динаміка змін за період застою порівняно з переписом 1970 р. показує зростання населення Броварів у 2 рази. У 1992 р. воно складало 87 тис. і за прогнозами в 1996 р. мало перейти 100-тисячний рубіж.

У 2,5 рази збільшилася чисельність населення Калити. Будівництво Калитянського комплексу особисто контролював Голова Ради Міністрів УРСР. Ще стрімкіше, майже в 5 разів, зросла кількість жителів Калинівки, де також збудували сільськогосподарський тепличний комбінат.

За цей час виросли Требухів, Княжичі, Шевченкове, Тарасівка, Красилівка. Зменшилося населення Гоголева, Літок, Семиполок, Богданівки, Пухівки, Бобрка, Рудні, Русанова, Погребів, Світільного, Рожнів, Жердови.

Як бачимо, навіть у ближньому до Києва регіоні “розвинутий соціалізм” розорив села. Тривав процес занепаду сільського життя, сільської економіки.

Деякі висновки можемо зробити і про весь період радянської влади, якщо порівняти дореволюційний перепис 1897 р. і перепис 1989 р. Населення світу за цей період зросло в кілька разів. Дореволюційний же наш Гоголів (1905 р.) був в 1,5 раза більший за сьогоднішній. За 100 років зменшилося населення Літочок, Опанасова, Русанова, Світільного, Соболівки, Калити (1970 р.).

Невеликий приріст (у межах 30%) мали Бобрік, Літки, Семиполки, Заворичі, Зазим'я, Пухівка, Рожни, Рожівка.

Як правило, цей приріст був не за рахунок корінного населення. Цьому процесу сприяла специфіка приміського району. Сюди включено і масове переселення сотень сімей із району затоплення Київського моря. Ці переселенці є майже в кожному броварському селі. А картина зникнення корінного населення району ще більш гнітюча, і якщо в 1860–1920 рр. відбувався значний приріст населення району, то в наступні роки відбулася класична демографічна деградація.

Наслідки цієї деградації, які ми спостерігаємо й сьогодні, якщо не катастрофічні, то дуже тяжкі для сьогодення і майбутнього.

Чи багато з нас, скажімо десять років тому, вірили в нашу незалежність? Воля здавалась такою далекою, що майже загубилась у нашій пам'яті.

За переказом 1929 р., один гоголівський козак сказав: "Тоді буде Україна незалежною, коли Дніпро наповниться людською кров'ю".

Уже після цього не раз наповнювався Дніпро людською кров'ю і горем голодомору, сталінських чисток, кров'ю сотень тисяч солдатських життів у 1941 і в 1943 роках.

Чи є на світі ще хоч одна ріка, яка б прийняла в свої води таку кількість людських жертв? Хіба мало заплатив український народ за свою незалежність і волю в давні і недавні часи?

У радянський час за нашу незалежність було принесено в жертву життя учасників селянської війни в Гоголеві, Зазим'ї, Літках, Требухові. А масові жертви селянського "бандитизму", "броварської бандерівщини" 1920—1929 рр.! А розкуркулення і висилка до Гулагу в 1929—1930 рр. найбільш активних і свідомих! А ще жертви примусової колективізації 1931—1933 рр. А ще голод 1933 р., страшніший за війну, що увійшов у генетичну пам'ять народу. До всього ще й масові арешти броварських "шкідників" і троцькістів, контрреволюціонерів 1934—1937 рр. У броварському лісі, коло Биківні, лежать жертви комуністичної ідеї, вбиті з ідеологічних міркувань. Називають цифру — 150 тис. людських життів.¹ Додаймо багатотисячні жертви і каліцтва війни 1941—1945 рр., уже післявоєнні арешти і голод 1947 р., мирні жертви екологічних і економічних комуністичних експериментів (Київське море, Чорнобиль).

Не менш страшним було і духовне винищення української нації. Перший всеросійський перепис 1898 р. не виділяв українців за національністю. Перепис 1926 р., в процесі якого відбулося самовизначення української нації, показав, що український народ є найбільшим слов'янським народом, великим руським народом, нащадком історичних здобутків Київської Русі. Саме ми — великий руський народ. Заявили себе українцями з 29 млн. чол. населення тогочасної Української РСР 26 млн. чол. і зі 100 млн. чол. населення РРФСР — 21 млн. чол. Росіян в РРФСР налічувалось, за матеріалами перепису, 53 млн. чол., тобто українці в РРФСР становили 40% від кількості росіян.

Якщо зважити, що 10 млн. українців проживало ще в Галичині, на Волині, Буковині, Закарпатті, то і маємо лідерство української

нації в слов'янському світі на початку 20 ст. Українська нація тоді була якщо не численнішою, то однаковою з російським етносом.

Не менш вагомим був внесок України в економіку СРСР. В.Чубар писав, що в 1923 р. Україна становила 2% території СРСР і 20% людності. Україна давала 37,7% валового збору хліба. Лишки хліба в Україні складали 378 млн. пудів, тоді як по всіх інших республіках СРСР лишків було 222 млн. пудів.

Україна давала 86% цукру, 78% вугілля, 68% чавуну, 73% продукції сільськогосподарського машинобудування.

Піри виході з СРСР у 1991 р. частка України становила лише 16%, і то чисто теоретично. Можна легко вирахувати, що за роки радянської влади український етнос зазнав незлічених втрат як в Україні, так і на етнічних українських теренах РРФСР.

Нещадно нищилася і українська національна ідея. У чужій державі ми не були добрим народом. Соловей — розбійник, Виговський — злодій, Мазепа — зрадник, козаки — розбійники, гайдамаки — розбійники, Полуботок, Калнишевський, Шевченко — злочинці.

У радянські часи суть не змінилася. Клятві петлорівці, махновці, гайдамаки. Озвірілі куркулі і підкуркульники, український поет — бандит, український інтелігент — підлий бандит. Ці слова взято із заголовків газет 30-х рр. У наш час — націоналіст, бандерівець. Це ті, у кого серце болить за Україну, за мову, за народ, за минуле і майбутнє. Ярлики ці навішували з дивовижною легкістю руськоязычні хохла, безбачченки-інтернаціоналісти, активісти, секретарі, голови, ленінські комнезами і комунари, сталінські стахановці, ударники, колгоспники, брежнєвські комуністи-ленінці, чекісти-енкаведисти зі сталевими серцями, фальшиві герої-переможці змагань, псевдоінтелігенція.

Останніми роками країна зрілого соціалізму СРСР, остання світова імперія, йшла до свого фінансового, економічного і політичного краху. Непосильним тягарем для народного господарства була його милітаризація. 70% національного валового продукту становила продукція військово-промислового комплексу. СРСР виробляв 45% стратегічних озброєнь і 40% усіх озброєнь у світі. Ніхто не міг зупинити всемогутнє колесо милітаризації — ні Сталін, ні Хрущов, ні Брежнєв. Весь тягар демілітаризації припав на нинішній період незалежної України.

А початком краху СРСР була Чорнобильська катастрофа. З чорнобильським димом вивітрювалася і революційна, і комуністична віра.

У Броварях утворюються осередки національно-демократичних громадських організацій: Товариства української мови імені Тараса Шевченка "Просвіта" (голова Марія Овдієнко), Народного Руху України (голова Іван Ольховський), Української республіканської партії (голова Олександр Анісов), "Меморіалу" (голова Микола

Лисенко), Спілки офіцерів України (голова Володимир Самійленко та багатьох інших).

Першою акцією національно-демократичних сил мало стати проведення свята Броварської козацької сотні (сотник Володимир Шваб). Проте голова міської ради Олексій Іщенко заборонив це свято. Навіть вшанування пам'яті Тараса Шевченка 18 травня, в день, коли 1861 р. труна з прахом Кобзаря перебувала в Броварях по дорозі з Петербурга до Канева, влада сприймала як крамолу. Та все ж від 1989 р. в Броварях почала складатися традиція вшанування пам'яті Кобзаря в цей день. У 1997 р. вперше в колі опальному святі взяв участь міський голова Олексій Іщенко.

Українську національну символіку броварці вперше побачили напровесні 1990 р. на спільному мітингу національно-демократичних та імперсько-комуністичних сил. Тризуб і синьо-жовтий прапор демонстрували Володимир Сіроклін та Володимир Шваб, історичний коментар давала Марія Овдіенко. Вели мітинг: від націонал-демократів Микола Лисенко, від комуністів Анатолій Лемпицький і з нейтральних позицій — Микола Федоренко.

Броварські національно-демократичні сили виділялися своєю активністю. Вони брали участь у всіх загальноукраїнських акціях. В охороні установчого з'їзду Київської крайової організації Народного Руху України та установчого з'їзду Республіканської організації НРУ працювала команда броварців під керівництвом Володимира Шваба. На установчому з'їзді Київської крайової організації НРУ від броварців виступила Марія Овдіенко. Серед 33 членів оргкомітету з підготовки республіканського з'їзду НРУ був броварець Валерій Серeda. У мандатній комісії цього з'їзду працювала Марія Овдіенко. Цікаво пройшла в Броварях та районі всеукраїнська акція "Дзвін-90". Під час походу останнім шляхом Кобзаря силами Товариства української мови було встановлено пам'ятний знак у сквері Т.Г. Шевченка. Велика група броварців брала участь у святкуванні 500-річчя українського козацтва на запорізькій землі, у визному засіданні Великої Ради НРУ в Хусті. Багато броварців стояли в ланцюзі єднання. А в ході заключного мітингу на майдані біля святої Софії текст Четвертого універсалу читала броварчанка Марія Овдіенко.

У Броварях починає виходити одна з перших міськрайонних газет національно-демократичних сил — Товариства української мови та Народного Руху — "Вісник Броварщини" (редактор Іван Ольховський).

Досить ризикованим був Всеукраїнський екологічний похід, задуманий і підготовлений у Броварях (керівники Валерій Серeda і Володимир Шваб). Учасників походу влада зустрічала не тільки недоброзичливо, а й із гумовими кийками. Зате прості люди з радіаційно забруднених районів вшановували броварців хлібом-сіллю, квітами. Зібрані підписи броварська делегація відвезла в

Москву і передала депутатам Верховної Ради Радянського Союзу від України.

Розвиток подій набрав невідворотного характеру. В 1990 р. Верховною Радою УРСР прийнято Декларацію про державний суверенітет України. Але ця Декларація відразу перетворилася в паперовий документ, бо не мала сили конституційного закону. Прийняття декларації про суверенітет України, яка була членом і одним із засновників ООН, лише свідчить про фальшивість радянської державності.

На перших демократичних виборах від Броварщини було обрано в парламент Івана Капштика, представника аграрного директорського корпусу. І хоч І.М. Капштик входив до демократичної меншості парламенту, але політичним лідером району він не став.

Особливо бурхливими були події 1991 р. На початку року ще працює міське комуністичне партії. Міськом прийме постанову "Про забезпечення населення основними продуктами харчування", звертається до Верховної Ради з питань соціального захвату вчителів: "При середній зарплаті 157 крб. на місяць вчитель не має можливості для існування".

Секретарі первинних організацій компартії звертаються до всіх комуністів району. "Пам'ятай, що ніхто, крім тебе, не зможе прокласти стежку до спасіння і відродження суверенної України. Комуністи, вперед!"

Броварські комуністи намагаються перехонити політичну ініціативу. Вони бачать суверенну Україну в складі оновленого Союзу. Іде боротьба за голоси людей на безрезневному референдумі. Броварська районна газета пише: "Жителі і вчителі виступають і вимагають покласти край намаганню деяких деструктивних сил розчленувати СРСР на національні квартали".

У лютому 1991 р. свою позицію щодо долі СРСР висловив Олександр Мороз, лідер депутатської більшості Верховної Ради УРСР. Його матеріал опубліковано в районній газеті. "Гарантом незалежності суб'єктів Союзу є лише сам Союз!"

Власність на землю? Ні в якому разі! Не дамо різати по живому! Загроза територіальній цілісності! Навіки разом! Оновлений Союз!

Але ситуація вже вийшла з-під контролю комуністів. До ВЛКСМ було прийнято лише 7 (!) чоловік, а з 173 партійних організацій району тільки 12 спромоглися прийняти нових членів компартії.

Відроджується духовне життя. Сход жителів села Пухівки прийняв рішення будувати в селі церкву. Броварська організація СДПУ офіційно виступила проти договору оновленого СРСР.

Незважаючи на масовану антипропаганду, безрезневий референдум засвідчив підтримку броварцями ідеї державного суверенітету України. За оновлений союз проголосували: у місті — 50%, у районі — 65%, в загальному — 58%; за Україну в складі СНД

на засадах державного суверенітету: у місті — 81%, у районі — 84%, в загальному — 83%.

Відразу ж після безрезового референдуму союзний уряд проводить реформу цін. Ціни зросли у 3—5 разів, прилавки магазинів спорожніли.

12 квітня надзвичайний пленум Броварського міськкому компартії звертається до Голови Верховної Ради, Голови Ради Міністрів і Першого Секретаря ЦК КПУ: “Допустима межа перейдена, суспільство рухається в глухий кут. Ціни на дитячі товари зросли в 5—6 разів”. Але і Броварський міськком компартії не бачить виходу, він лише кидає гасла:

— Верховна Рада повинна рішуче відстоювати принципи Декларації про державний суверенітет України.

— Відновити ціни, відмінити індексацію, розглянути питання про еквівалентне співвідношення цін між сільським господарством і промисловістю.

16 липня 1991 р., в першу річницю суверенітету України, в Броварях відбулися урочисті збори, на яких з доповіддю виступив секретар міськкому партії. Він так оцінив результати безрезового референдуму: “Народ сказав “так”! Ми, комуністи, не маємо права йти проти волі народу”. В цей день не вдалася спроба броварської молоді підняти над Броварями синьо-жовтий стяг.

21 серпня районна партійна газета опублікувала тези телевізійного виступу Л. Кравчука і одночасно Постанову за підписом Голови Верховної Ради СРСР А. Лук'янова про запровадження надзвичайного стану.²

24 серпня 1991 р. Україна стала незалежною державою! 26 серпня група представників демократичних броварських організацій та депутатів міської ради виступала за передачу майна КПРС: І. Ольховський, М. Овдієнко, Д. Гамалій, П. Зубченко, І. Нілова, О. Анісімов, А. Бобер, М. Коваль.

Нарешті у вересні 1991 р., під час святкування Дня міста, над Броварями, напевне вперше в історії, було піднято жовто-блакитний національний прапор. Всупереч намаганню влади, яка всі роки забороняла цей прапор, а тепер вирішила підняти його антиукраїнськими руками, національно-демократичні сили перейняли ініціативу і зробили це самі. Службу Богу відправив священник української церкви Київського патріархату отець Феодосій, прапор підняли члени броварських національно-демократичних сил. У цій акції взяв участь Левко Лук'яненко.

Остаточо незалежність України підтверджено Всеукраїнським референдумом і виборами першого Президента України 1 грудня 1991 року. 4 грудня районна газета вийшла під заголовком “Україна — незалежна!”

За незалежність України проголосували: у місті з 83,9% виборців, які брали участь у голосуванні, “так” сказали 94,2%, у районі з 92% виборців, які взяли участь у голосуванні, “так” сказали 96,76%.

За Леоніда Кравчука подали голоси: у місті 50%, у районі 66% виборців.³

Здійснилась мрія свідомих українців. Мрія мільйонів тих, хто прагнув побачити Україну вільною державою: запорізьких козаків і Богданової козацької старшини, соратників Виговського, прибічників Мазепи, кирило-мефодіївців і Тараса Шевченка, учасників селянської і Другої світової воєн.

Люди гинули, зберігаючи в найдальших куточках своєї душі невідому надію мати свою державу. Бо без держави немає народу.

Серед тих, хто відстоював українську ідею в умовах тоталітаризму, наші земляки — член Української Гельсінської спілки Михайло Мельник, який, не витримавши переслідувань КДБ, наклав на себе руки; учитель, директор Заворилецької та броварських шкіл Василь Кириченко; багатолітній політв'язень Микола Барбон і багато інших наших наших земляків.

І вистраждана незалежність прийшла! Так розпорядилась історія. Тепер стільки треба зробити кожному, щоб побудувати Україну в собі. Духовне та історичне підґрунтя для цього у нас є. Та вирішальним у долі українського народу і держави сьогодні є здобуття повної економічної незалежності. Це шлях становлення ринкової економіки, закріпленій Конституцією України. Ознаки становлення ринкових відносин спостерігаються і в Броварях та Броварському районі. Важливий показник цих відносин — реформування власності. Динаміку змін у процесі радикального реформування власності у Броварському районі показано в цій таблиці:

№ п/п	Види підприємств	1992 р	Станом на 01.07.1997 р.
1.	Орендних	5	1
2.	Споживчих товариств	2	18
3.	Спільних підприємств	13	21
4.	Кооперативів	44	29
5.	Колективних підприємств	2	39
6.	Фермерських господарств	55	102
7.	Приватних підприємств	58	89
8.	Господарських товариств	59	165
9.	Малих підприємств	41	44
	Всього	279	508

У повну власність передано 36450 га землі (або 52,8%). Проведено роздержавлення земель на площі 29900 га (42,2% від загальної площі). Сертифікат на земельну частину отримали 1150 чоловік.

Серед суб'єктів підприємницької діяльності вже є такі, що мають певні здобутки, почуваються досить міцно, отримують прибутки, регулярно виплачують заробітну плату своїм працівникам. Це

акціонерне товариство "Рудня" (В. Фролов), державний племзавод "Плосківський" (П. Волоха), фірма "Мономах" із Димерки (В. Барабан), приватна будівельна фірма ЛБОС (В. Кадацький), фермерські господарства І. Басюка ("Мрія", с. Княжичі), С. Плаксі ("Журавочка", Пухівка), В. Шустья (с. Літки). Утворено спілку фермерів району, голова якої В. Шустья.

Найбільше приватне підприємство району, на якому працюють 165 чоловік, МП "Оглав".

На території Броварського району (біля с. Димерки) будується найбільше в Європі підприємство-виробник прохолоджувальних напоїв — "Кока-кола Аматіл Україна Лтд". Воно вже тепер відіграє значну роль у господарському житті району.

Такі ж процеси відбуваються і в м. Броварях. Тут зареєстровано 918 підприємницьких структур (в т.ч. 25 спільних підприємств, 3 з яких утворено за участю іноземного капіталу) і 2200 індивідуальних підприємств. У місті залишилося два державних підприємства: завод алюмінієвих конструкцій та завод порошкової металургії.

Статистика підтверджує, що, незважаючи на складні умови, населення нашого міста і району сприймає курс економічних реформ і активно включилося в цей процес.

Негативні наслідки ринкових перетворень — безробіття і зuboжіння непрацюючого населення.

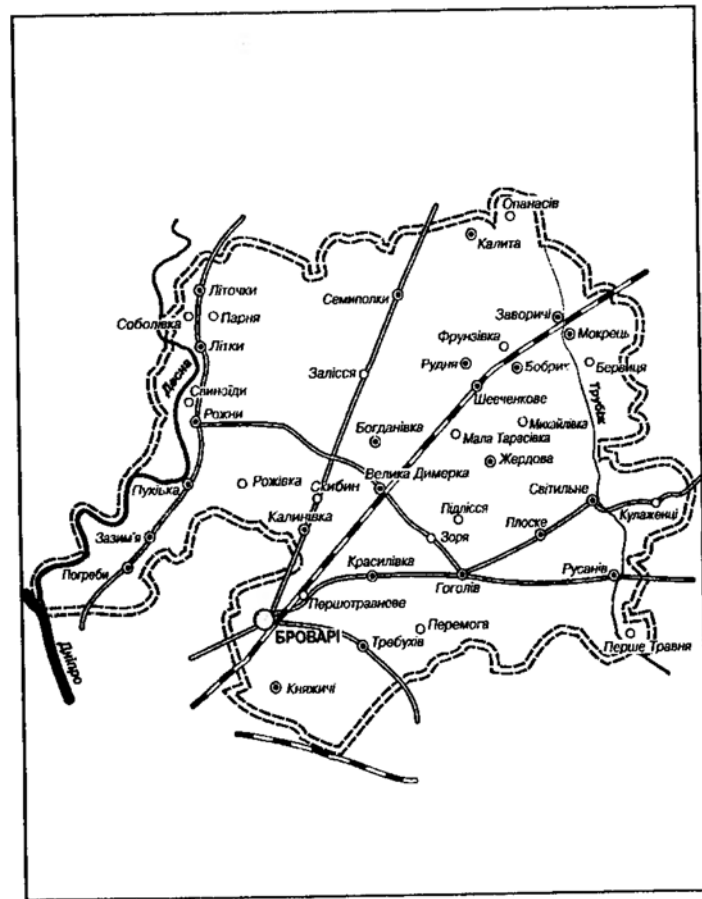
У м. Броварях добрі показники роботи мають ТОВ "Броварська меблева фабрика "Дружба" (М. Дерій), відкрите акціонерне крапобудівне товариство "Стріла" (А. Ющук), МП "Велта-маркетинг", яке виробляє світильники на експорт (І. Бабенко); приватне підприємство "Прогрес", яке шиє взуття, в тому числі й для української армії (О. Козлов); меблеве АО "Явір" (О. Горбонос).

У квітні 1997 р. зареєстровано Асоціацію християн-роботодавців м. Броварів і Броварського району. Її очолює В. Антощенко. Одним із важливих аспектів діяльності Асоціації є надання матеріальної допомоги самотнім престарілим, інвалідам, дітям-сиротам, багатодітним сім'ям та іншим категоріям незабезпечених громадян.

Про те, що в нашому місті і районі відбуваються ринкові перетворення, може свідчити і той факт, що саме в Броварях у 1996 р. проведено Міжнародну виставку-ярмарок, у якій брали участь Україна, Росія, Білорусія. Виставку відвідав Президент України Леонід Кучма.

І як би важко не жилося нам сьогодні, все ж, погодьмося, труднощі становлення ринкових відносин — явище тимчасове. А життя вічне і прекрасне.

Що нас чекає? Що з нами буде? Яке майбутнє підготувала нам доля? Немає відповіді. У майбутнє, як і в минуле, зазирнути непросто. Історія твориться людьми, їхніми справами. Як сказав Богдан Зиновій Хмельницький, "Що буде, те й буде. А буде те, що Бог дасть!"

НА КАРТІ БРОВАРЩИНИ

Походження назви села Бобрік не викликає багато тлумачень. Дуже часто слов'янські поселення називались цим іменем у різних варіантах (Бобер, Бобровичі, Бобруйськ). І не тільки поселення, а й численні річки та озера також називались "бобровими" іменами.

Згідно з переказом, село названо за іменем першого поселенця – Бобра. Він ставив на річці греблі і плавав, як бобер. А за невисокий зріст його прозвали Бобріком.

За іншим переказом, тут колись було багато бобрів і жили люди, які займалися бобровим промислом. Від великої кількості бобрових жеремів-гнізд і пішла назва села."

"Чернігівські губернські відомості" за 1858 р. називають першого засновника вихідцем із Польщі, який будував водяні млини.

Прізвище Бобрік є в реєстрі козаків Переяславського полку за 1649 р.

У давні часи дуже цінувалося боброве хутро і цілюща боброва "струя" – цінна лікувальна мазь, нині забута, яка широко використовувалась у народній медицині. Бобер цінувався вище соболя. Бобровий промисел не був звичайним мисливством. Це було регулярне господарство з цілим цехом людей-бобровників. Промисел розведення бобрів мав свій кодекс, закони і правила, свою структуру. Бобровники жили ватагами, цехами, обирали своїх отаманів, пасли отари одношерстних бобрів. Такий "валютний" промисел завжди контролювала держава. У Київській Русі закони "Руської правди" оберігали звірів, а в Литовській Русі були особливі державні чиновники-бобровники. За Гетьманату цей промисел належав до монополії гетьмана, а бобровники звільнялися від військової служби. За російським переписом 1666 р., в Острі було 20 бобровників, які платили в казну половину доходу.¹ Бобер – єдиний звір, який у старовину оберігався законом.

Село Бобрік виникло на березі великого трубізького болота, на другому березі якого стояла Бобровиця. Перепис 1858 р. фіксує тут болото Трубайло (або Лисоху) протяжністю 54 версти.² Те ж джерело називає і річку Бобрік.

Офіційно, згідно з польськими джерелами, Бобрік заснованодесь близько 1610 р. за Степана Аксака.⁴ Як Рудню, так і Бобрік заснували вихідці із Світильного. Та інформація з польських джерел неточна і необ'єктивна. Села існували і раніше, не входячи до податкового польського реєстру. І лише польська колонізація на початку 17 ст., посилення контролю польських комісарів легалізували давні "нусті" поселення.

Письмові джерела і в польській часи, і в часи Гетьманату не засвідчують бобрового промислу в нашому краї. У цей час він був поширений лише на півночі Чернігівщини.⁴ Але село уже в ті часи мало свою назву. Виходить, що броварський бобровий промисел міг бути розвиненим тільки в княжі або ще в докняжі, язичницькі часи. Найбільший попит боброві хутра мали в хозарські часи, коли процвітала арабська торгівля. Саме від того часу пішли на південній Русі назви бобрових сіл, рік, озер.

Бобрік як поселення міг існувати ще в часи Київської Русі. Стабільність поселення на цьому місці засвідчує і польська люстрація 1622 р., яка називає серед перших поселень Острів Забобрницький.⁵ Цим островом могли бути і Бервинці, розташовані за бобрницьким поселенням.

А під заснуванням села поляки мали на увазі оселення козацько-бобрових ватаг на одному постійному місці. Польська люстрація 1552 р. згадує половецьких остерських бояр у цих краях, на Миньковій Луці.⁶

Місцеві перекази називають першим поселенцем мисливця за бобрами Сидоренка, який оселився на Колоді-річці. До Сидоренка приєдналися "цигани", котрі поселилися в урочищі Балгани. Цікаво, що прізвище Сидоренко є в переписі 1666 р.⁷

Найстарішою частиною села напевне був Плав, із старою церквою, цвинтарем, капличкою. Там було і традиційне урочище Пристань, з якого починались у давнину наші села. Один з варіантів цієї назви означає схованку, тихе місце для життя. Та бобрницька Пристань була корабельною. За тим же переказом, до пристані в Плав заходили кораблі і "вкрали дівку моряки". В іншому варіанті — пішла дівка в берег до дикої групи, і її вкрали на корабель "турки". Усе це схоже на сіверський звичай викрадання дівчат човнами, про що згадував Нестор-літописець. Поширені тут і перекази про затонулі кораблі. На піщаному горбі коли-не-коли знаходять давні речі.

Характерною для Броварщини є й згадка про "циганів", "турків". Це елементи тюркського заселення броварської території.

Друге, вже середньовічне поселення, фіксується в урочищі Буді, коло Могилок. При розкопках кургану транлялися кости,

рештки предметів. Тут був класичний майдан, де заготовляли вугілля, поташ, дьоготь і вивозили все це човнами. Кажуть, що той "циган", який оселився коло мисливця на острові, називався Одбивух, що пізніше трансформувалося у родові світильницько-бобрницьке прізвище Обіух.

Майдан, циган-козак Одбивух — це ознаки повторного козацького поселення, про що згадується в польській люстрації.

За переписом 1666 р., в Бобріку записано 24 двори, які платили податки. Війтом був Ятцько Дригер. Згадуються прізвища Данилов, Якубенко, Лисенко, Степаненко, Хоменко, Гавриленко, Сосновський, Детяр, Сидоренко, Нагорніенко (Нагорний).

Бобрік був на 90 % козацьким селом. Тут і зараз сільську хату називають куренем. У 1784 р. з 126 хат виборним козакам належало 50 хат, а підпомічникам — 57. Решту населення складали давні мисливці за бобрами і кріпосні люди товаришів Ігната та Григорія Ханенків, котрі належали до відомої дворянської родини. Ханенки прославилися пізніше як відомі українські промисловці і меценати.

За роки кріпосного права козацьке село деградує, кількість його дворів зменшилася до 123. За ревізією 1858 р., в Бобріку при річках Трубайло і Бобрік проживав 1061 житель, на один двір припадало більше 8 жителів.

У Бобріку жили лише "малі" пани — Ханенки, Маленький. Відсутність великих землевласників, значні общинні козацькі землі дозволяли бобрічанам говорити, що село завжди було багате землею. За переділом 1866 р. селяни одержали по 4 десятини землі на душу.

У 1897 р. село налічує вже 308 дворів і 1627 жителів. Але того ж року до Сибіру переселилося ціле село — 60 сімей. Де той другий Бобрік? Як живуть там наші родичі без свого кореня?

У 1926 р. в Бобріку записано таку весільну пісню:

В Бобріку народилась — ніде не привикну,
У Бобріку родилась, в Синипілках росла,
В Козельці хрестилась, в Острі заміж вийшла.

Це пісенний опис долі жінки із Бобріка.

Бобрік розташований не на Трубежі, а на березі болота Трубайло, в яке впадають численні річечки: Колода, Пристань, Возова, Крижень. Річечка Миньківка з болота Галого впадає в Трубіж. За легендою, в Галому втопилася дівчина Галка. Але гало — це поширена назва пустельної, неродючої землі, де нічого не росте, солонішо.

З Лобаньової долини витікає річка Церковний Риштик, а з Моховитого — Криничний Риштик. А ще в цих місцях була рибна річка Грузька з Широкою Грузькою.

Весною тут море води. На болотах і на Півневих островах жили тисячі птахів, яких називали за звуками — пикуні, грицини, баранчики. Тут лежать численні острови, зокрема острів Лісок, де Чортове болото. На березі Трубайла — Вовківня, де колись копали ями, щоб ловити вовків. Далі Іванків острів, де знаходили оленячі давні роги і колоди синього дуба. Тут же урочище Плависте — плюскотить вода під травичкою. У Вовківні росли колись дуби і ольшини, а над Маньківкою була Дубова “роща” (саме “рощею” називають її місцеві жителі) і ще недавно стояли поодинокі дуби.

Північніше села розташувалися урочище Полянка, Кирильців, Хижняків і Деників ліси, болото Колода, урочища Степки з якимись могилами-курканами, Церковне, Попове, Возова Крижень, Бартошів Острів. На болоті Трубайло лісок-острів Ревине — залишок давнього лісу з цілющими травами, дикорослими пролісками, диким часником, конваліями, косариками.

Кутки села носять назви: Лучки, Голопузівка, Стовпи, Гутники. Родові прізвища — Конопля, Ходос, Литвин, Лукашенко, Білогуб. Трапляються однакові прізвища в Світільному і Бобріку: Обіух, Проценко та інші. Тут простежується версія заселення зі Світільного. А згадувані вже козаки-цигани — то, мабуть, торки-узи, що заселили в Рудні Гузіянський куток.

Ну а бобри? Чи є вони тепер? У післявоєнні роки значна колонія бобрів (до 50 особин) жила поблизу Літок, в озерах Корчувате-Старуха та Гончарівка. Зрідка трапляються бобри і в заповідному Заліссі.

Тут наша боброва земля і тут наш бобровий берег.

СТАНЦІЯ БОБРИК

Кагановича, Єжова, Ворошилова, Будьонного, Першого Травня, Жовтня і т. ін.

Це була ідеологічна спроба стерти з лиця землі оригінальні історичні назви наших сіл, стерти історичну пам'ять народу. З сільськими вулицями це зробити вдалося. Вулиці Леніна, Щорса, Зої Космодем'янської, Комсомольські уже увійшли в життя більшості броварських радянських людей, знищивши попередню народну пам'ять. А далі йшло тотальне історичне небуття, духовне знищення української нації. Плага радянських наймислувань торкнулася також невеликих населених пунктів-хуторів — Перше Травня, Першотравневе, Переможець, Куйбишеве, Зоря.

У цьому ряду видається вдалим перейменування станції Бобрік на село Шевченкове. Чи був Тарас Шевченко в селі Шевченковому? Скоріше так, ніж ні. У ті часи уже розпочиналося будівництво залізниці, хоч населеного пункту тут іще не було. Але відомо, що Кобзар не раз бував у навколишніх селах Гоголеві, Броварях, Димерці, Семиполках, Рудні, Мостищах, Русанові, Марківцях. Тарас, подорожуючи по Старому шляху з Димерки через Богданівку, через урочище Мешків і Рудню, бував у цих краях. А перебуваючи влітку 1846 р. у Катериничів у Марківцях, він міг через Заворичі і Бобрік вийти на Київ.¹ Отже, є своя логіка в тому, що поселення в центрі району названо іменем поета, а Броварщина має ім'я Тарасове село. І разом із сусідньою Тарасівкою вони утворюють оригінальний топонім імені Тараса Шевченка. У рік сторіччя з дня смерті Кобзаря, в 1961 р., станцію Бобрік перейменовано

в село Шевченкове. Перейменування майже збіглося із століттям за часу відкриття станції Бобрик (1868 р.). Залізницю будували 1000 російських робітників, рейки було завезено з Англії. Назва урочища Москальове зберігає пам'ять про це будівництво.

Станція Бобрик будувалась як основна станція Остерського повіту, бо Заворичі півстанція, а Козелецький повіт орієнтувався на станцію Бобровиця. У 1912 р. почалося будівництво брукованої Остерської дороги з Остра через волосне містечко Семиполки на станцію Бобрик. Війна 1914 р. припинила це будівництво. Станція довгий час забезпечувала вихід на залізницю великим волосним селам-містечкам Димерці, Гоголеву, Семиполкам. Це був вузол доріг, через станцію відбувався вивіз товару й інтенсивний пасажирський рух.

Поблизу залізниці почала формуватися курортна зона, виникали сільськогосподарські підприємства.

До революції і після неї залізниця була основним видом транспорту, тому в енциклопедіях завжди вказувалася відстань від населеного пункту до найближчої залізничної станції.

Саме на станції Бобрик Симон Петлюра дав клятву до останнього боротися за українську справу, дізнавшись про результати бою під Крутами в січні 1918 р.

У Шевченковому були могили учасників боїв із білополяками у 1920 р.

У радянський час тут організовується МТС, "Заготсіню", "Заготзерно", перевалка "Союзплодовоч". Саме через цю станцію з навколишніх сіл було вивезено хліб у голодний 1933 р.

Через те що поселення молоде, шевченківська топоніміка небагата: Жовта гора, Грабове (згадка про давні ліси), Черунка, урочище Кирячене і Герусове. Болото Мешкове, "бо вода заходить у те болото мішком". Озеро Кругле, бо люди кругом нього звели свої будівлі. Дьогтярка — сліди середньовічного лісового промислу. Болото Голляче, воно ж Гале.

Бобрик — своєрідна Голгофа нашого краю. До революції через цю станцію покидали рідну землю тисячі переселенців на Урал, Далекий Схід, Сибір. У радянські часи через неї, уже не з доброї волі, їхали на Соловки, на будівництво Біломор-каналу сотні розкуркулених сімей. Шевченківська Голгофа.

БОГОМ ДАНА ЗЕМЛЯ

Згідно з польською люстрацією Остерського замку 1616 р., Богданівку, як і Бобрик та Рудню, було засновано Степаном Аксаком ("при ньому заснувались").¹ У народних переказах подаються численні варіанти походження назви села. А багатоманітність версій свідчить, що нема і не було однозначного погляду на це, а отже, початки села губляться в давнину.

За одним із переказів, їхав Старим шляхом Богдан Хмельницький — від того і пішла назва села. В іншому уточнюється, що тут колись проходило військо Богданове і від нього залишились поселенці, іще в іншому стверджується, що першим поселенцем був Богдан, вигнаний "за погану поведінку" з козацького війська. Цей же переказ досить точно подає і чисельність населення першого поселення (8—20—40 чоловік. Кількість людей у поселенні (8—10 дворів) відповідає даним перепису 1666 р.

Ще два перекази суперечать один одному. А може й ні? Тут була піщана неврожайна земля, от люди й казали: "Що Бог дав, те і добре!". А за другим переказом, навпаки, тут протікала невелика річечка, що брала свій початок з Десни (!) і текла в Трубайлів. Навеспі річечка розливалася, було тут красиво, от і казали люди: "Це місце нам Богом дане". За характером другий переказ давніший. Для землеробських казенних селян богданівські землі були бідні, а для давньої сівері лісисторічкова земля була багатою і звіром, і рибою, і лісом.

За заліським переказом, тут, край лісу, оселився козацький сотник, якому Богдан дав землю. Це відгомін документальної історії передачі богданівської землі до рангового володіння Данила Виговського, брата гетьмана Івана Виговського, який був одружений з дочкою Богдана Хмельницького.²

Ще один, поетичний за характером, переказ записано в 1927 р.: "Коли ще не було села, тут поселився один чоловік, який не знав, звідки він. А коли був бал, накликав він людей, а вони й запитують його:

— А звідки ти?

— Да я Богом даний, Бог поселив мене, то я і мушу тут жити.

І прозвали село Богдановим".

Богданами, Богданками, Богданками в старовину називали дітей-сиріт, підкидьків або знайдених. Давні перекази переказують: людина Богом дана і земля Богом дана. У переказі 1927 р. змальовується образ поселенця, певно, чужинця, котрий хитро і дипломатично утвердився на цій землі. Очевидно, це торговець-прасол, який заснував поселення при дорозі і дав назву Прасоловому озеру. А вже біля нього і відбувалося підселення козацького гульярства на рубежі 16—17 ст. Прізвисько Прасол відоме в ті часи серед міщан містечка Бориспіль.

Але всі версії, пов'язані з іменем і часами Богдана Хмельницького, треба відкинути, бо назва села відома ще задовго до Богдана з письмових джерел 1616 р.³

Якщо засновниками села були не козаки, то ними могли бути монахи (за переказом — духовна особа). Тільки їм може належати вислів "Ця земля дана нам Богом!". Це вони і назвали околиці свого чернечого поселення, свою землю обітовану Богданівкою.

А річечка з того переказу, що розливалася серед полів і лісів, — це Пристань, яка витікає з болота Мелятичі і через Рудню та Бобрік тече в Трубіж. Пристань — це пристань для людських дол і душ. Саме тут, як уточнює один із переказів, на Поповому березі, перші поселенці-монахи біля озера Глибокого заснували монастир. Мали млинок і молоди зерно. Займалися полюванням, адже довкола водилися тетері, глухарі, білки. У навколишніх озерах ловили рибу — щуки, карасі і місцеву рибу—водюшку. Як відомо, монахи вживали в їжу в основному рибу. Вони мали тут пристань і маленький рибальський "порт". На Глибокому озері водилися бобри, яких потім винищили. Це опис класичного монастирського середньовічного господарства. У часи козаччини в наших краях бобри вже масово не водилися. Очевидно, це поселення монахів часів Єфрема, переяславського єпископа, який у своєму граді Мелятичі (Мелятичі?) влаштував благодійну лічницю. Цей скит-монастир існував ще в дотатарські часи.

Святий Єфрем (пом.1104 р.) прославився своєю подвижницькою діяльністю. Він першим на Русі організував широку мережу лічниць для німечиних монастирських старців. У молоді роки Єфрем жив і навчався в Царграді — Константинополі релігійній столиці того часу. Очевидно, він стояв і біля витоків Микільського шпитального монастиря, пов'язаного з Броварями.

Вічну справу започаткував святий Єфрем. Його система лічниць, що виникла після 1072 р., в щасливі часи Володимира Мономаха збереглася по селах як громадська соціальна система лічниць аж до часів гетьмана Кирила Разумовського, до часів ліквідації автономії України.⁴ У Богданівці має бути меморіальна

церква Святого Єфрема, а жителям села треба святкувати 28 січня — день Святого Єфрема, день Богданівки.

Якщо наша гіпотеза правильна і село справді виникло в часи Київської Русі, то маємо феномен періоназви — Богданівка. У ті часи це була єдина на всій Русі Богданівка, Богом дана земля. Обітована земля київських монахів, мніхів. Майже на всій окремішній сіверській землі жили монахи (їхні сліди в Броварях, Красилівці, Димерці, в Подесенні). Це була церковна колонізація язичницької землі. Тут постала наша перша Богданівка. Броварська Богданівка — мати всіх українських, російських і білоруських Богданівок.

З 1616 р. по 1648 р. село перебуває у власності родини Аксаків.⁵ У матеріалах польської люстрації 1628 р. натрапляємо на назву болота Мелятичі, з якого починається річка Плоска Руда, згадується в цих місцях і урочище Діброва." Це не зовсім так, бо річечка Руда бере початок у центрі села з озера Прасолового і болота Ращук. Помилка виникає через подвійне поселення Мелятичі і Прасолове на богданівській землі. У документах 1646 р. означено кордони остерського староства, згадуються урочища Дьогтярня, Богданівка, Стадниця, Дрижане болото (сьогодні Драгльове болото, трясовина) і Ланський ліс (куток села — Лан).⁷ Ланський ліс — означає однорідний ліс.

З 1650 р. Богданівка, як і інші села, переходить у володіння Данила Виговського, можливо, у зв'язку з цим згадується озеро Данильєво, назва якого не збереглася. У 1654 р. право Виговських на землю закріплюється указом царя Олексія Михайловича. За Рум'янцевським переписом 1787 р., це казенне село, в якому проживає 237 казенних людей у 54 хатах.⁸ Збідніле козацтво втратило свій статус, стало підданими спочатку Виговського, потім Києво-Печерської лаври, яка повернула свої дотатарські володіння. Після секуляризації церковних земель вони стали казенними селянами.

У давнину на місці нинішнього села росли великі ліси і було багато озер-боліт, урочища Ланський ліс, Діброва, Стовпувате, Залісся, Попова Березина, Ведмеже, Зарубовщина, Груда. Росли густі гаї (землі Гайова). Перші поселенці почали вирубувати ліси, але землі були піщані і скоро виснажилися. Кращі землі належали панам. Пшеницю богданівці не сіяли зовсім, бо вона не родила.

Брак родючих земель зумовив замкнутість сільської громади. Чужих не приймали, бо не було вільної землі. Тому і домінують у селі два давні селянські роди: Бобки і Теплоки. Бобки згадуються в документах 1772 р. як корінні жителі Богданівки.⁹ За кріпащини казенні селяни повинні були сплачувати податки. Хто не в змозі був сплатити їх, той ставав або кріпаком, або

наймитом. Богданівці ходили в таврійський степ на заробітки, освоювали ліс і продавали його на Полтавщину. Котрі наймитували на півдні і поверталися додому, одержали прізвисько Кримець. У 1858 р. в селі проживали 1005 казенних селян, а в козацькому Богданівському хуторі ще 43.¹⁰ Хутір знаходився на Старому шляху, в напрямку Рудні.

За Чорним переділом казенної землі, в 1885 р. на кожному сім'ю припало по 2,5 гектара. Така ситуація зберігалася до 1905 р., коли почалася широка купівля-продаж землі і багатші богданівці змогли прикупити землі у семиполківського поміщика Половцева.

У Богданівці не було поміщиків чи дворян, тому в революцію не було проти кого підніматися.

Прокотилася революція. А богданівці, як і колись, на звільнених від лісу полях Чернятина, Кавасіровщина, Либерковиця, Вершина, Груди, Забобрик, Займище, Свиридовщина, Мишкове творили хліб свій насущний. Свиридовщина – поле, що дуже славилось урожайною землею. Там і виникла комуна “Спільна праця” на двадцять хат над Мелятичами. Та все найжте, всі труди згоріли в пожежі 1943 р., коли було спалено все село. Згоріло 485 дворів.

Село на Старому шляху залишилося поза дорогами, бо і шосе, і залізниця пройшли неподалік.

Замкнутість сільської общини сприяла доброму збереженню в пам'яті детальної топоніміки – давніх назв хуторів Лигин, Причепівка, Стягайлівка і кутків Лисовка, Лан, Андріївський куток. У назві Рябий куток зафіксовано слід якоїсь хвороби, якою перехворіли люди, можливо епідемії віспи.

У середині 70-х років у Богданівку переселилися і поселились окремим кутком “глибовці” з району затоплення водами Київського моря, з села Глібов. Головна вулиця нинішнього села, колишній Старий шлях, іде по вододілу Десни і Трубежа. Паралельно до цього гребеня, що має місцеву назву Вершини, йде водотік із озер Драгльового, Прасолового, Ращук. Це богданівський витік річечки Плоскої Руди, напрям давнього остерського кордону. А за селом озера-болота – Плоске, Стильченко, Очеревате, Босе, Лисе, Демидів Гліб, Казенне, Синилечко, Велике, Гнилуша, Жидівське, Хвощувате, Плешиве, Піщана. Хіба можна не любити Богом дану землю, на якій Бог поселив людей і де їм жити довіку?!

БЕРВИЦІ

За письмовими джерелами, Бервиці відомі з 1766 р.¹ Тут компанійський полковник Захарій Забіла з відомого українського дворянського роду мав хутір з млином. Згадка про той млин збереглася в назві урочища Мельникове болото.

Місцеві жителі розповідають, що колись тут було 15 хат, які стояли в густому лісі. А сам хутір був островом. Із заходу до нього підступало обширне болото Трубайло, а зі сходу – басансько-ярославське болота і плавні, де дрижить і гойдається земля. Це болота-плавні Черепашки, Довге, Мельникове, Серетюкове, Глиницьке, Стиїло і Товлуйове. Це два урочища називаються островами – Пилиповим і Папиним.

Село-острів має унікальне положення серед болітних масивів. Воно відділене кілометрами недоступних боліт від Заворич, Бобрика, Світільного, Ярославки, Басані. Болотна столиця – найбільш безпечне місце в усі часи лихоліть. За переказом, там потонули навіть всюдисущі татари.

Було б помилкою починати історію села з 1766 р. Як і всі броварські поселення польського часу, село має свою Дьогтярню. От тільки куди дівалося стільки дьогтю, якщо дьогтярні були майже в кожному селі?

Переписувачі 1666 р., звичайно, не могли знайти село серед боліт, але серед жителів Заворич вони записали трьох чоловік бервицького походження – Єфимко, Ондрюшка і Гиміш Бервицькі. Польські ілюстрації згадують Забобрицький острів.

У польські часи через Минькову Луку сюди, в поля за Трубіж (р. Миньківка між Михайлівкою і Бобриком), їздили по першій пороні на полювання остерські бояри. Бервиці були в центрі заповідного Трубизького лісу, Звірівщини, заповідного Турового болота, Трубайла. У цих трубізьких лісах блукало відступаюче військо Вишневецького, а Звірівщина і Турове болота в давнину були улюбленим місцем полювання київських і переяславських князів. Ці мотиви простежуються в назвах давніх урочищ: Перевіс (перевесище), Дуки (від Дюка-королевича?), Ярославський Зруб, Корми, де потонули татари, Малушина гора (ім'я Малуша мала мати князя Володимира Великого). Привертає увагу і назва Товлуйового болота, коло

Борку. Товлуй (Товлур, Овлур) – половецьке ім'я, яке згадується в “Слові о полку Ігоревім”.

Описуючи події 1739 р., Микола Барбон у статті “Чернігівський самозванець” пише, що сім'я ярославського священника, який вінчав самозванця на царя і був страчений, жила в Бервиці у бездітного козака Андрійця до середини 19 ст.⁴

В околицях села поширена і назва “рудки”. Але трактування цього гідроніма нетрадиційне. Можливо, першопочаткове значення його – “чиста вода серед боліт” – саме в рудка: купаються. Місцеві жителі кажуть: “Серед болота вимити рудки”. Є рудка і в назві річки – Крамаренкова Рудка. Рудка первісно означає “вода”, це давня назва води.

Загадкою є походження назви села, переконливого пояснення якої досі немає. Чому? Тому, що виникнення назви і самого села загубилося в глибині віків. Місцеві жителі стверджують, що назва села Бервиці, а не вживане Бервиці, Бервиця. У самій формі і вимові цього слова звучать якісь давньоруські мотиви (Барвиха). Жителі трактують походження назви села від якогось пана Бердича (в іншому варіанті - Бергмана). Але перехід таких імен у форму Бервиця непереконливий. Більш вірогідний варіант походження назви від імені багатого бориспільського сотника Берла (Берлиці - Бервиці). Сотник водив дружбу з вороньківським сотником Афендиком, якому, як відомо, належали землі в районі Бервиці.

Народна етимологія дає варіант Бервиці–Вервиці.

Єдина схожа назва зустрічається в княжій грамоті 1362 р., де поряд із Світільним згадується і якийсь поселення Бердово.⁴

Природні господарські зв'язки із Заворичами Бервиця підтримувала через Мокрець. А за урочища болота Трубайла в давнину точилися якісь суперечки з бобричанами. Про це йдеться у веснянці:

Та й задумали броварчани тини городити,
Щоб нікуди бервичанам до церкви ходити.
А бервичане молоді та й поперелазять,
а броварчанам за це очі повилазять.

Броварчанами тут називають бобричан. А Бервиця здавна належала до козельських земель, тоді як Бобрік – до остерсько-броварських. От і виникали між ними якісь протиріччя.

У 1858 р. хутір Бервиця належав до власних володінь родини Забіли. У ньому налічувалося 23 хати і 171 душа.⁴

Перед самою революцією в Бервиці мав свої землі дивакуватий пан Скергелов. Він дивував жителів Заворич і Мокреця тим, що тримав мавпу: “Іде на станцію, а мавпа сидить зверху на фаетоні. Баби хрестяться, бо чорт сидить на фаетоні, і “чорт” також хреститься, махає лапами”.

У роки революції село перебувало в зоні дій загонів відомого отамана Ромашки. Радянську владу тут було встановлено ще пізніше, ніж у Мокреці.

А от війна дісталася сюди дуже швидко. 19-літнім хлопцем пішов на фронт Григорій Ступак, а в 22 роки вже став Героєм Радянського Союзу. Після війни жив у Бервиці, Броварях. Похований у Броварях.

У роки війни село віцліло. Де-не-де тут ще можна побачити будівлі довоєнної сільської архітектури. У середині 60-х рр. у селі налічувалося 200 дворів, 639 жителів. Діяла початкова школа з двома вчителями.

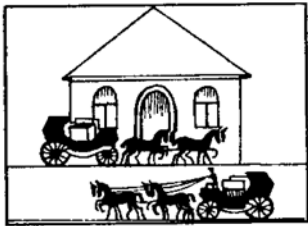
Село складається з трьох кутків – Ступаківка, Москалівка, Загребо.

Родові прізвища – Білоус, Бойко, Дмитренко, Курмач, Ступак.

Як і колись, основне заняття островних жителів – розведення худоби. Болотного і берегового сіна тут достатньо. Густих лісів уже немає, а заповідне болото Трубайло стало рівною, хоч і зеленою пустелею. З високого світільнівського городища через кілометри прозорого болотного простору за туманами Трубайла видно на горизонті білі хати Бервиці. Як і всі невеликі села району, село переживає нове, дацше відродження.

БРАВИ ВОРИ

Броварі — наша міні-столиця, молоде і навіть юне місто на околиці правічного соснового бору, в який упираються броварські вулиці. Нинішнє місто має значний промисловий, культурний, духовний, спортивний потенціал у масштабах України. Місто має і міжнародну репутацію, активно розвиває широкі між-

народні зв'язки: з Росією, Білорусією, Болгарією, Францією, США. Назва міста в багатьох на устах. У 1997 році виповнилося 25 років відтоді, як Броварі стали містом обласного підпорядкування.

Що ж це за слово таке — Броварі? У чому магічна для нас сила цього рідного слова?

Поки що не знайдено письмових джерел, які б однозначно засвідчували початки історії і виникнення назви Броварів. Найбільш поширена версія походження назви міста — це переказ, що тут жили броварники-пивовари. Слово “броварня” — польсько-німецького походження. Воно не могло закріпитися в середньовіччі на броварському етнічному терені, бо період польського вливу на місцеву людину був дуже коротким. Майже не трапляється слідів такого вливу і на території району. Ми не броварники, не баварці, а броварі! Саме так традиційно називають себе місцеві жителі. Броварці-броварники — це штучне лінгвістичне утворення. Топонімічні назви Броварка, Броварія, що трапляються на Черняхівщині, Черкащині, Полтавщині, теж не свідчать на користь цієї версії. Заплутану ситуацію і тетійський гідронім Бровар, яким названо обмілину на річці Рось. Немає і родових прізвищ Броваренко, Броварець тощо, утворених від назви професії бровар. У районі є прізвище Пивовар, але воно не давнє і не місцеве. Правда, Тарас Шевченко в повісті “Близниці” згадує про пляшечку броварського лікеру. Очевидно, то був лікер за особливим давнім броварським рецептом!

На історичній пам'яті тутешнього населення протягом минулих трьохсот років не було традиції і культури пивоваріння. Немає свідчень про це і в переписах 1666 р., 1884 р., у польських люстраціях 17 ст.

Але версія все ж небезпідставна, оскільки Болдан у 1654 р. згадує пивоварні в Україні, а Павло Алепський у 1652 р. повідомляє, що українці п'ють “дуже смачне” вариво з ячменю,

яке він, очевидно, пив і сам. Та ці свідчення стосуються Лівобережної України. У наших же краях були поширені винокурні, гуральні, а ще раніше в монастирських селах з меду диких бджіл броварсько-бортницького бору виробляли питва — меду. Мірою такого напою була “проварь” меду. Це, можливо, один із варіантів виникнення назви Броварі, бо богомолець із Смоленська в 1797 р. записав до шоденника, що купив у Проварях оселедця. У давній легенді розповідається, що воєвода Претич (у часи князя Святослава) косив траву на лузі-косиполі за Дніпром, ловив рибу в озері, пив пиво з броварями. А в цей час каган Куря осадив Київ.¹ За літописом, це 968 р. Саме ця дата і може бути об'єктивно початком Броварів, яким у такому разі не три сотні літ, а більше тисячі (1029 р.). Претич чимось схожий на персонажа броварської історичної пісні про Перебийноса, який “рубав мечем і пив меду ситі”. До речі, за гіпозеюю Дмитра Гамалія, вік Броварів 865 років.

Якщо не брати до уваги штучних лінгвістичних утворень, то є переконливий матеріал переказу про бравих ворів. Браві означає хоробрі, славні або дикі за аналогією із словом варвар. Врз означає хитрий, скритний. Цей переказ “Броварі — браві вори” пов'язує в єдине ціле Броварі, що на лузі Вороговище, назву села Заворичі (ті, що живуть за ворами) і древнолітописну назву Воровичі.

У 1151 р. Лаврентійський літопис пише про Андрія Боголюбського: “Перебрєде Дніпро на Воровичі і іде на Городок.”² Тут показано напрям переправи на Воровичі і пізнішу зміну маршруту на Городок. А ще раніше ця переправа і побудований Володимиром Мономахом міст були напрямом древної торгової дороги, що йшла на Воровичі, Броварі, Заворичі.

Ця версія, крім літописно-переказного, має ще й історико-економічне підґрунтя. Сухопутне піратство в давні часи було звичайною справою і не підлягало осуду, бо що з воза впало, те пропало. Київ вів широку торгівлю європейсько-азійського масштабу. В усі часи діяли переправи через Дніпро, торгові шляхи. І кращого місця, як Броварський ліс, щоб поскубти купців, узяти законне мито-мостове, не знайти. З усіх усюд — з Дону, Волги, Дикого поля направляли обози до дарницьких переправ через броварські околиці.

Не випадково тут, у Городці і Бронь-Княжі, стояла княжа охорона. “Воровство”, древинний рекет, було надзвичайно вигідною і вічною справою. Цим займалися княжі дружини, варяги, удільні князі.

Про ворівські городки в поліських лісах писав Іван Тургенєв. Болотисті місця були непридатні для землеробства, але мали

історія тієї частини козаків-гультаїв, котрих називали броварниками.

“Черниговские епархиальные известия” 1863 р. писали: “В давні часи Броварі, оточені глухим лісом, відомі були як гніздо ворів. Стара закваска збереглась і нині є в жителях, що не мають слави скромних людей”.

Після хрещення Русі князем Володимиром, знищення удільного князівства з центром Княжичі — Броварі, місцевість було передано Печерській лаврі. Постають стабільні монастирські села, процвітає монастирське господарство. Але центр давнього удільного переяславського малого князівства переноситься в новозбудований Остерський городок. На багато сотень років Броварі поступилися своєю першістю Остру.

Там збудували центральний храм — Юрійову божницю, там живе удільний городецький князь.

Ще одну версію подає Микола Барбон: броварки — то земляна куна, в якій випаювали селітру. Це слово литовського походження.

Були намагання дати Броварям інше чуже ім'я — Баруч, Полукиязівське. Але це безперспективно, оскільки місто і район мають своє оригінальне і неповторне історичне ім'я.

Дмитро Гамалій стверджує, що Броварі — це село Полукиязівське, що було поряд із Княжичами. Але “кгрунт Полукиязівський” простягався і на правий берег Дніпра (Хален'я), а в центрі цих земель — Бориспіль. Історик Стороженко ототожнює його з селищем Півкиязівським. Виписки з судових книг 1629 р. свідчать однозначно: “містечко Бориспіль, альбо Півкиязівське”. Тут же згадуються і дві діброви — Півкиязівська і Княжицка.”

Таким же недоречним є й перенесення на Броварі назви літописного Баруча, який ототожнюють з Баринівкою.

У післятатарські часи завдяки своєму стратегічному розташуванню Броварі опиняються в центрі лаврських земель. У 1414 р. Лавра повертає свої дотатарські задніпровські володіння, коли литовський князь Вітовт передає Києво-Печерській лаврі володіння навколо Києва. За іншим джерелом, ці землі переходять до Лаври після смерті князя Дмитра Сокири в 1440 р. У ці часи знову процвітає київська торгівля, навіть карбується власна монета. Процвітають і Лавра, і її села. Від Печерської лаври в цей час ідуть аж дві дороги до переправ через Дніпро. Але в 1482 р. все було знищено татарами Менглі Геря.

До цього часу відноситься переказ про вовчі зграї і ченців, що оселилися на лузі Вороговище. Одного ченця на ім'я Бровар вибрали за старшого. Це традиційний переказ про походження

назви поселення від власного імені людини. Назва луку Вороговище на Оболоні має варіанти походження — варяги-вороги або вори.

Один із давніх переказів подає генеалогічне дерево броварського роду Тодося Печури. “Спочатку розбійник Солов'я, потім був пильщиком в лісі, зграї розбійників забирають в полон (татари?), далі половання козака-лисичника на лисиць і продаж їх в Києві, потім ловили сильцем і з того жили, чумакували в Крим по сіль” (Залозним шляхом, звідси княжицьке прізвище Залозний) і нарешті “турецькі напади кримчаків”.¹⁰ Рід Печур-Печуренків згадується ще в 1666 р. в Семиполках.

За іншим переказом, броварці спершу жили з половання (сівер), потім з різних ремесел (монахи), а пізніше займалися хліборобством.

Уперше Броварі згадуються документально 2 серпня 1630 р. в скарзі митрополита Рутського на архимандрита Києво-Печерського Петра Могилу.

“Історія міст і сіл УРСР” пише, що Броварі згадуються в 1628 р. як володіння князя Яреми Вишневецького, його ж називають засновником Броварів. Але ця поширена версія не має під собою історичної основи.

На початку 17 ст. Броварі відомі як містечко, значно більше навколишніх сіл, поступаючись лише Гоголеву і Заворичам. Саме в цих містечках — Гоголеві, Заворичах, Броварях — і виникають перші козацькі сотні. Броварі, хоч і недовго, були сотенним містечком, і міський стаж Броварів налічує вже кілька століть. Такого міського стажу не мають ні Харків, ні Одеса, ні інші великі міста. Як відомо, Павло Алепський у 1652 р. зауважує, що в містечку Броварі є добра церква Петра і Павла.¹¹ Уже сам факт існування в 1652 р. містечка і стаціонарної церкви ставить під сумнів початки Броварів від дати 1630 чи 1628 рр. У козацькому Троїцькому храмі зберігалась кольорова трійдь київського друку 1631 р. з підписом: “Оферована до церкви року 1633”.

Монастирське поселення вело розмірений монастирський спосіб життя. Церковні повинності не були тяжкі, а місцеві феодали за гріх вважали розоряти монастирські села. От і не фігурують Броварі в тодішніх судових документах і хроніках. Так само не попали Броварі і під перший російський перепис 1666 р.

У 1648 р. в Броварях формується козацька сотня з людей, підвладних Києво-Печерській лаврі. Та існувала вона недовго, бо, очевидно, в складі Київського полку Кричевського загинула в 1649 р. під Лосевим у бою з литовцями Радзивілла. Невдовзі

і сам Богдан Хмельницький видає універсал, за яким у монастирських землях сотні не формуються. І Броварська сотня ліквідується як військова й адміністративна одиниця.

До присяги московському царю броварських козаків було приведено в 1654 р. московським воєводою Кікінім.

Переписні книги 1666 р. засвідчують у Броварях 44 двори, але ця цифра занижена.¹²

Як повідомляють козацькі літописи, в 1668 р. Броварі було зруйновано і спалено московським військом графа Шереметьєва.¹³

Уже в ті давні часи доля розкидала броварців по білому світу. Співали дівчата колись старовинну пісню:

Низенько вклонився:

Прощайте, броварчане,

може, з ким бранився.

Хоч бранився — не бранився —

щаслива дорога!

Зосталася в Броварях

дівчина чорноброва.

Коли закінчилися напади і війни, Броварі жили розміреним життям: церковним і світським — торгово-розбійницько-монастирським.

Старообрядець у 1701 р. писав: "Через Дніпро 4 живих мости, з острова на острів. Мости зело великі, а мостовщину беруть з воза."

Розташування Броварів при торгових дорогах зумовлює тут функціонування ярмарку. В 1750 р. сюди везли з навколишніх сіл хліб, сіль, дьоготь, шапки, кожухи, чоботи, коней і худобу.

У 1777 р. через Броварі проходить поштовий тракт на Глухів. Як і в Семиполках, тут два павільйони по 4 коней. За переписом 1784 року тут 149 дворів і 487 жителів.¹⁴

У 18 ст. поремонтовано московські дороги, прокладено поштову дорогу на Бориспіль, Полтаву. Ідуть через Броварі царські поїзди майже всіх російських імператорів. Тут влаштовуються царські обіди. Всі, хто подорожує поштовою дорогою, ночують у Броварях. Але містечкове населення нечисельне, п'ятеро землеробських сіл перевищують за населенням Броварі, а Гоголів утричі більший від Броварів.

У "Географічному словнику Російської держави в царювання Катерини II" написано:

"Броварі — невелике містечко Малоросійської губернії. У ньому 2 невеликі дерев'яні церкви. Жителі в основному козаки, решта — піддані Києво-Печерської лаври, під ігуменом Троїцько-Большичного монастиря доглядають хворих і німечних

монахів. Лежить на низькому місці, земля для обробітку не годиться".

Того ж 1801 р. подорожує з Москви до Києва московський митрополит Платон. "Доїхали до села Броварі. Село не маленьке. Колишні володіння Печерської лаври. Далі тільки пісок голий, чагарняк, рідкий сосновий або дубовий ліс. Ні поселень, ні води нема."

З 1782 р. Броварі з володіння Лаври переходять в економічне відомство державної казни, від монастирського господарювання до державно-чиновницького. Це не кріпацтво, але різниця між казенними і кріпосними людьми була не дуже великою.

Буржуазна революція 1848 р. поклала кінець кріпацтву в Західній Україні. У Європі почалось велике капіталістичне будівництво — мостів, залізниць, доріг.

У 1853 р. в Києві було закінчено будівництво стаціонарного висячого ланцюгового моста через Дніпро, яким керував англійський інженер.

У 1861 р. проклали грандіозне, як на той час. 1200-кілометрове Санкт-Петербурзьке шосе. А в 1869 р. в Броварі прийшла залізниця. Станцію збудували за Броварями, на узвишші.

У 1861 р. скасовано кріпацтво, і того ж року броварці проводили труну з тілом Кобзаря.

У Броварях оселяються і дворянські родини, як правило, це відставні військові — Соколіков, Антоненков, Білохвостов, Бублик, Гравовський, Забродіна, Кислий, Литвинов. Ось опис Семенова-Тяньшанського за збірником "Росія": "Броварі — 2 тис. жителів, 2 православні церкви, дві канатні фабрики — Сумарокова (з 1879 р.) і Шіліна (з 1884 р.) виготовляють канати і вірвовки. Знайдено скарб."

При Броварській церкві Петра і Павла вієса церковний літопис з 1867 до 1917 р. Більш ранній не зберігся. Євангеліє цієї церкви було з написом від 1685 р., а на надпрестольному хресті було вигравіювано: 1653 рік.

За записом церковного літопису, ця козацька церква згоріла в 1814 р., а відбудовано її на іншому місці в тому ж вигляді у 1823 р. При цій же церкві в 1860 р. відкрито церковно-приходську школу. Троїцьку церкву збудовано в 1862 р. Цікава згадка про броварський церковний літопис, який, звичайно, вієса і в давніші часи. Відомі також заворицький і димерський церковні літописи. Очевидно, це залишки літописної системи княжої доби, коли, крім великих історичних державних літописів, велися і численні малі літописи при місцевих церквах.

Словник Брокгауза і Ефрона писав: "Броварі — містечко Остерського повіту при озері Свидловщина. Станція в 27 верстах від Києва, 2 православні церкви, єврейський молитовний дім, два ярмарки, поштова станція, 1,9 тис. жителів."

Словник заповнюється з інформацією — на той час Броварі вже вдвічі більші.

Виникають у цей час в Броварях невеличкі заводики: чавунно-ливарний, лісопильний, миловарний, колісної мазі, шкіряні, борошномельні. Власники їх євреї, всього працює там 45 робітників.

У 1912 р. в Броварі пушено мототрамвай з Києва. Це унікальний для російської імперії випадок тогочасного транспортного міжміського сполучення.

У роки революції в Броварях створюється загін громадського порядку. А потім почалась круговерть воєнних подій. Петлюра, Щорс, білі і червоні, денікінці і поляки. Відомий більшовик Аралов згадує, що обороною Броварів проти денікінців керував сам Ворошилов, і сам Ворошилов водив бійців в атаку на станцію Броварі.

Провідниками радянської влади в Броварях стають представники російського населення Осіпов, Андреев, Гарін.

Але вже на початку 20-х рр. у Броварях утворюється політехнічна школа ім. Івана Франка, а при ній літературний гурток і формується молода майбутня інтелігенція.

За роки революції Броварі було розорено. Якщо ще в 1919 р. в Броварях проживало 5212 чоловік, то за переписом 1920 р. населення зменшилось до 2815 чоловік. Містечко стало селом.

У 1923 р. в Броварях встановлено один з перших у світі пам'ятників Т.Г.Шевченку. Його зроблено з дерева бориспільським народним скульптором Верною.

Важливою подією стало створення в Броварях аеропорту, прообразу майбутнього Бориспільського летовища. Перші рейси почалися ще в 1924 р. Саме ж будівництво аероузлау почалося з 1932 р. У 1932 р. проводиться спеціальна кампанія збору коштів на будівництво Київського аеропорту. ("на літаки").

Звідси пролягали рейси на Москву, Одесу, Сталіно, Ростов. Тут же знаходився і тренувальний загін. У перший місяць війни аеропорт, його ангари розбомблено німецькою авіацією. Це забутий аеропорт, бо в енциклопедичному словнику "Київ" він зовсім не згадується. Деякі об'єкти Бориспільського авіаційного комплексу і зараз розміщені на території району. А починалася "авіаційна біографія" Броварів з імені відомого льотчика П.Нестерова. Влітку 1913 р. 11-ий авіазагін Нестерова взяв участь у навчаннях на Дарницькому артилерійському полігоні. Відпрацьовувались авіарозвідка і коригування артвогню.

8 серпня 1913 р. відбувся груповий переліт за маршрутом: Київ — Остер — Козелець — Піжин — Київ. На борту літака працював кінооператор.

У тридцяті роки на території Броварів було споруджено радіостанцію, одну з найбільших в СРСР. Вона і донині функціонує. Саме з Броварів говорить українське радіо і Київ.

До війни до складу Броварів входили також населені пункти Стародуб, Орловище, Березник, залізничні будки Орловище і Селище, Першотравневий виселок, хутір Стопацький. Після війни, до 1957 р., Броварі залишалися селом, у якому були лісозавод, радіостанція, вуликовий завод.

Хрущовська конверсія на початку 60-х рр. відкрила шлях будівництву підприємств цивільного призначення. У Броварях будують більше 20 заводів — порошкової металургії, пластмас, залізобетонних виробів, шиноремонтний, торгового машинобудування, електротехнічних виробів, промислових холодильників, світильників і інші.

Нема в Броварях вулиці Хруцова, хоч його життя тісно пов'язане з нашим районом, а його економічна політика покляла початки сьогоднішнього промислового міста Броварі. І хоч історична постать Хруцова неоднозначна, але він має значно більше відношення до Броварів, ніж радянський вождь Кіров, чие ім'я і зараз носить одна з центральних вулиць Броварів.

Історія залишила на території Броварів багату топонімічну спадщину ще з язичницьких часів.¹⁵ "У Чорному озері живуть чорти, там купаються, і від них вода чорна і риба чорна. В Довгому озері (р. Дарниця) живуть, за переказом, високі волохаті люди. Як люди їх побачать, то мруть від страху. В воді озера Боже-Витьковщина живе сила, яка притягує людей.

Чорна і чиста водичка, хоч пий, в озері Свидловщина, але бійся нечистої сили, бо хоч води і не вип'єш, але прийдеш з нею додому, будеш хворати і дуба даси. Живе там тітка-пропасниця." Очевидно, озеро було малярійним.

Усі джерела підтверджують, що броварські землі були неврожайні і жителі не забезпечували хлібом самі себе. Тому і займалися перші поселення-сіверяни мисливством і рибальством.

За переказом, біля озера Довгого багато диких бджіл, риби, борсуків, а ще більше бобрів. Цей переказ схожий на переказ княжої доби.¹⁶

Рибними, за літописом, були і річка Дарниця, озеро Рибне ("сила-силенна риби, але водяники не давали проходу"), озеро Мале Рибне, озеро-болото Свидловщина. Колись Свидловщина — це озеро, потім — болото, а в наші часи — пустеля без води.

Давня назва Свидловщини — Світловщина. Колись у ньому було багато води і риби. Вночі рибалки на човнах з вогнями

ловили рибу. Кожної ночі озеро світилось, наче в огні. Це давній спосіб риболовлі, коли рибу лучили остю. Лучіння риби починалося в жовтні, коли водяні трави лягають на дно, а вода просвітлюється. У тихі, темні ночі і б'ють остю велику рибу. Вже в листопаді риба відходить у глибокі ями на зимівлю.

Цей унікальний спосіб лучіння риби — “посвіт” — побутує і в наші дні в Світільному, на Трубежі. У давнину вода з Світловщини текла в Рибне, Пляхову, Дарницю і Дніпро.

Топоніміка засвідчує ще один давній промисел, коли на київські ринки працювали смолокурні. Біля озера Смолярні почали вперше працювати смолокури-кіптявники. За переказом, вони були вихідцями з Московщини. Ймовірно, це були люди, яких тут осадив Володимир Хреститель. І саме вони почали вперше палити священні сіверські ліси. Ставлення сіверян до своїх лісів було зовсім іншим. До цього періоду треба віднести і перекази про страшних лісовиків, які з'явилися тут і оглядали свої ліси, як почали рубати густі бори і гаї.

Поряд зі смолокурами працювали і пильщики, які жили в лісових землянках або в куренях Куричевого лісу. В урочищі Балки рубали балки для хат. Ще раніше в урочищі Жолоб ріс густий дубняк. Залишилися лише пеньки, що і в 4 чоловіки не обійняти. Їх випалювали, і в них утворилися величезні дупла-жолоби.

Назва озера Стигло свідчить про скотарство, так називалося місце, де стигувалась худоба.

Такі ж давні і назви інших малих озер — Ковпит, Рибне, Полильне, Орловище, Пляхове, Озерянка, Чорне.

Ковпит — ковтобисте, глибоке болото. Чорне озеро — кругом горби та дерева, а воно стоїть у долині, от і падає тінь. С Велике і Мале Чорне озеро. Орловище — тут колись ріс густий ліс, а в ярові водилися орли. І коли в Свидловщині було багато води, то вона заливала яр.

Озерянка — дуже велике озеро, але його назвали з посміху, неначе мале озерецько.

Назви полів — Показин Горб (жив Показа), Могулина Вітка, де жив Могула і росла гілляста лоза, вітка (рос. — ветла). Біла Доброва, де колись ріс ліс із самих беріз. Слово “доброва”, за Срезневським, означає ліс, дерева. Біла доброва — березняк. Дагребля і Загребля — поля, де колись був млин і гребля на Трубайлові. Поля Кринички і Кулятровщина, левади Могилки і Лиськи. Сінокоси — Острови, Оболоня, Пляхова, Казенні (Чернечі) городи. Навколишні ліси — Куричев, Клинок, Ковпит, Млинок. У Куричевому лісі стояли колись курені, в лісі Млинок стояв гребельний млин.

Раніше до Броварів ішли дороги — Київська, Полтавська, Бориспільська, Требухівська, Пухівська, Зазимська, Княжицька, Гоголівська.

Перший сільський куток, де поселилися люди, — Оболонський. Сира місцевість називається обольнею. А луг — обольня і поле — Оболонь. Відомі також Вовчий куток, де жив під лісом чоловік, як вовк, і Троїцький та Петропавлівський кутки — за назвами церковних приходів.

Можна виділити в Броварях і давні родові прізвища. Ймовірно це Кривошлик, Загребельний, Гороховський, Сердюк, Пастернак, Іваницький.

Невпинно зростає кількість жителів нашого міста, що підтверджується поданою нижче таблицею.

Рік	Кількість дворів/квартир	Населення		
		чоловік	жінок	разом
1666	46			
1756	70			
1790		526	538	1064
1810		584	586	1170
1830		616	640	1256
1850	239	655	682	1337
1860		686	728	1414
1891	379			3900
1899	464			4312
1917				4543
1919	746	2223	2989	5212
1924	912	2344	2585	4909
1926	992			8410
1939	2312	4710	4195	8905
1945	38			8889
1959	5000	7603	10221	17824
1963	4900	9858	13221	23079
1966	4500			30000
1970				39100
1989				82000

Я не вступаю в лінгвістичну суперечку щодо назви міста: Бровари чи Броварі? Але історична правда в тому, що оригінальні українські назви при картографуванні росіянами в 17 — 18 ст. втратили своє первісне звучання: Броварі стали

писатися Бровари, Оглав – Гоголев, Руда – Рудня. Радянські чиновники дали найменування низці населених пунктів здебільшого за ідеологічним принципом, без будь-якого історичного змісту: Сотницький хутір став Переможем, Калиновий Куц – Калинівкою, Войтове – Зорею, Рута – Фрунзівкою, а ще Дмитровичі, Першотравневе, Перше Травня, Перемога, Куйбишево. Місцеві жителі відстоювали автохтонні назви: Бровари, Оглав (Оглев). Та ж позиція і в Тараса Шевченка: “В Броварях уже повінчана гуляє його Настуся молода”. Незаперечний авторитет у царині мови Борис Антоненко-Давидович у своїх працях переконливо відстоював первісні назви українських міст, у тому числі й назви Броварі, Ромен, назву річки Дін. Броварі – це слово Шевченка і корінних броварців.

На сучасній карті України Броварі посідають за числом жителів 61 місце в державі, трохи поступаючися Ялті, Феодосії, випереджаючи Ніжин, Прилуки, Лубни, Ковель, Стрий. Третє місто Київщини, місто, яке стрімко зростає.

Давня броварська історія – це ключ, не тільки до Києва, а й до майбутнього української нації і незалежної держави.

ГУТА

Перша гута, що поклала початки броварському гутництву, виникла в Зазим'ї (урочище Гута). Зазимські уніати занесли сюди традиції європейського гутництва. Очевидно, з вигнанням уніатів із Зазим'я після 1630 р. майстри і зняряддя виробництва перейшли до Видубицького монастиря, який поблизу Літок організував нову Гуту.

Ця Гута, як осередок, де вироблялося монастирське скло, згадується в переписних книгах 1666 р.¹ Згадуються 4 двори: Євсейко Горейнов, Юхим Бункін, Ромашко Федорів, Федько Кобистий.

Броварській гутниці не судилося стати великою середньовічною мануфактурою. Наша гута працювала більше 100 років. Традиції виробництва скла у нас були глибші, ніж у Росії, але українське гутництво загинуло разом із падінням української автономії. Наша бездержавність призвела до знищення національної мануфактури, промислу, торгівлі.

У судових документах 1771 р. мова йде про розорення Гути і поруби соснового лісу підданими Києво-Печерської лаври – жителями Димерки і Богданівки.² Цікаво, що згадується монастирський лісник Остапенко. Члени родини Остапенків-Остапців аж до нашого часу традиційно лісикували у цьому лісі. Це була більш ніж двоохотлітня професійна родова традиція, яка нині, на жаль, перервалася.

За переписом 1784 р., “розміщена в Літковичах Великих Гута” мала 5 хат.³ Тут також добували смолу і дьоготь. Гутницький промисел був поширений аж до 1858 р., потім на цих місцях селяни Літок і Рожівки займалися перегонкою смоли. Та в матеріалах ревізії 1858 р. Гута вже не згадується, вона зникла після 1783 р., після секуляризації монастирських земель, передачі їх до казенного відомства.

Першопочаткова назва хутора – Гута, потім “Гута Великое”, за зразком “Літковичі Великое”. А ще пізніше ця назва закріпилася за робочим висілком “Великое”, який виник як торфопідприємство біля болота Оврут уже після війни. Тут було найбільше торфопідприємство району з вузькоколійкою на станцію Бобрик. Вивозилося цінне місцеве паливо – торф.

Гута, як і “Великое”, – поселення, що зникли з історичної карти. Ще на карті Чернігівського намісництва 1781 р. Гута позначена як лісове поселення між Літками і Семиполками. Де було життя, там на жовтих гутних пісках стоїть тепер сосновий бір.

ОГЛАВ БІЛОХАТІЙ

Давнє і славне це козацьке містечко, найбільший населений пункт району протягом сотень років. Численне землеробське поселення на родючій землі. Козацька місцева столиця, сотенне містечко, центр Гоголівської волості. Восени 1943 р. тут перебували члени уряду України, обласні організації, вийшов перший номер газети "Київська правда". На короткий час Гоголів стає столицею області, України.

Початки Гоголева йдуть від літописного града Носова на Руді, який згадується в літописі за 1148 р. "Прийшов Гліб Юрійович з Суздальа до Чернігова, допомогти Ольговичам, приїде на Городок і отгне його від Носова на Руді."¹

Проблема літописного Носова досить складна. Хоч річка Руда тече в гоголівській околиці, та ні в топоніміці, ні в народних переказах, ні в археологічних матеріалах не виявлено однозначних слідів давнього града в Гоголеві. Залишається незрозумілим і сам топонім Носов. Чи є якісь докази існування літописного града? Ще в середні віки місцеві жителі називали частину містечка, що була за валом, то "город" (на зразок киеворуських градів), то "печище" (сліди татарського знищення Носова). На користь версії існування тут града свідчить і назва Оглав. Оглав — оголене місце, спалена земля. За калитянським переказом, татар від Заворич завернули, а Гоголів вони оголили. Татари знищили колишній Носов на Руді так, що й пам'яті не залишилось. На оголеному місці виникло поселення з назвою — Оглав. Тільки раннім (1223 р.) знищенням Носова можна пояснити цей історичний провал між Носовом і Гоголевым, відсутність місцевої історичної народної пам'яті в фольклорі і топоніміці.

Народна легенда пов'язує назву містечка з ітахами гоголями, що водилися в навколишніх болотах. Та гоголівські болота не є унікальними, а ітахи гоголі живуть, як правило, в дуплах дерев. Проте найбільш уживаною в районі була назва не Гоголів, а Оглав. Як прикметник, вживається слово гоголівський: гоголівський ліс, гоголівське болото. В основі корінь "гол". Оглавом називають село жителі навколишніх сіл, саме тому що назву знав і Тарас Шевченко. То звідки ж форма Гоголів? Поляки так писали назву містечка по-латині, і польський переклад з арабського запису Павла Алепського звучить як Хохолів. На карті Боплана

(1662 р.), де місто позначене як Оглав, це значне місто, таке ж як Переяслав, Бориспіль, Канів.

Очевидно, українське слово Оглав було незручним у російській вимові, і тому воно набуло типово російської форми Гоголев.

Ще в одній із версій стверджується, що Оглав-село і Гоголів-урочище були розташовані поряд.

На історичній арені Гоголів з'являється несподівано і за лічені роки стає значним містом свого часу. І пояснень цього феномена немає, хіба що генетична історична пам'ять літописного Носова. Дмитро Гамалій повідомляє, що згадка про це село є в літописах 1481—1490 рр. Та цьому повідомленню немає достатніх підтверджень. "Історія міст і сіл УРСР" як дату заснування Гоголева називає 1628 р. Але він згадується ще в польській люстрації 1616 р.² Повідомиляється, що Гоголів належить Михайлу, сину Яна Аксак. Михайло Аксак був поганим господарем, тому вже в 1624 р. Гоголів і волость належать княжні Корецькій. Того ж 1624 р. згадується судові справи, які веде княжна Корецька з монахами за ближні землі.³ У 1644 р. в судових документах Гоголів знову згадується, вже як місто.⁴ А ще через два роки проводиться розмежування земель остерського і гоголівського староств. Цей документ дає змогу зовсім по-іншому осмислити становлення Гоголева. В літературі, історичних документах Гоголів як староство ніколи не згадувався. А статус староства в польській державі був досить високим.

Є свідчення того, що 1581 р. втікачі з Черняхова знаходять притулок у Гоголеві.⁵ Це було після нападу князя Корецького на Черняхів. Мабуть, звідти перенесені броварські прізвища Некрашевич, Войтенко (в Черняхівському районі Житомирської області є село Некраші).

Очевидно, бурхливе зростання Гоголева було пов'язане з діяльністю родини князів Корецьких. Рід Корецьких походить з Волині, з містечка Корця. Це був один із заможних і впливових княжих родів Польщі та Литви. Давній руський княжий рід намагався створити тут нове гніздо. Корецькі йшли шляхом іншого руського роду — Вишневецьких. Тільки політичні впливи князів Корецьких дозволили створити тут нове староство. Почалося велике будівництво в Гоголеві. Павло Алепський у 1652 р. так описує Гоголів: "В'їхали до сильного міста, з кріпостою і двома фосами (ровами) з проточною водою — Гоголева. Дві православні церкви і недобудований польський костел. Патріарх наказав зробити з нього церкву".⁶ Видно, княгиня Мар'яна Корецька, майбутня польська королева, збрала тут сильну кріпость, місто, а в майбутньому планувала

і своє староство. Але полякам не вистачило часу. Кріпость, як і православні церкви, звичайно ж будували козацькі інженери. На той час вони вже мали великий досвід. Кріпость було збудована за давнім сіверським зразком — серед боліт, на оболоні. Гоголівська кріпость мала ще й школу, ратушу і двоє воріт — Центральні, або Київські, і Світильнівські. Назва Світильнівських воріт засвідчує, що Гоголів виник ще при старій дорозі, яка йшла через Світильне. Якщо врахувати, що Гоголів тяжіє до Бориспільщини, а бориспільські села вдруге заселяються в 1550—1620 рр., то заселення Гоголева відбувається в той же час.

Виникнення козацького Гоголева близько 1624 р. пов'язане з переходом козаків Сагайдачного до цивільного стану, коли число реєстрових козаків скоротилося з 40 тисяч до 8 тисяч чоловік. За наказом польського короля козаки масово оселялися на вільних землях. Саме ці козаки оселилися і в Гоголеві коло замку, створивши в північній частині села цілу низку козацьких хуторів — сільський куток Хуторі. Це були заможні виборні козаки, лицарство. А підпомічники поселилися коло торгового пляху, на захід від замку. Від козацького гультяється, волоцюг, по місцевому — заволок, і пішла назва кутків — Заволока, Кривобока. Давніше населення жило південніше замку і було частково вихідцями з бориспільських земель, про що свідчить прізвище Борисполець. За рахунок осадчих людей населення Гоголева зросло в багато разів за короткий час. Це була політика князів Корецьких, спрямована на створення Гоголівського староства. Гоголівський замок — це не тільки козацька кріпость, але й княжий замок Корецьких. Замок, збудований українцями, був не гіршим, ніж кріпость Кодак французького інженера Боплана. Адже Кодак запорожці вмиг зруйнували, а Гоголівський замок московське військо здобути не змогло.

У 1650 р. Гоголів стає центром володіння Івана Виговського і одночасно опиняється в центрі подій українсько-московської війни.⁷ 24 серпня 1658 р. Іван Кривий Виговський розбиває тут московський загін Шереметьєва і захоплює в полон прихильника Москви полковника Якова Барабаша. У документі 1660 р. «Постановление гоголевского урядю о признании невинным в злодействе Никиты Бориспольца» згадуються Петро Хоначевський — намісник гоголівський, Артем Гневуш — сотник гоголівський, Федір Кашуба — отаман городовий з товариством і Данило Кега — войт зі всією громадою.⁸ 1668 р. сам Шереметьєв розоряє околиці Гоголева (очевидно козацькі хутори), а козаки утримують замок до підходу підмоги від Дорошенка.⁹ У цих подіях бере активну участь гоголівська козацька сотня. Гоголівська сотня була типовою військово-

адміністративною одиницею. До її складу входять у різні часи Плоске, Русанів, Димерка, Світильне, Богданівка, Бобрик, Рудя, а в окремі роки Стариця, Пухівка, Вигурівщина і навіть обидві Дубешні. Головним дворичем сотні був Гоголівський замок. У містечку проживає сотник, сотенний писар, отамани козацьких десятків, осавул, хорунжий. У сотенному містечку був міський отаман для козаків і вїйт для вирішення селянських справ. Першим сотником у 1649 р. був Василь Гоголівський.¹⁰ Сотниками в Гоголеві були також Матвій Соболівський, Кузьма Талаш, писарями Микола Луста і Степан Борисполець. У 1744 р. російську царицю зустрічав гоголівський сотник Олександр Солонина з відомої родини Солонин. Історія гоголівської сотні присвячено дослідження І. Мандзюка «Гоголівська сотня Київського полку 1766 р.», видане в 1925 р.

Ще 1674 р. Гоголеву загрожували татари: «...жителям велено було забрати всі хлібні і їстівні припаси і їхати в місто. Не було видно, щоб Гоголів зазнав розорення» (з матеріалів учительки Гоголівської середньої школи Ольги Коцюби).

Після періоду «багатоетманства» Гоголів зникає з арени політичної боротьби, земляні вали козацької кріпості поступово осяпаються.

Але Гоголів знову віднайшов себе в ярмарковій торгівлі. Ще в польські часи він отримує Магдебурзьке право, що стимулює розвиток містечкової торгівлі. Це сталося за сприяння князів Корецьких. Основні доходи гоголівської торгівлі дає продаж хліба. До Гоголева з навколишніх сіл ведуть 8 доріг. На гоголівські ярмарки везли хліб, худобу, коні, дерев'яні вироби, рибу з Дону, сіль з Криму. Знамениті гоголівські ярмарки навіть радянська влада не змогла ліквідувати.

У 1750 р. гоголівський сотник Київського полку — Филимон Шафонський. Його син Опанас Шафонський (1740 — 1811 рр.) — відомий український історик, етнограф, економіст, доктор права, філософії і медицини, генерал, штаб-лікар, головний лікар Москви, генеральний суддя Чернігівського намісництва. Він автор книги «Чернігівського намісництва топографічний опис» (1786 р.), яку ми неодноразово цитували в цій книжці. Він поклав початки дослідження етногенезу української нації.¹¹

З 1779 р. сотниками тут були Мезаракія і Пальчевський. У цей час вперше згадується школа в Гоголеві і шпиталь для старих людей.

За ревізією 1784 р., в Гоголеві проживає 1952 чол, налічується 523 хати, 7 гуралень, 7 вітряків. 80% населення складають козацькі родини. Вісім дворянських родин мають невелику кількість дворових людей. Серед дворян — вдова

полковника Забіли, військові товариші Яків та Іван Шумови, дід художника Бориспольця — Никифор Борисполець.¹²

Максимович у своєму географічному словнику за 1801 рік писав: "Гоголів — містечко при річці Гоголів, 3 (!) церкви, ярмарки".¹³

Оскільки містечко було козацьким, то кріпацтво не проявляло тут своєї руйнівної сили. Оглав, з білими, як вишневий цвіт, хатами, козацьке за духом містечко любив і Тарас Шевченко. Він підтримував дружні стосунки з сім'єю родового гоголівця Платона Бориспольця, з яким навчався в Петербурзькій Академії художеств, у майстерні художника Брюллова. Шевченко часто згадує Гоголів у своїх творах.

Газета "Стахановець" у 1939 р. писала: "Шевченко тоді зацікавився однією запущеною садибою. Йому розповіли, що то садиба колишнього сотника, катюги немогого. Розповіли історію про старого сотника-собаку". Ця історія записана з розповідей старезних дідів, які ще пам'ятали перебування Шевченка в Гоголеві.

Гоголівський дворянин Платон Тимофійович Борисполець (1805—1890 рр.) був трохи старший за Тараса Шевченка. Виходець з родини козацької старшини, він був на військовій службі і в ранньому віці пішов у відставку. З відзнакою закінчив Академію художеств. Був близьким товаришем Шевченка. У 1847 р. пише картину "Проповідь Андрія Первозванного на березі Дніпра", яка і нині зберігається в Андріївській церкві. Правда, там вона називається "Проповідь апостола Андрія скіфам". Картина написана в Парижі, де художник продовжував навчання. Проте талановитому художнику не пощастило. У 1852 р. він втрачає зір. Цю звістку Тарас одержав у засланні на Кас-Аралі. Поет пише поему "Сотник" як згадку про Гоголів, про родину Бориспольців. Помер Платон Борисполець, за одними даними, в Санкт-Петербурзі, за іншими, в Італії. Це був "старий і сердешний друг" Тараса. Гоголівський друг.

Із запровадженням кріпацтва Гоголів із сотенного став волосним містечком, але його торгова роль незаперечна. Якщо в козацькі часи гоголівська торгівля орієнтувалася на Польщу і Європу, то російська імперська адміністрація знищила українську торгівлю, ввела монополію російської торгівлі. З'являються російські купці-замішанці, які оселяються і в Гоголеві. Від них і пішла назва вулиці — Руські. З відміною цензу єврейської осідлості в Гоголеві розвивається єврейська торгівля. У 1904 р. тут уже проживали близько 500 євреїв.

Після скасування кріпосного права населення Гоголева зростає вдвічі, і в 1897 р. тут налічується 6643 жителі.¹⁴ У містечку оселяються численні дворяни: Красовські, Деркачин-

ські, Волчанецькі, Сломовські, Дукашевичі, Залеські, Вишневські, Кульчинські, Федотови, Аксамитови, Собкови. Проживають і місцеві дворяни: Стасюки, Осьмаки, Соболевські.

Цікаві події, пов'язані з переділом земель, відбуваються в Гоголеві у 1865 р. Переділ земель вели повітові комітети, які склалися з дворян. Переділ відбувся, звичайно, не на користь гоголівців. Заможні гоголівські козаки збунтувалися. Це був один з поодиноких бунтів того часу, бо в своїй масі селянство, як на ті часи, було байдуже до переділу земель. До Гоголева прибув губернатор Анастасєв із солдатами. Бунтівників побили нагаями. Керівників бунту Радченка і Крука заслали на каторгу до Сибіру на 25 років. Активну участь у бунті брали жінки, але за них, за наказом губернатора, били їхніх чоловіків.

У ті часи навколо Гоголева виникає більше 30 хуторів. Катастрофічно не вистачає орної землі. Козацьке українське населення переселяється до Сибіру, на Зелений Клин.

Словник Брокгауза і Ефрона подає такі відомості: "Гоголів — містечко при річці Гоголів, жителів 5601, 2 церкви. Єврейський молитовний дім, канатна фабрика, в гетьманстві — сотенне управління".

Бурхливо розвивається містечко і в наступні роки. У 1904 р. тут було 7500 жителів, 150 торгово-промислових установ.

У 1905 р. в Гоголеві сталися заворушення. Гоголівський комітет РСДРП, до якого входили в основному гоголівські росіяни і євреї, виступає з ультиматумом до волосного правління: "Уволить Розсоху (староста волосного управління — В.Г.), или иначе будут приняты меры к наказанию виновных (!)"

Світова війна, революція, українсько-московська війна розорили гоголівське життя. Цей період історії Гоголева пов'язаний з іменем українського поета Григорія Аврамовича Чупринки. Чупринка народився в м. Гоголеві у заможній козацькій сім'ї 9 грудня 1879 р. Родина Чупринки володіла 40 десятинами землі, тому він мав можливість навчатися в Лубенській і Київській гімназіях. Життя нашого земляка, видатного поета України, було нерозривно пов'язане з Гоголевым. Тут поет жив, сюди повертався звідусіль. Саме Гоголів надихав його на нові поезії. Його вірші пахнуть давнім гоголівським степом, рідними гаями (поетичні збірки "Ураган", "Сон-трава", "Огнецвіт"). І коли в 1919 р. гоголівські селяни підняли збройне повстання проти червоних, Чупринка очолив це повстання. За участь у ньому Чупринку було розстріляно ЧК в 1919 р., за іншими даними, в 1921 р. Але його творчість не забулася. У 1926 р. в Празі було видано книгу його поезій (425 віршів). Чупринка — український поет першої величини.

Його збірка "Контрасти" вишилась в 1912 р. у Львові. У 1909 р. його поезію друкував львівський місячник "Будучина". Безумовно, наш земляк-поет, наша гордість, патріот України заслуговує на пам'ятник у своємулюбому рідному Гоголеві, а його заборонена колись творчість має прийти в наші броварські школи. Про Чупринку не спромоглася згадати жодна з українських радянських енциклопедій.

На початку 1920 р. Гоголів захоплює банда Ромашки, яка вчиняє тут погром.

Розорений під час революції, Гоголів з містечка стає селом. У 1923 р. на місці волості утворюється Гоголівський район, який невдовзі об'єднується з Великодимерським, а з 1925 р. село входить до складу Броварського району.

Ще в 1919 р. у Гоголеві виникає комуна "Сонце бідноти", яка в 1924 р. нараховує 8 сімей, 36 душ, із них 13 працездатних. Комуна виникає в маєтку куркуля Василя Осьмака. Голова комуни Родіон Іваницький. Комуна одержує аж 44 десятини куркульських земель, але має лише 3 коней, 5 корів і 2 вози. Комунари мають "желание жить хотя бы приблизительно по коммунистически, одновременно улучшив свое положение". З цього тексту видно, що не самі селяни об'єдналися, а їм поставлено це політичне завдання. Це добре видно і з характеру економіки комуни. Артіль здала державі 225 пудів "зернохліба", а одержала від держави 372 (!) пуди. Дивна комуністична артіль! У 1923 р. у маєтку поміщика Красовського з панських наймитів виникає артіль "Трудове братство". Організатор цієї артілі Суценко. Артіль має аж 10 коней.

На початку 20-х рр. проходить переділ 4 тисяч десятин землі і виникають нові гоголівські поселення Войков, Вільне, Підлісся. А в 30-х рр. новий бум — колгоспи. У 1934 р. в селі функціонують аж 9 колгоспів. Та не дрімують не тільки куркулі, а й підкуркульники, що "тихою саною" розвалюють колгоспи. На допомогу гоголівським селянам приходять "передові сили робітничого класу": "двадцятип'ятитисячники" Михайло Ісакович Винарський і Михайло Ісакович Хазан. Перший довгий час працює беззмінним головою гоголівського колгоспу, а другий русанівського. Та вирішальним виявився 1933 р. Прочитуюмо рядки з історії села Гоголів: "З люттю і злобою дивились на соціалістичні перетворення куркульської недовитки. Особливо поширилась їх ворожа діяльність в 1932 р., коли були труднощі, викликані недородом. Але вже наступний 1933 рік був врожайним. Він приніс куркульській зграї смертельний удар". Це написано в 1968 р.

Як можна так не любити свій народ?! Вижили ті, хто пішов у колгосп, на баланду. А що було робити тим, хто не пішов до

колгоспу: одноосібникам, куркулям, підкуркульникам? Тим, кого не дозволялося приймати в колгоспи? Хіба їхні діти — не діти? Хіба їхній біль — не біль?

У 1935 р. сам пролетарський вождь Постишев вручив колгоспу "Червона Україна" акти на вічне користування землею. То було політична гра! Бо акти на вічне користування землею вручали броварським селянам ще в 1924 р. Тими паперовими актами дурили людей.

Славилася в ті роки гоголівська артіль вишивальниць. У 1936 р. колгоспниці с. Гоголів через Кліма Ворошилова передали дочці Сталіна Світлані вишитий український костюм. Як не дивно, але дочка Сталіна носила цей костюм, про що згадує Микита Хрущов у своїх мемуарах.

На початку війни в селі прийняв бій невеликий загін моряків Дніпровської військової флотилії. Твердження деяких джерел про затяжні бої за Гоголів у вересні 1941 р. нічим не аргументовані. Саме восени того ж нещасливого року відкрилася найтрагічніша сторінка броварської історії. Колони військовополонених потяглися до створеного в Гоголеві концтабору. Тисячі тих невідомих в'язнів концтабору лежать у братських могилах Гоголева (тільки за офіційними даними, більше 3 тисяч чоловік). Наводяться цифри кількості військовополонених гоголівського концтабору — від 20 до 40 тисяч чоловік. Тут вони вмирили — в лазареті, в гоголівській козацькій церкві, під козацькими іконами. Гоголівський меморіал невідомим солдатам, поетам, художникам, героям, геніям, тисячам синів України, що лежать у гоголівській землі, скромний і малопомітний. Сторінка історії, яка відійшла в минуле і навряд чи буде колись прочитаною. Та бринить у часі біль і звучить останній крик тих душ і особистостей.

Традиційною, але водночас і цікавою є історія гоголівської освіти. Відомо, що ще в 1767 р. при Преображенській церкві коло Київських воріт була школа. У 1877 р., крім церковно-приходської школи, працює двокласне училище (три вчителі, 100 учнів), яке утримувала поміщиця Красовська. У 1899 р. — земська школа. Незадовго до війни — трирічна вища початкова школа, до якої приймали випускників церковно-приходської і земської шкіл. 1922 р. — семирічка на 535 дітей. Тут вчителював Г.М. Борисполец (1898—1954 рр.) — автор тридцяти праць з питань методики та історії педагогіки. Перед війною відкрилася середня школа. Тоді в початковій, семирічній і середній школах навчалось 1270 дітей.

Сьогоднішній центр села називається Замок. Там стоїть славна гоголівська церква козацької архітектури, збудована в 1827 р., яка у своїй сивій пам'яті зберігає багато подій нашої

історії. Можна не сумніватися, що в ній бував і Тарас Шевченко. На захід від Замку куток Заволока, або Завалки, — “ за високим валом”. В іншому варіанті назва кутка походить від першого поселенця Заволоки. Гоголівці надають перевагу переказу, що цей куток було заселено людьми з інших країв, тобто “заволоками”. Це, можливо, вихідці з Волині в 17 ст. Куток Козин Ріг називається так за своєю конфігурацією. Назва Ситняки походить від назви однойменного болота, що поросло ситняком і очеретом. На Панській вулиці жили міські дворяни, а на Руській — московські купці. Російський фактор тут не випадковий, адже Гоголів здавна стояв на новій торговій дорозі на Ніжин і на Москву. Північна частина села на Плосківському і Жердівському шляхах і зараз називається Хуторі. Це козацькі хутори, що злилися в один куток. Багато сільських кутків дістали назву від власних імен — Ярки, Рудешки, Мележики, Жовтухи, Беледичі, Галатів, Стаськи. Є ще кутки Коси, Кладжина. Частина села Замок, Ярки, Заволока, Козин Ріг, Хуторі відомі з 1770 р.

Серед наших болотистих, плавистих сіл Гоголів є одним із найхарактерніших. Давня кріпость серед болота, гоголівська оболонь, з якої навесні вода тече в трьох напрямках, — річечками Рудкою, Красилівкою, Гоголівкою. У матеріалах перепису 1666 р. згадується в Гоголеві річка Кудрявець, а на ній млин.

Серед боліт — чарівна Мовчанка (тиха, мовчазна вода). Бродок із нуртуючою і глибокою водою, де колись плавали човнами, традиційна Гребля і загадкові Літочки (чи то Літочки, чи то Летське поле).

У гоголівських землях лежать долини, які називають блюдцями, або вимочками, — болота Галистове, Пенькове, Кирилка, Глухеньке, Красіне, Бабине-Дідове (“греблі сіно баби і діди”), Руда, Біле, Романище. Це напрям містечкових земель по Заволоцькій дорозі до Голівського лісу.

Поблизу села на місці торфових кар’єрів (давнього озера), за переказом, стояла церква, яка опівночі провалилася в болото разом з людьми. Іноді з безодні чути дивні звуки.

З російського перепису 1666 р. відомо 112 “пашенних” родин того часу, серед них родини Коломійців, Бреусів, Балабанів, Касьянів, Кальченків, Білецьких, Семченків, Проскурєнків, Накалюжних, Радченків, Лосів, Гаценків, Романєнків. Це і сьогоднішній гоголівський родовід.

Рід Проскурєнків відомий з початку 17 ст. Тимофій Проскурка був одружений із жінкою з відомого бориспільського феодального роду — Лозок. Деталі життя Гоголева у 1612–1690 рр. частково відображені в актах бориспільського міського уряду.

Трагічна і героїчна доля містечка. Тотальне знищення древнього града Носова, горда середньовічна княжа фортеця-замок, козацьке сотенне містечко з Магдебурзьким правом і знаменитим ярмарком. Шевченковий Оглав, повстання на чолі з поетом Чупринкою, смертний табір трагічної осені 1941 р.

Та завжди, в усі часи кожному гоголівцю мати каже: “Твої предки, сину, — українські козаки!”

БРОВАРСЬКА ДАРНИЦЯ

Лівий берег Дніпра здавна належав до чернігівсько-перейславських земель, пізніше — до Броварської волості. До броварських земель належали і Вишеньки, Осокорки, Бортничі, Биківня, Дарниця і ще зовсім недавно — Вигурівщина й Тросщина.

Усі ці поселення історично споріднені з броварською землею, до того ж дарницький берег здавна був місцем відпочинку київських князів і простих киян.

У 1923 р. замість колишніх губерній утворюються округи, і вперше до новоствореної Київської округи входять

колишні чернігівські землі — Великодимерський та Броварський райони. Села Заворичі й Русанів відходять до Ніжинської округи. Ідея включення броварських земель до складу Київщини належала уряду УНР. Україну було поділено на 30 земель (у т.ч. Київську, Чернігівську, Переяславську, Ніжинську). До Київської землі було віднесено землі, що лежали на 20 км за Дніпром.

Перша згадка про поселення Дарниця датується 1509 р.¹, проте, мабуть, Дарниця як поселення існувала ще в княжі часи. За переказом, у Дарниці зупинялись іноземні послани і послали дари київським князям.

Проте така версія не є достатньо переконливою, бо Дарниця як населений пункт розташована досить далеко від давнього Києва. До того ж назва поселення пішла від гідроніма Дарниця, який згадується в літописах. На Дарниці-річці знаходились історично давніші поселення — Княжичі і Броварі. У давнину дарницька річкова долина входила до єдиної системи монастирських земель Княжичі — Дарниця. Річка Дарниця бере початок між Княжичами і Броварями з озера-болота Світловщина і впадає в Дніпро поблизу Позняків.

За броварською версією, «дарниця» — місце збору місцевими феодалами мита (дарів), які сплачували купці, котрі прямували древніми шляхами (Залозний, Соляний) до київських переправ. Від назви літківського сільського кутка Дарниця (давні сіверські полюддя — дари) можна також провести аналогію до назви київської Дарниці. Версія про «пусту» піщану землю, яку і даром ніхто не брав, непереконлива, бо в Літках, як і в Дарниці,

піщана земля серед соснового бору біля рибних озер і рік завжди цінувалася і була густо заселена.

Мабуть, саме тут була дарниця місцевого удільного князя. Історично це не київська, а броварська дарниця-застава.

Коли головні торгові дороги пролягли через Броварі, обійшовши Дарницю, вона занепадає. За ревізією 1858 р., тут, при озері Дарниця, був казенний хутір Дарниця з одним двором і «без населення».² Та вже через 10 років з будівництва Курської залізниці і моста через Дніпро почалося нове відродження Дарниці.

На дарницькому березі в історичні часи було немало всіяких поселень. Найбільш давнє і стабільне поселення броварської Дарниці — Вигурівщина, розташована біля найбільшої і найдавнішої переправи через Дніпро до найдавнішого Києва. Сюди сходились дороги, приходили торгові гості і ворожі загопи. Вигурівщина вважалася містечком.

Вигурівщина — це природне підвищення в заплаві Дніпра, де стояв замок, до якого вело сухопутна дорога, а далі шлях до Києва пролягав водою. Вигурівщина не затоплювалася завдяки вдалому розташуванню і через це не змінювала свого місця, як сусідня Тросщина.

За місцевими переказами, Вигурівщина — помістя князя Ігоря. Перші її поселенці — дружинники князя. Тут були вали, від яких не залишилося й сліду. До 1805 р. село, за оповідями старих людей, називалось Ігорівщиною. Князь Ігор жив у центрі села, в дитинці, а на околиці було ще одне укріплення, на місці якого у валах, коло церкви, вкопували кістяки людей-велетнів, речі і зброю дружинників. У 1805 р. село вигоріло. З того часу і пішла назва Вигурівщина. Згідно з цими переказами, Вигурівщина — найдавніше поселення броварського краю.

Історики ж назву села виводять від власного імені Станіслава Вигури, київського ключника, якому польський король Сігізмунд III 1616 р. подарував ці землі.³

Ця версія непереконлива, бо на той час уже функціонували назви основних поселень на броварських землях. Не було в середні віки і традиції називати села броварської землі іменем власника. Ці традиції древніші. Тим більше, що ще раніше, в 1577 р. згадується опікун дітей Івана Вигури Станіслав Колонтай, який мав спір за частину Євстафіївського (Дашкевича) ґрунту.⁴ В указі Богдана Хмельницького від 1657 р. знаходимо: «...козак Вигура осаждав і держав землі».

У Лаврентіївському літописі за 1078 р. згадується Городець за Дніпром.⁵ Згідно з другою версією істориків, у княжі часи Вигурівщина була відома під назвою Милославичі як вотчина бояр Милославських 11—13 ст. Історична назва Милославичі

згадується вже в післятатарський період у літописі Биховця: 1396 р. київський князь Скиргайло їздить на лови за Дніпро, до Милославичів.⁶

В описі Київського замку 1545 р. Милославичі згадуються разом з Погребами.⁷ А за люстрацією 1616 р., замковим селом Милославичі вже володіє Станіслав Вигура.⁸ Королівською грамотою 1653 р. підтверджуються права Льва Тиш-Биковського на село Витославське або Вигурівщину.⁹

Цілком очевидно, що назва Ігорівщина більш давня, ніж Милославичі. Можливо, це сусідні поселення. Городок Милославичі згадується як такий, що розташований між Вигурівщиною і Воскресенкою. А з Ігоревим городищем більш вірогідно ототожнювати літописний Городок. Місцеві перекази розрізняють два городища з валами на території села. Одне з них і стало уже в 15 ст. називатись Омельковим городищем, де київський князь Семен Омелькович мав свій замок. Традиція поселень-замків на одних і тих же місцях надзвичайно стабільна.

У вотчинних книгах Києво-Печерської лаври I половини 18 ст. згадуються одночасно містечко і замок у цих місцях. "Село Вигуровщина — раніше було вільним містечком або городком під назвою Милославичі, в якому жили монахи і козаки Київської сотні, ... замок в 227 трьохаршинних сажнів докола, а коло нього село по обох сторонах річки Угнор".

У наказі Богдана Хмельницького 1657 р. межі села означено так: "Від річки Радунки до Попової сіножати коло Троещини, до Озерця, що над Чорторисю, від Озерця долиною до старого кладовища (вліво — ґрунт троїцький, вправо — ґрунт вигуревський). Ідучи до Чогобища, коло Борку, де замочок і двір був князя Семена Омельковича, а от Чогобища, також коло Борку на полі Прудець, Прудцем до трьох курганів. Од курганів на кінець Кривої ниви мимо селища до річки Угнору, вгору йдучи, ґрунт вигуревський Березовичі, а вліво троєцький до болота Куричова. Через Куричова біля Кривого дуба на Перевіс до Сторожових гір, де сосни означені хрестами. Від Сторожових гір долиною через озеро Ковпит до болота Облуква і до Чорної Води. Од Чорної Води долиною до шляху Басанського, тим шляхом Басанським йдучи до Києва вправо ґрунт вигурівський, вліво микільський, аж до шляху, йдучого з Бровар до Вигуровщини. Тим шляхом повернувшись, вправо ґрунт вигурівський, а вліво — воскресенський. Мимо криниці аж до Піщаних гір. Піщаними горами до болота Корчовки, Корчовкою до рубежа Ровчак, текучого з озера Мокрецького. Тим рубезем в Гнилушу річку мимо Вигурівщини знов до річки Радунки."¹⁰ Опис місцевості подано настільки докладно, що її можна реконструювати. Очевидно, що Сторожові гори -

це підвищення корінного берега (ймовірно літописний Городок), а Піщані гори — підвищення в заплаві (можливо літописний Пісочин).

У середні віки в центрі Вигурівщини був монастирський двір Золотоверхого Михайлівського монастиря, поряд на річці великий млин і вітряк, а біля двору корчма. А сусідня Троещина належала Києво-Печерській лаврі. Монастирські владці часто підбурювали своїх селян проти сусідів. Озброєні сокирами і списами, вони розоряли і грабували сусідні землі. Ворожнеча Вигурівщини і Троещини давня. Духовний сан і християнська мораль зовсім не були перешкодою святим отцям у ті часи в таких справах.

У давнину Вигурівщина мала 4 сільських кутки. Між річкою і сусіднім селом лежав Кутченківський куток, де жили старі люди (богодільня-лічниця?). Низька частина села з вигонами називалась Оболонь. Від імені старого діда Михашка пішла назва Михашків хутір. Ліски — від старого дубового лісу, на місці якого потім були сіножати. Ліс загинув, бо вода в річці Неводній сильно крутилась, "як чорт старий рие". У Кричеві колись випалювали корчі, вони куріли день і ніч. Федорівщина була полем діда Федора. Тут же протікала і невелика річечка Коноплянка, в якій місцеві жителі мочили коноплі.

У 1858 р. казенне село налічувало 110 дворів, 625 жителів, мало свою церкву.¹¹ Основним заняттям місцевих жителів було молочарство. Тримали по 5—6 корів. Глечики навішували на коромисла і човном-дубом пливли торгувати до Києва. На багатих задніпровських сіножатах у 1684 р. тільки для київського коменданта Гордона було накошено 1500 стіжків сіна.

У Вигурівщині народився Н. Є. Дроботун — член ВУЦВК в 1920—1940 р.

У 1941 р. в селі було сформовано партизанський загін на чолі з Григорієм Микитовичем Кузьменком — директором школи та секретарем сільської парторганізації. Загін, за деякими даними, влився в з'єднання Ковпака. Доля його командира, колишнього чекіста і чапаявця, інваліда громадянської війни, невідома. У 1963 р. в селі проживав 4571 житель. У радгоспі працювало лише 98 чоловік, а 717 — у Києві.¹² Фактична орієнтація населення Вигурівщини не на Броварі, а на Київ і зумовила офіційне оформлення належності Вигурівщини до складу Києва.

Троещина, за броварським переказом, заснована найджими рибалками, які збудували в лісі церкву. За іншою версією, село започаткували три брати-втікачі. Рибальське походження характерне для всіх сіл броварського Подесення. А церква в

лісі нагадує лісовий скиток монахів. Очевидно, в цьому переказі зведено воедино дві різні за часом події.

Як стверджують історики, у Троєщині був княжий двір Юрія Долгорукого під назвою Рай. Тут монахи Печерської лаври побудували церкву Святої Трійці. Звідси й походить назва села — Троєщина.

Мабуць, поселення монахів, рибалок і княжий двір були поруч — це кутки одного села. Потрійне село — Троєщина. Цікаво, що ще зовсім недавно тут теж було три сільські кутки: Горби, Хриво, Котлівщина.

У 1858 р. у Троєщині було 68 дворів, 411 жителів, церква.¹⁴ Більше 150 років тому (1845 р.) старе село після повені перенесли на нове місце, яке не затоплювалося. Вирубали ліс, і постала друга Троєщина. Старе село ближче до Десни. Сьогоднішня київська Троєщина — третя за рахунком. Землеробство у Троєщині не було домінуючим — піщана земля не давала високих врожаїв. Основним заняттям посполитих, казенних і колгоспних селян було молочарство, плетіння кошків, рибальство. У 1917 р. під час повені половину села знову затопила вода, в багатьох хатах вода зруйнувала печі.

До нашого часу збереглися і назви місцевих урочищ: Лай, Обухва, Дубовиця, Пісковиха, Пісок, Дубок, Зарічечки, Домашня. Сільські родові прізвища — Дроботун, Єреденко, Найда, Пиленко, Товкач.

У післявоєнні роки село стрімко зростає і випереджає свого сусіда й суперника Вигурівщину. В 1965 р. тут проживало 7088 чоловік. Це одне з найбільших сіл Броварського району того часу. Пізніше Троєщину віднесли до складу Києва.

Решта дарницьких поселень відомі під назвою слобідок. Слобода — поширена назва поселень 17 ст. Слобода звільнялася від сплати податків. Пізніше дарницькі слобідки називаються за аналогією, як вільні від кріпосного права: Микільська, Кухмістерська, Воскресенська, Губернаторська, Передмостна, Волоська.

Микільська слобідка виникла на березі р. Чорторий, на землі півкнязівській (Княжичі — Бориспіль). Це монастирська слобідка Микільського монастиря. Вона ще мала назви Печерська і Дубова слобідка. У 1858 р. тут було 76 дворів, 350 жителів, своя церква.¹⁴ На південь від села було озеро Святище, а над ним урочище Бугри. На північно-східному березі озера Святище в кінці 19 ст. розканоано трипільське поселення. Тут знайдено черепки горщиків, кремнійові ножі, наконечники стріл і глиняне пряслице, що відносить початки ткацтва в нашому краї в 4 тисячоліття до нашої ери. Аналогічне трипільське поселення виявлено і над Ковпитом.

Пазва Кухмістерська слобідка пішла від назви армійських кухонь військових частин, що стояли тут на початку 18 ст. Тут же були і традиційні “ностоялки”. В 1858 р. у ній налічувалось 35 дворів, 190 жителів, була своя церква.¹⁵

Воскресенка як слобода відома з 1577 р. Журнал “Київська старовина” 1887 р. писав: “Земля ця була наділена подільською Воскресенському монастирю першим козацьким гетьманом Євстафієм Дашкевичем, запис якої був підтверджений потім зятем Дашкевича князем Євстафієм Ружинським у 1577 р., і носила назву землі Євстахіївської.” Тут і виникло поселення Воскресенська слобідка, напроти якої діяв перевіз на Київ. Тут розходилися дороги на схід — Басанська й Остролюцька. На ґрунтах Милославських і Євстахіївських здавна був древній перевіз біля устя Десни — Десенки, через острів Муромець.

На початку 18 ст. ці землі поряд з Воскресенкою присвоїв князь Голіцин. На переправах, де часто проходило військо, чинилися розбої, тому в 1715 р. губернатор Голіцин поставив тут “караул”, і слобідка стала називатися Губернаторською.¹⁶ Основним заняттям її жителів було лозоплетіння.

У 1868 р. в казенному селі Воскресенка було 83 двори, 401 житель, церква,¹⁷ а в 1919 р. — 210 дворів.¹⁸

З 1923 р. Воскресенку разом з Броварями віднесено до міської смуги Києва.

Волоська слобода існувала в кінці 17 ст., коли між Вигурівщиною і Воскресенкою поселилося кілька монахів-волохів.

У Передмостній слобідці жили будівельники ланцюгового мосту через Дніпро, що будувався в середині 19 ст.

Хутір Биківня відомий з 1858 р.¹⁹ У ньому було 3 двори і проживало 9 чоловік, а вже 1897 р. — 4 двори і 35 жителів.²⁰ Тут проходив Санкт-Петербурзький тракт у напрямку на Ланцюговий міст, а з 1912 і аж до 1941 р. ходив мототрамвай до Броварів.

Назву Биківня виводять від волів-биків, якими перетягували підводи через трясовину. Але численні описи подорожуючих через ліс із Броварів до Києва не згадують тут ні поселень, ні трясовини. Більше згадують силучі піски.

Імовірініше, що назва цієї місцевості більш давня і походить від власника цих земель Льва Тиш-Биковського, про якого згадується в польській королівській грамоті.

Сьогодні давнє слово Биківня стало символом української Голгофи, місцем злочинного таємного поховання жертв НКВС, найбільшого в Україні. Тут поховане українське відродження, українізація: українська інтелігенція, “вороги народу” — офіцери Червоної армії, жертви великої сталінської чистки 1937 р.; люди

різних національностей: українці, росіяни, словаки, поляки, білоруси. Тут лежать моряки Дніпровської військової флотилії, керівництво і штаб якої розстріляні восени 1941 р. за те, що флотилія потрапила в оточення, загинула майже повністю і перестала існувати.

Скільки там поховано людських доль? Усі вони пройшли через тортури головного управління НКВС.

За сто років колишній малонаселений казенний хутір Дарниця став мільйонним містом. Київ і Дарниця — класичне подвійне місто на обох берегах великої ріки.

Очі всіх, хто під'їздить до Києва з Броварів, хто виходить на дарницький берег, звернені до неба, до золотих бань Лаври і Софії. Так було колись, так є тепер, і так буде.

ВЕЛИКА ДИМЕРКА

Давним-давно поставили люди хати в лісі при дорозі, поселилися тут, бо біля рік усе було зайняте.

Польська люстрація в описі кордону 1628 р. слободу Димерку чомусь не згадує, зате докладно описує околиці: "А звідти через Діброву, аж до великого болота Ізброд, в тім місці, де шлях, або гостинець, із Києва до села Рожни йде, то болото переходить і од того болота великого до городища Рожни".¹

Як видно з опису, стара київська дорога тут переходила через велике болото Ізброд. Ця назва збереглася в найменуванні димерського сільського кутка Збрід.

За переказом, монахи Печерської лаври дивилися кожного дня з київських круч на задніпровські ліси, на свої вotchини. Якщо були дими — то робота в смолокурнях і дьогтярнях ішла успішно. В ті часи вся територія нинішньої Броварщини була "димеркою". Справді, і сьогодні з київських висот можна було побачити димерські дими.

Інший переказ розповідає, що коли цими місцями їхала цариця Катерина II, то тут палили ліси і стояли великі дими. І тоді цариця сказала: "Яка велика димерка". З легкої царської руки матушки-хрещениці і пішла назва села. У деяких переказах мовиться вже не про російську царицю, а про якусь королеву, яка назвала село на горі Великою Димеркою, бо тут добували деревне вугілля і стояли великі дими.

Російська цариця бувала і в Семиполках, і в Броварях, а народний переказ про цей час зберігся лише в Димерці. Та Великою Димеркою село стало вже після революції, а просто Димеркою воно називалося ще за двісті років до Катерини II.

Цариці-королівни — то лише казковий сюжет, який свідчить, що походження назви села забуто. Достовірнішим є переказ про великі ліси, які росли тут, і про спалювання цих лісів місцевими жителями. Тут добували поташ, селітру, дьоготь — усе палили і палили із дня в день. І люди, які їхали по дорозі, казали, що тут живуть димарі. Звідси й назва села Димерка.

В одному з переказів розповідається, що димерці першими з жителів навколишніх сіл почали ставити димарі. От вам і

Димерка. Характерно, що курні хати були поширені на українському Поліссі ще зовсім недавно.

Навколишня територія була лісиста, що засвідчують топонімічні назви околиць села. Тут пролягав давній шлях, яким їхали на Клоп-городок. Найпоширенішою була професія димарів або смолокурів-кіптявників, котрі працювали на численних майданах, у дьогтярнях, у смолярнях. Вони і ставили димари у курних чорних хатах. Смолокури жили в будах, які покривали соломою, щоб ховатися ("стерегти" — стріха) від дощу. До останнього часу хати димерців були дерев'яні, не обмазані глиною, як у інших селах. Смолокури стали частиною перших козацьких общин.

Цей промисел древній. Тут київські купці купували смолу для потреб будівництва. Як стверджує броварський переказ, сам Кирило Кожевняк (так називали переяславця Кирила Кожум'яку в місцевому фольклорі) був смолокуром. До речі, за цим же переказом, смолокури не були місцевими, а прийшли з півночі.

Дьогтярні працювали біля великих березових гаїв. А березові гаї виростають на вирубках, де раніше росли соснові та дубові ліси. Частково їх спіяляли ще в княжі часи. За переказом, тут була поширена професія пильщики (вони стали смолокурами). Промисел на майданах і смолокурнях масово почався з другої половини 16 ст. Це час піднесення польсько-української торгівлі. Великі ліси поступаються великим димами і хлібним нивам. У 1646 р. тут згадуються Раднова нива, Тархинова нива, ліс Хлібовиця.² Дими і ниви зігнали ліс з урожайних земель на ґрунти убогі, на піски, на горби, на болота. На дими ліс реагує так, як і людина. І ліси стали не ті, що росли тут колись на багатих землях. А картопля — відкриття Колумба — потіснила ліси ще далі на піски і торфові болота. От і залишилася від великих лісів тільки згадка в назві села.

Якщо виходити з концепції про дотатарське існування наших сіл, то походження цієї назви треба вести від давньоруського слова "дим", що означає "оселя". Це ж стосується й інших населених пунктів із назвою Димер, Димерка та похідних від них. Володимир — той, який володіє "димами". У цьому ряді володар, вельможа. Інколи наводиться саме ця назва села — Здмирівка і Володимирівка (1797 р.).

Вперше Димерка згадується 1552 р. разом з Рожнями і Світільним як поселення Остерського замку.³ Вона звільнена від сплати податків, бо була дуже розорена татарами Менглі-Прейя в 1482 р.

Рожні і Димерка за віком майже однакові. Вони існували і в дотатарські часи. У польській люстрації 1628 р. сказано, що,

за згадками старих людей, Рожні і "Здиміровка" здавна належать замку.⁴ Тут мова йде про давнє межування земель, що відносилися до Остерського замку, точніше до Остерського городка.

Церковні історики згадують димерську церкву, яка була в розореному селі ще до 1564 р. і в якій велися церковні книги з 1582 до 1784 р.⁵ Згадується озеро Міхове і озеро-болото Ольгинської Книгині. Назва Ольгинське може бути свідченням про давню належність цих земель до княжого села Ольжичі, яке існувало ще в 10 ст. в заплаві Десни.

На Міховому (Мніховому) озері стояв монастирський будинок монахів Києво-Печерської лаври. Тут могла бути і лікарня для хворих, що засвідчується топонімом Калічине болото.

Володимиром Мельником, завідуючим Броварським краєзнавчим музеєм, подано версію назви урочища Леяки від місцевого культу язичницького бога Лея ("Лея", що солодкий, як малина"). У фольклорі збереглися і сліди часів татарського погрому. Димерський переказ згадує про сміливу бабу, яка облила окропом татарина, що душив діда. У місцевій приказці говориться: "Що робить, не робить, аби татарин не застав сидячим". У Димерці зберігся переказний спогад про довготривалу облогу Семиполок татарами.⁶

Податки Димерка не платить і в 1622 р. і також іменуються слободою.⁷

З 1624 р. право власності на Димерку має княжна Анна (за деякими джерелами, Мар'яна) Корецька. Вона веде судові справи за свої дідичні землі (Русанів і село Здмирівку) з родиною Аксаків.⁸ Князі Корецькі родом з Волині. Разом з ними прийшли з Волині і кілька родин. Того ж року згадується, що Корецька осадила людей димерських на своїх ґрунтах (пелно, Русанів, Плоске, Гоголів, Стариця).

Біля Димерки повстанські загони напали на шляхетські загони і розгромили їх 1630 р. під час повстання Трясила.

У 1636 р. Димерка (або частина димерських земель) фігурує вже як власність сина Степана Аксака — Михайла. А в 1651 р. дружина Аксака Катерина відбирає Димерку у Габрієля і Яна Аксаків.⁹ Їй допомагають козаки. Старий Аксак тоді вже помер, а його внук Габрієль пішов разом з військом Яреми Вишневецького. Катерина Аксак, друга дружина Степана Аксака, не втекла до Польщі, а намагалася заволодіти родинними землями. І досить успішно, бо домоглася привілею Богдана Хмельницького на володіння Димеркою.¹⁰ Та ненадовго, бо броварські землі невдовзі переходять до родини Виговських, а після падіння Виговського — до Києво-Печерської лаври.

Церковні історики пишуть, що під Димеркою в 1651 р. стовник литовського війська Радзивілла розбив козаків. Гетьман Радзивілл повідомляв: "Київ і інші міста розорив!" Київський полк Ждановича відступив тоді за Дніпро, а 1 вересня визволив Київ від литовського війська.¹¹

Димерці і рожівці згадують про козацькі могили в цих місяцях ("під Гаєм, за сошею, в найрямі Рожівки, коло болота"). Тут, на горбку, було поховано козацьку старшину. Згадки про це є в назвах урочищ Боєнського, Вершинського яру ("тут чи його розбили, чи він розбив"). Це напрям старої дороги на Рожни.

Димерським шляхом їхала з Козельця й імператриця Єлизавета Петрівна в 1744 р. Для імператорського поїзда було приготовлено в Димерці 300 коней. Тут її зустрів Гадяцький полк козаків і супроводжував аж до Дніпра. А через тридцять років цим же шляхом їхала імператриця Катерина II, яка ненадовго зушилася в монастирському домі біля озера Міхове.

У другій половині 18 ст. відбуваються численні сутички підданих двох київських монастирів за прилеглі соснові ліси: димерців-богданівців з літківцями-свиноїдцями. При цьому в 1770 р. згадується цікава посада димерця Калініченка — отаман боярський. Відомі отамани козацьких десятків, а от отаман боярський трапляється не часто.

За ревізією 1784 р., Димерка належить до Гоголівської сотні, хоч у селі і не живуть козаки. В селі проживає 773 жителі, а хат лише 179. За кількістю хат Димерка поступається і Літкам, і Требухову, і Семиполкам, і Гоголеву, а за кількістю населення лише Гоголеву. Димерці мали великі родові патріархальні сім'ї. На час кріпосного права вони перебувають у казенному відомстві. А вже в 1858 р. Димерка значно перевищує інші села і за кількістю дворів, і за кількістю населення (458 і 2560 відповідно).¹² До того ж часу відносяться і відомості про димерську волость на дванадцять сіл, а також перший димерський хутір — Ленинщина.

У 1897 р. кількість дворів зростає до 932, а населення до 4,3 тисяч чоловік. У ці часи у Гаях, між Димеркою і Рожівкою, вирубано громадський ліс — 1300 десятин.

До 1870 р. у Димерці не було ні дворян, ні поміщиків. Димерські поміщики Красовські, Підвисоцькі скупили димерську землю вже після чергового переділу землі.

Перед революцією в селі функціонує земська школа, працюють шкіряний завод Старобінського, 17 вітряків і 3 парових млини.

За спогадами старожилів, втрати села в першій світовій війні становили 50 чоловік. Втрати димерців у другій світовій війні були вдвіцтеро більші. Слід зауважити, що сім'ї загиблих на

першій світовій війні одержували від держави матеріальну допомогу — приблизно 150 карбованців на сім'ю в рік. Як на ті часи, ця сума була значною.

У роки революції, як і скрізь, у Димерці створюються загони самооборони, так звана "Димерська республіка". Димерка стає червоним селом: тут утворюється сильний комітет незаможних селян, димерці вступають до лав Червоної армії. Їх підтримують жителі Пухівки і Красилівки. Відбувається тертя з селами, що не стали на бік більшовиків і не підтримували їхньої політики. На денікінський фронт пішло 400 димерців. Димерці в 1920 р. артвогнем знищили церкву в Рожівці. Упередень колективізації Димерська волость стає районом, а село — Великою Димеркою. І тільки в 1937 р. функції райцентру переходять до Броварів. Комнезамівська організація села нараховує більше 1000 чоловік. Димерці засновують нові хутори-села: Калинівку, Малу Тарасівку, Захарівку, Жердівську комуну.

Димерські комнезами були потрібні радянській владі в роки громадянської війни. У 1927 р. вони вже стають непотрібними. Газета "Пролетарська правда", пишучи про реорганізацію комнезамів, повідомляє, що "у комнезамів Димерки відібрали дзвони, і їм тепер нема чим дзвонити. Кінець гультаїлкам!" Останні симпатички радянської влади потрапили в немілість. У радянської влади не буває друзів, бувають тільки вороги: поміщики, куркулі, середняки, комнезами-бідняки, троцькістська інтелігенція, буржуазні націоналісти, партійці-ревізійністи, перевертні й відщепенці.

Перед війною в селі живе і працює стаханівка-орденоносець Дуся Безсмертна. Тут народилася поетеса-орденоносець Марія Миронець (дівоче прізвище Грикун) і дружина Панаса Любченка (з родини купця Шевченка).

Прославлена димерська стаханівка Дуся Безсмертна в 1938 р. виростила високий урожай — 638 центнерів картоплі з гектара. І хоч сама Дуся була великою трудівницею, але то був політичний сталінський рекорд. Середня врожайність димерських полів у 1966 р. становила лише 100 центнерів картоплі з гектара.

У 1941 р. в село входять німці і проводять незвичну акцію, якої не проводили в жодному селі району. Із 180 чоловік заручників вони беруть розписку про відповідальність за події, які можуть статися (!) в селі чи на залізничній станції. Напевне, німці знали про буйний характер димерців.

Німці вбили Дусю Безсмертну. А 15 березня 1943 р. окупанти вчинили нечувано жорстоку розправу: розстріляли кілька димерських і богданівських сімей. Серед розстріляних було 23 дітей.

Жорстоке століття, залізний вік.

Димерська топоніміка багата: Гашкова гора, озерця Петрові — Велике і Мале, урочище Курган, болота-долини Міхов, Ситов, Груд, Чернятин, Гришков, Лисовка, Піщанов, Василенкове, Громадське, Лесковичеве, Скибіне, Виповз, Роздол, Дьогтярня, Повалушки, Біле, Просище, Шушпанове, Калічине. Болото Скибіне дало назву Скибіному хутору. Через болото Груд проходить русло витoku річечки Плоскої Руди з Богданівського озера Прасолового. Другий виток цієї річки — Крива Рудка з району Войтового. Міхов, Чернятин, Калічине — давні сліди поселення монахів, їхньої лічниці. Дьогтярня-Просище — сліди випалювання лісів. Біля урочищ Петрове і Малий Петровець на родючих землях був хутір Петровець. А саме озеро Петрове викопане ще підданими Києво-Печерської лаври. Там святили воду. Йому вже більше двохсот років. З переказів відомо, що біля озера Гришков добували добру глину, а в болоті Кумівщина провалилися кум і кума — виступила вода, і стало озеро, яке ніколи не висихає, навіть літом. В одному з переказів згадується Катеринине озеро, в якому втопилася Шевченкова Катерина.

Велика Димерка має багато сільських кутків: Збрід, Попівка, Броварський шлях, Півньова гора, Лисовка, Лигин, Губське, Чмелівка, Оболонь, Горбок, Грижовка, Голубинка, Хутір, цікавих назв вулиць — Запорізька, Соловійова (?), Дубник, Соболівка.

Звичайно ж, у селі багато і давніх родових прізвищ — Скиба, Безсмертний, Пікож, Онанко, Гарбуза, Губський, Васюк, Грикун, Крук, Селюк, Базир, Дзюба, Земляк, Рубаник, Прима, Миронець.

У Димерці живе Іван Гнидюк — відмінник народної освіти УРСР, вчитель Івана Драча.

За згадуваним уже переказом, хрещеницею Димерки була сама російська імператриця. Та Великою її зробила одвічна велика праця наших предків.

Де поділося все те? Димом здиміло.

ГОРОВИЙ ХУТІР

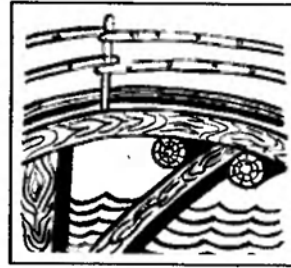
Село Жердова засноване порівняно недавно — близько 1840 р. Тут, при дорозі, в болотистій місцевості поруч з лісом поміщик Танський купив землі і поселив 4 сім'ї кріпаків: Динникова, Ковальова, Лозікова, Шипова, а пізніше Онанка, Ветрова, Тулунова. Це були переселенці з Росії. З часом українізувалися не лише люди, а і їхні прізвища — Ветров став Вітровим, Ковальов — Ковалем, Лозіков — Лозинським, Шипов —

Шинтою. Відома дворянська родина Танських мала своє помістя в селі Свиноїди. Катастрофічна повінь 1845 р. зруйнувала Свиноїди, і частину жителів Танські переселяють з Десни до свого жердівського помістя. У 1858 р. тут проживало вже 65 чоловік.¹ Про жердівського пана Танського казали, що він був "жорстоким і злим, як звірина". Садба Танських була обгороджена жердинами, звідки й назва села — Жердова. Жителі сусідніх сіл для огорожі також використовували жердини, які рубали в цій же долині. Не виключено, що так називалась і місцевість. Скрізь були глухі нетрі, хащі, росло багато вільхи. Кажуть, що жителі Світільного в давніші часи мали тут Горовий хутір. Відомо, що в 1660 р. Юрій Хмельницький (молодший син Богдана Хмельницького, який на той час був гетьманом) скликав козацьку раду в Жердовій долині. Наступна рада 1661 р. відбулась поблизу Козельця та Ніжина, а рада 1662 р. — в Козельці. Тобто ці місця відігравали помітну роль у житті козацтва. Вірогідним видається і заснування світільнівськими козаками Горового хутора. Та й сама Жердова довгий час була звичайним хутором, хоч у ній стояла церква Танських, що надавало Жердові статусу села. У 1897 р. в селі нараховувалось уже 19 дворів і 125 жителів.² Жердівські селяни були бідні, працювали в поміщицькій економії. Вони не пішли на вільні землі ("на одруби") під час переділу землі. Тихий плин життя жердівських селян змінюється насиченим ритмом капіталістичної доби. А початком цього стало прокладення залізниці в 1868 р. неподалік станції Бобрик. Тут, на ніжинському напрямку, виникає перша київська промислово-курортна зона. Для порівняння зауважимо, що Полтавська і Ковельська залізниці з'являються лише через 30 років — у 1901—1902 рр. Різко підвищилася ціна на землю, зріс попит на сільгосппродукти. Землі в околицях Жердови переходять до нових власників —

поміщиків Мацька і Карнаухова. Це вже були не кріпосні поміщики, а господарі капіталістичної доби. Більше села виявлено значні поклади жовтої глини, і Мацько будує цегельний завод та винокурню. Карнаухов будує в Горовому хуторі високопродуктивну сільськогосподарську економію. Близькість залізниці та лісового масиву, а також мальовнича місцевість зумовили будівництво дач в урочищі Шкапиному. Влітку в цьому відпочивали заможні князя. На дачі в Жердові відпочивало театральне подружжя -- знамениті актори Марія Заньковецька та Микола Садовський. Марія Заньковецька була тіткою Карнаухова.

Зразкова поміщицька економія мала реманент, паровий млин, електродвигун і електричне освітлення. На її території стояли господарські та житлові споруди. Тут розвивалося високопродуктивне племінне тваринництво -- вирощували корів англійської та голландської порід. У господарстві працювали дипломований агроном. Після революції економія спочатку працювала, як і раніше. Все майно було на місці, механізми на ходу. А селяни, які ніколи не мали свого господарства, своєї землі, продовжували працювати в економії за звичкою. Особливо завантажений був паровий млин, який молов пшеницю на борошно тонкого помолу. Пан Карнаухов виїхав, за деякими даними, до Бобровиці. Пізніше, в роки війни, один із родичів Карнаухових став Героєм Радянського Союзу. У 1919 р. де економія Горового хутора переселилося 20 сімей із Свиноїд і організували ТОЗ. Перед цим, у 1917 р., тут була велика повінь. Свиноїдці змушені були переселитись у Жердову, як і їхні земляки за панів Танських 72 роки тому. Отже, Жердова, уважайте, другі Свиноїди. У 1924 р. зразкова капіталістична економія перетворюється на зразкову комуну імені Жовтневої революції. Першим головою жердівської комуні був І.П. Лисенко родом із Свиноїд, демобілізований прикордонник. Пізніше він зробив радянську кар'єру: директор МТС, депутат Верховної Ради СРСР від Молдавії. У 1942 р. його було закинуто в німецький тил. Він загинув під Літочками. Похований у рідному селі Свиноїдах.

До комуні пішли не місцеві жителі, а з Нухівки, Свиноїд, Димерки. Комуна була явищем не господарським, а політичним. Комунари брали участь у розкуркуленні сусідніх сіл. Із селянських хат звозили до комуні майно, пожитки, навіть рушники. Комунари хотіли їсти, а робити не хотіли. Тому невдовзі вони проїли все, що мали. З державної позики, яку одержав район у 1927 р., 44% пішло до комуні імені Жовтневої революції. У 1930 р. експеримент закінчився. Останнього голову комуні було оголошено "шкідником". У Жердові організовано колгосп. Уже в 1937 р. це був один з відсталіх колгоспів району.

Заворотичі -- саме така друга, а може й перша назва села Заворичі. За легендою, саме тут брати-богатири зібрали місцеве ополчення і завернули татарське військо. Звідси й назва села -- Заворотичі, Завороча.

В одному з варіантів цієї легенди розповідається, що татари звернули назад від великих боліт біля Трубежа. Відступаючи, вони огодили місцевість, яка пізніше дістала назву Оглав. За іншим переказом, в урочищі Корми, на болоті Трубайло, татарські човни затягло в трясовину, і від них залишилися тільки корми.

За переказом, в урочищі Вільшняки є Татарська могила, а біля городища -- Руські могили, де і зараз знаходять кістки людей.

Ці перекази свідчать про якісь реальні історичні події, що відбувалися тут у давні часи. Найбільшою загадкою є невідома перемога руського ополчення над татарським загоном. Це не могло відбутися в часи татарських ханів Батия, Менгу, Менглі-Гірея, адже місцеве населення не було спроможне чинити серйозний опір чи завернути татарські загоми.

Більш реальною видається версія невідомого за історичними джерелами розвідувального походу на Русь татарського загону після поразки руського війська на Калці в 1223 р. Це версія першої переможної битви руського сівєрського ополчення з татарами. Відомо, що після битви на Калці руські дружини втікали, а татарські загоми їх переслідували. Такий розвідувальний татарський похід під Київ, Переяслав і Чернігів був би цілком логічним. Татари непомітно степом могли перейти під Переяслав і давньою половецькою дорогою вздовж Трубежа дійти до Заворич, де й зробили спробу переправитися через трубізькі болота. Напевне, спрацювала світильнівська система сповіщення про небезпеку, і сформувалось народне ополчення. Очевидно, поразки татарам було завдано при переправі через Трубіж, бо місцеве населення мало свою тактику бою на ріках і болотах. Татари почали відступ після того, як втратили тут свого ватажка. У центрі цих подій і опинилося Заворичське городище, Заворичський городок.

Та засновані Заворичі, очевидно, ще в 980 р. князем Володимиром Великим, який побудував тут град -- Заворичське

городище, що входило в систему трубизької оборонної лінії. Переяславських Змієвих валів. Інша лінія йшла через Літків, Семиполки, Заворичі на Басань (Опасань — небезпечне, “опасне” місце).

Певно, і в ті часи град на Трубежі теж називався Заворичі, але коріння цього слова інше. За переказом, у Броварях жили браві вори, борвори, а в Заворичах жили ті, що “за ворами”, далі по старій Бакаївській дорозі.

Броварі на дніпровських переправах, а Заворичі — на трубизьких. І ті, й інші належали до одного “князівства Бровар”, до одного племені Солов’я-розбійника.

Та й ця версія не остаточна. У слов’янських мовах корінь “звор” означає “джерело, початок річки, злиття річок”. Справді, тут у Трубіж впадає кілька допливів — Гнізна, Хомутеші, Бобровичка, Мокрець, Пилява, Безручкова річка.

“Звор” по-давньоруському означає загорода, град, вори ворини. У Псковському літописі є слова: “А броди всі бяху заворени”.

Були і рибні, і сухопутні вори — ведмежі, лосячі, турові, вовчі і лисячі поля. Вори сіверські були за Трубежем, затрубизькі поля — за ворами.

Броварський історик Володимир Мельник подає версію походження назви села від власного імені — Зворич. Підтвердженням цієї думки є дані, що студентом Київської академії в 1764 р. був Василь Заворський родом із Заворич.

Деякі автори виводять назву села від завороту на річку Гнізну або від єдиного мосту через Трубіж, до якого завертали всі шляхи з Москви.¹ Тутешнє городище стояло при древньому шляху на трубизькому броді. Тут знаходили залишки моста з мorenого дуба.

Сліди давньоруського поселення зберігають топоніми Пристань на Гнізній і перекази про давнє судноплавство на ній.

Місцеве городище, як і в Світільному, має назву Гора Старий центр села, де жили старі люди, має характерну назву — Старинці (аналогі — Старе село, Старосілля).

Близько 1624 р. в документах польського королівського суду згадуються “Острови Забобрницькі, названі Завороча”.² А вже 1628 р. вживається назва містечка Заворичі.³ У цій слободі живуть польські шляхтичі Себастьян Крупинський, Войцех Ольшевський. Заворичийський намісник одержує щорічно платню 100 злотих із королівської казни. Стільки ж одержують остерський і бобровицький урядники. Містечко Заворичі стає центром трубизького регіону. Тому зрозуміло, що саме тут виникає козацька Заворичька сотня Остерського полку. Сотня, як і Остерський полк, проіснувала недовго (1649—1653 рр.).

Згадку про першого сотника доніс до нас “Літопис села Заворич”, що 300 років вієса при місцевій церкві і зник зовсім недавно. У тому літописі розповідалося, що козаки поселилися в Заворичах після повстання Северина Наливайка, а козацька сотня Максима Гайворона стояла на раді в Переяславі у 1654 р. Згадується й ім’я сотенного писаря Солонини.

Очевидно, тоді й було відбудовано давнє городище, яке дістало назву того часу — замок. У 15—16 ст. давні городища починають називатися замками (Остер, Гоголів, Заворичі).

Зберігся список жителів Заворич за 1666 р. Містечко Заворичі мало тоді 82 двори. Млин на Трубежі належав остерському міщанину Степану Гаркавенку. Війтом був Богдашко Пересійхата. Цікавий перелік родових заворичьких прізвищ того часу — Леськи, Рудешки, Басанці, Селивоненки, Кравченки, Коробочки, Денисенки, Пісковці, Чередники, Ерченки.⁴

У пізніші часи в селі проживають збіднілі козаки та кріпаки. За переписом 1766 р., в Заворичах 13 дворами володіє Марія Солонина, мають тут двори й Іван Солонина, і полковниця Дароган. “Чернігівські єпархіальні відомості” друкують дані, що в 1770 р. тут проживало 1100 жителів. Згадують зруйнований вал города Завороча, званого замком, кургани за Трубежем, битву з ляхами 1664 р. Церква села мала древні ікони і євангеліє 1697 р.⁵

У 1784 р. в селі налічується 136 дворів, з них 17 — виборних козаків і 41 — козаків-підпомічників, були також два дворянські двори. Тут живуть 454 чол. Кріпосні люди належать полковому судді Барановському, бунчуковому судді Солонині та Івану Афондику.⁶

У Заворичах функціонує трикласна козацька школа і однокласна школа для селян.

За ревізією 1858 р., в селі проживає 1080 жителів, працює винокурний завод.⁷ Під час російсько-турецької війни за Балкани у ній брали участь у складі остерського ополчення і заворичькі козаки.

У 1914 р. на глинищі над річкою Гнізною збудоване приміщення заворичької школи, яке діє дотепер. У заворичькій школі особлива атмосфера. Архітектура дореволюційного будинку, старезний шкільний парк над водами тихої Гнізни. Це найдавніше в районі приміщення школи, що вже більше вісімдесяти років випускає в світ своїх учнів. До 1914 р. тут була церковно-парафіяльна школа на 20 учнів. У 1933 р. відбувся перший випуск семирічки, а в 1939 р. — десятирічки.

На початку 20 ст. Заворичі знову мають свою неповторну ауру, свій містечковий дух. Над Гнізною стояв двоповерховий

будинок пана Оскерка. Працюючи за контрактом, чеські садівники створили навколо будинку парк у стилі європейської садово-паркової архітектури. Горіховий сад над Гнізною, каштанові і липові алеї, ялини, квітники, клумби. До наших днів збереглися тільки залишки тієї краси, парку Оскерка.

Оскерка по-місцевому ласкаво називали Ласкерко (урочище Ласкерчин ліс). Рід Оскерка дуже давній. З 1609 р. відомий його предок, мозирський писар Петро Оскерко. Заворицькому Оскерку і належали ділчнні землі під Мінськом та Мозирем. Люди Заворич та інших сіл зберегли добру пам'ять про Оскерка, який допомагав бідним і нужденним: "Як у кого пропала корова, то він пропонував: бери в мене, яку хочеш".

— Добрий був пан, — казали люди, — якби всі пани були такими.

Як почалася революція, селяни застерігали Оскерка:

— Тікай, пане, тебе вб'ють!

— Мене ніколи не вб'ють, бо я на стороні людей. Не буду втікати!

Таки йому. Дружина і син виїхали до Варшави.

Біля дому Барановських була дубова алея. Про Барановських казали: "упертий був дядько і його рідня". В домі Барановських у Мокреці довгий час діяла місцева школа. Влітку цілилі Афендиківі липи. Дивував специфічної архітектури будинок сестер Андросових з великим садом.

Жили тут і нащадки дворянської родини Солонин. Їхній будинок був прикрашений різьбою. Після революції, в період НЕПу, Солонини організували артіль з виготовлення продукції, яку рекламували так: "Малюйте фарбами фабрики "Око". Потомки п'ятсотлітнього роду Солонин пізніше переїждять до Києва.

Серед красивого парку стояв будинок Лопатіна, стояли в парку і садиби Рижикових, Кулябок, Семененка, малих панів Глівинського і Грушанського, залізничного інженера Разумова, лікаря Добжицького, нащадка сотника Гайворона. Жили тут і генерал Яхонт-Сокира, і полковник Сперанський (учасники російсько-японської війни). Коли прийшли червоні, генерал Яхонт-Сокира городами, через тин утік. Хоч і був уже не молодий, але червоні не догнали. При Скоропадському генерал служив кошовим отаманом Подільського коша.

Поштовхом для відродження Заворич послужило будівництво залізниці. Земля активно розпродувалася, її товарна вартість зростає. Спочатку в Заворичах була півстанція, і поїзд зупинявся тут тільки один раз на день. Та з ініціативи дворян-власників у 1900 р. збудували приміщення станції.

У 1920 р. поблизу села почалися торфорозробки. Спілка гірників будує в селі клуб, проводить електрику і радіо. Пізніше електростанцію розібрали, не залишилось і стовпа. У 1925 р. Заворичі належать до Ніжинської округи. Тут працює підприємство торфорозробки цукротресту (164 працівники).

Перед війною і після війни в селі знаходиться філіал Інституту мисливського промислу і хутрового звіра.

Топоніміка Заворич досить багата: Маркова, Бобошкова і Лобаньова гори, Хмельове, Козирове, Церковне, Стригалове, Караваївське, Миколаєнкове болота, Мостиський, Крижанівський і Ласкерчин ліси, ліс Лави, Біле і Китайське озера, три долини Хомоваті, Рокитні, Помоклі, Круг, Крячківщина, Мантюровщина.

Заворицькі сільські кутки — Старинці, Солонина, Лесок, Рибаківщина, Шлях, Замок, Голопузівка, Переселенці, Пташківка, Калитянський тракт.

Найдавніші заворицькі селянські роди — Бобошко, Андрух, Саливон, Мисливець, Перець, Тесля, Кируха, Гайовий, Дейнека, Зоря, Джеджелій.

Заворичі — старовинне село. Його не спалили ні в революцію, ні в війну, тому воно й зберегло дух старої сільської архітектури і сільського побуту. Старезні верби на вулицях, панські кедри, стара школа, церква над Трубежем з могилами Гайворонів, Афендиків, історичне городище.

ЗАЗИМСЬКЕ ПОПЕЛИЩЕ

У заплаві Десни є два села – антоніми за назвою: одне зимове, а друге літнє – Зазим'я (Зазимнє) і Літки. Так у парі їх і заснував чернігівський князь у 1128 р.¹ Потім вони стали дохідними господарствами князя. Пізніше, в середні віки, ці землі належали Остерському замку.²

Відомо, що заплава Десни здавна була місцем випасання худоби. Хто ті пастухи древності? Арії з трав'янистих долин Прип'ятського моря? Протягом віків долини – літні пасовиська. Але потрібні були й зимові стійбища.

За пізнішим переказом, у цих краях стояв острів, а на ньому монастир. Літом тут ніхто не жив, а взимку на острів можна було потрапити через льодові мости. І називали той острів Зазимнім двірцем. Пізніше ріка стала болотом, а монастир розібрали. І досі там виорюють і знаходять рештки цегли. Кажуть, колись знаходили й ікони.

Як видно з переказу, мова йде про часи, коли взимку худоба утримувалася (стировалася) на деснянському острові (урочище Стиривиця), а влітку кочувала в заплаві Десни, а може й далі від річки.

Спершу на острові постає Зимній двірець, а після запровадження християнства – монастирське господарство. За традицією ці одвічно язичницькі землі дісталися церкви.

Один із переказів розповідає про зміну русла Десни. Інший переказ доносить до нас відомості, що в часи Київської Русі тут було провалля, і через нього проклали гать. Отже, зміна русла Десни відбулася раніше.

То де ж початки Зазимнього?

В урочищі Станки виявлено сліди поселення часів трипільської культури. Такі ж багаті сліди виявлено і в сусідньому селі Погреби.³

Народна пам'ять зберегла відголоски козарської (хозарської) навали (6–8 ст. н.е.) в імені заплавної річки Козарки.

В історичній літературі досі немає однозначної думки, де насправді було місце древнього поселення Ольжичі, заснованого княгинєю Ольгою 947 р. Історик Михайло Грушевський поміщає його на лівому березі Десни, на Гнилуші, в заплаві, де є вигідні умови для полювання і рибальства.⁴ Літопис називає Ольжичі за Городком, на Десні.⁵

Ідеальним місцем для такого поселення могли бути зазимські околиці. На цьому острові виникає класичне поселення удільного сіверського князя – феодальний замок-двірець з валом, від якого болотистими місцями до броварського бору йде Стара гать.

Феодальний замок-двірець на відміну від града мав не ворота, а двері. Про це свідчить назва урочища – Придверна. Місцева назва феодального замку “двірець” побутувала аж до 18 ст. (здагаймо семиполківський двірець поміщика Юхима Дарагана). З середніх віків відоме поселення часів Київської Русі Старосілля, яке знаходилось у цих місцях. Першою назва Старосілля – Зимнє (Зим'є), як і Літки, була без префікса. Префікс прийменникового походження за місцевою традицією долучався до назв пізніше, часом після зміни місця поселення (урочища Загуловин, Закодачок, Заратте).

Після 1128 р. монахи заводять тут своє господарство і будують Церковну гать – греблю до корінного берега.

У давнину в Зазим'ї з'єднувались дві дороги: Київська зимня і Київська літня. Одна з них ішла на Чернігів по деснянській заплаві (у середні віки це був Остерський шлях), а друга, Дукова дорога, сухоходом, по вершинах володілу Десни і Трубежа.

На перехресті доріг і був двірець, билинні хорони Солов'я-розбійника. За билиною, в теремі (двірці) жили солов'ята, сім'я удільного князя Солов'я. Житло Солов'я в Княжичах також називалося княжим двірцем. Слідів татарської навали тут не знайдено, очевидно, жителі відійшли за Десну.

У часи після татарської навали ці землі належать традиційним володарям (Рожиновському, Сокирі), та на якомусь етапі переходять до церковних володінь. Мабуть, бездітна княгиня Марія Трабська, дочка Дмитра Сокири, відписала ці землі монастирю.

Напевне, ще в княжі часи ці землі належали монастирю святої Софії, бо 1569 р. Зазим'я, Осіч (Осещина), Погреби згадуються як його володіння.⁶

За часів митрополита Михайла Рогози, який 1569 р. перейшов до уніатів, ці маєності захопили уніати, в руках яких опинилися навіть ключі від святої Софії. Зазимська церква Святого Спаса стає костелом Святого Миколи. Софійський монастир належав уніатам аж до 1633 р. У 1581 р. тут було 4 осадчих та 2 загородні дома, згадується і скиток зазименський.⁷

У 1615 р. почалося польське заселення земель за Дніпром. “Новозбудоване” Зазим'я, напевне, стало кріпостою уніатів, які створюють свою резиденцію, укріплюють її, будують вали. Від кріпості йде Церковна гать, під валом озеро Бродок і річка Фесна Стара (від польського “фесна” – рів). Уніати добре освоюються

тут — створюють виробництво гутного скла, займаються бортництвом, землеробством.

Але через 15 років вони скаржаться польському королю: “Митрополит православний Петро Могила озброїв тисячу монастирських людей ще й 150 запорожців і послав у Зазимово, в митрополичі володіння. Поставили шибениці, держали село в осаді цілий тиждень, позбирали хліб на зазимовських полях, вирубали бортні дерева.”⁸ Це події 1630 р. Зазим’я, як видно, було добре укріплене, якщо тисяча чоловік за тиждень не змогли його здобути, а тільки розорили загородні двори. Згадані події — лише епізод релігійної боротьби того часу в нашому краї між православними і католиками, яку вели митрополит Петро Могила та уніатський біскуп Соколовський.

Уже в 1632 р. Петро Могила повернув захоплені уніатами землі Києво-Печерській лаврі.

Подаляша доля Зазим’я — звичайна історія невеликого монастирського села, в якому, за переписом 1764 р., було 44 хати, 182 жителі, одна церква.⁹

Потім лаврські піддані переходять до розряду державних селян. У 1858 р. тут уже налічується 125 хат, 734 жителі.¹⁰ Село розростається, бо статус державних давав селянам економічну свободу. За переписом 1897 р. в селі налічується 340 дворів, 1732 жителі.¹¹

У 1875 р. виходець із Зазим’я Павло Суботовський, митрополит тамбовський, будує в селі храм, а стару церкву переносять у Погреби.¹²

У новітню історію України Зазим’я вписалося селянським повстанням проти радянської влади в квітні 1920 р. Радянська історична наука замовчувала антибільшовицькі повстання українських селян, але їхні масштаби та окремі події їй не вдалося стерти з людської пам’яті. Тоді радянська пропаганда вигадус міф про бандитський, антинародний характер цих повстань.

У Зазим’ї в роки московсько-української війни політична пасивність землеробського населення змінилась на глухе невдоволення, яке під впливом засилля новонасадженої радянської влади і московського ЧК переросло в народне повстання.

Зазимці не виконали розпорядження радянських властей про виділення коней для військових потреб. Була весна, треба було обробляти землю, і без коня селянину не обійтися. До того ж навесні в Острі розмістилася знаменита чанаєвська дивізія, і селян примушували постачати для неї продовольство. У селах повіту остерська ЧК проводила за списками арешти заможних селян.

На початку травня в село прибула каральна сотня чекістів у гостровержних будьонівках з наміром спалити “куркульське” село. Невідомо, звідки в цьому небагатому деснянському селі набралось стільки куркулів. Адже тут нараховувалось всього 600 гектарів орної землі.

Зав’язався стихійний бій. Було вбито 99 чекістів. Утекти вдалося тільки одному. Село було одностайним. У бою брали участь навіть жінки з вилами. Зрадників не було. Хто ж піде проти своїх людей, з якими щодня ділиш горе і радість?

Ще в 1919 р. в повіті склалася така ситуація, що часто сама сільська радянська влада (сільради) виступала проти засилля московських військових властей. Сільські ревкоми не стали більшовицькими, і владу рад у повіті почали міняти на владу комбідів, щоб розколоти українське село за соціальними ознаками.

У Зазим’ї сам голова сільради Є.І. Приходько виступив заодно з “куркулями”, відмовився допомагати Червоній армії. І відразу ж став “запеклим бандитом”, який доручив очолити повстання колишньому царському офіцеру (!) односельчанину І.С. Радченку.

На придушення повстання кинули регулярні частини 7-ої дивізії Червоної армії, загін арсенальців і матросів Дніпровської флотилії.

Фронтвик Радченко організував оборону села, та після відчайдушного опору селяни змушені були відійти за Дніпро, де частина з них приєднались до військ УНР. Селяни відстрілювались із обрізів, а по них били з гармат.

Зайнявши село, червоні підпалили хати, школу, церкву.

Ще під час великої повені 1917 р. вода знесла лісові склади в Пухівці. Хазяїновиті селяни тоді повилювливали ліс, поскладали коло дворів — на хати для своїх дітей. Тепер карателі спалили і цей ліс, заготовлений для майбутніх жител. Справжня комуністична Хатинь. Більшовикам належить пріоритет у застосуванні тактики спаленої землі у боротьбі з народом. Крім Зазим’я, спалили літківську Дарницю, частину Требухова.

У Зазим’ї серед колишнього попелища стоїть кам’яна церква Воскресіння зі слідами куль, звернена до неба, мов у молитві.

А поряд серед села поставили монумент тим, хто палив церкву, — чекістам і морякам, які загинули від рук “озвірілих куркулів”. Героям слава! І треба ж було, щоб за іронією долі цей монумент поставили згідно з “рішенням жителів села” в листопаді 1936 р. У роки війни монумент було зруйновано, а в 1944 р. знову відновлено.

Та досі немає монумента жертвам більшовицького терору, невідоме місце поховання зазимців, загиблих у чернігівському ЧК.

На виконання постанови чернігівського губчека від 28 жовтня 1920 р. за активну участь в організації виступу проти Радянської влади в селі Зазим'я та за участь у знищенні 265 батальону ВОХР розстріляно 12 чоловік. Ось їхні імена: Тригуб Василь, Якуша Іван, Якуша Прокіп, Якуша Омелян, Галицький Харитон, Щиголь Петро, Запорожець Ілля, Калниниченко Петро, Троценко Тимофій, Ковпак-Загура Ілля і Ковпак-Загура Григорій, Риженко Трохим.

Проте й після репресій село не скорилося. Газета "Пролетарська правда" в 1925 р. писала: "Хижацькими злочинами уславилося село Зазим'я. Було підпалено садиби двох голів сільради, члена сільради робкора Риженка, який викривав злочинців Радянської влади. Це злочин з політичним присмаком. Злочинні елементи з села треба виселяти".

У фольклорно-етнографічних записах 1929 р. подається такий опис Зазим'я: "Над вулицею стоять біленькі хатки, мов печерички, а над ними похилились садки від яблук і груш. На лузі річка й озера. Попід самим селом велике озеро Хома. Друге озеро, що гадюкою тече попід валом, зветься Бродок. У лузі озера Чучманове, Кринки, річки Фесна Стара, Колодська, Козарка, Полики, Довге, Святий Вірзабик. За селом ще один луг, поділений на частини, що називаються Хрещатик, Плав'я, В'язовиця, За Козаркою, За Довгою, За Личишовим, За Старою Фесною, Росовиця, Оситки, Брезька, За Биче. В Розі За Гуловиці — Старосілля, За Гуєм, За Боці, За Сусі. За селом і всередині села городи і левади: Стара гать, Старовиця, Савичине, Дуброва, Грабник, Придверня, Тростянець, Станки. За селом хутір Заболіття. На болотах — Церковна гать ("князі під час війни гатили греблю людьми"), Гута, Ковалівське".

Найпоширеніші прізвиська села — Радченко, Барбон, Галицький, Приходько, Стрельченко, Щиголь, Ковпак.

Перший матеріал про повстання в Зазим'ї опублікував Микола Барбон у статті "Зазимська вандея". Його батьківська хата і досі стоїть на вулиці імені його сестри — Ніни Барбон, учасниці київського підпілля 1941–1942 рр. Микола Барбон — випускник КДУ, матрос Великої Вітчизняної війни, борець УПА, в'язень ГУЛАГу. Він автор багатьох історичних і патріотичних публікацій в українській періодиці.

За свідченням Миколи Барбона, в зазимській церкві зберігається святиня нашого краю — ікона Святого Спаса з

бездуховністю. То ж чи достукається до сердець односельчан і до сердець усіх українців попіл зазимського попелища?

А стародавня деснянська веснянка утверджує торжество життя:

— А Зазим'є на горбочку
Як мак розцвітає!¹³

Щасливої долі тобі, відроджене з попелища Зазим'я — красиве і давнє село в деснянському лузі.

Броварський краєзнавець Дмитро Гамалій писав, що на місці хутора Залісся в сиву давнину стояло укріплення серед лісів, яке згадується в архівних документах за 1475 р.¹ Якщо це справді так, то Залісся — одне з найдавніших поселень, що також відноситься до княжих часів.

Правда й те, що ще недавно Залісся не могло бути за лісом, а було серед лісу. В середні віки ліси підступали й до Богданівки, і до Димерки. Що тут колись було? Майдан-смолокурня чи билинна застава Солов'я-розбійника?

Сучасне поселення на цьому місці виникло теж досить давно. Ще в часи кріпацтва в 1858 р. тут були 4 постоялі двори ("постоялки") і поштова станція, проживало 32 чоловіки і 13 жінок.² Чоловіче населення переважно займалося перевезенням подорожуючих по поштовій дорозі. Спочатку "вожчики" найжджали в Україну з Московщини і стояли на "постоялках". А тримали "постоялки", як правило, євреї. Перед революцією згадується власник "постоялки" Янкель.

Заселялося Залісся жителями Семиполок і Богданівки (Василенко, Грамак, Нежданов, Бобко, Теплюк). Очевидно, ці люди служили і раніше на поштових станціях. У 1850 р. калитянська і богданівська станції мали по 36 коней. А броварська — 45 коней. А вже в 1862 р. після будівництва Санкт-Петербурзького шосе семиполківська і заліська станції мали по 75 коней, а броварська — 105.³ Як видно з кількості коней, рух на поштовій дорозі був досить інтенсивним. Заліська поштова станція була типоловою. Наприклад, семиполківська станція мала 5 дворів і 47 чоловік.

Після відкриття шосейної дороги в 1861 р., Залісся остаточно формується як поселення при дорозі. У 1897 р. тут уже зафіксовано 20 дворів і 83 жителі.⁴ Назву поселенню дали, очевидно, жителі старого села і волосного містечка Семиполок, тієї його частини, що називається Кривий Ріг, для яких поштова станція була за лісом, за Боровицею.

Згідно з даними останнього перепису, в Заліссі нараховується 676 жителів. За величиною село посідає 25-те місце в районі. Але сюди включено і жителів заліського лісопромислового господарства і Броварського допоміжного господарства. Тут же функціонує дільниця управління шосейних доріг.

У наш час Залісся дало назву одному з найбільших в Україні заповідних господарств — Заліському.

В урочищі з поетичною назвою Калиновий Кущ у 1928 р. було засновано поселення, яке назвали дещо стандартно — Калинівка.

На сходці громадян села Велика Димерка, тодішнього райцентру, було вирішено переселити частину сімей на нові добровільні висілки, організувати соціалістичне село на лузі, в урочищі Калиновий кущ.

На узліссі, біля діючого клінкерного заводу, і виник соціалістичний колгоспний хутір. У 1930 р. тут створюється колгосп ім. Котовського.

Як і кожне село, Калинівка має свій переказ.

Димерці кажуть, що колись тут буяли великі зарості калинових кущів, навесні все узлісся ставало білим від калинового цвіту, а восени — червоним від калинових ягід. Коли пан продав ліс, зарості калинових кущів вирубали, залишилися лише пам'ять у назві урочища Калиновий Кущ.

Перед війною в Калинівці нараховували 101 селянський двір. З 1927 р. в селі працював Заліський цегельний завод, який використовував поклади місцевої будівельної глини.¹

У 1966 р. на узліссі, на краю Калинівки, встановили монумент на місці боїв 1941 р. Його присвячено солдатам охоронного полку НКВС і київським ополченням. Цей монумент біля дороги часто подають туристичні довідники. Але то не справжній слід історії, а тільки брежнєвський символ часу.

А могили солдатів, які полягли в тих боях, знаходяться в сусідніх реллах — Переможці, Скибині, Красилівці. Найбільша братська могила полеглих у 1941 р. в Скибині.

Бої в районі Скибина—Калинівки не були значними. Та саме з цього рубежа починалася забута і не описана київська битва. Це найбільша поразка і трагедія київського оточення, київського котла — 600 тис. тільки полонених солдатів.² А ще були жертви серед військових і цивільного населення, яке пробивалося з Києва на схід і не пробилось. Ця трагедія за наслідками схожа з голодомором. Але немає жалобного монумента українській трагедії, скорботного монумента Київській битві. Нема їх, як нема поки що і правди про ті дні. Ще не розкрито. Нехай монументом їм буде калинове поле.

Ще в 1968 р. в Калинівці проживав лише 831 житель, а зараз уже тисячі. Модерне селище при комбінаті, сучасні будинки, сучасна школа, все це є в Калинівці — нема лише калинових кущів. А червона калина — то один із наших древніх символів — знак Перунової квітки, Перунової вітки. Калиновий кущ — дівчина-калина.

КАЛИТА ЗОЛОТА

Калита розташована на підвищенні-гребені між великими болітними масивами Слуков, Лави, Сокач. По цьому гребені проходила давня дорога з Остра на Трубіж, на Мостище і Заворичі, а далі на Бобровицю через Великі Гаї.

Усі вулиці села — це дороги до ближніх сіл: Опанасова, Омелянова, Заворич, Семиполок, Рудні, Бобрика.

Чітко простежується зіркова побудова його — від центру врізнобіч.

Калитянський центр, який має назву Майдан, — найнижче місце в селі. Він розташований біля річечки Калита. Колись тут був місток через річечку, на якому стояли крамнички, де торгували різним крамом. Це місце має ще й давню назву — Пристен.

Річечка Калита, яка ніде й не згадується, тепер тече лише навесні до Слукова і має виражену річкову долину. Кажуть, що витікає вона аж із Крехаївського лісу, але зримо тече лише від Чернігівського шосе через болота Колядин, Семеничкіне, Сокиринське, через саме село, болото Попове до Слукова.

Вперше Калита згадується в польській люстрації 1628 р. як "свіжозаснована слобода".¹ Нові осаді тоді на вісім років звільнялися від повинностей. Якщо взяти до уваги, що в люстрації 1622 р. Калита не згадується, а також те, що після 1620 р. козаки Сагайдачного масово переводилися із реєстрових у звичайні, то дату заснування Калити слід шукати між 1623 та 1627 рр. Тут поселилися козацькі роди Христинченків, Скочків, Вороних, Матвієнків, Розсох, від яких пішли поширені й донині прізвища. Про калитянські прізвища, зокрема про їхнє походження, в селі можна почути цікаві міркування.

Так, Христинченки пішли від неправославного з походження предка, який охрестився. Прізвище Скочок — від назви коника сарани — скочка. Як відомо, в хроніках неодноразово згадується про появу в цих краях у жаркій літа сарани-скочка. Панченки — це люди панські. Але найдавніший рід Гайових — це люди з гаїв. Калитянські прізвища, які живуть і донині, подано ще в переписі 1666 р.² і реєстрі козаків Переяславського полку за 1649 р.³

Про заснування Калити та виникнення її назви в селі побутує кілька переказів. В одному з них стверджується, що на цьому місці стояли воїни Івана Калити, які зруйнували тут розбійницькі

землянки. Певна річ, московський цар Калита не має ніякого стосунку ні до цього переказу, ні до назви села? Однак згадка про розбійницькі землянки перекидає, хоч і хисткий, місток у часи значно давніші — Іллі Муромця і Солов'я-розбійника, тобто в часи Київської Русі, коли на цій території теоретично могли відбуватися події, зображені у відомій биліні, що й лишило смутний відгомін у пам'яті народній.

Часто розгадку назви шукають у лексичному значенні слова "калита".

Так, за однією з версій, село дістало назву Калита, бо місцеві люди носили великі калитки з тютюном.

За іншою, тут жив багатий мірошник, який мав водяний млин і велику торбу ("кожу") грошей. Він був жадібний і гордовитий. Грошей нікому не позичав, ні з ким не родичався. Поступово люди забули його справжнє ім'я і стали називати Калитою, що означає торба з грішми. А після його смерті й річку-золотоношу, яка принесла йому багатство, теж стали називати Калитою.

Старожили розповідають, що на початку 20 ст. в Калиті нараховувалось 62 вітряки (збереглася назва урочища Млин), що стояли на горбі і мололи зерно для свого та сусідніх сіл. Адже сусідні села розташовані за лісом, а Калита на вітрах. Мірошники завжди були багаті і скупувати.

Проте вітряки — це традиція останніх століть. У середні ж віки більш поширеними були водяні млини.

Козаки-мірошники і визначили характер калитян, основні риси яких зафіксовано в переказі про багатого мірошника: ошадливість, прагнення скупувувати землю.

Та, можливо, походження назви йде від давньоруського слова калутер, що означає монах. "Ізборник" 1076 р. відкривається вступним словом калутера. Згадаймо, що поляки подають назву села як Калете. Народне слово калита означає монах.

Як видно з Рум'янцівського (1784 р.) перепису, калитянські козаки були заможними — виборними. А оскільки вони, як кажуть у народі, сиділи на мішках із золотом, то й стали казати: калита золота.

Слово калита в перекладі з польської — кишеня, мішок, калитка. У польських хроніках так і писали: Калете. Але слова з цим коренем трапляються і в інших слов'янських мовах, наприклад, у назві річки в Росії — Калитва — "водяний мішок" ("ва" — вода). У різних регіонах України поширене і прізвище Калита.

Як же визначити, коли жив мірошник, ім'я якого нам невідоме, але з яким пов'язана назва Калита?

Ми вже говорили, що поселення з такою назвою могло виникнути не раніше 1623 р., а вже в 1628 р. воно зафіксоване в польській люстрації. Сумнівно, щоб за такой короткй час польське слово утвердилося у назві топоніма і гідроніма, тим більше, що польське панування на Остерщині було коротко тривалим.

Мірошник, як пам'ятає читач, мав водяний млин. У козацькі та докозацькі часи в Україні використовували водяні млини. Вітряки масово з'явилися значно пізніше. До речі, тепер культура водяних млинів у нашій місцевості втрачена. А тоді рельєф берегів річечки Калити був зручним для будівництва водяних млинів.

Сказане вище дає підставу припустити, що Калита існувала якнайменше за півстоліття до першої письмової згадки про неї: "жив мірошник — і не сам" (за переказом). Польська хроніка 1552 р. згадує про Слуков заїзд по дорозі за Трубіж на Бобровицю.⁴

Один із переказів розповідає про братів-богатирів, які зібralи людей, котрі жили навколо озера Слукова (із Сокирина, Нічоґівки, Сираїв, Калити) і завернули татар у районі Заборич. Події цього переказу можуть стосуватися татарського походу 1223 р. Отже, за цим переказом, Калита була вже в часи Київської Русі.

Відомо, що після першої татарської навали хана Батия, в часи Олельковичів, у цих місцях мав володіння князь Дмитро (Мітко) Сокира — село Сокирин біля Слукова і болото Сокиринське біля Калити. Якщо Калита існувала вже в цей час, то напевне виникла вона раніше — у багатому краї в княжі щасливі часи.

Калита розташована біля величезного болота Слукова. Тепер це болотна пустеля з чітко вираженими озерними берегами, а ще сто років тому тут було озеро з відкритим плесом площею майже 3 тисячі гектарів. Це найбільше озеро-болото нашого броварського краю. У болото впадають весняні річечки, в тому числі й Калита, а витікає лише одна — Гнізна (через болото Лави в Трубіж). В основі назви Слукова лежить слово лука (луг). За переказом, селяни возили сіно з луків. З луків Слуков.

На Слукові теж є місце, що називається Пристань. Пристанню називають і річечку, яка протікає південніше лісового масиву — Малих Гаїв. Згадаймо деснянсько-дніпровські давні пристані і дніпровські пристані Птоломея. Це відгомін якогось давнього плавання.

У різних джерелах надibuємо розповіді про знахідки в трубізьких болотах — древні човни з журавлиними носами, в

т.ч. і в районі Калити. Наприклад, О. Шафонський в описі Чернігівської губернії (1851 р.) згадує: "... і понині в болотах і заплавах рік Остра, Десни, Трубежа знаходять рештки човнів, не схожі на теперішні, а схожі на морські човни".⁵ І пояснює це колишнім високим рівнем вод Дніпра.

Ідеться не про літописний час, а про давніший. Бо літописи мовчать про ці "плавання". Це час Прип'ятського Геродотового моря.

Місце, де збиралася на берегах озер озерна сівер, вела торгівлю або мала культові споруди, називалося пристанню. Отже, першооснова Калити — Пристань.

Ще один переказ виводить походження Калити від якогось чоловіка Калити, котрий приплив до Пристані човном і заснував тут поселення. Це збігається з давньою традицією вести походження назв сіл від імен їхніх засновників. У нашому випадку цим же іменем названо і річечку. А це вже суперечить традиції й історії. Як правило, назви гідронімів, зокрема й річок, давніші від топонімів.

Гідроніми і топоніми могли діставати назви від імен людей у казковій язичницькій часи. Пригадаймо Кия, Либідь, Люба, Переяслава, Чорного князя. Між іншим, Калита має дещо спільне з Києм. Так, обидва вони сіверяни, обидва припливли на човнах і заснували поселення.

Пошуки коріння засновника Калити знову приводять нас до загадки походження та лексичного значення слова Калита. В українській мові є слово калита, що вживається й досі на означення коржа, який використовується під час кусання калити на Андрія. Цього вечора дівчата ворожать. Без сумніву, слово, як і саме дійство, прийшло з язичницьких часів. Можливо, Калита — назва саме сіверського язичницького божества, оскільки саме на Сіверщині це слово простежується у назвах топоніма, гідронімів, у прізвищі. Крім згадуваної вже річки, є ще один гідронім Калита — болото, розташоване вище за течією Остра між селами Патюті, Будище, Пісоцьке по той бік Остра, яке має в периметрі до 30 верст (статистичний нарис Козелецького повіту за 1854 р.). Чи не з нього приплив Калита?

А відтак логічно припустити, як це робиться в переказі, що Калита, який приплив на місце майбутнього поселення, був язичником, можливо волхвом, сіверським жерцем. Жерці, служителі древнього культу Калити, могли селитися поблизу пристаней, біля яких відбувалися сходи-віча, були розташовані язичницькі капища. Один із таких волхвів і міг на честь древнього культу Калити дати річці назву Калита.

Підтвердженнь язичницьких мотивів у місцевих переказах немало й понині. Наприклад, перекази про давній мисливський

культ оленя—лося на островах у Малих Гаях, де було древнє святилище (скіфського походження?). З розповіді про якусь поміщицю, що випливала навесні на човні погуляти в повінь у Малі Гаї на острові, проглядається давній трипільський культ Дани, для якого характерні “плавання”, язичницькі весняні гуляння на воді.

Ареалом поширення прізвища Калита є Чернігівщина та Переяславщина, в т.ч. район Любеча, що підтверджує тезу про заселення нашого краю вихідцями з північної Чернігівщини.

Тарас Шевченко в повісті “Близнець” згадує хутір панів Калитихи (Ольга Петрівна Калита — вдова небагатого поміщика). Хутір стояв в урочищі Лапин Ріг, де колись давно жив розбійник Лапа, який сховав скарби в озері. Такого хутора під Переяславом немає, але він є під Козельцем. У ньому в сім'ї дрібного поміщика народився український художник Микола Касперович.

На північ від станції Калита лежить унікальне озеро Стибин, яке калитяни називають Круглим. Вода його чиста, цілюща, як вважають місцеві жителі, вона швидко загоює рани, лікує хвороби шкіри. Глибина озера сягає 20 метрів. Збереглася легенда про походження озера, яку можна віднести до розряду космогонічних. Нечиста сила вирвала шмат землі і насипала гору. А вирву заповнила водою.

Озеро, напевне, метеоритного походження, звідси і згадка про “нечисту силу”.

На південь від Калити — Чепельова гора, біля якої простяглось урочище Провалля. За переказом, тут стояла церква, яка провалилася. Це типова ознака слідів древньоруської культури — неприйняття язичниками християнства на перших порах його поширення.

Мабуть, язичницький центр Калити був на південь від села в Малих Гаях, де жили гайові люди, предки нинішніх людей на прізвище Гайові.

Південніше Калити через велике болото Сукач протікає річка Половиця. Семиполківці називають це болото Сукач, а калитяни — Сохач. Сукач — це місце, де сукали коней і випасали їх поряд із торговою дорогою та озером Обузним (Обозним). А Сохач означає солонець, болото, де нічого не родить. Улітку там руда земля. Калитянська назва більше відповідає дійсності, до того ж місцеві люди знають ще й гору Сохач. Згадувана вже річка Половиця (в Семиполках її називають Пилявка, а в Заворичах Пилява) має доплив — Малу Половицю. Колись весняна вода Половиці, що піднімалася, затоплювала велику площу, і люди називали це місце “половодним”. Навесні Пилява Половиця тече через болото Сохач, далі через болота з давніми

назвами Обитоки і Перетоки до Сиволожа, котре славиться заростями аїру болотного, по-місцевому щабельків, далі через Треньбу, Покваснишське, Панченкове, Ріг, Рудку, болото Острови (три острови в Малих Гаях), впадає через Крижень у Трубіж.

Сільські кутки Калити називаються іменами давніх власників: Кубатівський, Янченківський, Гаєвинський, Піщана, Розсоховський, хутір Жуков. Є давні вулиці — Набережна в долині річки Калити і місцевий Хрещатик — Хрещик, імовірно, від назви хрещатого барвінку.

Багато місцевих топонімічних назв — це присвійні прикметники, утворені від власних назв — прізвищ, імен, прізвищ або загальних назв власників цих об'єктів: Жидова долина, Морозова долина, Чепельова долина (гора і копанка), Погадине урочище, Скокова долина, Якуськова долина, Воронина долина, Панська долина, Чамусова заплава.

Історія Калити не багата на гучні події. Кажуть, колись тут були шведські могили часів Полтавської битви 1709 р. (урочище Каплиця). На час Рум'янцевського перепису (1784 р.) в Калиті половину населення становили козаки. Жив один поміщик — Антон Александрович (про Александровичів читайте в розділі “У контексті історії”).

Додамо лише, що в Калиті народився, а за деякими даними й похований, Митрофан Миколайович Александрович (1821—1882 рр.) — підпоручик, український письменник, автор повістей, зокрема “Гетьман Дорошенко”, і першої історичної публікації про наш край “Остерский уезд”, виданої в 1881 р. Перший наш краєзнавець публікувався під псевдонімом Мітко Олелькович. Напевне, ім'я взяте від імені згадуваного вже князя Дмитра Сокири, а прізвище — від київської княжої династії, яка правила в ті часи.

Родове прізвище Калита трапляється серед чернігівських дворян, один із Калит був генерал-майором, про що довідуємося із списку дворян Чернігівської губернії. Відомий культурний діяч з Борисполя Антон Калита був другом Миколи Лисенка, збирав народні пісні. Його спів подобався Олені Пчілці.

Калита була основною маєтністю дворянського роду Александровичів. Інші поміщики — Соболевський, Миколайчик мали невеликі маєтності, незначну кількість кріпаків і дворових людей.

За часи кріпосного права Калита збільшилася в півтора рази, певне за рахунок козацьких сімей.

Прочітав у селі ткацький промисел. Ткали з конопель, часто і для сусідніх сіл. Рушники вишивали гладдю.

Жителі села називали і називають себе калитянами, а сусіди — калитянками.

Події 1917 р. обминули Калиту. У 1920 р. в село приходять загін махновців. За свідченням місцевих жителів, його очолював сам Нестор Махно. Розповідають, що одній із калитянських жінок він подарував обручку. Тоді ж у селі було вбито мільйонера.

Від голоду 1933 р. калитян врятували навколишні озера і болота. Цього ж року калитянські хутори було зселено в соціалістичний хутір Переможжя.

У 1943 р. село спалили німці. З 812 господарств уціліло лише 54.

Героєм Радянського Союзу став калитянин Самодій. Під час призову до армії його прізвище записано за російським зразком Самодєєв. Під цим прізвищем він і став відомим.

1974 р. в Калиті збудовано величезний сільсько-господарський комплекс із відгодівлі свиней. Виросло селище міського типу. За кількістю населення Калита вийшла на чільне місце серед сіл району.

Особливістю сучасної Калити є наявність у ній старого козацького села і сучасного, позначеного рисами періоду будівництва соціалізму, селища, що й зумовило неоднаковий менталітет цих різних частин його жителів.

КНЯЖНЕ СЕЛО НА ДАРНИЦІ

За своїм змістом назва села, без сумніву, походить із часів Київської Русі. Княже село на "півкнязівській" землі. Сусідство княжого села і княжого "кгрунту" не є випадковою обставиною. Як і Бровари, Княжичі стратегічно вигідно розташовані неподалік від київських переправ. Фактично це подвійне давнє поселення Броварі—Княжичі на обох берегах колишнього озера Світловщина.

Саме в Броварях і Княжичах добре збереглися давні місцеві легенди про Солов'я.

Дмитро Гамалій датує першу згадку про село 1414 р., коли ним володів боярин Брянський.¹ Ще в 1320 р. литовський князь Гедимін перейшов через Дніпро і зайняв землі князів Романа Брянського та Олега Переяславського.² Дві волості сіверського Переяславського князівства. Це свідчить, що майже одразу ж після татарської навали відновилися в наших краях одразу ж влада в особі князів Брянських. Чернігівський князь Дмитро Брянський відомий з 1379 р.³ У 1475 р. Княжичі згадувалися як укріплене місце серед лісу. А в 1483 р. знову знаходимо згадку про кріпость, яку розорив Соловей.⁴

Найдавніший історично відомий документ — це лист 1485 р. старців-монахів Микільського монастиря до польського короля, щоб він віддав їм селище Княжичі, за дві милі від Дніпра: "Те селище пусте ще за князя Вітовта. Нічого там нема, тільки одне озеро. Селище, щоб землю орати".⁵

Справді, два роки перед тим прокотилася руйнівна навала татар Менглі-Гірея (Малого Гірея). Вони все спустошили. Та не так тут було раніше. Кривили душею монахи, згадуючи Вітовта. В озері Світловщина і річці Дарниця водилось багато риби. На Дарниці ще стояв і млинок. Навкруги росли бортні ліси. Це місце не було "пустим". Але свого старці добились: 2 червня 1489 р. король Казимир пожертвував селище монахам. Через три роки король повелів київському воєводі Юрію Пацу відвести землі с. Княжич під пашню Микільсько-Пустинному монастирю. У 1516 р. цим же монахам даровано берег річки Дарниця, на якому вони заволоділи млином.⁶

У монастирських володіннях Княжичі перебували шонай-менше до 1569 р., як і сусідні Бортничі. В урочищі Пасіка монахи мали дві довгі землянки, в яких тримали монастирську пасіку. Пасіка — це малодвірне поселення.

Та все ж коріння Княжич сягає в часи Київської Русі. У давньому переказі розповідається: "Був ліс, а в ньому княжич двірець, збудований Солов'єм" (у билинах також розповідається, що Соловей збудував свій терем). Розбійники оселилися в Княжнім хуторі. Переказ цей записано від місцевих жителів, які не знали билини про Іллю Муромця. Цей переказ — класична билина про малого князя, його замок-двірець і сусіднє поселення княжої дружини на хуторі. Сіверське слово "двірець" означає ранньофеодальний замок. Слово "двірець" уже як власна назва з'являється в Княжичах, Зазим'ї, Русанові, і всі вони якимось пов'язані з іменем Солов'я-розбійника. Княжичі знаходяться в центрі колишньої давньоруської волості. Поселення забезпечувало контроль за всім Броварським лісом. Розташування його на річці Дарниця дозволяло брати мито (дари), або мостове, на дорогах, що вели до київських переправ. Таке ж і розташування Зазимнього, де жили "діти Солов'я". Там також був двірець, а трохи далі, в Літках — урочище Дарниця.

Після розгрому місцевого язичницького богатира Солов'я і його людей у Княжичах близько 1125 р. фіксується поселення Бронь-Княжа⁷. Очевидно, це військовий гарнізон з такими ж функціями військово-митного контролю. Правда, деякі дослідники пов'язують Бронь-Княжу із Затрубіжжям, із селом Браниця на річці Грабівка. Але це могло бути паралельне поселення. А якщо взяти до уваги, що солов'їне плем'я покинуло дарницькі ліси і перейшло в Надтрубіжжя, більш глухі басанські ліси, то поява там другої Бронь-Княжі логічна.

Ще один переказ змальовує події іншого часу: "Серед Княжичів жив князь. Він вмер. Після розбійників-князів, що виїхали в Київ, поселилися селяни край лісу."

Мова йде, мабуть, про князя Володимира Мономаха. Він помер у нашому лісовому краї. Задніпров'я було його улюбленим краєм, тут він жив, полював, тут побудував другу сіверську божницю, Борисову божницю, свою церкву. Саме Володимир Мономах і міг мати тут свою резиденцію, можливо в тому ж теремі Солов'я-розбійника.

За переказом, на Двірці (тепер урочище) стояв палац князя, красивий, як церква. За билинами, терем Солов'я теж був дуже красивим. Є переказ і про прекрасну дочку князя. Слова переказу про розбійників-князів можуть стосуватися Муромця-розбійника. Відомо, що він забрав усе добро Солов'я і одружився з дівкою Сіверяною. Можливо, саме у теремі він і жив, а пізніше виїхав до Києва, став монахом, заповівши свої землі Микільському монастирю.

Усі ці княжицькі перекази, які мають неабияку історичну вагу, записав ще учнем майбутній репресований поет Дмитро Чепурний.

У Княжичах записано і переказ про Кирила Кожевняка: "скрізь хату щось там летить, як ті подушки, ще й іскри силпються. Крав той змій людей".

Чи то змій летів, чи давнє НЛО, але сліди цього переказу збереглися в назві урочища Зміїного. У переказі про царицю-гадюку розповідається, що коли гадюка виростає до 12 років і її ніхто не бачив, то вона обростає пір'ям, у неї виростають крила. Вона перетворюється на царицю-гадюку і літає. Такий собі спогад про літаючих драконів-ящерів.

Поселення селян у Княжичах почалося, очевидно, в дотатарські часи на місці сільського кутка Майдан. Майдан — це місце, де варять смолу або дьоготь.

У ті часи збиралася тут для степових походів рать. Звідси йшли торгові шляхи, зокрема Залозний шлях. Ось чому в селі жили люди з давнім родовим прізвищем Залозний. Костюк Залозненко згадується в документах 1651 р.⁸

З середини 15 ст. п'ятдесят років ці землі належать феодалу, королівському тлумачеві Солтану Албєевичу. В 1508 р. він продав їх — Русанів, Микільську Слобідку і Княжичі — за 400 кіп Пустинно-Микільському монастирю.⁹ Очевидно, ці землі Солтан одержав ще під час роздачі земель татарам Олельковичем після смерті Вітовта і Дмитра Сокири в 1440 р. Ось рядок із купчого запису: "Мої предки держали землю за річку Черницю, граничну з Савою Русановичем". Татарин продає частину своїх земель, очевидно, під тиском козаків Дашкевичів. З 1602 по 1609 рр. Княжичі все ж належать Івану Федоровичу Солтану, а з 1616 — Кирику Солтану. Під 1755 р. згадується полковник Солтан.¹⁰ За переписом 1784 р., село належить до Бориспільської сотні, в ньому 60 хат.¹¹ У 1858 р. тут уже 146 дворів.¹²

Деякий час Княжичі — волосне село, а після прокладання шосе і залізниці волесть переходить із Княжич у Бровари.

Ситуація після скасування кріпосного права описується в листі Соломка з Княжич, опублікованому в журналі "Основа" в 1862 р.: "Все беруть любісінько в оренду жиди, беруть і землю, і усе-усе, що можна взяти в оренду". Чи не Павло Чубинський опублікував під цим псевдонімом свій лист про події в сусідньому селі? У ті часи Чубинський часто публікується в "Основі".

У 1897 р. в селі налічувалось вже 332 двори і 1781 житель.¹³ До революції тут було 72 вітряки, церковно-приходська школа на чотири класи, в якій чотири вчителі навчали 75 дітей. Під час революції Княжичі не підняли повстання проти більшовиків,

як сусідній Требухів, але їхні симпатії були виражені в частівках 1918—1920 рр. Ці частівки записані в 1930 р.:

Ой, яблучко, куди котишся?
Більшовицька власть не воротиться.
Ой, яблучко із листочками —
Це батько Махно із синочками.

***

Ой, на бочці сиджу, під бочкою тачка,
Мій, мій більшовик, а я гайдамачка.

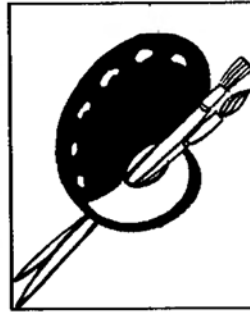
Радянська влада зарахувала Княжичі до куркульських сіл. У роки колективізації тут експропріювали 60 куркульських господарств. Усього господарств у селі було 420.

У роки останньої війни у 1943 р. між Броварями і Княжичами відбувся бій з німцями. Загинули сотні радянських воїнів, що відомо з різних джерел. А в братській могилі села поховано тільки 22 чоловіка.

Давнє село має сільські кутки — Хутір, Шлях, Петренка, Олесенка, Двірець, Корчовка, Майдан, Волковня (рили вовчі ями і ловили вовків). Родові прізвища — Залозний, Вітер, Куценко, Лисенко, Царюк, Петренко.

Давнє село сіверського князя-богатиря Солов'я, київського князя Володимира, село Солтанів, монахів, чумаків Залозних. Давній багатий поетичний фольклор. Але, на жаль, пройшла нашими душами руїна. Хто з місцевих людей пам'ятає, вивчає своє минуле?

КУЛАЖЕНЦІ

Як Мокрець із Заворичами, так і Кулаженці зі Світильним — це подвійні села на берегах однієї ріки — Трубежа. Хоча в давнину, коли місцевий кордон проходив по Трубежу, ці села належали до різних сотень, повітів, волостей.

За народними переказами, село Кулаженці заснував якийсь воїн Кулажин, в іншому варіанті — поручик Кулагін, ще в іншому — пан Кулагін. За давнішим переказом, пан з Ядлівки Ядло припливав човном зі своєю сім'єю до пана Кулаги, і там вони влаштували гуляння.

Події цього переказу схожі на язичницькі весняні гуляння на човнах, на воді, а імена Кулага, Ядло схожі з іменами давнього сіверського племені. Кулага — густий кисіль з борошна, куліш — це традиційна скіфсько-сіверська, а пізніше козацька їжа.

Плоскіський переказ називає кулагерями людей, які пиляли ліс і вантажили його на баржі.¹

Гоголівський переказ називає Кулаженці одним із володимирових укріплень на Трубежі, відносячи заснування села до 980 р., і подає давню назву цього укріплення — Куловець. Тут є співзвучність: Куйловець, Кийловець, Кийлів, Київ. Маленький Києвець.

Цікаво, що є ще одні Кулаженці. Це село на Полтавщині, де народився відомий фольклорист Опанас Маркович (чоловік Марка Вовчка).

У середні віки (1626 р.) при гетьманові Михайлу Дорошенку на Запорізькій Січі була залага під проводом Івана Кулаги. А вже в 1631 р. він згадується як гетьман реєстрових козаків, прихильник поляків.

Саме в ці часи і виникають осади нереєстрових козаків на лівобережжі Дніпра. Кулаженці могли виникнути як поселення Івана Кулаги. Хоча з таким же успіхом він міг бути і світильнівським козаком, вихідцем із Кулаженців.

У 1712 р. за указом російського царя Петра I почалася роздача українських земель. Сільце Кулаженці було пожалуване Семену Афендику, щоб "жив у дворці і збирав повинності".

Молдавський боярин Афендик під час невдалого Прутського походу Петра I, коли цар потрапив у полон до турків, надавав допомогу росіянам. Усі його маєтності турки забрали за зраду. Тому на прохання графа Шереметьєва цар Петро наділив

Афендика сільцем у Малоросії, що було своєрідною компенсацією за втрачені маєтності. Цар був щедрий, роздаючи українські землі.

Прізвище Афендик, очевидно, походить від турецького слова "ефенді". Дмитро Гамалій називає його не волохом, а греком.

У 1716 р. уже на вимогу іншого російського сановника Головніна гетьман Скоропадський надає у власність Афендику ще й Стару Басань, а його син Степан стає бориспільським сотником, Микола – сотником воронківським, а Давид – баришівським. Протягом двох століть рід Афендиків вірно служить престолу в війську, на державних посадах.

Прапорщик Афендик відзначився у війні 1812 р. Він служив у Білостоцькому піхотному полку. Учасником війни був і ротмістр Пантелеймон Афендик. У відставку він пішов у 1816 р. у віці 36 років. У Кулаженцях йому належали 149 душ кріпаків і 100 десятин землі. Афендики, як і Катеришичі, були свого часу демократичною родиною. Очевидно, були якісь продекабристські погляди у ротмістра-ветерана. Тарас Шевченко намалював портрети п'яти членів цієї родини: портрет у коричневому вбранні, портрет у бузковому вбранні та інші – портрети дочок Пантелеймона: 23-річної Анни, 20-річної Марії, 17-літньої Олександри. Портрети ці Шевченко малює у сісідніх Марківцях, помісті Катеришичів – родичів Афендиків. Не виключено, що Шевченко міг бути і в Кулаженцях.

1769 р. Кулаженці вже позначено на географічній карті. За матеріалами ревізії 1784 р., в Кулаженцях проживало 87 кріпаків, які належать капітанці Ірині Афендик, прапорщику Василю Афендику і Степану Афендику.² У 1858 р. тут уже налічувалось 50 дворів, 392 кріпаки, була церква, винокурний завод.³

П.П. Семенов-Тяньшанський у 1890 р. пише, що в Кулаженцях функціонує великий винокурний завод графині Бенецької. Графиня Бенецька – це Марія Пантелеймонівна Афендик.

Кулаженці – древнє лісове село над Трубежем при Басанській дорозі. Ряд місцевих топонімів мають аналоги в інших селах: урочища Лан, Типець, Слобода, Вольниця, Лашинське, Полив'янка. Серед інших урочищ – Займа, Вересівка, Пайки, Прикалабовщина, Стрічанка, Карпиловка, Давидівське, Барвінков і Липові Острови, Котячі Гори; долини і болота – Ягодне, Солонці, Жолоб-долина, Пойма, Павелова Левада, Попове, Дякове, Холодовське, Кирилове, Тороковате, Кругле, Кружечок, Капранівське, Логвинівське, Редьківське; частини села – Звірівщина, Шандрівка, Глибочиця, Прикалабовщина, Соболювка.

Корінні прізвища села – Шум, Ворона, Зайка, Козюба, Кот, Прикалаб. Саме Прикалаб, за переказом, побудував у селі церкву, повернувшись із війни. Хто ця неординарна людина, і на якій війні він був – невідомо. Але відомо, що вже в 1784 р. село мало свою церкву, хоч і налічувало тоді всього два десятки дворів. Ця людина з хутора зробила село.

Давнє-давнє село, маленький Київ. Стоїть тут скіфський курган Гостра Могила – за переказом, землю насипали шапками. Загадки цього села не розгадано.

КРАСНЕ СЕЛО

Село Красилівка відоме під своєю назвою з польської люстрації 1636 р. як слобода Остерського замку. Воно вже тоді деякий час не платило повинностей. Отже, село засноване значно раніше.

Орієнтиром першовитоків села можуть бути перекази, які пояснюють походження його назви. Вона утвердилася вже на початку 17 ст. За матеріалами статбюро Переяславського повіту від 1882 р., назва села походить від імені його першозасновника — Красила.¹

Місцевий переказ стверджує, що біля Рудки стояв невеликий хутір. У хуторі жили монахи. У них був млин, та в повінь його знесло. Тоді люди стали переселятися ближче до дороги. Серед монахів була Красна бариня. Звідси і назва — Красилівка. Це схема виникнення поселення з трбухівського хутора, з давніх Іваничів—Вольниць.

За іншим переказом, — це давні землі Києво-Печерської лаври. Тут перебували душевно хворі, жили монахи, які мали винокурні і господарчі будівлі, вкриті бляхою, пофарбованою в червоний колір. Це надавало поселенню особливо красивого вигляду. Звідси й назва — Красилівка.

Сюжет цього переказу традиційний. Як і багато населених пунктів району, Красилівка могла бути місцем, де Єфрем Переяславський заснував лічницю для хворих, німечиних монахів. Безперечно, в своїй першооснові Красилівка — поселення монахів. Вони називали свос поселення красивим. Освітчені монахи мали свій стиль образного метафоричного мислення.

Від монастирських людей пішли прізвища двох давніх сільських родин — Дяченко і Ладан.

З матеріалів російського перепису 1666 р. видно, що податки в Красилівці платять близько 20 селянських дворів.²

Згадується Красилівка і 1680 р. в описі Києво-Печерської лаври: російський цар Федір Олексійович своєю грамотою подарував Красилівку Лаврі. У 1650 р. село належало гетьману Івану Виговському.³

За даними 1737 р., село мало 47 господарів.⁴ А за ревізією 1784 р. в Красилівці вже 96 хат і 333 душі.⁵ Значну частину населення становили козаки: проживало тут 20 виборних козаків і 19 підюмчників. Козацькими були вулиці-кутки: Ковальська, Горошкова, Комлицька і Раків хутір.

Монастирські повинності не були обтяжливими, відробіток складав 2 дні на тиждень. Та бувало по-всякому.

У 1787 р. згадується лаврський прикажчик Троєщинської вотчини Андрій Роговенко, який "бив смертним боєм" красилівського жителя Мартина Менжиченка (оригінальне трактування красилівського прізвища Менжега).⁶ Той помер. Зовсім не святими були діла слуг Божих.

Населення Красилівки зростає. У 1858 р. тут уже 185 дворів і 982 жителі, а 1897 р. аж 338 дворів і 1735 жителів. У ті часи Красилівка була типовим монастирсько-козацьким селом. У церковно-приходській школі навчалося 80 учнів.

У роки громадянської війни селяни Красилівки пішли за більшовиками і взяли участь у придушенні антирадянських виступів у Требухові, Зазим'ї, Заворичах.

У 1921 р. в селі утворилася комуна "Шлях освіти". Населення в 1923 р. зростає до 2225, а в 1939р. — до 3129 чоловік.

У роки війни через село проходила лінія оборони, а в 1943 р. тут розміщувався військовий шпиталь. Красилівка — батьківщина Героя Радянського Союзу Андрія Васильовича Дяченка, який загинув у бою. Радянська влада не дуже піклувалася навіть про своїх героїв. У 1950 р., коли його сім'ї вручали грамоту Героя, колгосп закупив тканину на плаття дочкам і виділив 6 центнерів сіна. У 1963 р. сім'я почала будувати хату. Просили лісу на підмостки — відмовили, просили шиферу — поставили в загальну чергу.

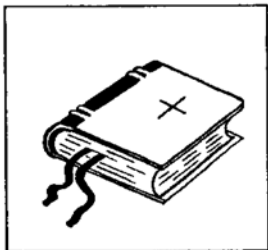
Втрати в тій війні було відновлено лише в 1963 р., коли населення села складало 3212 жителів. Та це тільки кількісно. Якість населення, його здоров'я було втрачено на багато десятиліть. Інваліди, вдови, фронтовики, травмовані і фізично, і психічно... Той слід тягнеться і до нашого часу.

Красилівка розкинулася біля річки Красилівки, яку місцеві жителі називають Рудкою. Традиційна броварська назва малої річки. Красилівські кутки — це вулиці Зацерківська, Комницька, Димерський шлях, Ладанська, Раковий хутір, Броварський хутір, Топорна вулиця. Вулиця, що веде до сільського кладовища, має своєрідну назву — Мертва. Між Гоголевим і Красилівкою болото Вовнище. Багато топонімічних назв, на жаль, втрачено.

Красилівка вся в городах і городині. Місцеві жителі називають себе пучков'язами. В'яжуть городину в пучки і продають у Києві.

Красується Красилівка — під хатами ростуть жоржини, айстри, бузок, любисток. Квіти, що беруть житло від недобрих людей і злих духів.

МІСТЕЧКО МАЙСТРІВ

Літки, як і Зазим'я, засновано в 1128 р. зятем Володимира Мономаха Всеволодом Давидовичем, сином чернігівського князя.¹ Це був удільний князь Остерського городка (містечка) Городецький. Перше літківське поселення, як і зазимське, пізніше дістало традиційну назву Старосілля. Воно виникло теж традиційно: на острові — підвищеному місці, яке не затоплювалося водою під час повеней.

Сліди цього давнього поселення знаходять між Літками і Парнею, там, де перетиналася давня дорога з Пирново на Семиполки, Заворичі з Остерським шляхом.

Тут, під лісом, в урочищах Дрижава, В'язениця, Ворочилце знаходять і сліди давніх культур, у т.ч. й епохи кам'яних знарядь.

Саме тут, у північній частині Літок, знаходиться і сільський куток Дарниця, місце сплати данини в колишні часи. Це традиційне місце сіверського полюддя.

З літописних джерел відомо, що сівер платила київським князям легку данину. Очевидно, княжицько-броварська Дарниця також відіграла роль полюддя на терені Бортиницького лісу і Летського поля.

За іншим переказом, навпаки, Дарниця — пустельна піщана місцина, яку ніхто не хотів брати й даром. Але на означення такого місця в топоніміці броварського краю є інші назви. Схоже, цей переказ виник у середньовічні часи, коли традиції полюддя вже було забуто.

Один з місцевих переказів доніс до нас і згадку про опір, вчинений жителями села татарам.

В історичних документах середніх віків згадується земельний спір між Літками та Крехаєвом за дідичні землі. Це засвідчує давність як Крехаєва, так і Літок. А Крехаїв згадується в історичних документах під 1362 р.² Як бачимо, висновок однозначний.

Перша відома згадка про Літки в письмових джерелах датується 1393 р.³ Літки входили в число трьох сіл, які Дмитро Сокира одержав від князя Вітовта.

"Історія міст і сіл УРСР" датує першу письмову згадку про Літки 1426 р.

У судових документах за 1483 р. згадуються Рожни і Літки.⁴ А вже 1552 р. вперше згадується тутешній міщанин Єрмак

Літківський.⁵ Оскільки місцевий житель названий міщанином, то, очевидно, Літки на той час уже були містечком.

У післятатарський період Літки і Крехаїв формуються як замкові села Остерського городка чи замку. Літки інтенсивно розвиваються і швидко стають філією Остра, маленьким Остром. А Остер у середньовічні часи був значним містом тогочасної України.

У Літках поселяються бояри і дрібна шляхта. Тут проживає 14 кінних бояр.

Польська люстрація 1636 р. наводить прізвища сімдесяти остерських бояр,⁶ серед яких можна виділити і літківських. Вони мали тут земельні володіння, назви яких походили від власних імен: Терешко Тетеря, Петро Розток, Дорошко Моховець, Федір Мишко, Іван Лось, Ігнат Білодик, Конон Горохович.

Володарем Літок у 1541 р. став князь Фрідріх Глібович за привілеєм польського короля Жигимонда Августа.⁷ Князь Фрідріх Глібович із 1544 по 1555 рр. був київським воєводою.

Пізніший період історії Літок позначений земельними конфліктами, які розглядалися в суді. Юрій Семенович Рожиновський судився за свої маєтності Літківці та Колениці. Участь у процесі брали остерський староста Лаврін Ратомський та його син Михайло. Це було в 1604 році. А роком раніше стався конфлікт за літківські маєтності між королівським секретарем Захарієм Яловецьким та київським суддею Яном Аксаком.⁸

У цей період відбувається і гостра церковна боротьба. Заява уніятського митрополита проти монахів Києво-Печерської лаври від 1599 р. так характеризує Юрія Рожиновського: "Монахи під Могиловом разом з врядником своїм Юрієм Рожиновським погрожували польському генералові: Ти дворянин, не їдь тут, будеш забитий! Стріляли і підстрілили коня."⁹

То ж не дивно, що 1618 р. знову фігурує в суді сфальшований королівський привілей на володіння Юрієм Рожиновським літківськими землями. Інші бояри також захоплюють навколишні землі. Так, у 1593 р. літківські бояри захопили свинопідські ґрунти. Остерський староста Ратомський заборонив це робити без дозволу польських комісарів. Та було вже пізно.¹⁰ Виникають нові поселення-кутки: Почаїв, Шлях, Базар, Майдан, Курган. Літки стають Великими Літками.

Назва Літки, за переказом, походить від того, що тут, на найкращих в Україні лугах, влітку випасали худобу остерського князя.

Традиції літкування худоби кочового сіверсько-скіфського скотарства розвинулись після зникнення легендарного "Геродотового моря в межириччі Десни — Дніпра".

Найвище місце на території Літок — це сільський куток Курган, можливо, скіфський.

У 20-і рр. 20 ст. записано такий переказ про походження назви с. Літки.¹¹

Жиди вирубували дикі ліси (урочище Жидівське). Один жид поставив серед лісу рундук. Він робив лоти (плоти?) і лотами справляв ліс. Тому це місце назвали Лоти. Від нього пішла назва Лоточки, яка з часом поступово перетворилася в Літки.

Цей переказ підтверджує неоднозначність походження назви Літок. У її основі може лежати також корінь "лит" — низьке місце (Литва, Летське поле, гоголівські Літочки).

У перших письмових згадках про це поселення його назва була Олетковичі, Летковичі. У російському варіанті за 1660 р. також фігурує назва Олетковичі. Форма "вичі" свідчить про заселення Подесення вихідцями з Прип'ятського Полісся, які до автохтонної назви Літки додали "вичі".

У середині 17 ст. Літки називаються в письмових джерелах "Летковичі Великіє". У цей час уже були літківські кутки: Почаїв, Стариче, Буслівка, Колода, Тирси, Курган, Шлях, Базар, Майдан, Корчі, Лісок, Дарниця, Роззуваївка, Генниче.

"Летковичі Великіє належать Видибіському монастирю і розташована там Гута". Гута також дістає аналогічну назву — Гута Велика, а вже від неї пізніше з'являється робітничий висілок торфопідприємства "Велікоє".

До регіону Великих Літок належать Малі Літки, Парня, Гута, Соболівка, Свиноїди, Нові та Старі Рожни.

У середні віки Великі Літки — класичне міщансько-боярське містечко зі специфічним міщанським укладом життя, схоже на тогочасні міста феодальної Європи. Тут процвітають цехове, торгове, церковне життя. Міщани дотримуються одвічних традицій.

В основі літківської торгівлі лежить давнє чумацтво, торгівля сіллю. Так, нащадки боярсько-дворянської родини Солонин розбагатіли на торгівлі сіллю. Є свідчення, що протягом 16—19 ст., аж до появи залізниць, саме літківські чумаки їздили в Крим і в Коломию. Ще донедавна родини Костенків, Слюсаренків, Григоренків вважали себе нащадками чумаків. У Літках збереглися чумацькі вози і чумацький фольклор. Тільки в Літках і Рожнях простежуються чумацькі традиції.

Торгівля сіллю і дарницькі подюддя поклали початок літківським ярмаркам на Київському базарі. Це була власне

українська торгівля, яка із запровадженням російської торгівлі стала особливою — контрабандною, бо по Дніпру майже сто років проходив кордон із Польщею.

При Київському шляху виникає базар Київський. Перехід під польську юрисдикцію відкриває дорогу українським товарам на ринки Польщі і Європи. Особливим попитом користуються продукти переробки лісу. Виникають ремісничі цехи, сільські кутки: Тирса, де пильщики пиляли ліс і тирса лежала по дворах і в ямах; Колода, де були склади з товарним лісом; Корчі, де валяли ліс. Майдан, Дьогтярка, Гута, Парня теж були місцями переробки деревини.

Великий попит мали також поташ, дьоготь, смола. Вся територія нинішньої Броварщини тоді вкривалася димами. Знищувалися предковічні ліси, пущі, діброви, грабники, березняки.

У Літках постають десять середньовічних ремісничих цехів, що живуть за законами братства. Майже всі літківські прізвища походять від цехових професій: Коваль, Бондаренко, Різниченко, Швець, Ткач, Мельник, Кравець, Музиченко, Лимар, Шевчук, Синельник, Котляр, Гончар. А ще ж чумаки, рибалки, теслі, пічники, чинбарі...

Літківські цехи-братства діяли при церкві Святого Миколая. Грамота митрополита Миколаївському церковному братству м. Летковичі затверджувала цеховий статут.

Згідно зі статутом, цех повинен був ховати померлих церковних братчиків, допомагати хворим, проводити раз на два тижні збори. На тих, хто не з'являвся на збори, накладали штраф. Цех мав і спільну грошову братську касу. До цеху входили тільки парубки. Вони обирали старшину, в якого був свій знак — символ влади. Знак цей робили із стебла очерету у вигляді палиці з великим срібним наверхшям (золота очеретина Дани?) і протягнутими різнокольоровими стрічками. Палицю носили, не торкаючись нижнім кінцем землі. Її зберігали в церкві, в ризниці і виносили тільки на торжества і в свята.

Цей ритуал тісно пов'язаний із язичницькою традицією. У середні віки язичницькі парубоцькі братства формуються як цехові церковні братства.

У 1660 р. Літки, згідно із грамотою царя Олексія Михайловича, переходять у володіння Видубицького монастиря.

Церковні літківські традиції виникають значно раніше. Майже 400 років тому в Літки з Волині завезено одне з найстаріших в Україні євангелій. У Літках жило багато українських бояр, і, напевне, один із них зробив цей цінний дар Урядомиколаївській церкві. Перед революцією Літківське Євангеліє було досліджено і високо оцінено вченими. У

пореволюційний час його доля невідома. Можливо, як і інші давні церковні книги та українські стародруки, воно потрапило до книгозбірні Видубицького монастиря, де й було знищено, як і багато інших українських раритетів. А, можливо, десь припадає пилюкою на полиці, чекаючи зацікавлених дослідників, які, може, виростуть із читачів цієї книжки.

Здавалось, усі забули про Літківське Євангеліє. Та про перлину української релігійної духовності не забули в українській діаспорі. Цій дорогоцінній книзі присвячено статтю в "Енциклопедії українознавства" за редакцією Володимира Кубійовича.

Історія Літок пов'язана з життям церковного подвижника Василя Григоровича-Барського. Його книга "Подорож до святих місць", видана в Санкт-Петербурзі в 1771 р., була настільною книгою в кожній знатній українській родині.

Брат Василя – Іван Григорович-Барський – відомий архітектор, автор архітектурних проектів церков у Києві, в с. Лемешах, у м. Козельці та інших.

Іхній батько Григорій одружився в с. Літках із дівкою Марією. Отже, мати знаменитих братів – корінна літківська міщанка. Пізніше сім'я Григоровичів пересідить до Печерської слободи. У ній виростає аж десятеро дітей. Третій син Василь народився в 1701 р. Батько помер 1710 р. Точних даних про місце народження Василя немає, проте не виключено, що він народився в Літках.

Батько Григорій був купцем, а можливо літківським чумаком. Ця пристрасть до чумакування передалась і Василеві. Половину свого життя – 24 роки – провів він у мандрях. Повернувшись із мандрів хворим, він помер у Києві 1747 р.

Середні віки залишили нам багато історичних документів про містечко Літки: церковні документи Видубицького монастиря, судові справи. В інституті рукописів НАНУ зберігається збірник актів про Літки. У названих джерелах знаходимо описи топонімів літківської околиці, датовані 1639 р.: Рожни, Україна, Долина, Нива, Холмиця, Видибещка долина, болото Язвещьке, Ланський ліс (нині поле під лісом), Ведмежий борок, нива Супреновська, нива Малійова, Косійове болото, Жерело, Берестова гряда, річка Гнилиця, Кобилка-річка, Пречистенський ґрунт.

Ланський ліс, як і урочище Лан у Богданівці, означає однорідний ліс. Тут же наведено унікальний давній топонім – Україна. Чи це часом не та переяславська літописна земля "Оукраїна"?

Ці давні літківські назви живуть майже 400 р. А скільки століть жили вони перед цим?

У 1661 р. монахи подають реєстр монастирських рибних озер. Річка Подомірна – один берег літківський, другий свиноїдський; Волуець – один берег літківський, другий дубешнянський, Стара Десна, Колодова долина, Нехлебенков перекоп, долина Гончарівка, долина Подорна на Дубовій гряді, Бакланісте, Тихе джерело, Мочалище, Бринчине, Закота, Тетерине озеро, Довге, Сахнове, Карачовка (де й зараз сідають на мілину пароплави), Резоваха під грядою, Гусинець, Пиружня долина, Вершина Получерняхівська, болото Чаплище.

За даними ревізії 1784 р., Літки за кількістю населення поступалися лише Гоголеву. Тут налічувалось 186 дворів, але вже в 1858 р. залишається 126 хат.

Безумовно, великих збитків завдала повінь 1845 р. Але в 1857 р. згоріла церква і 160 дворів. У церкві згоріли всі стародавні культові речі, все, крім Літківського Євангелія.

Літківська Святомиколаївська церква фактично була автокефальною, в ній панували український дух, українське слово, українська національна свідомість. Усе літківське міщанське і ремісничє життя об'єднується навколо церкви.

З 60-х рр. 19 ст. почався новий етап організованої русифікації, закриття українських церковних шкіл, будівництво храмів Московського патріархату. Отож не виключено, що літківська церква згоріла не випадково.

Її було відновлено, та на протигагу їй у 1915 р. збудували офіційну Нову Слов'янську церкву.

Ремісництво в Літках процвітає і в 19 ст., і аж до 30-х рр. 20 ст., до колективізації.

Майстрів у Літках завжди було яких хочеш! Відомо чотири покоління (з 1830 р.) родини Шевченків, літківських художників, які розписували церкви. Не виключено, що літківський художник Шевченко міг зустрітись з Тарасом Шевченком. Газета "Літературна Україна" в 1975 р. писала про перебування Тараса Шевченка в Літках у 1847 р.

Літківські селяни ще в 30-і роки розповідали про перебування в Літках улітку 1843 р. Тараса Шевченка разом з Платоном Бориспольцем.

Перед революцією літківці часто виїздили на сезонні роботи "в степ", на плантації цукрових буряків, до Бобровиці.

Електричне світло на Броварщині найперше загорілося в Літках. Ще до революції літківці купили в Німеччині за два вагони зерна парову електростанцію, привезли і запустили її. Слава літківських майстрів-ремісників була великою. Саме чоботарі літківської трудової артілі у 1911 р. подарували від Остерського повіту дитячі чобітки власної роботи насліднику російського престолу сину царя Миколи II Олексію. Літківці ж

вручили царю чобітки й рушник з вишитим гімном “Боже, царя храни”.

Під час українсько-московської війни 1919 р. щорівні спалили сільський куток Дарницю. А навесні 1920 р. в Літках відбулося повстання проти радянської влади.

Перший конфлікт стався ще взимку. В Літках було вбито щорівця. Події розгорнулися таким чином. Із Семиполок до Літок прийшли погуляти до дівчат група щорівців. Виникла бійка, в ході якої колишній матрос убив одного із щорівців. Наступного дня загін ЧК спалив північну частину села – Дарницю.

У серпні 1919 р. вибухає селянське повстання в найбільшому населеному пункті – містечку Гоголеві, потім у Літках, Требухові, Зазим’ї.

У Літках відступаюча червона армія вимагала 120 підвід. Містечковий сход вирішив підвід не давати і виставити наряди, щоб не пустити червоних до містечка. Керували Тимофій Король, Іван Юрченко, Василь Моць. Повстанком організував загони, до яких увійшло до 600 чол. Активних же повстанців налічувалося близько 220 чол. Лише дві третини з них мали зброю.

Повстанці організували розвідку і почали роззброювати червоноармійців. На церкві встановили кулемет. Та сили були нерівні. Згодом гарматним вогнем було розбито церкву, до містечка вдерлася червона кіннота. Арештували багато учасників повстання. Їх судив трибунал 7-ї дивізії. Міра покарання – смерть.

Багато повстанців повтікали в навколишні ліски, де ховалися ще довгий час. Керівник повстання Григорій Король зник. Він таємно навідувався в село. Про це знали жителі Літок Резнік, Оберемко, Костенко, але мовчали. У лютому 1922 р. ЧК вистежило і арештувало Короля, а заодно провело ще одне коло арештів.

На допиті в ЧК визнали себе причетними до організації повстання Король, Добровольський, Юрченко, Моць, Резнік Олексій, Конопля, Музиченко. Решта 12 чол. винними себе не визнали.

Одним з організаторів повстання називають і місцевого вчителя Дмитра Музиченка.

На суді літківці поводитися з гідністю. Король усю вину брав на себе.

ЧК не забувало про літківців. Їхня справа не обмежилася розстрілами 1920 та 1923 рр. У 1937 р. було проведено ще один масовий арешт літківців за заготовленими списками.

У цей час у Парні на землях поміщика єврея Дишварцева постає комуна-артіль “Ясний промінь”.

У 1924 р. в Літках функціонує артіль “Текстильекспорт”, у якій працює 4000 вишивальниць-надомниць. Пізніше артіль стала фабрикою. При ній функціонував до недавнього часу унікальний музей броварських вишювок.

Та вміння і знання майстрів-ремісників за радянської влади виявились непотрібними. Усіх майстрів загнали в колгосп. Єдине, що нагадувало про колишню славу літківських ремісників, – водяний млин, який працював до 1952 р.

Так у Літках було знищено специфічну містечкову культуру і побуту, і виробництва. Містечко Літки стало селом.

У передвоєнні роки в селі вчителював письменник Михайло Стельмах. Саме тут він писав поезії, присвячені різноманітним ремісничим професіям. Звідси пішов до армії. У Літках Михайло Стельмах записав близько 3 тис. пісень. І саме тут було вперше записано знамениту потім пісню, нині трохи призабуту “Усі гори зеленіють”. Літківський фольклор не тільки багатий, а й глибокий. Він сягає трипільських глибин.

Стельмах любив бродити берегами швидкої чарівної річки Любича, босоніж переходив на острів-куток Роззувайлівку, спостерігав, як на Буслівці збиралися перед відльотом бусли, а по мілководдю Чапица ходять чаплі.

Не лише Стельмаха чарували пісенні вечори під вербами річечки Дьогтярки, що витікає з Гути і через Хмельники і Почаїв несе весняні теплі води в Десну. Неповторна й донині поезія Літок, Десни, Оврута, Любича, Старині.

У Літківській школі працював учителем української мови та літератури письменник Яків Качура, автор історичної повісті “Іван Богун”. У нього бували в гостях Максим Рильський, Олекса Десняк. Загинув Яків Качура на війні в 1943 р.

Цього ж року Літки визволила від німців 240-а стрілецька дивізія генерала Уманського, яка прославилася під час визволення Києва.

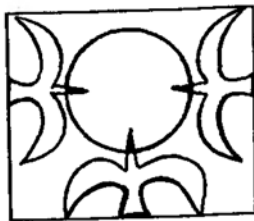
Два місяці в Літках стояв фронтний госпіталь, куди привозили поранених із Лютизького плацдарму. Смертність була високою, в двох братських могилах поховали більше 250 радянських і чехословацьких воїнів.

Теперішні Літки – єдине в Броварському районі село, в якому діє осередок “Просвіти”. Першим його головою в наш час був доктор технічних наук Олександр Музиченко. Тепер відновлюється робота української церкви на чолі з отцем Любомиром Качалою.

Значну роль у процесі відродження національної свідомості в Літках відіграють подружжя фермерів Лідія та Василь Шусті, Віктор Терещенко, Володимир Чепур та інші літківці.

У хаті Володимира Можилевського – колишнього директора Літківської фабрики художніх виробів – діє приватний музей українських старожитностей.

Півтисячолітнє містечко, радянське село... У своїй Українській державі йому знову судилося стати тим, ким воно було раніше: містечком майстрів, містечком Літки, вічним, як деснянська вода і літківська земля.

Давні поселення не часто змінюють свою назву. Нам відома давня назва Літочок — Коленці. Саме під такою назвою вони згадуються 1552 р. як поселення, що належить до Остерського староства.¹ На той час Коленці не сплачували повинностей Остерському замку, бо були розорені ще татарами Менглі-Гірея в 1482 р. З цього випливає, що Коленці існували вже в часи

до навали татар, як і сусідні Літки та Крехаїв.

Найпростіше пояснення назви Коленці — коліно, поворот річки. Але таке пояснення недостовірне.

Село було розорено настільки, що з'являється новий переказ про першого засновника. Першим осадчим був польський шляхтич Гайдук, засновник літочківського роду Гайдаків, який оселився в чистім полі.

Цілком можливий варіант виникнення назв Коленці й Літочки від назв двох кутків одного села. Давній куток Коленці зникає, а поряд з'являється куток Літочки.

На межі 16–17 ст. відбувається польська колонізація Подесення. Один із поляків, який належав до околичної шляхти Остерського замку і жив у Літках, поселяється поряд із Коленцями, засновує Малі Літки, Літочки. Час подій цього переказу збігається із зміною назви села, хоч ще згадується і стара назва. А зі становленням Великих Літок за селом остаточно закріплюється назва Малі Літки.

Поетична ж версія походження назви Літочки трактує її як “зліт птахів”. Заплава Десни з Великим Лугом завжди були місцем збору перелітних птахів, свідчення про що збереглися в назвах урочищ Буслівка, Чаплище, Гусинець.

У деяких джерелах трапляється назва “Літки-двоє”. Очевидно, Літки — це первісна назва не поселення, а заплавної місцевості коло Городовища і Великого Лугу.

Північніше Літочок розташоване велике і загадкове городовище площею майже 30 га. За свої розміри воно дістало назву городовище, а не традиційний град, городок, городище. Величезні, завбільшки з хату, вали ще в давнину поросли лісом. Це центральне городовище регіону, збудоване за класичним зразком на болотистій місцевості. Рів, вал, гребля, що вела через болото Оврут до корінного берега Десни. Немало було вкладено праці в будівництво цього потайного городовища-острова.

За переказом, у городовищі були центральні Срібні ворота, що засвідчують його нерядове значення. В іншому переказі згадуються три в'їзди до нього, а також пан-хазяїн городовища і хазяїн Десни. Центральні ворота були подвійні.

Досі немає датування виникнення цього городовища, загадку його призначення істориками не розгадано, ґрунтовних досліджень тут не проводилося. Літописні джерела чомусь також не згадують про це городовище. Немовби його й не було зроду, хоч воно за розміром у десятки разів перевищує відомі броварські городища. Першим про нього згадує археолог, історик Сіверщини Дмитро Самоквасов.²

Здавалося, що в 10–12 ст. не виникало потреби будувати тут таке величезне городище, бо не було поблизу значного поселення. Єдине логічне припущення, що це споруда давніх язичницьких часів. У городищі немає традиційної церкви, а є традиційні міські ворота. Це споруда часів загадкових Змійових валів, Сіверське городовище. Воно замикає собою весь басейн Десни. Це ключ сівєрської землі. Логічно припустити, що тут, в урочищі Рать на річці Любич, поблизу городовища збиралося перед походом сівєрське військо. Костянтин Багрянородний розповідає, що союзне руське військо на однодревках збиралося перед походом біля Києва. Сівєрські загони спускалися вниз по Десні і тут чекали сигналу з недалекого Києва для походу Дніпром і за море. Це місце збору, “зліт птахів”. Адже сівєрські роди мали тотемні пташині імена.

Ще одним варіантом призначення цієї споруди може бути належність її до системи племінної оборони, коли з усього терену населення і худоба в разі небезпеки ховалися в городовищі. Літом населення жило в літніх будках, займалося рибальством, бортництвом, випасанням худоби, а взимку збиралося у городовищі. Тут і відбувалися дарницькі-полуддя. Рятувалося тут населення і під час деснянських повеней. Очевидно, призначення городовища було багатофункціональним.

За однією з легенд, на місці городовища, якийсь Крех завдав поразки татарам. Це той Крех, який заснував село Крехаїв, розташоване поблизу. Його ім'ям стали називати й городовище, що засвідчено в документах як “городище Крехово”.³

В іншому переказі розповідається про те, що тут ховалися селяни від татар і скидали з валів колоди на ворогів. Скидання колод як важливий вид оборони городищ досить відоме в історичній літературі.

Місцеве населення і нині не знає назви городовища. Д.Самоквасов, який досліджував його, не подаючи його власної назви, користується означенням за місцезнаходженням — “в урочищі Киськово”.

Проте назву городовища знаходимо в “Збірнику актів про село Літки”, в документі 1661 р.: “В дачах Городище — вал, високий ліс, де, кажуть, колись град був, називавшийся Крем, над болотом Врут. У ньому, за переказами людськими, кораблів великих водяних дошки знаходять”.⁴

Отже, маємо назву городовища Крем (Кроми, Кремль?). Це перший Кремль руської землі, її сіверська твердиня. Інший варіант назви — Окрем. (Порівняймо колишню назву болота Врут і сучасну Оврут). “Окрем” веде до поняття Україна, місцевого топоніма 17 ст., літописного “Оукрайна”. В обох випадках назва древнього городовища засвідчує його видатне історичне значення.

На центральних Срібних воротах городовища був герб із зображенням Золотого Вершника, яке також не випадкове.

Це вони, наші далекі предки-земляки з Крема, залишили нам свої перекази, бо так хотіли, щоб із покоління в покоління передавався їхній голос, їхні символи, їхні надії, їхнє світосприймання.

Після татарської навали, з огляду на стратегічне значення місцевості і продовжуючи традицію полюддя, тут поселилися татари, які брали з місцевого люду данину.

Збереглося урочище Татаровщина, а в Літочках та Соболівці і сьогодні поширене прізвище Татарин та відповідний генотип.

Згадуються Коленці і в судових документах 1604 р.⁵ За польською люстрацією, Літківці Малі або Коленці платили замкову повинність дровами, сіном, а також три золотих річно.

Після Хмельниччини село переходить до володінь родини київського полковника Солонини і на довгий час стає родовим селом Солонин. Та очевидно, що ці землі належали боярському роду Солонин з більш давніх часів.

Тестамент Сергія Солонини від 1738 р. згадує Малі Літки,⁶ а ревізія 1766 р. фіксує, що Малі Літки весь час з 1676 до 1766 рр. належать дворянській родині Солонин.⁷ І тільки після 1905 р. сини Солонини розпродали дідичні землі, очевидно, відчуючи наближення революційних подій. У своєму родовому селі Солонини жили віками, тут вони і поховані в склепі коло церкви, якої вже немає. З цього боярсько-дворянського роду походить і друга Шевченкова Катерина — Катруся, героїня повісті “Княгиня” Катерина Лук’янівна Солонина.

За ревізією 1784 р., село належить до Остерської сотні. Це єдине село броварського Подесення, де проживали козаки. З 28 хат козацьких було 10. Решта належали до кріпаків Солонини.⁸ У 1858 р. в Літочках налічується 47 хат, 402 чол., а 1897 р. 111 хат і 594 чол.⁹ З відміною податей на двір відбулося

розселення великих дворів. Та майже 70% селян не мали орної землі.

Радянська історія Літочок небагата цікавими подіями. У травні 1920 р. з Літок сюди прибув представник повстанкому Василь Щур, який агітував за антирадянське повстання. Та літочківці його не підтримали, боялись, “що постріляють, як горобців”.

Козацьке село. Але чому в ньому згинув дух козацької вольниці? Чому в церковно-казенних селах дух свободи виявився вищим?

У 1933 р. в селі ліквідували значну куркульську антирадянську банду Юхименка. Боротися було вже пізно.

Колективізацією в 1933 р. тут було охоплено 33% селянських господарств, а вже навесні 1934 р. — 98%.¹⁰ Виходу не було, приклад голодомору в сусідній Соболівці був наочним. Ті, хто не скорився, або добровільно “замерзали на пеньку” в Сибіру, або йшли “до діда Лук’яна”.

Цікавим краєзнавчим документом є опис околиць Літочок під час земельних суперечок Літок і Крехаєва від 1658 р.¹¹ Покордонні урочища вже тоді були детально поіменовані. Більшість тих назв збереглися і донині. “Бродець Ушман, Верховина, Грузька криниця, Грядя, Рябчин, Шлях Остерський, там же в бору граничне урочище Рубіж від Рата, або від Врута болота, як люди звать Врут долина, Борок, через Борок долина від Гала долини, Гурна, ліс Лоцинський, Старий Рубіж, через ліс доріжка, Ровок, Лозоватий круг, Бистрий Ольс, Уріз, річка Переділ, Дуброва”.

Бродець, Галицьке болото, Висока грядя, Заратте, Оврут, Рубіж, Бистренька річечка — географічні об’єкти місцевого значення, відомі й сьогодні, по яких і зараз проходить кордон остерських і броварських земель.

Звичайні топоніми, але це не просто слова, що називають маленькі клаптки рідної землі, це історія життя наших предків, їхні святині. Диво, що вціліло. Немає нічого від тих часів і того життя, залишилися тільки правічні назви озер, боліт, річок.

МОКРЕЦЬ — СВІТУ КІНЕЦЬ

У цих словах, які нагадують приказку, вчувається дух давнього кордону броварської землі, адже за Трубежем ідуть остерсько-басанські болотні ліси-петрі. І Заворичі, і Мокрець — подвійне село на обох берегах Трубежа. Вони завжди мали одних володарів, спільну церкву.

Відстань між цими селами — один кілометр. Та історія у них різна. Заворичі — давньоруське поселення, яке було і містечком, і селом, а Мокрець не мав статусу села, не мав своєї церкви.

Історична довідка про село Мокрець часом його заснування називає 1728 р.¹ Але, за польською люстрацією 1628 р., Мокрець згадується серед нових осад на землях остерського замку.² В наступній люстрації 1636 р. теж згадується слобода Остерського замку Мокорець.³ Слобода — це досить велике поселення того часу. Хто ж заснував Мокорецьку слободу?

За переказом, село виникло тоді, коли в Заворичах стояла козацька сотня, і першими поселенцями були козаки, які відслужили 25 років, та їхні дружини. В іншому варіанті переказу розповідається, що село засноване невеликою групою козаків, які відокремились від козацького стану і оселилися в Мокреці.

Назва села Мокрець, як ми з'ясували, згадується за два десятиріччя до утворення Заворичької сотні. Заворичі і Мокрець заселялися одночасно колишніми козаками Сагайдачного, виведеними з реєстру. Для нагляду за неспокійним козацтвом у Заворичах і поселився польський шляхтич, урядник Остерського замку.

А згадувана дата 1728 р. засвідчує другий етап заселення Мокреця козаками після закінчення петровських воєн. Ці козаки зберігали і пізніше свій козацький статус. А перші поселенці, виведені з козацького реєстру, були переважно безінвентарними бобілями, які не мали ні робочої скотини, ні реманенту, тому й пішли підсусідками до остерського боярина Солонини.⁴

У матеріалах перепису 1666 р. село Мокрець не згадується, очевидно, воно вважалося одним із кутків містечка Заворич, бо серед переписаних трапляється і типове для Мокреця прізвище — Чередничок.⁵

У документах згадується, що 1766 р. Іван Солонина має володіння в Мокреці.⁶ А за ревізією 1784 р. в селі 61 хата і 215 душ жителів.⁷ Це кріпаки тих же поміщиків, які мають володіння і в сусідніх Заворичах, — полкового судді Барановського, бунчукового судді Солонини та Івана Афеїдики.

Після ліквідації Остерського замку його общинні землі дісталися спершу родинам козацької старшини Солонини, Барановських, а в пізніші часи козакам і родині Афеїдики, учасникам петровських воєн.

Назва села Мокрець, а також назва річки Мокриця в переказах виводиться від цілющої трави мокрець, яка росла на берегах річки і яку козаки-солдати використовували для захисту від різних комах і бліх. Але серед лікарських рослин у сучасній народній медицині мокреця не знаходимо. Очевидно, в легенді зберігся відгомін давнього звичаю купання на зільнику в травні у нахучих і цілющих травах, весняного очищення. Як антисептичні, для обкурювання жител тепер використовують пижмо і полин — боже дерево, частково айр — татарське лілля.

Сама назва села, а тим більше гідронім, значно давніші 1628 р. Назву річки Мокриця дали ще, мабуть, жителі трубізького заворичького городка, а час його заселення і будівництва — близько 980 р. Цю лагідну назву — Мокриця — дали річці, що тече по болотистій, плавистій, мокрій місцевості.

Тутешніми першопоселенцями могли бути носії родового мокрецького прізвища Тур, Туренок. Це рідкісний випадок зв'язку родового прізвища з іменем легендарного трубізького звіра — тура. Сіверське родове прізвище.

А легенда про чудодійну мокрець-траву — то спогад про різноманітні ендемічні цілющі трави, які росли колись у давнину в заповні Трубежа і які місцева людність широко використовувала для лікування. Можливо, що й сам давньоруський лікар Агапіт бував у нашому краї, бо в одному із замовлянь броварських баб-шептух згадується ім'я Агапіта через сотні років по тому.

Перекази про чудодійні лікарські трави фіксуються в Заворичах, Бобрику. В урочищі Ревино деякі з цих трав ростуть і тепер.

За кріпацтва мокрецькі землі належать уже двом поміщикам: колишньому — Барановському і новому — генерал-майору Бабиньову (може, це київський губернатор Бібіков?).

Після скасування кріпосного права частину земель було роздано селянам, причому не тільки з Мокреця, а й із Ярославки та Басані. У 1858 р. тут було 88 дворів, 380 жителів.⁸ Розташування села за Трубежем зумовило те, що воно не раз

при зміні адміністративного поділу належало то до Остра, то до Козельця, то до Бобровиці, то до Басані, то до Броварів.

Опис річки Мокриці подано в "Описани Черниговського наместничества" від 1784 р.: "Річка Мокреця, що протягнулася на 70 (!) верст і впадає в Трубайло, коло Заворич". Урочища-болота дістали назви від імен своїх власників: Яцокове, Бобошкове, Васечкове, Сивчине, Антошукове, Ровцівське. Трапляються назви за природними ознаками – Довге і Драгви.

В урочищі Велика Долина на Трубежі, у тій його частині, яка має традиційну назву Пристань, згідно з переказом, у 1933 р. було викопано щоглу і якір якогось давнього корабля.

Серед старих назв вулиць-кутків збереглися назви: Вігін, Загребля, Турція. Назва Турція пов'язана з участю остерського ополчення у війні 1877 р. Повернувшись із війни, ополченці назвали свій куток Турцією. Правда, так могли назвати цей куток і Афендики, учасники турецького походу Петра I.

Родові прізвища села – Олексієнко, Довгопол, Кошій, Отрох, Яцюк, Чередничок.

Олексієнкі і Довгополів вважають першопоселенцями. Але ці родини за переписом 1666 р. жили не в Мокреці, а в сусідніх селах.⁹ Їх треба віднести до першопоселенців-переселенців 1728 р.

Згідно з історичною довідкою про село Мокрець, у революційні часи тут не було боротьби проти внутрішньої контрреволюції. Це і справді так, бо в селі була сфера впливу отамана Ромашки. Ще довго після 1922 р. в ці ліси не потикалися радянські уповноважені. Радянську владу, за тією ж історичною довідкою, в селі встановлено аж у 1929 р., і до 1930 р. в селі не було членів більшовицької партії. Це справді світу кінець, як на ті часи!

Як і всі броварські села, Мокрець жорстоко постраждав у роки війни. У 1943 р. під час бомбардування залізничної станції Заворич загинуло 15 жителів Мокреця.

Ідуть роки. Тихо тече нашою землею річечка Мокриця, на берегах якої цвіте цілюща трава мокрець.

На місцевому остерсько-козельському діалекті назва села звучить як Апанасов (порівняйте Остер – Астор). Кордон Київської і Чернігівської областей у цих місцях не відповідає давнім історичним традиціям. Низка населених пунктів, що здавна належать до калитянської околиці, опинилися на Чернігівщині. Два давні хутори, а нині села-близнята Опанасів і Омелянів, опинилися в різних областях. Давня станція Калита на поштової дорозі (нині хутір Калита), Омелянів, Опанасів, Полуянів – здавна були пов'язані з Калитою.

Нині до Броварського району належить лише Опанасів – найпівнічніше село району. Опанасів – фактично острів серед трьох великих боліт, колишніх озер – Слукова, Лав, Великого болота.

У цій озерно-болотистій місцевості коло величезного озера Слукова люди колись не знали, куди дівати рибу. Зимом пельки (ополонки) були повні риби. Літом тут було багато сіна, а навесні в стожарнях виводились тисячі ряхих чайок.

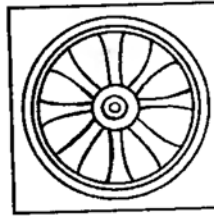
Болото Лави було таким же багатим, як і Слуков. А Русов у 1896 р. писав: "Болото Лави тільки по краю заросло осокою. Заростання йде швидко в останні 20 років, раніше воно являло собою відкритий водний простір".

В одному з переказів розповідається, що першим тут поселився рибалка Опанас. Але конкретнішим та історично цікавішим є переказ про двох братів-богатирів Омеляна і Опанаса, які завернули татар і за свій героїчний вчинок одержали земельні наділи-вотчини коло Слукова, де і заснували свої поселення Омелянів і Опанасів. За переказом, після смерті Омеляна на хресті на його могилі написали: чий то хрест – Омелянів. Так і виникла назва села. Це відповідає традиції язичницьких часів, коли на могилі ставили дерев'яний стовп і на ньому писали ім'я похованого вождя.

Переказ про братів-богатирів відносить початки сіл Заворич, Омелянова, Опанасова до княжої доби, до 1223 р.

Перша письмова згадка про Опанасів досить пізня. У 1753 р. згадується хутір Опанасово.¹ А вже в 1784 р. в Опанасовому хуторі було досить людно. Тут налічувалося 24 хати і 94 кріпаки поміщиків Барановського, Ханенка, генерал-поручика Дарагана.²

Парня – найдавніший хутір Броварського району. Засновниками Парні були жителі Семиполок.

У купчій від 1683 р. значиться, що жителі Семиполок Федір Лошаченко та Роман Степаненко за 300 злотих продали київському полковнику Карповичу два водяних млини, що стояли на річці Парня в лісі під Соболівкою, з хатами і городами.¹

З цього документа видно, що на початку останньої чверті 17 ст. на місці нинішньої Парні вже було поселення з хатами і водяними млинами, за які й було заплачено значну як на той час суму.

Назву поселення пояснюють так: тут, у лісі, місцеві жителі парили і гнули дерев'яні обіддя для коліс. У Парні був давній деревний літківський ремісничий цех.

Але таке пояснення не можна вважати достовірним, оскільки вже в середні віки відомий стійкий гідронім Парня, і свою назву хутір, безперечно, одержав від назви однойменної річки. А закріплення стійкої назви за водними об'єктами, в даному разі за річкою, процес не одного століття. Тим більше, що згадувана купча свідчить про розвиток тут городництва та млинарства.

Ще один документ, датований 1696 р., засвідчує подальші зміни в назві хутора: "В ключі Остерській, дачах Літківських, які відділяють містечко Літки від Крехаєва, лежать три села – Леткі, Карпоки, Соболівка".² Очевидно, хутір на річці Парня дістав назву Карпоки – за іменем свого власника Карповича.

Універсал гетьмана Івана Мазепи 1690 р. згадує Парню серед Літківської пуці. Парня якимось чином пов'язана з близьким городовищем Крем. У давнину тут велися складні трудомісткі роботи, пов'язані з ремеслами, і це залишило відповідний слід у назвах місцевих урочищ: Парня, Гаряче, Будки.

І якщо справді тут було приручено дикого коня, зображення якого є на гербі городовища Крем, то чому не припустити, що саме тут, а не в древніх стінах України, як стверджують деякі археологи, винайдено перше колесо? Адже це могло статися там, де, крім усього, є необхідна сировинна база.

За матеріалами ревізії 1784 р., на хуторі жили 11 чоловік.³ У 1858 р. на хуторі було 5 дворів і проживало при болоті Оврут 30 душ населення. Це й була стара Парня.⁴

Мабуть, це було володіння Барановських ще з козацьких часів, бо сусідній хутір Омелянів згадується раніше Калити, ще в 1628 р. – "і отсидівшого льготу Омелянова".³ З цього випливає, що Омелянів і Опанасів могли існувати ще в Литовські часи.

У 1858 р. в "деревні" Опанасові було 34 двори і 260 кріпаків. Землями володіли спадкоємці ротмістра Барановського, надвірний радник Брюхачов, священник Уманський і козак Климентій Магдик.⁴

Після скасування кріпацтва вже вільні опанасівські селяни одержують землі на південний схід від села. Це видно з плану межування 1865 р., що зберігся в бібліотеці НАН України ім. Вернадського.⁵

Самі селяни і підписали карту землеволодінь. До речі, майже всі вони були грамотні. Опанасівці того часу носили прізвища, які побутують і досі: Швачко, Карпусь, Дужик, Усик, Федоровський, Коидратенко, Яременко, Омеляненко.

Але сільські кутки-вулиці Опанасова називаються зовсім іншими власними назвами – Ковалівка, Редьківка, Левковка, Журавлівка. Мабуть, пам'ять про більш давні часи і тодішніх жителів села.

Недалеко від Опанасова стояв хутір Скаковщина (від калитянського прізвища Скок). Під час колективізації всі калитянські хутори було zeseleno в один і створено колгосп. У хуторі-колгоспі Переможець (Переможець) після війни налічувалося 48 дворів. Під час будівництва калитянського комплексу хутір знесли. Залишилося ще одне кладовище без села.

Сьогодні Опанасів – село старої архітектури і старих людей. У війну село не було спалене. Стоять хати з тих давніх часів. Село забуте державою, старі люди – своїми дітьми. Діти пішли в світ шукати кращої долі. Не відомо, чи знайшли свою долю, але й в рідний Опанасів не повернулися. Старі люди не їдуть у місто до дітей, бо мають гордість вільного господаря і не хочуть бути слугами своїх дітей. Що ми можемо для них зробити?

В Опанасові ніколи не було церкви. Тому тут, серед боліт, найкраще збереглися язичницькі обряди і звичаї.

Близько 1753 р. Парня, Соболівка, Семиполки стають власністю полковника Дарагана — чоловіка сестри гетьмана Кирила Розумовського Віри.⁵

Того ж 1753 р. згадується “урочище Парня, там же село Редня”. Під 1785 р. згадку про Парню знаходимо в судових документах у справі про наїзд кріпосних людей генерал-поручика Дарагана на монастирський ліс під Парнею в урочищі Печище.

У 1897 р. в Парні було 12 хат, 66 жителів.⁶ Перед революцією навколишні землі належали поміщику-єврею Дишварцеву.

У 1919 р. тут постає комуна, до якої ввійшло 10 з 18 дворів. Перед війною всіх жителів переселили в Нову Парню.

Парня стояла в лісах Літківської пущі. Лісами були оточені урочища Довгий Острів, Будне, Гаряче, Буйнецьке. Останнє з перелічених урочищ дістало назву від прізвища підданого Дарагана Буйнецького, який брав участь у наїзді на монастирські ліси в 1785 р.

Як і в інших селах Подесення, серед жителів тут ходять перекази про давнє море, а на дні колодязів знаходять очерет, мул, пливуні.

У радянські часи певний період Парня і Соболівка належали до одного колгоспу “Ударник”.

Останнім переписом 1989 р. Парня не виділена як окремий населений пункт. Але вона є і буде, доки тут житимуть і працюватимуть люди.

СЕЛО РАТИБОРА

Одне з перших сіл, що згадується в історичних документах після татарської навали, — Погреби. “Історія міст і сіл УРСР” першу згадку про село датує 1455 р. Але перша письмова згадка походить від 1440 р., коли після смерті Вітовта і його внаслідок Дмитра Сокири, місцевого князя, Києво-Печерська лавра повернула свої дотатарські землі, в “тому числі і Погреби”.¹ З цього запису випливає, що Погреби існували під своєю назвою у дотатарські часи. У Лаврентіївському літописі згадується під 1151 р. озеро Долобське, Туруханов і Погреби.² Тільки чи то наші Погреби? В польській люстрації Київського

замку за 1545 р. село знову згадується поряд з іншим літописним поселенням — Милославичами.³

За переказом, назву села виводять від погребів Михайлівського монастиря. Давноруські монахи зберігали в погребях овочі і пасіку. Околиці Погребів — зручне місце для розведення бджіл: навколо бортний ліс, луки. Але пасіку зберігали в омшаниках, а не в погребях. Та й зберігати овочі так далеко від монастиря теж не дуже доцільно.

Чим ці погреби відрізнялися від погребів інших сусідніх монастирських сіл? Певно, в цій назві зачався інший, давніший зміст. Давноруським словом “пору́б” називали в’язницю або склад зброї, військових припасів. Так, за легендою, назва тетівського села Погреби походить від погребів, у яких зберігалася зброя.

З літопису відомо, що за Дніпром у половецькі часи стояла дружина воєводи Претича.⁴ Стояла вона досить далеко, бо прямий світловий чи звуковий сигнал не доходив. Тоді київський юнак переплив Дніпро і повернувся з військом Претича, що спустилося по течії ріки, і Київ було звільнено від облоги.

Відомо також, що князі мали стратегічні запаси зброї, які в разі небезпеки роздавали населенню. Такі погребі-арсенали могли бути в Київському дитинці або в замській базі, де стояло княже військо, княжа броня. А при війську була і в’язниця, де тримали полонених. У сусідньому Зазим’ї одне з урочищ називається В’язениця. Поблизу, на Трухановому острові, жив і половецький хан Тугорхан. Погреби були розташовані при

давній Дуковій дорозі, недалеко від тодішньої київської переправи.

Цю тезу підтверджує унікальна знахідка нашого часу – висло-печатка Ратибора. Ще раніше, в 1956 р. тут же було знайдено печатку Андрія Боголюбського з написом грецькою мовою.⁵ Ратибор – значить воїн, ім'я його сина Ольбег Ратиборич вказує на варязькі корені. Згадаймо, що варяги жили в сусідній Вигурівщині. Це підтверджує нерядове значення Погребів у княжі часи. Мабуть, через Погребі не раз проїздив чернігівський князь Володимир Мономах, який схилив Ратибора на свою сторону. Бо далі Ратибор повторює шлях Мономаха: переяславський боярин, київський тисяцький, печатник князя, фактично військовий міністр. Очевидно, після розгрому сіверської волості Солов'я якийсь варяг очолив волость і взяв під контроль київські переправи.

Ще один орієнтир дає історична білина про Іллю Муромця. По дорозі до київських переправ він проїздить повз село Кутузове, де проживає сім'я Солов'я-розбійника. Російське слово “кутузка” є відповідником давньоруського слова “поруб”. Як пишеться в Новгородському літописі, саме Мономах посадив новгородського боярина Ставра в поруб у 1118 р.⁶ Билинний Соловей виконував ті ж функції, що і Ратибор. Відомо, що саме у в'язниці син Ратибора вбиває полонених половецьких князів, що призвело до війни із степовиками. Билина і літописи описують одні й ті ж часи, а можливо одне й те ж місце – Погребі.

Давні Погребі – місце подій билинного епосу. В билині про три поїздки Іллі Муромця розповідається про знищення “40 тисяч розбійників-татів нічних подорожників”, звільнення з погребі 12 добрих молодців-богатырів, знищення язичницьких святих дубів і криниць.

Та Погребі не просто давнє село, а прадавнє. Тут виявлено археологічні сліди різних культур: кремені мезоліту, трипільська статуетка богині родючості, бронзові фігури скіфського часу, античні амфори і римські монети.⁷ В урочищах Келійки і Поломи – могили, поселення часів зарубинецької культури. У місцевому шкільному музеї зібрано унікальну колекцію старожитностей, багатий археологічний матеріал. Броварські Помпеї. Тут велика колекція наконечників скіфських стріл. Чи не про ці стріли співається в старовинній пісні, записаній в селі у 1924 р. Наталкою Борисполець:

Ой летіла стріла

Да й упала серед села.⁸

Крилаті стріли Погребів – куди ви летіли, кого вбивали?

Давнє поселення пізніше дістало назву Старе село. За нашими традиціями, така назва відповідає поселенню часів Київської Русі.

Місцевий переказ називає першим осідлим жителем Погребів рибалку Гудзя. Рибалки мали свої погребі. Перші люди оселилися коло озера, де було багато риби. Рибу зберігали в ямах-погребях. У селі було багато погребів. Гнилою рибою навіть удобрювали городи. Традиція рибних ям-погребів іде з прадавніх часів.

Гудзь – означає виходець із половецького племені узів-гузів, слов'янізованих переяславських торків. Рибальська версія заснування села характерна для Подесення. Рибалки заснували Погребі, Троєщину, Пухівку, Соболівку. Сусіднє Зазим'я було засновано чернігівським князем Всеволодом Давидовичем. Ідесь тут, в околицях Погребів, в урочищі Боженька, де Десна розділяється на два рукави, стояла Давидова божниця, третя сіверська божниця. Ще в 60-их рр. 19 ст. були тут хрест і криниця. Можливо, урочище Боженька – це те місце, де в усті Десни стояли культові дуби-стародуби, знайдені в Дніпрі у нашому столітті. Характерною є й місцева топоніміка. Зберігся язичницький переказ про Колпитське болото: “Колись було село, і воно завалилось в болото, а щоб воно вийшло нагору, треба тричі верхи об'їхати навколо нього на Великдень. Один чоловік і об'їхав. І стало видно і село, і люди. Але кінь впав, і все пропало, знов провалилось село”. Це місцева згадка про язичницькі давні поселення і численні їхні археологічні сліди.

Село має і дві особливі назви вулиць – Солом'яна і Баранова (де жив пан Барановський з відомого остерського роду?).

Серед топонімічних назв згадуються Завборок або Заобірок (борок – це малий бір), Заболіття, заплавна річка Кодачок, Бруєва долина, Тенетниця, Пасіка, Міжудит, Куликоче, Куричеве, Праторев, Кайки, Роги, Вигурівська діброва, Лани, Острів, Старе село, Залющики (весною заливають води Десни), Терник (від терен); луки – Закодачче, Роги, Плавні, Запреріз, Застарушка, Заозера, Задесення, Високе; випаси – Піддубне, Великий ліс, Майдан, Острів, Прогній, Завирком.

Більше п'ятисот років Погребі перебувають під монастирським управлінням. Це наклало відбиток на характер місцевих жителів, їхнє життя.

У 1784 р. село входить до складу Київської козацької сотні, тут 30 хат, проживає 103 душі. Церкви в селі немає.⁹ Та в 1858 році налічується уже 90 хат і 495 казенних селян. Церкви немає.¹⁰

У 1897 р. – 204 хати і 1117 жителів.¹¹ Продовжує зростати село і в наступні роки – в 1925 р. тут уже 318 дворів і 1700 жителів.¹²

У Погребях жив і наклав на себе руки історик Михайло Мельник, член Гельсінської спілки з 1977 р. Він зазнав переслідувань КДБ і загинув 9 березня 1977 р.

Брежнєвські часи ледве не зробили з Погребів броварського Чорнобиля. Діюча нині біля Погребів ТЕЦ, за одним із варіантів, розглядалася як атомна — АТЕЦ. Такі проекти було розроблено для Воронежа, Одеси, Нижнього Новгороду. Жоден із них не реалізовано.

Погреби — найнижче місце району, проте тут же в лісі, в середині бору, і найвище місце. Різниця висот 50 метрів. Найкраща пора року на Десні — пишна весна, що стрімко приходить з великою водою в заплаві Десни. Тоді квітнуть жовто-золотим лози і верби, білим — сади і черемха. Цвіт такий, що не видно і листя.

У місцевій веснянці співається: "А Погреби над водою, як золоте сяють".¹³

ДЕСНЯНСЬКИЙ ГОРОДОК

Місцевий переказ свідчить, що давним-давно засновниками Пухівки були рибалки, які прибули з верхів'їв Десни і заснували тут городок. Він мав власну назву, аналогічну до назви Остерський городок, — Деснянський городок. Це поселення-ровесники з типовою будовою і назвою, засновані, як стверджує літопис, Володимиром Великим у 980 р.¹ За літописом, ці гради було заселено людьми з чуді, муроми, кривич, тобто вихідцями з верхів'їв Дніпра і Десни.

Спочатку Деснянський городок стояв на самому березі Десни, а в пізніші часи через постійні напади завойовників змушений був відступити на нове місце — до Комарівки.

Комарівкою називалася болотиста місцевість в околицях городка. Причиною переселення могли бути і часті річкові повені через невдалий вибір місця для першого поселення.

Поселення пов'язане і з монастирською колонізацією цієї місцевості в княжі часи. Тут було місце відпочинку монахів і торговців, тут сходилися торгові дороги, будувалися літні буди.

Саме цей другий Деснянський городок, розташований на острові серед болотистої місцевості, контролював дороги. Його знищили татари. Над Спасовим болотом стояла церква Святого Спаса, і коли наближалися татари, церковні дзвони скинули в став, щоб святині не дісталися татарам.

За переказом, "руські дружини розбили тут татар, але й самі полягли". Від того татарського погрому і пішла інша назва села. Вороги розбили городок у "пух і прах", бо саме так татари завжди нищили поселення, що чинили їм опір.

Ця ж тема звучить і в переказі про 1637 р., у розповіді про те, як поляки розбили Комарівку, але тільки в "пух". Деснянський вираз "в пух і прах" став поширеним, можливо звідси й пішло відоме прислів'я.

За іншою, не історичною, а побутовою версією, пухівці в разі небезпеки ховалися на болотах, у траву-пухівку. Відомий місцевий вираз "пішов у пухівку". Пухівка — це сіро-зелена болотна лікарська трава висотою від 30 сантиметрів до 1 метра, та сховатись у ній неможливо. Тому, за іншою версією, ховалися в очеретах, з яких летить пух. Будували там свої курені. Назви

двох сіл — Мокреця і Пухівки пов'язують з назвою болотистих трав.

Середньовічні часи дають свою версію, що тут монахи розводили гусей, збирали пух у Рожнях і кудись вивозили.

Та коріння пухівського роду значно глибше. Археологи виявили тут сліди зарубиненської і трипільської культур. А народна пам'ять зберегла перекази про давнє море, про царського сина, який потонув у цих місцях на кораблі (урочище Корабель), про його матір-царицю, яка прокляла те море.

Саме в пухівському болоті росте чудодійна трава-пухівка — золота очеретина.

Знайдено в районі Пухівки і сліди язичницького культу — оленячі роги. Люди живуть тут здавна, тисячі років стоять тут їхні поселення. Сліди давніх городищ у заплаві Десни знищені річковими повеннями. Коли було зруйновано городок, Пухівка стала Комарівкою. Як і всі деснянські села — Зазим'я, Літки, Рожни, Літочки, Свиноїди, — Пухівка розміщена на узвишші заплави. Старий центр (Село) — це сільський куток, що ніколи не затоплювався водами Десни. Але у веснянці співається:

А Пухівка у болоті мохом заростає!

Від безлічі комарів місцевість і дістала назву Комарівка та похідні назви: Комарівський рівчак, Комарівський місток, Закомарів.

Комарівка не була тут єдиним поселенням. У документах 1617 р. згадуються села Велика і Мала Дідівщина. За переказом про пухівську вулицю Дідівка, тут жили двоє дідів, біля яких поселилися їхні діти.

На початку 17 ст., як і в давнину, Пухівка належить київським монахам (згадуються дві слободи Пухові).² А в судових документах 1618 р. згадується Пухов.³

Пухівська церква відома з 1620 р.⁴

У матеріалах бориспільського магістрату 1637 р. згадуються Сава і Герасим із Пухівки — “козаки його королівської вельможності війська Запорізького”, які скаржилися, що бориспільський підчаший відібрав у них у корчмі жида Іцька паса з хусткою, в якій було 10 талерів. Очевидно, Пухівка спочатку була козацьким селом і церква тут теж була козацькою.

Пухівські монастирські люди активної участі у визвольній війні проти поляків не брали. Але в 1637 р. Комарівку було розгромлено “в пух” військом коронного гетьмана Потоцького, який придушував народне повстання на Лівобережжі. Опис цих подій дає народний переказ.⁵

З розгромом Комарівки “французами Наполсона”, як називає поляків народний переказ, знову за селом закріпилася назва

Пухівка. Під цією назвою воно зображене на карті Боппана 1664 р.⁶

“Чернігівські єпархіальні відомості” повідомляють, що в селі Пухівка залишилися неясні перекази про Семена Палія, про його молоді роки і його жінку.

За матеріалами ревізії 1784 р., Пухівка з Рожівкою належать до Гоголівської сотні, в селі налічується 55 хат і 207 казенних людей.⁷ У середині 19 ст. в Пухівській лісовій дачі ведуться значні лісорозробки, де були кращі в губернії ліси.

За місцевим переказом, у Пухівці розводили мисливських собак для чернігівського губернатора. Казенне ж бо село! Якось губернатор спитав у пухівського діда:

— Як живеться людям?

— Люди народжуються, а жити нема де. Нема землі.

— Вирубуйте ліс.

З того часу і почали рубати ліс, сосновий бір в урочищі Угольнище.

Щоб заробити на прожиття, пухівці займалися лісорозробками і супутніми промислами. На 1898 р. у селі вже 333 двори і 1850 жителів.⁸ Навіть війни і революції не зупинили зростання села. Люди народжувались, ліси вирубували, і вже в 1927 р. в селі проживало 3270 жителів. За якихось 60—70 років кількість жителів зросла в 6 (!) разів, і це незважаючи на численні відселення і переселення. Ця тенденція характерна і для інших сіл району. А в подальші 60—70 років зростання населення майже не відбувалося. У 1970 р. у Пухівці було всього 2380 жителів.

Золотий вік нашого броварського роду припадає на 1861—1928 рр., коли народжувались діти, виникали нові землеробські сім'ї. Земля повнилася голосами дітей і співами дорослих. Люди молилися Богу і від сходу до заходу сонця трудилися на своїй землі. Короткий і нелегкий час між російським і радянським кріпацтвами.

Лісорозробка, заготівля сіна, промисли (тут працювало 25 водяних млинів), рибальство були основними заняттями пухівських жителів. У монастирському селі широко побутувало вишивання рушників: язичницьких, божникових, портретних, утиральних. Божникові рушники прикрашали древні божниці, парадні ворота Деснянського городка. На рушниках — квіти, бо за повір'ям чорт боїться квітів і через те не заїде до хати; чорні трипільські ластівки, такі ж, як і на фресках дорійського Санторіну.

Пухівська земля — піщана і неврожайна. Тому село завжди цінувало невеликі, але численні орні урочища — Дубовниця, Кисла, Осочан, Цюлорков, Лісова Площа, Задесення, Кобилки,

Тулійки, Селище, Ракове, Полой, Заперський, Баба, Сосуха, Дуба, Закомарів, Тьянка, Заперевеж, Лихошапка.

Безземелля змушувало пухівців переселятися. У селі 75% населення було середняками, а куркулів тільки 10. Та чомусь села, що не знали ні кріпосного, ні поміщицького гніту, першими стали на сторону більшовиків. Очевидно, причиною "більшовізації" саме цих сіл було гостре безземелля, спричинене бурхливим зростанням населення та обіцянкою ленінського декрету дати селянам землю. Не випадково на поміщицьких і казенних землях з'являються пухівські комуни, димерські та красилівські хутори. Саме в Пухівці, Красилівці, Димерці виникли і перші організації РСДРП. У Пухівці такий гурток виник ще до 1914 р., а його учасник С.Т. Покидько став у січні 1921 р. першим секретарем волосного парткому в Броварях.

Пухівчанин П.П. Різаненко стає комбатом 44 дивізії (Щорсівської), пізніше секретарем парторганізації і головою колгоспу. У 1937 р. його репресовано як троцькіста.

У 1930 р. в Пухівці з'являються перші "рухівці". 22 сім'ї організують сільськогосподарську артілю "Рух".

На фронт у 1941 р. пішло 683 чол., а в 1943 р. — ще 435. Це третина всього населення села. Загинуло майже все доросле чоловіче населення — 676 чоловік. У 1941 р. частина мобілізованих вернулись у село, та їх повторно було призвано до армії в 1943 р. У післявоєнні роки пухівська молодь щоденно їздила на роботу в Київ — на будівництво. Їхали Висоцькі, Микали, Заїки, Пиндюри, Середи, Сулими, Писаренки. Їхали з усіх сільських кутків: із Села, Загреблі, Солонця, Хутора, Пасіки, Уголонища, Високого мосту, Берега, Піску, Захватівки, Глибовця.

У Захватівці, де люди захопили колісь землю і збудувалися, стояв хутір серед гір піску. Садили лозу, щоб пісок не курів.

Пухівка вернулася до того, з чого почала: соснові ліси, багаті луки — традиційне місце літнього відпочинку на Десні. Це найближче від Броварів за транспортним сполученням село на Десні. Тут ще в 1955 р. збудували перший піонерський табір, тут наш броварський "Артек". У Пухівці працює відомий на всю Україну офтальмологічний центр "Зір".

Колісь довгими зимовими вечорами дерли селяни пух-перо, лушили квасолу, старші розказували бувальщини з давніх літ.

Життя триває. Так має бути, щоб було про що розказувати нащадкам.

ПІД ЛІСОМ

На старих картах під Гоголівським лісом — Гаями позначене поселення Назарівка. За споминами, там стояло три хати і жив лісник на прізвище Назарович, який стеріг ліс. Від нього і пішла назва хутора Назарівка. Ці землі над Рудкою здавна належали до Гоголева, до гоголівської козацької сотні. Лісовий масив був значно більший, тягнувся по Рудці аж до Богданівки. Там, де зараз Підлісся, стояв дубовий ліс, згадка про який збереглася в назві урочища Дубина. Гоголівські Гаї продали з казенного відомства жителям Гоголева. Кожен наділ лісу був обкопаний канавами. Звідси й назва урочища Яшників Окіп. Поділ лісу пов'язаний із столипінськими реформами.

Переділ лісу проводив гоголівський староста Розсоха.

А саме Підлісся засноване в 1922 р., коли сюди, під ліс, переселилося близько 100 сімей з Гоголева. Це найбільше переселення того часу за декретом про переділ земель. Тут, над Кривсю Рудкою, з центром у Старому хуторі на Дубині і виникло Підлісся. З'явився і новий сільський куток — Причепійовка. А за лісом виник ще один гоголівський хутір — Вільне.

З Гоголева до Підлісся йшла Заволоцька дорога, названа як і одноіменний гоголівський сільський куток, далі через ліс йшла Боса дорога до хутора Вільного і станції Бобрік.

В околицях Підлісного, в урочищі Шкапине, знаходилася відома Попова могила, курган, що мав дві вершини висотою до 10 метрів. За місцевим переказом, на цьому місці була битва і тут поховані воїни "з попом, що ними керував". Землю на Попову могилу носили шапками. Це класичний сюжет для кургана, але, за переказом, з Попової могили катали колоди на ворогів, і це ознака скоріше давнього града, ніж кургана. Зараз Попова могила розрита, і її історичною землею висипано дорогу до села. Курганом є й Соболева гора коло озера Білого, а за селом, під лісом, місцеві жителі показують давні могили. У переказі розповідається, що на березі бистрої Рудки, де притока Бурчак, під вербою, закопано казан із золотом. За переказами, в давнину "по Кривій Рудці ходили кораблі аж до Десни".¹ Щось загадкове відбувалося в цьому краї!

В околицях Підлісного урочища Леньове, Ковалівське Болото, Сонове Болото, Смалена Долина, Цукурівщина, Ракові Хвійки, Краснолобова Поляна, Красовського Полянка, Чернятин, Таранове. З-під села витікає річка Лисоха. Назарівські гаї гоголівського лісу ослівані Грицьком Чупринкою, що не раз ішов через них Босою дорогою до станції. Чи не тут бачив поет свою сон-траву?

РУСАНІВСЬКІ СОЛОВ'І

Вірш із такою назвою присвятив жителям села Русанів на прізвище Соловей поет Євген Крижевич. 55 чоловіків, що мали прізвище Соловей, загинули на фронтах останньої війни. Соловей — корінне русанівське прізвище. Далеким предком цього роду був билинний Соловей і його люди — дружина. Знатний сіверський рід, родовід якого сягає за тисячу років. Але про це не знав поет.

На батьківщині билинного суперника Солов'я Іллі Муромця теж до нашого часу збереглося родове прізвище російського богатиря. Його носять нащадки Муромця з рязанського села Карачарова. Це прізвище звучить як Ільющини.

Батьківщиною ж Солов'я була Броварщина. Наші перекази і російські билини дають змогу зробити висновок, що спочатку Соловей і солов'ята жили в районі Броварів, Княжич, Зазимнього. Але під тиском київської княжої влади після збройної поразки вони відійшли в глухі ліси на Трубіж. Характерно, що тут будується третій замок-двірець. Це русанівське урочище Двірець. Як і двірці в Княжичах та Зазимньому, цей двірець також був при броді і переправі через Трубіж. Є ще одна згадка про двірець у Кулаженцях. Двірці на Трубежі забезпечували контроль за двома дорогами, які йшли від київських переправ і в 15 ст. відомі під назвами Басанської і Остродуцької.

На околиці Русанова, в заплаві Трубежа, до нашого часу добре зберігся археологічний пам'ятник — Русанівський городок. Своєю конструкцією і навіть назвою він відрізняється від сусіднього Світільнівського городища і є значно меншим. Фактично це лише дитинець городища. На північ і на південь від городка розкопано залишки поселу, неукріпленого поселення. Дитинець мав у діаметрі 80 метрів і був загороджений дубовим тином. Його конструкція відповідає Деснянському і Остерському городку, за аналогією тут був Трубізький городок. Це типовий град Володимира Великого, збудований, згідно з літописом, у 988 р. на трубізькому рубежі. Городок зруйновано під час нападу. На цьому місці знайдено людські черепи, наконечники стріл і печатку Володимира Мономаха.

Переказ веде початки села від російського поселенця на ім'я Руслан, який займався мисливством, рибальством, виробництвом

дбогтю. Навколо нього і оселилися люди, виникло поселення. Тут поєднано події кількох періодів.

Це типова схема заселення града князем Володимиром вихідцями з півночі, відома з літопису. Мова йде про поселення княжицьких солов'їв-розбійників у північній частині села, на Солов'ївці, під наглядом якогось муромського боярина, найманця київського князя.

Зрозуміло, трубізький городок виник не на порожньому місці. З переказу видно, що першозасновником Русанова був сіверянин — рибалка і мисливець. Його ім'я, яке нині звучить як Руслан, перегукується з назвою відомого передсіверського народу руськоланів (історичних роксоланів). Цікаво, що ім'я Руслан фігурує в київській легенді билинного часу про Руслана і Людмилу. Русанів деякі історики ототожнюють із літописним градом Русотин. Ця назва згадується в описі походу князя Ізяслава Мстиславовича 1147 р.: "...і ста у Русотина полки свої".¹ В. Ляскоронський ототожнює назви Русотин і Русанівка на Трубежі. В основі назви — корінь "рус", Русотин — град Руса. Тин — це архаїчна сіверська назва граду (англ. town — містечко, порівняйте Яготин). У сіверському "князівстві Бровар" жили нащадки легендарних слов'янських батьків-предків — Руса і Слава.

Чому б не припустити, що Русанів заснували історичні сіверськороксолани?

"Історія міст і сіл УРСР" називає засновником Русанова селянина Саву Русановича. Селянином його назвали, очевидно, з класових позицій. Справді, Сава Русанович — історична особа, але він не селянин, а великий землевласник. У 1508 р. згадується, що його землі знаходяться поряд з албевськими, тобто княжицькими.² Очевидно, Русанович нащадок вельможного місцевого русанівського сіверського роду, власник дідичних земель. Цей рід продовжує утримувати свої землі і в наступному столітті. 1613 р. згадується Никифор Русанович, а 1618 р. в королівському суді слухається справа Остафія Русановича.³ Відомий цей рід і в 1880 р., коли в гоголівській школі працює законовчителем Семен Русанович. Історія цього роду нараховує 400 років.

Та вже в 1624 р. Русанів, названий містечком, належить княжні Анні Корецькій. Цього ж року Корецька веде численні судові справи за русанівські землі і з Аксаком, і з київськими монахами.⁴

Чоловік Корецької помер у 1613 р., і княжна судилася за землі, якими здавна володіла родина князів з волинського міста Корця. Ця княжа родина була руського походження. Землі Димерки, Гоголева, Плоского і Русанова могли перейти до

Корецьких близько 1440 р., як і до князів Звягільських північні землі Дмитра Сокири. Корецькі і Звягільські на Волині були сусідами.

У 1624 р. згадується городище, "зване Русанів", а Гоголів називається лише селищем.⁵

Павло Алепський, який переїздить літом 1652 р. через Гоголів і Русанів, відзначає, що Гоголів у своєму розвитку випередив Русанів.⁶ Русанів усе ж залишається значним ремісничим осередком. В умовах війни тут працює багато млинів і лісопилень. Це колишне господарство Корецьких. По Трубежу сплавають ліс, а на навколишніх полях вирощують хліб і ним торгують. Згадується і велике озеро коло Русанова. Напевне, це заплавне озеро-болото Трубежа південніше села.

П. Алепський називає Русанів Рожановим. Деякі джерела називають Русанів батьківщиною гетьмана Романа Рожинського.

У часи Алепського в Русанові була православна церква, заснована значно раніше. Після Хмельниччини село належить Київському жіночому монастирю, игуменею якого була Марія Мокієвська, мати гетьмана Івана Мазепи. Це їй належать пророчі слова до свого сина: "Час, сину! Хто крім тебе?"

За переписом 1784 р., в селі 121 хага і проживає 488 жителів. Козацького населення вже немає, залишилися тільки казенні селяни. Лісова русанівська дача теж називається Казенний ліс.

У 1848 р. "Київські губернські відомості" друкують свідчення: "Я бачив в Русанові ставок. Про нього кажуть, що він не замерзає і не скресає, поки в ньому не потоне людина. Саркофаг. Всі так кажуть. Напевне, в давнину йому приносили людські жертви".

У 1897 р. в селі налічувалося 393 двори і 2127 душ.⁷ Русанівські селяни в 1905 р. все ж проявили свій солов'їнний розбійний характер, вони брали участь у розгромі англійського банку в Києві.

Як і скрізь у перші місяці революції, сільська рада визначила вартових для охорони порядку на вулицях. На протигагу сільській раді більшовики створюють комнезам, який виступає з гаслом ленінського декрету про землю. У Русанові не було поміщицьких земель, але треба було щось ділити, і тоді почали ділити землю більш заможних селян. Куркульську землю ділили не на їдців, а на двори. У куркулів відібрали 74 млини (ця цифра красномовно свідчить про працелюбність селян). Не дивно, що класовими ворогами було вбито голову комнезаму і голову сільради. Хтось старанно сів зерно ненависті, щоб селяни-сусіди стали класовими ворогами. Тут починають діяти велика русанівська куркульська банда Дзюби і банда

петлюрівського отамана Ромашки. Вони воювали як проти червоних, так і проти денікінців.

У роки колективізації в селі утворюються 4 колгоспи: імені 1 Травня, Жовтня, Леніна, Сталіна. Приїждять у село київські 25-тисячники. Один із них — Михайло Ісакович Хазан довгий час працював директором радгоспу "Русанівський".

За "бажанням жителів" у 1937 р. зруйнували церкву і на її місці спорудили школу. При церквах були сільські могилки. У багатьох селах розрили старі могили. Прости, Господи, що диявольщину!

Восени 1941 р. через Русанів відходив загін матросів ДВФ. Розповідають, що німців косив кулеметним вогнем матрос-кулеметник, який тут і загинув. Таку ж історію розповідають і в Гоголеві. Загиблі матроси поховані в братській могилі села.

У післявоєнні роки в селі було передове господарство, яке в 1958 р. офіційно відвідав тодішній керівник СРСР Микита Хрущов.

За місцевим переказом, тут колись були неосвоєні землі, сюди тікали люди від панів і селилися, де хто знає. Спочатку на горбах, а потім і по низинах. Одне з урочищ так і називається Вольниця. Це аналог тремухівської Вольниці. Найдавніша частина села знаходилася там, де давня дорога переходить через Трубіж. Це сільські кутки Пісок, Городище, Шлях. Пізніше було заселено Селище і Вигін. Вигін — сьогоднішній центр села — сформувався більше ста років тому.

Є й Козачий хутір. Назви інших кутків села походять від родових прізвищ — Пильтяївка, Жуківка, Мишаківка, Солов'ївка.

Серед урочищ є традиційна Дьогтярня, Конопляне болото, Германовщина, Дякова левада, Попове, Липове, Постерова долина, заплавна річка Куринька, Соловйове болото, Гуле, Сага, Стадниця, Очеретяне, Берестки.

Родові прізвища — Соловей, Пильтяй, Рябий, Божук, Вірич, Литовченко. Називають себе жителі села "русанівцями".

І "солов'ї", і русанівці — руси, нащадки давнього історичного народу Київської Русі.

Княжі Рожни

Великий литовський князь Ольгерд ще в 1362 р. передав Рожни та їхні околиці князю Юрію Івантичу Половцю, який пізніше прийняв ім'я князя Рожиновського.¹ Це перша згадка про населений пункт на Броварщині після татарської навали 1240 р. Як видно із сказаного, Рожни досить швидко піднялися після татарського розгрому поселення, яке було тут ще в часи Київської Русі. Традиційно цьому поселенню відповідає назва сільського кутка — Старе село, або Старі Рожни. Старе село знаходилося ближче до Комарівки (Пухівки), недалеко від річки Полянки. За місцевим переказом, на берегах річки Полянки жили поляни. Це чи не єдине нелітописне свідчення про полянське плем'я, що збереглося в народній пам'яті з глибини

віків. Це слід трипільсько-полянського анклаву в Подесенні серед сіверського племені. Така обставина і сприяла закріпленню в топоніміці характерної назви — Полянка.

Назва вулиці Городньої дотично свідчить, що Старе село було градом Київської Русі.

Князь Половець-Рожиновський був родом зі Сквири і мав ділчичні землі між Сквиною і Фастовом. У сусідньому Ружині мали свої володіння князі Ружинські, і прийняття Половцем імені Рожиновський мало якийсь незрозумілий нам зміст.² Схожість прізвищ двох княжих родів часто вносить плутанину при дослідженнях.

Деякі факти свідчать, що в Рожни князь Юрій переїхав зі своєю челяддю. Він за походженням половець, і його челядь також була половецького походження. Рожнівські прізвища Мехед, Кабиш, Хавро мають східне звучання.

Князь Юрій був потомком половецького хана Туторхана, що жив і помер у наших краях (Труханів острів), якого часто згадують літописи і билини. Сквирськими землями володів його син Кариман, потім внук Роман, нарешті Івант і Юрій. А Юрій мав сина Михайла, якому було дано підтвердження на володіння землями від Десни по Остер і Удай. Підтвердження дано за те що, "предок Михайла Юрійовича прилучився до нашого предка, кріпко віру нашу держав і ворогів воював".³

Михайло мав сина Яцька і дочку Катерину. Яцько помер у 1536 р. Як православного, його поховано у Михайлівському

Золотоверхому монастирі. А своє добро він заповів Іванові Немиричу, своєму родичеві по сестрі.⁴

Після 30-літнього правління князя Юрія Рожни і околиці переходять у володіння князя Дмитра (Мітка) Сокири. Свідчень, що князь Дмитро проживав у Рожнах, немає. Він вірно служив Литовській державі і проводив увесь час у військових походах Вітовта. І Вітовт, і Мітко Сокира померли в 1440 р. Рожни і навколишні землі переходять до володіння волинсько-руських князів Звягельських.⁵

Після татарської навали Менглі-Гірея власник Рожнів змінюється. За рішенням королівського суду, Рожни, як ділчичні землі, одержує в 1490 р. бездітна княжна Марія Трабська, дочка князя Дмитра Сокири.⁶ На ті часи Рожни — типове європейське феодалне володіння з княжим замком-городищем. Марія Трабська передає за заповітом свої землі своєму племіннику з відомого литовського роду Гагштовтів.

Та початки Рожнів значно давніші, ніж перші письмові згадки про них. На рожнівських землях (урочище Бакай, Половецькі горби) в різний час знаходилися кам'яні сокири, давні вироби з кістки, наконечники стріл, залізні списи.

Рожнівське поселення таке давнє, що походження його назви губиться в глибині століть. Тому й виникли версії цієї назви. За найбільш поширеною версією, Рожни — це ріг, мис річкового берега. Сюди втікали ченці Києво-Печерської лаври. Недарма була приказка: "Втекли за Ріг, не знайдеш їх".

Але ця версія більш підходить до Рожівки чи городища на Половецьких горбах, бо самі Рожни розташовані далеко від річкового берега посеред широкої заплави Десни.

За іншим переказом, як стверджують рожнівські жителі, "тут люди жили в ярах, як у чорта на рогах."

У сусідніх Свиноідах кажуть, нібито місцеві жителі билися за землю рожнами (кілками), звідси й назва села. Тут правдивий лише мотив рожнівсько-свиноїдських суперечок за землю.

Найбільш вірогідною видається версія походження назви від місцевого топоніма Ріг, що означає острів. Острів на заплаві Десни, серед води, виглядає, як ріг. У районі Літочок — Крехаєва такі заплавні острови називають рогами (урочище Євминський Ріг). Село в долині Десни, на островах, і було названо Рожнами. Цікаво, що жителів іншого села в заплаві Десни — Крехаєва — дражнять рогалями.

На високому корінному березі-терасі заплави Десни розташоване княже городище. Ці горби і нині називають або Половецькими, або Княжими, або Юрасевими. Саме тут і була резиденція князя Юрія Івантича Половця. У народній топоніміці

зберігся образ історичної особи, навіть народна форма імені князя — Юрась.

Княже городище як поселення зникло в 17 ст. Саме в цей час виникли Старі і Нові Рожни. Маємо цілий конгломерат поселень на рожнівських землях: городище Рожни, Рожівка, Старі Рожни (Старе село?) і Нові Рожни.

Протягом 1570—1616 рр. події на історичних рожнівських землях пов'язані з іменем Семена Яцьковича Рожновського. Він боярин королівський і землянин землі Київської, "має кріпості на землі і село Рожни", яке є його володінням з 1550 р.⁷ Це збігається з часом, коли закінчилося володіння цими землями родини Гаштовтів. Семен же Рожновський називає себе прямим нащадком князя Юрія Половця-Рожиновського. Остерський боярин Семен Рожновський володіє землями від Рожнів до Світільного. Він мав розбійний характер. У той смутний час Семен і його син Іван роблять часті наїзди на землі київських монастирів, воюють з уніатами, разом з гультьяйством беруть участь у повстанні Косинського. Справи Рожновських розглядалися в градських судах Києва, Остра. Завдяки цьому маємо багатий документальний матеріал.⁸

У документах 1602 р. згадується луг Рожновського на Десні, а 1645 р. — острів за Десною, де стояв палац Семена Рожновського.⁹

Після багатьох судових справ Рожни переходять від родини Рожновських до Аксаків. У 1616 р. Аксаки заснують коло Літок Нові Рожни. У польській люстрації 1622 р. згадуються Рожни над Десною (очевидно Старі Рожни), Рожнов Городище, Слобідка (очевидно Нові Рожни). У польській люстрації 1628 р. згадується ще й городище Рожни, розташоване над болотом, де йшов шлях з Києва на Рожни і Димерку.¹⁰

Опис кордонів села Рожни 1646 р. підтверджує цю тезу: "Спасове болото, потічок на Рубіж, Рубіж, Царів ставок, ліс Хлібовица, урочища Дьогтярня, Богданівка, Стадниця, нове місце Козелець, урочище Розкочовка".¹¹ Надзвичайно цікавою є згадка в документі 1639 р. поряд з Рожнями про давній топонім Україна.¹² Здається, це один з найдавніших топонімів, який був уже в середні віки. Ця назва поля-урочища на берегах річки Полянки перекликається з літописною переяславською Україною.

1624 р. в Рожнях згадується двір королівського писаря Язловецького, відомого своїм конфліктом з родиною Аксаків.¹³ Близько 1650 р. володіння Аксаків переходять до Євстафія, батька генерального писаря Івана Виговського.¹⁴ Після поразки Виговського рожнівські маєтності стають церковними володіннями, а ще через сто років відходять до державної казни.¹⁵

У 1784 р. в Рожнях налічується 52 двори і 170 душ казенних людей.¹⁶

Як і давні Літки, давні Рожни були чумацьким селом. Чумакування відоме тут з давніх давен, можливо раніше, ніж у Літках, ще за часів князя Половця-Рожиновського. За документальними джерелами 18—19 ст., броварські чумаки їздили по сіль до Криму і Коломиї. Зовсім недавно, з появою залізниць, чумакування не стало.¹⁷

Повінь 1845 р. зруйнувала і Рожни. Проте у 1858 р. в Рожнях було 82 двори, а вже в 1897 р. — 272 двори і 1200 душ.¹⁸

У роки революції селяни Рожнів не брали участі в антирадянських повстаннях, як сусідні Зазим'я і Літки. Але пізніше, в 1920—1924 рр., тут, у літківських лісах на околицях села, активно діють озброєні селянські банди. Чисельність їх складала близько 10 чоловік кожна, всі вони були з місцевих жителів. Відомі банди Кримця, Приходька. Їхні дії мали як кримінальний, так і виражений антирадянський характер. Приклад Літок і Зазим'я показав безперспективність сільських повстань, і тому застосовувалася стихійна партизансько-бандитська тактика, як і скрізь по Україні того часу. Що змушувало селян іти в банду? Відповідь одна — революційна беззаконність законної радянської влади.

У 30-х рр. село, як і інші села району, пережило розкуркулення, колективізацію і голодомор.

Війна 1941—1945 рр. вписала в історію села імена трьох Героїв Радянського Союзу: С.Ф. Ячника — одного з трьох братів "сім'ї лейтенантів"; та В.Г. Колесника — уродженця села. Імені Колесника чомусь немає у виданій у 1983 р. "Книзі пам'яті". У братській могилі села поховано Героя Радянського Союзу А.Р. Лазенка.

Після війни в Рожнях пращовало велике торфопідприємство: на деснянському староріччї добували торф на паливо і добриво. До початку суцільної хімізації торф був основним органічним добривом, яке вивозили на поля, — і все росло, і все родило.

Родові прізвища села — Боровик, Довготько, Мехед, Хавро, Кабиш, Кримець, Толочко, Ячник. У назві протоки-озера Салового увічнено ім'я діда Олексія Сала, який колись давно служив в армії, був освіченим і мав на Десні водяного млина.

При в'їзді в Рожни — великі сільські могили. Там лежать люди, для яких Рожнів уже не існує. Та для Рожнів вони все ж є у ледь помітних старих могилах, у траві. Це наші предки.

РОЖЕВЕ СЕЛО

Як тільки тут оселились люди, сюди стали приїжджати "цигани", яким подобалися місцеві дівчата — дуже вродливі й рожеві. Вони скрізь говорили-розказували, що дівчата такі рожеві, аж усе село рожеве.

За іншим переказом, перші поселенці прийшли з півдня. Вони знайшли дуже гарне місце на горі, серед непролазного лісу, між ярами. Тут, на розі лісу, і оселилися поляни. Червоний Ріг, Рожівка. Саме з-під Рожівки витікає заплавна річечка Полянка, на берегах якої жили поляни.

Мова йде про двоетапне заселення. Поселення на горах не характерне для сіверського племені, але типове для полянського. Поселення на горі стратегічно вигідне, та не вигідне з господарської

точки зору, бо на рожівській горі нема води і криниць, і тому рожівці здавна носили воду з криниць, що були в глибоких ярах.

Такий тип поселень характерний для південної Київщини. Старе Рожівське городище теж належить до полянського типу — на високому місці.

"Рожеві" дівчата — це етнічна риса східних народів жовтої раси, як і згадки про давніх "циган". Мабуть, це два потоки східних степових племен, які з'явилися в цих краях у різний час, але могли відчувати свою етнічну спорідненість ("подобалися дівчата"). Історичні джерела називають дві групи тюркських народів, які відомі на території району. Це переяславські торки-узи і половці князя Юрія Івантича Половця. Дуальність заселення зумовила й наявність двох городищ на території села.

Головна вулиця і головний куток села — Кочержівщина, де жили старі діди-кочерги, знаходилась за валом. Все, що за валом, звалось Старе село. Там і церква була стара запорізька, і давнє кладовище, де викопували не тільки кістки людей, а чомусь і кістки коней. Назва "Старе село" наводить на думку про поселення часів Київської Русі. У переказі про куток за валом розповідається, що в старі часи, часи татар і половців, люди знаходили захист за валом. Вал і триметрової глибини рів закривали підхід до села зі сходу, з півдня був яр Стадничани, з півночі — безіменний яр, а посеред села — Шеверунів яр, який одночасно був і спуском на заплаву Десни, до Пухівки. Це слід старі дороги з Димерки до Десни, Києва, Гостинця або Літньої кийвської дороги. Поруч з цією димерською дорогою урочище Зацинта. За переказом, там був курган, у якому поховали "защиту" — оборонців.

У "Чернігівських єпархіальних відомостях" за 1863 р. читаємо: "У трьох верстах від Рожівки, в бору, Клоп-городок. Це і є Деснянський городок, що належить Переяславському князівству. Клоп-городок стоїть на горі, вдаючись в озеро, і зі сходу оточений глибоким ровом, що наповнений водою з озера, яке є західним природним захистом городка. На його території знаходять дубові до одного аршина і п'яти вершків товщиною залишки колишньої дерев'яної загорожі."

"Чернігівські Єпархіальні відомості", як відомо, не завжди відзначали історичною точністю. Вищенаведене повідомлення містить елементи опису двох городищ: Деснянського городка в заплаві Десни і Клоп-городка на горі. Можна припустити, що назви Клоп-городок і давня назва Пухівки — Комарівка споріднені. Давньоруським словом "клоп" називали всляких комах.

Друге городище знаходиться північніше Рожівки, за два кілометри, в урочищі Царів Яр, або Цареве. Кажуть, що в урочищі Городище був град монахів. За переказом, у Царевому Яру втопився якийсь царевич. Десна тут колись доходила до горбів. На лузі, в болоті знаходили днища кораблів. Коло Царевого Яру стояли пристань і ворота.¹

Цей переказ входить до нашого циклу трипільських переказів про річкову богиню-царицю Дану і давнє Польське море. Є згадка про давнє мореплавство, класичні пристань і ворота давнього града. Близько 1830 р. місцеві жителі бачили в Царевому Яру старовинний корабель.²

За переказами, тут часто знаходили якісь скарби: "Якось знайшли скарб, але піднялась буря, вітер. Той чоловік заснув і вмер. А інший рожівський чоловік розпродав той скарб якимось панам з Києва і купив землю в Семиполках".³

У зв'язку з цим переказом цікаво, що, справді, люди на прізвище Стрій переселилися в Семиполки, де дістали прізвище Скоробагатько, а колишнє прізвище стало прізвищем.

Микола Барбон розповідає про це так: "Шляхтич у Польщі сказав, що багато добра закопано в лісі Калинів Куш. Дійсно, селянин з Семиполок знайшов там в одній з могил дукати, жидівські талари, срібні речі."

У шестидесяті роки нашого століття місцеві жителі знайшли тут металевий якр і якісь цінні речі, знаходили кам'яні плити і кераміку.

Сьогодні Цареве городище і Царів яр є унікальними природно-історичними об'єктами, які потребують збереження і охорони як пам'ятки історії. Єдиний у нашому районі високий красивий горб, порослий сосновим лісом, з якого відкривається панорама всього броварського Подесення, височіє над яром і над заплавою Десни. Надзвичайно добре зберігся древній рів, що відділяв городище від сходулу.

Мабуть, у городищі біля Царевого Яру і поселився князь Юрій Івантич Половець. Близькість двох городищ, які існували одночасно,

часто викликала плутанину назв Рожівки і Рожнів. Про зв'язок цих поселень і свідчить деснянська веснянка. "А Рожівка між горбами вся челядь гуляє". Певно, тут іде мова про челядь князя Половця-Рожиновського, яка жила в Рожівському городищі поряд з княжим замком Юрія Половця.

"Чернігівські епархіальні відомості" повідомляють, що село заснував Ян Аксак. З нашого дослідження випливає, що село, без сумніву, має набагато давнішу історію.

У козацькі часи авторитет Рожівки був ще значним. Не випадково московський боярин Кікін для приведення до присяги московському царю населення навколишніх сіл вибрав село Рожівку.⁴ В селі була стара запорізька церква, в якій і приймали присягу. Пізніше вона згоріла від удару блискавки.

Село переходить до володінь родини Виговського, а ще пізніше до володінь Києво-Печерської лаври.

Навіть ще в 1784 р. статус Рожівки вищий від статусу Рожнів. У Рожівці проживає втричі менше населення — 47 душ, але село має свою церкву, чого не мають Рожни.⁵ Навіть у наш час деінде подесенські жителі називають Рожівку городом.

З якоїсь невідомої нам причини Рожівка занепадає. На великому городищі залишається 14 дворів — майже хутір. Перейшовши до казенного відомства, аж до 1858 р. село було таким же малим: 20 дворів, 237 казенних селян, майже по 12 душ припадало на один двір.⁶ Це відомий спосіб ухиляння від сплати податків, бо податок брався від двору. А вже в 1897 р. тут було 123 двори і 496 жителів.⁷

Навколишні ліси, поля і річкові луки колись входили до одного монастирського господарства на землях Пухівки, Рожівки, Димерки, Богданівки. Пізніше ліси, що підступали до села зі сходу, стали називатись Казенним лісом, а ще пізніше Громадським. У переказах згадуються ватаги якихось селян, що жили в цьому лісі. Там же були урочища Ведмеже, Семиполківське, Дьогтярне. Тепер цього лісу вже немає.

Село також мало шість кутків і п'ять вулиць. Серед них Кочержівщина, Климасівщина, Омелівщина, Діденківська і Валківська вулиці, Шкалівка — поселення-куток у низовій долині. Під горою болото Грузьке — колишній Великий рукав Десни.

Родові рожівські прізвища — Строй, Шитий, Шеверун, Климась, Діденко, Омеля.

У роки громадянської війни під час бою з поляками артилерійським вогнем з Димерки було спалено рожівську церкву. З тих пір церкви в Рожівці немає. А жаль! Це єдине гористе село броварського краю на горах-схилах корінного берега Десни, найвище місце над заплавою, один з найчарівніших природних краєвидів району. То ж чи стане знову свята історична рожівська церква-храм окрасою села?

РУДА

Заснування села Рудні відноситься до 1616 р.¹ За польською люстрацією, воно було засноване відомим феодалом Степаном Аксаком. У польських джерелах назва села неодноразово вживається у формі Руда, у 1622 і в 1628 рр. село згадується як слобода Руда.² Записи в польських люстраціях

досить точні.

Польська традиція заснування поселень-слобід на Броварщині характерна адміністративним оформленням прав власності можновладців на місцевості, де вже, як правило, були окремі поселення.

Так, Дмитро Гамалій доводить, що перша письмова згадка про Рудню датується 1590 р. За нею, Рудня знаходиться "біля Світільного на Трубежі".³

Найбільш поширена версія походження назви села Рудня виводить її від переробки болотної руди. Саме таку версію подає "Історія міст і сіл УРСР". Здавалось би, все ясно. Є болотні руди в урочищах Помірки та Малі Гаї. Однак до цієї версії досить скептично ставляться місцеві жителі. Адже слідів руднянського поселення княжої доби тут не простежується. Слідів древнього ремесла ні в людській пам'яті, ні в місцевому фольклорі не збереглося. До того ж броварська Рудня чи не єдина на всьому лівому березі Дніпра. Основні традиційні болотно-рудні регіони переробки руди зосереджені в басейні Прип'яті. Там цілі сузір'я поселень з назвою Рудня.

Місцеві перекази виводять назву села від першого чоловіка на ймення Рудий, який тут оселився.⁴ Та більш аргументованим є переказ про велику грязюку — болото, через яку люди змушені були робити великі рудки, щоб їздити.⁵ У цій місцевості рудка означає гребля на болоті. Справді, село знаходиться в болотистій місцевості на древній дорозі Семиполки — Рудня — Димерка. Ключове слово — рудка. Груд, грудка, гряда, грядка — означає підвищене сухе місце. Проте у більшості сіл району слово "рудка" означає болото, грязьке місце.

Тут маємо переключення із давнім міфом. Ліві допливи Трубежа в нашій краї називаються рудками. Це малі річки — Плоска Руда, Гоголівська Руда, Крива Руда, Красилівська Руда, Димерська Руда. Семиполківці болото під Руднею і тепер називають Рудою. Слово "руда" в давнину означало кров. Рудник, родник — кров землі, вода. Рудник, родник, руда, рудка — невелика річка. Це давнє місцеве діалектне слово праслов'янської мови. За

легендою, руда — це кров юної дівчини Рудани, яку разом із своєю красою вона віддала матері-землі. Ім'я цієї легендарної красуні дівчини-річки збігається з іменем трипільської богині вод Дани (Рудана-Дана). Легенда про Рудану — це гімн красі малих річок нашого краю.

В околицях села зафіксовано поселення трипільського часу. Знову маємо збіг у часі між виникненням давнього поселення і подіями легенди.

Як же Руда стала Руднею? Польські письмові джерела досить точно фіксують назви не тільки окремих сіл, а й боліт, озер, урочищ, що були в наших краях більш 300 літ тому. Пізніші російські джерела вже не були такими точними. Сусідню Димерку вони називали і Володимирівкою, і Здемирівкою. Місцеву язичницьку назву Руда, Рудка російські писарі також перейменовують на свій лад — Рудня. У російських документах та на географічних картах село вже фігурує під назвою Рудня. Чи було перейменування назви помилкою канцеляриста, чи це зроблено свідомо для уніфікації української і російської мов, знищення автохтонного коєння в назвах сіл — тепер істину вже не встановити. Але маємо прикрий факт. Зникла древня місцева оригінальна назва давнього села.

Поселення, як і його назва, виникло в болотистому місці серед дрімучого і густого лісу, напевне, на кілька поколінь раніше, ніж з'явилася перша письмова згадка про нього. Такі поселення виникають у часи небезпеки. Рудня, як і Бобрік, заснована вихідцями зі Світільного і, очевидно, входила до світільнівської системи попередження про появу ворога. В урочищі Курган був курган, з якого козаки визирали небезпеку. Можливо, що функцію поселення виконувало ще з часів княжої доби, бо є урочище, яке має назву Городчик, навіть не городок, а ще менше — городчик.

Село на болоті не має єдиного центру, а налічує більше десяти сільських кутків.

Згідно з переказом, до поселення людей тут була скрізь вода і водилися лебеді, тому й звалось це місце Лебедівкою. А поруч був острів, оточений водою, — безпечно для людей місце.

І Лебедівка, і Острів, і Левада, і Брегинці (від давньоруського слова брег — берег) — кутки сьогоднішнього села, що виникли ще в докозацькі часи.

Другий етап заселення села — козацький. На Ситківці поселилися "ситі", заможні виборні козаки. Козацькими кутками були Ситьковий, Партола, Гузіянський кутки. З-за Дніпра, з південної Київщини, з району Узина-Гузина, де ареал поширення прізвища Гузій, переселилися київські і переяславські торки, чорні клобуки, слов'янізовані ще в княжі

часи. Як природний елемент, вони взяли участь у формуванні української нації.

Середньовічна сівер-севрюка, яка проживала на Броварщині, мала відчутний домішок половецької, тюркської крові. Цей східний генотип простежується і нині у рисах частини місцевого населення. І не тільки в Рудні, а й у Рожівці, Красилівці, Рожнах, Бобріку.

Прошарок козацького населення в Рудні сягав 20%. Решта посполитих людей жили на кутках Неньковому, Картюшовці, Ковшунівці, Агеївці, названих за іменами своїх перших жителів. Джерела згадують про переселення руднянців у Бобрік, де були кращі землі. Одночасно відзначається і переселення в Рудню жителів Семиполок. Так, Андрюшка Агейчик був війтом у Семиполках ще в 1666 р. За цими ж переписними книгами, в Рудні згадуються 12 сільських дворів, які платили податки. Серед інших згадуються прізвища Сошенко, Нагорненко (Нагорний?), М'ясниченко, Симченко, Водоп'ян.⁶

Як і всі навколишні села, Рудня належить спочатку родині Аксаків, потім переходить до рангових володіннь гетьмана Виговського, а з 1753 р. належить відомій дворянській родині Дараганів.⁷ Панські люди жили в часи кріпосного права на Пославщині. Частина руднянських земель належить панам Пославському, Закревському, Шахрановичу. Семиполківським поміщикам — генералам Алфер'єву, пізніше Половцеву — належать не тільки землі, а й кріпосні жителі Рудні. Пам'ять про період кріпацтва в Рудні збереглася найдовше.

Рудня стояла при старій поштовоїй дорозі з Семиполок на Димерку, "при струмку Колодня і озери Мешковому". При цій же дорозі стояв біля Семиполок казенний хутір Малійова гора, за ревізією 1858 р., Арциків хутір.⁸ Очевидно, що Арциків хутір був тут значно раніше, бо збереглися топоніми Арциків колодязь і Арциків сад. За ревізією 1858 р., в Рудні проживало 900 чоловік.⁹ Після введення в експлуатацію Санкт-Петербурзького шосе і Курської залізниці стара дорога (Битий шлях) не втратила свого значення і служила для Остра виходом на залізничну станцію Бобрік.

Через Рудню протікає маленька річечка Трубайлів. Ця назва могла бути перенесена сюди з давньої назви світільнівськими переселенцями. Інші її назви — Пристань, Колодня. Серед болотистої місцевості були давні мости: Папрів, Остров'янський, Парталівський. Назви руднянських вигонів-полів теж часто пов'язані з водою: Круча, Берег, Плави, Колода, Курган, Лиса гора. Від власних імен пішли назви Самсонового, Зінового і Бурдиного боліт. Назви Генеральська сажалка і Тванисте болото пов'язують з іменами поміщика-генерала Алферова та його

прикажчика Тванистого, а назву болота Синипільського — з назвою сусіднього села Семиполок. Калитянське болото — це власність Александровича, поміщика з Калити, тому друга назва цього болота — Александровичове болото. Не виключено, що Козирівське болото зберігає в своїй назві лам'ята про давніх хозар.

Рудненська місцевість у давнину була більш лісною, але ліси пізніше знищено. Про урочище Лісок розповідають, що був Лісок, та Грод його знищив. Інший знищений ліс над Великим болотом має назву Чагарняк. Від давніх листяних гаїв залишилася лише назва — Дуби.

Руда, рудня, родник. Рід, родина, дім. Єдине місце на землі, яке захистить тебе, куди завжди хочеться повернутися. Рідне село, рідна Руда.

РУДКОВІ ХУТОРИ

Якщо Десна і Трубіж — це річки великих прибережних сіл, то третя річка району — Рудка, Плоска Руда, або ж Смолянка — це річка невеликих рудкових хуторів.

Польська люстрація 1636 р. називає Рудковий хутір під Дабровицею (Дібровою), де оселилися чотири польські шляхтичі — Вартоломей Трембицький, Ян Хмура, Ян Кошовський, Венслав Ортовський.¹ Місцезнаходження хутора точно не встановлено. Він міг бути і коло Димерки, і в Плоскому, і в Жердові.

Адже Димерка і Плоске на той час були вже селами, а не хуторами, а в Жердові і в Плоскому стояли Горові хутори.

Значні лісові масиви понад річкою Плоска Руда довгий час являли собою пущу, цілину, що не перебувала в господарському обороті аж до нашого століття. Не було тут і значних населених пунктів. З усього цього масиву гаїв, дібров і боліт у наш час залишилися тільки два невеличкі ліси: підліські Голівські гаї і невеликий лісок Ольховик, коло хутора Куйбишево.

Саме тут і виникають ще дореволюційні гоголівські хутори, а в радянський час колгоспні хутори Михайлівка, Куйбишево, Гребельки, Вільне, Тарасівка, Підлісся, Захарівка, Першотравневе, Зоря. Частина з них стали селами: Тарасівка, Підлісся, Жердова, Шевченкове, а щодо решти термін хутір теж не вживають, називаючи їх малими селами. Десь у малолюдному Поліссі це було б звичайне село, але поряд з великими нашими селами це хутори. У броварських хуторах і життя особливе — хутірське. Дещо інший і менталітет людей, спосіб просторового бачення і атмосфера спілкування. З вікон хутірських хат обов'язково видно поле, ліс і далеко на горизонті сусіднє село, хутір. Усе на виду — як люди, так і життя. У цих тихих співучих хуторах і люди хуторяни. Життя просте, як небо і земля.

Михайлівка

Вважається, що вона заснована в 1929 р. Назва походить від імені першого голови колгоспу Михайла Сірика. Тут поселилися вихідці з Бобріка, які в 1929 р. заснували ТОЗ біля Жердови. У ТОЗ пішли заможні люди, але вони змушені були взяти й одного батрака, бо якщо в ТОЗі не було бідняків, то землю не виділяли. Тут, за спогадами старожилів, стояли

ліси, згадують велетенські пеньки. Спочатку бобрічани поставили 6 хат. Поруч на "отрубах" стояли ще 3 хати. Перед війною всі хати за колгоспним планом зселили в одне місце над річкою Миньківкою.

У 1943 р. Михайлівку було спалено. Одному поколінню михайлівців тричі довелося ставити свої хати: у 1929, в 1940 і в 1943 рр. Яка то праця! До 1941 р. покійників з Михайлівки возили в Бобрік на цвинтар – родове Боже поле. Малих же дітей, які померли тут до і після голодного 1933 р., ховали під яблунями в саду, бо їхні пуповини закопано вже тут.

Основні михайлівські родини були з Бобріка – Білогуби, Лукашенки, Сидоренки. В околицях Михайлівки, крім річечки Миньківки, відомої з 1552 р. (Минькова лука), є болота Теплокове, Стасюкове, Василенкове, Куклине.

У Михайлівці є своя загадка. За переписом 1897 р., в Семиполківській волості, куди входили і бобріцькі землі, згадується хутір Михайлівський, у якому проживало 70 душ.² Місцеві старожили зовсім не згадують цей хутір. Можливо, ті три хати "на отрубах" і є залишками дореволюційної Михайлівки, яку засновано більше сотні років тому. В 1929 р. учні Броварської школи записали вислів: "Бо в Михайлівці всі хлопці – стрільці". Що б це означало?

І де та дореволюційна Михайлівка?

Куйбишево

До революції в урочищі Колошиному була садиба пана Мацька: винокурня, цегельний завод, сад, ліс. Мацько забезпечував роботою жителів навколишніх сіл: Плоського, Жердово, Димерки. І це в той час, коли з наших сіл люди масово мігрували за Урал. Цегельний завод був досить відомим. Його фірмову цеглу відправляли залізницею на Київ. Пан Мацько, як і заворицький пан Оскерко, мав славу доброго господаря. Селяни навколишніх сіл, які працювали за наймом у панській економії, добре про нього відгукувались. Тих, хто робив людям добро, люди пам'ятають і через-сто років. Цікаво, що дружина Мацька ходила тільки у вишитому українському вбранні.³

Біля хутора в урочищі Жовта Гора були і є поклади доброї цегельної глини. Ліс біля економії мав назву Круча.

У 1919 р. в панській економії пухівці створили ТОЗ, а в 1922 р. сюди поселилося 10 димерських, свиноїдських, пухівських сімей. Це були родини Покидьків, Машевських, Микал, Михайленків. Працював колгосп "Зірка", а до цього – комуна. У роки війни поселення було спалене. Люди казали: "Вулики спалили, а бджоли осталися". Відбудувалися.

Ім'я Куйбишева в назві сьогодні недоречне. Сільце можна найменувати за назвою урочища Жовта Гора. "Могила – дружина, а жовта глина – родина", – каже народна мудрість. Ніби про хутір Жовта Гора.

Першотравневе

Південніше хутора Куйбишева на землях того ж пана Мацька і в ті ж роки ленінського декрету про землю було засновано плосківський, по-місцевому "площенський", хутір Першотравневе.

У 1922 р. в чистому полі нарізано наділи землі по 5 гектарів на двір. Першим поселенцем був житель села Плоського Ф.Ф. Малога. А вже в 1923 р. тут орали землю 30 сімей – вихідців із Плоського.⁴ Поставили хати, посадили верби, окремі з яких ростуть і донині. Над хutorянами сміялись: "Будуйте хати на колесах, бо пап вернеться". Хutorяни жили досить заможно і не захотіли йти до комуни, в Куйбишеве. Дівчатам-агітаторам з комуни казали: "Дівчата, подоточуйте снідницю!"

Хутір за формою вулиці нагадує літеру Н. Надзвичайно широко вулиці – це особливість рудкових хutorів, за яку місцеві жителі мають завдячувати якомусь землемірові. На такій вулиці є де проїхати, посадить дерева, квіти, пасти овечки. Це кращі сільські вулиці в районі.

Назва хутора пішла від назви колгоспу ім. Першого Травня. Оскільки колгоспу тут уже давно немає, то фактично цей хутір не має свого імені, своєї назви. Не ідеологічної назви соціалістично-господарської одиниці, а звичайної назви людського поселення. У роки війни Першотравневе згоріло, а люди ховалися в торфяниках річки Смолянки-Рудки.

В околицях хутора, крім річки Смолянки, є урочища Маложине і Спірне болото, Кругле і Тищенкове болота, Василюшина долина.

Влітку над цим рудковим хutorом рано вранці звучить найпопулярніша мелодія на світі – півнячий спів.

Захарівка

Між Тарасівкою і Жердовою, біля зеленого гаю, заховався невеликий хутірець Захарівка. Сьогодні це десяток хат, одна вулиця. Виникла Захарівка в 1928 р. на колишніх землях козацької сотні біля боліт Черятин і Моховите. Тут, під гаями, і орали свої ниви димерці. У 1930 р. було засновано колгосп із нетрадиційною назвою "Зелений Гай". Назва хутора походить від першопоселенця Захарка Рубанки.

Мала Тарасівка

Мала Тарасівка — димерське поселення, засноване близько 1926 р. Димерська сільська рада конфіскувала 200 десятин землі пана Добрикова для димерської бідноти. Кожна сім'я одержала безкоштовно по 0,5 десятини на сім'ю.

Організатором переселення бідняків був Тарас Драний. Він походив із сім'ї димерського старости, був "битий і учений". Хоч сам він і не переселився на нове місце, але хутір назвали його іменем — Тарасівка. Першими переселилися 60 сімей — звідси й Мала Тарасівка. А якщо є Мала Тарасівка, то має бути й Велика. Нею є Велика Димерка.

У 1939 р. в Тарасівці проживало близько 120 сімей. У 30-х рр. тут організувався колгосп імені Шевченка.

В околицях Тарасівки — Громадське і Нагірне болота, Довга долина.

Вільне

Поряд з Тарасівкою розташувався хутір Вільне. Тепер ці поселення злилися, але Вільне засновано трохи раніше, в 1922 р., на землях козацької сотні і виключно вихідцями з Гоголева. Це старовинні гоголівські землі, гоголівський хутір і Голівський гай. Хутір було засновано в урочищі Вільне. Перші переселенці — Сава Король і Юхим Приходько.

Дочка Юхима Приходька Надія стала українською поетесою.

Гребельки

Там, де над річечкою Миньківкою стояв дубовий ліс пана Мацька, що називався Дубова Роща, в 1919–1921 рр. після декрету про поділ землі виник хутір Гребельки. Через річечку було побудовано греблі, звідси й назва хутора. Заснували хутір вихідці із Світільного. У першу зиму тут зимувало лише 10 сімей. Перший поселенець — Дмитро Прокопенко, тому був намір назвати село (по-місцевому "посьолок") Дмитрівкою. Та закріпилася топонімічна назва місцевості — Гребельки. За іншою версією, Гребельки почали будуватися за рахунок кредиту в часи столипінської реформи. Очевидно, це були початки хутора, перервані війною і революцією.

Гребельки знаходяться ніби на острові, з обох боків хутір отікають невеликі ручаї-бурчаки. Традиційно їх називають рудками. Власні назви рудок загубилися в часі. Одна з них бере початок біля Жердови. Обидві рудки колись впадали у болото Трубайло, в річку Трубіж. Назва місцевості Гребельки виникла в середині 19 ст., коли з Світільного прокладено до станції Бобрік дорогу. Дорога йшла через поле, ліс і рудки. У рудках грузили підводи, і ці місця закидали корчами, зробили гребельки на рудках. За спогадами, тут були несходимі гаї і світильнівські

жителі, що записалися на висілки в перші роки, кичкували ліс під лани. З державною допомогою було побудовано три колодязі.

Давніше тут ріс ліс аж до Куйбишева і урочища Поставитового, а ще недавно були залишки березового гаю в напрямі Бобріка в урочищі з цікавою назвою Витославщина. Там же чомусь на досить значній відстані від Гребельок знаходяться і сільські могилки на невеликому горбі, не над Рудкою, а над іншою річечкою — Миньківкою. Серед інших топонімів — Вечерине озеро. Логічніше було б називати хутір Гребельки на Рудці. У 1961 р. в Гребельках мешкало 294 жителі.

Войков

Нині цей хутір називається Зоря. Заснований він вихідцями з Гоголева у 1928 р. Нарізали землю по 5 гектарів на господарство. Через два роки землю відібрали. Організували колгосп імені Комінтерна. Походження назви Войков невідоме. Своєрідність назви вказує на аналогічну назву місцевості або урочища. Димерці називають хутір Войтов. Мабуть, колись ці землі належали димерському війту. Не виключене походження назви хутора від гоголівського прізвища Войтенко. Поселення стали називати Зорею в 50-х рр.

Фрунзівка

Фрунзівка — невеличке поселення під лісом, за 0,5 км від залізниці. Цей хутір, як і Михайлівку, заснували в 1929 р. вихідці з Бобріка. Тут нарізали землю багатодітним сім'ям. Спочатку було 35 хат, а після війни віділіло лише 6 із них. Свого колгоспу у Фрунзівці не було. Не було і своїх могилок — покійників хоронять у Бобріку.

В останні роки поблизу Фрунзівки виріс великий дачний масив. Дачне будівництво наближає Фрунзівку до статусу села. Серед боліт і колишніх "дядьківських" лісів в урочищах Джигирьовому, Церковному, Могилках (де були два лісові кургани), понад річечкою Колодою мальовничо розкинулись різноманітні будинки, будиночки, хатки, будки -- місцева Венеція над Колодою-каналом, колоритне поселення серед листяного лісу-гаю, боліт, води, дикої природи. Саме так тисячі років тому жила в цьому болотному лісі гайова сівер. Саме так тоді шуміли берези і верби. Та, на жаль, руйнується прадавній ліс — лісові гаї. Цей ліс належить Семиполківському лісництву. Зупинка електропоїзда теж називається Семиполки, хоч до справжніх Семиполок звідси через ліс 15–17 км. І навпаки, автобусна зупинка під Семиполками називається Бобрік. Багато років нарікають люди на цю плутанину. Настав час влади розв'язати це питання.

Колись, кажуть люди, цю зупинку електропоїздів називали поетичним іменням Рута, за іменем доньки начальника залізниці. Такої вольності радянські бюрократи не могли допустити — от і з'явилися Семиполки не в Семиполках. Походження назви Фрунзівка місцеві жителі вже забули, та настав час від неї відмовитись. А кращої назви села, ніж Рута, не знайти. Легенда про дівчину Руту можливо лише повторює давню традиційну назву місцевості Рудка, Руда і пов'язана з прадавньою легендою про дівчину Рудану.

Сьогоднішньої мальовничої Фрунзівки ніби й немає, якщо вірити матеріалам перепису 1989 р., в яких такий населений пункт не значиться.

Навколишні урочища — Плави, Ковальове, Хрестовина. Основні прізвища — Гутник, Конопля.

Димитрово

Поселення Димитрово (інша назва Квітневий, Галкин хутір) виникло в 1924 р. Його заселили вихідці з Красилівки, які одержали після землевпорядкування по десятині на душу. В 1926 р. переселенці створили дві осади: "Галки" і "Петровського".

Перші двадцять сімей назвали свій хутір на річці Красилівці Квітневим. У 1929 р. виникло поселення і по другий бік залізниці — Галкин хутір. У 1931 р. тут утворили колгосп "Червоний". А в 1935 р. колгосп було названо ім. Димитрова. Пізніше, відповідно до сталінської практики, назва колгоспу перейшла в назву села.

У 1968 р. село налічувало 740 жителів.

У назвах наших невеликих населених пунктів — Михайлівка, Тарасівка, Скибин, Захарівка і більших — Опанасів, Соболівка увічнені імена їхніх засновників, енергійних людей, які відважилися змінити свою долю, колумбів броварської землі.

На наших хуторах садять картоплю. Якщо не вродить зерно, то вродить картопля. А буде картопля, буде й м'ясо.

Весною наші хутори в цвіті яблунь і вишень — дерев щастя. Цвіте вишня — щастя близько.

У 1929 р. на зазимовських полях¹ в урочищі Піски, біля лісу Клинок, вихідцями з Зазимнього було засновано спочатку ТООЗ, а пізніше колгосп "Перемога".

Так і виник зазимський хутір Перемога на краю Товстого лісу. І хоч хутір знаходиться між Броварями і Калинівкою, по лінії броварського проспекту Незалежності, за промзоною, та мало хто знає про його існування. Зараз тут лише дві вулиці — Зазимська і Заводська.

Свою назву Перемога хутір успадкував, напевне, від перемоги над зазимськими куркулями в 1920 р. Щезли з карти недавні перемоги війни, а давня перемога над українським селом збереглася. У 1920 р., коли Зазим'я було спалене, частина його жителів переселилися на нове місце, на землі за лісом. Першими переселенцями були Радченко, Барбон, Яковенко. Зазим'я завжди мало недостатньо орної землі, і ймовірно, що

ці далекі від села піщані землі віками належали його жителям, чи не з часів Солон'я. І це вікове межування збереглося аж до нашого часу. Влітку 1630 р. Петро Могила, взявши в облогу Зазим'я, зібрав хліб на зазимовських полях, порубав у лісі бортні дерева. Десь тут був у ті ж часи і зазимовський скиток монахів.

Правічно до Зазим'я належали деснянський луг, бортний ліс і поля за лісом. Десь тут криється загадка заснування Зимнього — Зазимнього — Зазим'я.²

Після зникнення системи доріг княжих часів через ці місця проходить Старий шлях із Димерки на Броварі, стара поштова дорога. У різні часи тут стояли поодинокі хати, лісові казарми, шинок, свята криниця. Шлях розділяв зазимські і красилівські землі. Нова дорога — побудоване в 1861 р. Санкт-Петербурзьке шосе — минула це місце, бо йшла прямо через ліс. Старий же шлях має свою історію. Цим шляхом не раз їхав Тарас Шевченко. Їхали царі. Йшли богомольці з усіх усюд до Печерської лаври. Саме тут вони зупинялися біля кринички з святою водою. Поряд був шинок. За переказом, його бездітний власник закопав поблизу "кожу" золота. Ще в кінці 17 ст. у цих місцях, в урочищі

Липківщина, стояла корчма, куди часто навідувався Семен Палій, одружений із жителькою Зазимнього Марусею. Тут же займався розбоєм і Семен Гаркуша. Його було схоплено і відправлено на каторгу. У зв'язку з цим згадується Добрянсько-Городнянський яр. Очевидно, це рожевський яр, "добрава коло городка".

Хоч постійного хутора тут і не було, але в цій місцевості добре збережено пам'ять про Шевченкову Катерину. Місцеві жителі стверджують, що саме біля святої кринички вона відпочивала. Чи не в місцевому шинку купила вона медяник? Ліс, хата лісника, свята криничка, неподалік Глибока долина... Димерський переказ про хлопчика на постоялому дворі... Чи не в цих краях сталася трагедія Шевченкової героїні?

У поемі "Катерина" Шевченко писав:
За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм
Їдуть шляхом чумаченьки...

Описи в Шевченкових творах достовірні, отож він міг зустріти на Старому шляху наших літківських чумаків.

Цим же шляхом везли труну з тілом Кобзаря в 1861 р. Переказ про це записав Микола Барбон від жителів Зазим'я, предки яких бачили цю процесію, працюючи на зазимовських полях.

У радянські часи хутір належав то Броварській, то Красилівській сільрадам. Втрачено одвічний зв'язок зазимських земель. Колись у хуторі був клуб, магазин, свій храм. Тепер лише свої могили і 186 жителів.

Край лісу і хутора невеликий монумент невідомим солдатам, які загинули 1941 р. На ньому замість звичної зірки над братською могилою — хрест. А поряд занедбана свята криничка. Чи буде в ній знову свята вода?

ПЛОСКЕ НА СМОЛЯНЦІ

В одному з поширених переказів розповідається, що в часи гетьмана Мазепи тут вирубали ліси, щоб спостерігати за наближенням татар до Гоголеву. Звідси і назва — Плоське. Але в часи Мазепи татари вже не загрожували ні Плоському, ні Гоголеву. Плоськівські ліси вирубані значно раніше, спочатку на будівельний ліс, а пізніше, в часи Корецьких—Аксаків, на дьоготь, смолу, поташ. У річечці Смолянци часто знаходили затонулі дубові колоди. Напевне, цей ліс сплавляли водою на лісопильні Русанова, про які згадує Павло

Алепський у 1652 р. За іншим варіантом переказу, в Гоголеві стояло військо, яке розчищало місцевість від лісу. Очевидно, це слід козацького заселення Плоського.

Дмитро Гамалій наводить такі дані: "1628 рік. Плоське на Руді, 4 убогих дими."¹ Та це не перша згадка про Плоське. 1624 р. княжна Мар'яна Корецька судиться за броварські ґрунти з монахами. У судових матеріалах згадується і Плоське. Заселення Плоського датує і запис того ж 1624 р.: княжна Корецька осадила людей димерських на своїм ґрунті.²

Саме димерці-смолокури могли дати назву річці — Смолянка, що стала плосківською місцевою назвою річки Плоська Руда. Тут росли великі ліси і добували багато соснової смоли.

У польській люстрації 1628 р. докладно описуються кордони земель Остерського замку, які проходили по річці Плоська Руда.³ Плоське було за межами замкових земель і належало князні Корецькій, та не тільки їй. Були тут і козацькі, і церковні землі. Зображено Плоське і на карті Боплана, виданій у Амстердамі в 1662 р., як поселення між Світільним і Гоголевым.

Назва поселення чи урочища виникла раніше 1624 р. За переказом, перші поселенці осіли в урочищі Лешків. Лівий берег Смолянки, порослий лісом, належав родині Рожиновських, а на правому березі поселилися люди і поставили церкву. Заселення Плоського пов'язане не з Гоголем чи Димеркою, а з стародавнім Світільним. Воно могло входити в систему світільнівського сповіщення про небезпеку. На світільнівські зв'язки вказують і назви, пов'язані з назвою старосвітільнівського городища, — Горовий хутір, назви вулиць Горораєвка, Горовичовка, урочище Горові Лози, прізвища Гора, Нагорний.

У часи, коли Гоголевська фактично ще не існувало, вихідці з близького Світільного заснували два Горових хутори — у Жердовій долині і на Плоскій Руді. Тут була переправа через річку Плоска Руда на древній Басанській дорозі в напрямі від київської до світільнівської переправи. У середні віки цей напрям змінився на гоголівсько-русанівський.

Епітет “плоска” є точним описом навколишньої місцевості. Місцевість не має навіть невеликого підвищення чи хвилястості рельєфу. Вірогідніше, що назва села пов'язана з гідронімом Плоска Руда. Назва цієї прикордонної річки Остерського староства відома з початку 17 ст. Звідси і назва поселення на Плоскій Руді — Плоске. Назва річки Руда — традиційна, хоч місцева традиція дає своє трактування поняття руда-рудка: “перейхать рудку” — означає перейти яму на дорозі або долину чи каналу.

Чому ж Руда стала Плоскою? Чи не тому, що була ця річка без чітко виражених берегів — плоска річка без берегів? Першоосновою і гідроніма, і топоніма є назва місцевості, урочища.

За Хмельниччини, 1650 р., Плоске переходить до володінь майбутнього гетьмана Виговського.⁴ Очевидно, в 1658 р. Плоске, як і всі околиці Гоголевська, було розорене військами Шереметьєва під час українсько-московської війни.

Після падіння Виговського його землі переходять до Києво-Печерської лаври. Мабуть, це були давні лаврські землі, можливо ще з княжих часів, бо не випадково в давнину монахи судилися з княгинею Корецькою за ці землі. Плосківські землі належали і Фролівському монастирю. Плоске пов'язують з іменем матері Івана Мазепи, яка мала високий духовний сан.

Не всі плосківські землі належали до церкви. Частина їх була у власності родини київських сотників Гудимів-Левковичів, які ведуть початки свого дворянства з 1685 р. Засновник роду Петро Левкович мав у цих краях хутір Рудню Левківську. Можливо, це Рудковий хутір, згадуваний у польській люстрації 1636 р. А вже в 1760 — 1762 рр. була у сотника Михайла Гудими у Плоскому винокурня, яка мала 6 котлів і давала 1200 відер горілки на рік.

За ревізією 1784 р., в козацькому Плоскому стояло 50 хат, у яких жили 262 душі. Діяла в Плоскому і давня церква, бо в Київській академії ще в 1764 р. вчився син священика з Плоского Лаврентій Мензеховський (“превосходно изрядного успеха”).

У 1858 р. тут уже 98 дворів, а 1897 р. — 213 дворів і 1100 душ населення. Але розвиток села не такий бурхливий, як сусідніх сіл, бо основні дороги того часу обійшли село. У 1885

— 1890 рр. переселилася в Казахстан майже третина населення Плоского — 60 сімей. Чи виникло там друге Плоске, чи пам'ятають його жителі наше і своє Плоске?

Перед революцією землі на правому березі Смолянки належать панам Барановському і Мацьку. В селі було 15 млинів і 3 олійниці. У середньому на двір припадало по 3 десятини землі. Після революції земельний наділ збільшено до 5 гектарів на двір. Такий переділ не мав принципового революційного значення, бо проблема полягала не в кількості землі, а в ефективності її використання і збуті продукції.

У 1929 р. в селі створюється ТСОЗ, а пізніше колгосп. 7 розкуркулених сімей вислано навкі за Урал, “щоб не агітували і не шкодили суцільній колективізації”. Третє Плоске за Уралом їм не судилося створити.

Під час війни Плоске було спалено, люди жили в землянках і “ліпках” — хатах з глини та очерету.

У Плоскому народився і жив Герой Радянського Союзу Іван Дяченко, який загинув при форсуванні Дніпра. У селі і зараз живе його добра і славна родина.

Ще зовсім недавно, в брежньовські часи, селяни не мали великих достатків. У 1969 р. в селі були 501 двір, 1640 чоловік населення і всього 60 телевізорів, 6 холодильників, 4 мотоцикли.

Та в останні роки село розбудувалося. Місцеве господарство працювало стабільно. Цей прогрес пов'язують з іменем місцевого жителя і багатолітнього керівника місцевого господарства Петра Волохи. Кажуть, що і місцеву церкву, збудовану ще в 1884 р. поміщиком Чорнечю, яка і сьогодні прикрашає центр села, збережено завдяки цій людині. Багато керівників бачив наш район, броварські села, але в пам'яті людей збереглися справи небагатьох із них. Час чекає на нових подвижників.

Плоске має свої сільські кутки — Козлівка, Дорошівка, Голопузівка, Горовий і Круков хутори. Серед урочищ — долина Муховата, Йовпик, Кургани, Острови, Плавателе, Кута, Гришков, Довге. На Смолянці дерев'яні мости-греблі — Касьянова, В'юнівська і Демидова.

Корінними вважаються місцеві прізвища — Малюга, Волоха, Бігун, Фесюк, Дяченко, Строкач, Міщенко, Лесик, Топіха, Касьян, Миколаєнко. Прізвище Топіха значиться ще за часів Сагайдачного в реєстрі козацької старшини, яка брала участь у поході на Москву 1612 р.

Плоске — звичайне козацьке село, де в хатах висять на стінах рушники з вишитими квітами, — звичайна плоска земля. А люди, які на ній живуть, — це цвіт землі, вічні хлібороби.

НА СЕМИ ПОЛЯХ

Історія села Семиполок типова для сіл Броварщини. Вона має і легендарну основу, і традиційну козацьку героїку, і гніт кріпацтва, і втрати радянського періоду.

Здавна село лежить у долині річечки без берегів — Пилявки. Його мікрогеографічне розташування досить виділяє.

Поселення виникали в різні часи і в різних місцях сучасної території села.

Одне з корінних поселень виникло в північній околиці села на глиняному горбі вододілу річечок Кривої, притоки Десни і Пилявки, притоки Трубежа і Дніпра. Горби не такі вже й високі, всього

якийсь десяток метрів, але з них відкриваються кілометрові далі, чудові перспективи. Саме по цих вершинах вододілу, як і в Богданівці, проходила в давнину древня билинна королівсько-княжа дорога з Києва до Чернігова. Це єдиний маршрут дороги, бо зі сходу простяглися численні, колись труднопрохідні трубізькі болота, із заходу стояли густі ліси, лежали силучі піски Галаковщини, а ще далі, уже в заплаві Десни, — болото Оврут. Ця вічна дорога і на північ, і на південь від Семиполок у різні часи пролягала різними маршрутами: і через Остер, і через Козелець — Ніжин, і на південь через Бровари або через Пухівку. Але всі маршрути проходили через Семиполки.

Не раз скавав конем із Києва до Чернігова по цій дорозі князь Володимир Мономах за один день, тут міняв він стогненні коней. Це давній прообраз пізнішої поштової дороги, її давноруський варіант. Село знаходилося на відстані денного переходу війська або купецького каравану від Києва. Місцевий фольклор зберіг назву Копецького (купецького) колодязя і озера Обузного (Обозного), де ночували обози і де сукали на нічний випас коней у долині Сукач. Ця дорога мала місцеву назву Дукова (королівська) дорога.

Саме при ній, на найвищому горбі — Михалевій горі — і було дотатарське поселення. Михаль був першим засновником поселення під горою, біля Лядського озера. Він мав спостережний пункт-виглядку на горі. Під горою було ще одне озеро Печурине, а недалеко ще й озеро Курган, древні могилки. Михаль, можливо, був монахом-печурою і мав там коло лісу свою напівземлянку-печурку, скиток. Печура — одне з старовинних родових прізвищ, а

один із сільських кутків так і називається Печурівка — місцевий Печерськ.

Прізвище Печуренко неодноразово згадується серед жителів Семиполок у російських переписних книгах 1666 р. В одному з народних переказів саме Печура називається першопоселенцем.¹

У іншому переказі розповідається, що перші засновники Семиполок припливли по Дніпру із Смоленська, піднялися по Десні та Кривій річці і заснували тут поселення. Він перегукується з літописними відомостями про заселення Броварщини вихідцями з кривич.² Це схема заселення, характерна для більшості наших сіл: першопоселенці — вихідці з півночі, монахи.

Поселення було під горою, біля озера, на краю лісової пуші. Колись люди очистили від лісу землю біля озера. Таке очищене від лісу місце в старовину звалось лядою, тому озеро й почали називати Лядським.

Сьогодні місце давнього поселення виділяється на полі чорним ґрунтом культурного шару, де можна знайти рештки характерної чорної кераміки. Очевидно, землеробський характер поселення є свідченням заснування його нащадками полянсько-трипільського населення з Подесення.

Семиполкіські перекази і перекази, записані в сусідніх селах, стверджують, що під час татарської навали місцеві жителі вчинили запеклий опір, і "татари довго штурмували той град".

За переказом, усіх жінок і дітей татари вивели до ближнього лісу, до лісового озера і там різали дітей на очах у матерів, а щоб не було чути людських криків, били у великий барабан. Озеро з того часу і зветься Червивим. Чи то від пролітої крові — Червене, чи то від людських трупів — Червие. У довготривалій обороні загинуло чоловіче населення, і тому татари помстилися, за своєю традицією, на жінках і дітях.

Мабуть, загинули не всі, тому й збереглися древні перекази. А в післятатарські часи було засновано нове поселення.

Саме до татарських часів належить і поширений переказ про походження назви села: тут зупинилося сім татарських загонів, які Русь називала по-своєму — полками. Ймовірно, що полк відповідає татарській тьмі. Отже, татар було 70 тисяч, напевне, чоловік, а не воїнів, бо татари йшли в похід сім'ями.

За літописними і билинними даними, перед виходом до Дніпра і Києва татари зробили зупинку, щоб перепочити після розгрому Чернігова і його околиць.

Так, у билині "Калин-цар", історичну достовірність якої дослідив академік Рибаків, говориться:

Поднялся он чуж (Калин-цар), да на святую Русь.

На святую Русь, на красен Киев-град.

Не дошел до Киева пятнадцать верст.

Разоставил свои шатры белополотняны.

Калин-цар — це Кадан-хан, син Удегея, кат Козельська. Татари зупинились у місцевості з древньою назвою Оболонь. Оболонь, за словником Володимира Даля, — це ближній до житла луг, околиця. Де є оболонь, там є і поселення. Оболонь заливається водою (весняне водопілля) і заростає травою. Там, за переказом, копитами татарських коней було вибито озеро, яке стали називати Татарським. Тих татарських коней була незліченна кількість. І зараз у самому центрі Семиполок є болотисте озеро Татарське, а шлях, що йшов над цим озером, став називатись Уланським. "Юли" — значить шлях. Уланській вулиці села майже 800 років, вона одна з найстаріших вулиць в Україні. "Чернігівські відомості" в 1863 р. про ці часи писали: "За переказом, татари по дорозі на Київ довго осаджували Семиполки з північного заходу. Коли в них не стало води для худоби, вони вирили водоїму, утоптали копитами коней дно і наповнили її водою. Ця водоїма довго служила селянам, поки її не засипали всіляким сміттям." Про давність поселення свідчать близькі урочища Селище, Печурине озеро, Шептаковський курган.

Жива народна пам'ять породила багато переказів про назву села. Давній переказ розповідає про селище Старосвітське на тій же віковій Дуковій дорозі біля озера. Ближній ліс називається Оберов. Це сліди хозарського часу, хозарської навали, сліди поселення, яке було знищене хозарами-обрами. А коли люди знову поселилися біля Лядського озера, то знищене 300 років тому поселення для цих нових людей було вже Старим Світом, старим часом, а озеро Старосвітським. І це не є неймовірним, адже в околицях села знайдено свідчення більш раннього часу — платини монети римських часів Елія Вера. Це часи Юлія Цезаря.

Напевне, Семиполки, як і Літки та Заворичі, входили в систему градів, побудованих князем Володимиром Великим у 988 р. при дорозі з Літок на Заворичі. Ця торгова пилюжна дорога, за переказом, провалилася під землю, а її напрям зберігає річка Пилявка. Можливо, що і Ярослав Мудрий оселив у цих місцях своїх варягів "на прокорм". Тут є рідкісний топонім — озеро Варяги.

Якщо дотримуватись татарської версії, то село дістало свою назву після татарського розорю. Але ж воно, безперечно, було і до того часу і якимсь називалося. Але як? Можливо, теж Семиполки. Відомо, що князь Володимир Великий заселив ці місця людьми з інших країв. Найбільш достовірною є версія, що сюди переселялися люди з княжого сіверського града Любеча. Звідти вони, за традицією, перенесли свої назви в місця своїх нових поселень. Річку в Літках назвали Любич, бо там усе було для них звично. А озеро серед суші і безріччя назвали Нелюбич. Поселення в околицях Остра назвали Любечанинов і т. ін. На своє нове поселення вони перенесли ще одну любечівську назву озера Симпол і річки

Симпілки з околиць рідного Любеча. За три—п'ять століть історія перенесення назви забулася, і з'явилися нові версії.

Виникли татарська версія і версія про особливу семиполківську вишивку: "сім пілок" — сім візерунків. За іншою версією, в заплаві річечки Пилявки-Половиці можна нарахувати сім полів, підвищень-вододілів болотистої долини, на яких розкинулось село. Це знову традиція числа сім, міста-поселення на семи горах (Київ, Париж, Рим). Жителі деяких навколишніх сіл вимовляють назву села як Симпілки.

Є й середньовічна історія села. Ось що розповідається в переказі: "Біля лісу, в полі, оселився пан, поставив двоповерховий будинок. У нього було 5 жінок, і вони шили спідниці в сім пілок. До пана почали приставати люди, а він заставляв їх робити на себе. І вони сердились не так на нього, як на його жінок. Лаяли їх і прозвали семипільцями. Як ідуть, то селяни їх так і прозивають".

Ця інформація для роздумів про соціальні відносини в середньовічних Семиполках фіксує події майже 400-літньої давності. Польська люстрація 1628 р. називає засновником Семиполок польського шляхтича Богінського.³ Цей служивий польський рицар одержав свій земельний наділ біля озера, що і зараз називається Богінським, біля старої літківської дороги.

Богінський був не простим шляхтичем, а намісником остерського старости, бо щорічно отримував по 50 злотих з королівської казни. До шляхтича, очевидно, почали підселятися козаки Сагайдачного, і трохи південніше дотатарського поселення виникає слобода Семиполки. В козачину за Остром уже починалися московські землі, і московсько-української торгівлі майже не було. А от древня дорога з Літок на Ніжин відроджується знову, знову обози по ній піднімають пиляву. Там, де вона пересікалася з древньою Київською дорогою, і оселився шляхтич. А вже вздовж дороги почали селитися й козаки, і Уланська дорога стала центральною вулицею села. Пізніше тут виник цвинтар, збудували церкву, земську школу.

Як видно з переказу, Богінський мав дворових людей, семипільців, очевидно, людей з давнього поселення над Лядським озером. Між місцевими людьми і осідлими козаками були якісь незгоди, "лайки". Можливо, традиційні земельні суперечки. Відносини козаків з польським паном теж були непрості. Богінський чимось схожий із Чаплинським, який відібрав хутір у Богдана Хмельницького, забив до смерті його малолітнього сина, забрав худобу, збіжжя.

Над озером Богінський поставив цегляні будівлі, завів псарню, а козаків примушував і коней доглядати, і хортів, і двори прибирати. Зберіг переказ про псарню Богінського, донедавна було видно рештки фундаментів, а на місці його дворища стояли старезні груші-дички.

В одному переказі-притчі розповідається про жорстокість шляхтича і його смерть: "Іхав якось польський пан з Літок, у вовчий час, у місяць лютий. Іхав кіньми, в кожухах з жінкою і малою дитиною. І напали на них вовки серед лісу. Втікали, але вовки, от-от доженуть. І тоді викинув пан вовкам дитину. Та вовки дитину, жінку і коней не зачепили, а ще з більшою люттю накинулись на пана і розірвали його". Така легенда про смерть шляхтича і вовче лицарство. Вона може бути схожа на правду, адже середньовіччя було жорстоким, дитяче життя тоді зовсім не цінувалося. Дитина, очевидно, була від жінки-русинки, і шляхтич міг не жаліти чужої крові. А вовче благородство теж відоме, бо вовки тільки в крайньому разі кидаються на людей.

У період козацьких воєн, як і в Гоголіві, в Семиполках виникає невелика козацька кріпость. Село було одним із найбільших козацьких сіл, заселене заможними виборними козаками. За церковними документами, храм Святої Трійці побудовано ще в 1647 р. в центрі старовинного укріплення.⁴

Козацьке укріплення над річкою Пилявкою і Татарським озером знаходилось на невисокій гряді серед болотистої місцевості. Нині це територія місцевої школи.

А церква серед укріплення-городища — це давня традиція (пригадайте світильницьке городище). У Троїцькій церкві була срібна чаша з написом: "На хвалу пану богу Тодором Саковичем. Рік 1647." У ті ж часи на семи полях і утворився ряд родових сіл-кутків. Василенківка, Печуровка, Шевченківка, Редьківка, Затягайлівка, Бродок, Гречківка, Остерський шлях, Уланське.

Печуровку заселили потомки давньоруських монахів. Василенківку, що на Оболоні коло Татарського озера, заселили переселенці з-за Дніпра. Очевидно, це сталося ще в 14 ст. за князя Половця-Рожиновського, бо в його родових землях біля Фастова спостерігається ареал поширення прізвища Василенко. Це підтверджують і сімейні перекази. Деркачівка — козацьке поселення серед ліз і боліт, де жили птахи-деркачі.

Інші сільські кутки — то козацькі хутори-зимівники, що з часом злилися в одне село. Злиття це відбулося вже після козацьких воєн. Московський перепис 1666 р. фіксує в селі 17 дворів, які платять податки. Козацькі двори до цього перепису не входять.

Серед прізвищ власників того часу трапляються і такі, що збереглися донині, — Печуренко, Агйчик, Грязненко, Сакович, Литвиненко.

За гетьмана Івана Мазепи полагоджено мости і встановлено поштовий рух по Старому шляху, збудовано поштову станцію і заїжджий двір. Тоді на перетині Уланської дороги і нового битого шляху і виник новий центр села — Базарна площа. Хоч село і було переважно козацьке, але значну частину навколишніх борів і земель прибрали до своїх рук російські вельможі. До 1728 р. село

Семиполки і "прочие маестности" належали Лопухіну, київському коменданту. А з 1728 р. до 1753 р. — це володіння переяславського коменданта, кавалергарда Хераскова.⁵ З цієї родини походить і Михайло Матвійович Херасков — випускник Переяславського колегіуму, письменник, поет, ректор Московського університету. Від братів Матвія і Михайла Хераскових, синів коменданта, ці землі за купкою переходять до київського полковника Юхима Дарагана, пізніше до його сина Василя і далі до Катерини Галаган. Українські дворянські роди Дараганів, Галаганів добре відомі.

З метричних книг Троїцької церкви відомо, що в 1761—1771 рр. щорічно в селі відбувалося 15 вінчань, народжувалося 30—40 дітей. Але в 1769—1773 рр. померли близько 100 дітей віком до 10 років.

На вулиці Уланській Дараган будує свій двірець. У цьому дворі в 1787 р. під час подорожі Катерини II її зустрічав київський намісник.⁶ А раніше, в 1744 р., Переяславський полк (500 чоловік) на чолі з комендантом Херасковим зустрічав тут імператрицю Єлизавету Петрівну.

Із запровадженням кріпосного права і після війни 1812 р. семиполківські землі переходять до володіння родини Хованських. Семиполки стають центром покріпачення.

У російському гербовнику родина князів Хованських була першим номером всього російського дворянства. Хованські — пряме потомство легендарного Рюрика. Про цю родину Мусоргський написав оперу "Хованщина". Князь Хованський служив генерал-майором під час війни 1812 р., був кавалером ордена Святого Георгія за битву під Лейпцигом. Пізніше, як член Державної Ради, він дістає у власність обширні казенні землі на Остерщині.

Максимович у 1801 р. подає таку довідку: "Семиполки — село Чернігівської губернії, від Києва — 46 верст. Лежить при струмках Пилявці і Татарці, над болотом Сиволож. Належить Києво-Печерській лаврі. В ньому церква Святої Трійці. 190 дворів, землі піщані, частково чорноземні".⁷

Як бачимо, після Катерини Галаган, Шевченкової "княгині", село перейшло до Києво-Печерської лаври, а потім до Хованських.

Остання в родині семиполківських Хованських — "бариня" Хованська, яка живе тут з 1825 р. по 1840 р., має кріпаків не тільки в навколишніх селах, а й в Острі та Києві. Княгиня Хованська мала доньку богданку-підкидка, яку виховувала в Петербурзі і видала заміж за генерала від кавалерії, кавалера орденів Володимира, Анни, Станіслава, Павла Олфер'єва (Алфер'єва), учасника наполеонівських воєн.⁸

Алфер'єв переїздить до Семиполк і стає власником 7000 десятин землі — найбільшим землевласником Остерщини. Відома його пристрась до полювання на вовків. Він будує винокурний завод, кінський завод, завод "шпанських" (іспанських) овець,

закладає і регулярний парк в англійському стилі, рештки якого збереглися до нашого часу, висаджує клени, тополі, рідкісні на той час каштани і багато сортів бузку. З родини Алфер'євих виходять відомі лікарі. З ними має дружні стосунки російський письменник Лесков. Дочка Алфер'єва Анна виходить заміж за прапорщика лейб-гвардії, майбутнього генерал-майора артилерії Петра Половцева. У 1870 р. Софія Алфер'єва, вдова генерала, виставила своє помістя на продаж. Сімейство Половцевих, як і Алфер'євих, Хованських, належить до вищого дворянства Санкт-Петербурзької губернії. Племінник Петра Половцева — член Державної Ради, а син його в 1917 р. — комендант Петрограда. Чи мають якийсь зв'язок петербурзькі Половцеви з князем Половцем-Рожиновським — не встановлено.

Родовиті Дарагани, Хованські, Алфер'єви, Половцеви жили в селі, їх ховали на цвинтарі коло церкви. Церква була з трьома банями, з золотими маківками, покрита залізом, пофарбованим у зелений колір. Було тут три приходи, багаті царські позолочені ворота. Особливо гордилися церковники дзвонами, привезеними аж із Брянська. Вони були з домішкою срібла і давали чудовий передзвін.

За чимось диявольським задумом у шестидесяті роки 20 ст. цвинтар спотворено траншеями, і останки князів, генералів, панів, козаків та селян викинуто на сміття. І так було не тільки в Семиполках. На місці некрополів будували господарські будівлі. Може, хоч напіс розумніші потомки поставлять на місці 200-літнього цвинтаря пам'ятний хрест?

Із 1880 р. село стає волосним містечком з підпорядкуванням 12 сіл. У словнику Брокгауза і Ефрона читаємо: "Семиполки — містечко Остерського повіту на Києво-Петербурзькому шосе, поселення дотатарських часів. Є залишки високого круглого валу і глибокого рову, а також водоїми, викопаної татарами, які приступом брали цей град. Жителів — 2733. Ярмарок — 6. Земська школа, сільська бібліотека."

Син Петра Половцева Андрій, поручик кавалергардського Його величності полку, пішовши у відставку, створює в селі на п'яти тисячах десятин землі зразкову економію з молочною фермою, продукція якої вивозилася до Києва. Своєму управляючому Радзевичу він платить 300 крб. на рік, а економіці Горецькій — 400 крб. Шість двічат-служниць отримують по 30 крб. на рік.

Дочка Петра Половцева Варвара була одружена з генералом від кавалерії А.М. Драгомировим (1868 — 1956 рр.), випускником Миколаївської академії Генштабу. Під час Першої світової війни він командує 5-ою армією. При Денікіні — головнокомандуючий групою військ у районі Києва.

Дворяни Курські і Шевченки мають по 1000 десятин землі. У селі в 1893 р. побудовано нову церкву. При ній зберігалися

метричні книги, які велися з 1742 р. Священником був Петро Радкевич. Він родом з Дударкова, де мав 35 десятин землі. За свою службу отримував 100 крб. на рік, а дяком — 36 крб.

Радкевич служив з 1868 р. в Рудні, а з 1895 р. заковничелем семиполківського народного училища.⁹

У 1889 р. тут було знайдено скарб з 494 срібних російських, шведських, пруських монет 17 ст.

Цікавими є дані про соціальний склад містечка Семиполок за 1903 р.¹⁰

Соціальний стан	Чоловіків	Жінок
<i>Духовних</i>	4	13
<i>Дворян</i>	8	4
<i>Громадян</i>	2	1
<i>Військових</i>	234	254
<i>Міщан</i>	71	78
<i>Козаків</i>	705	714
<i>Селян-власників</i>	406	396
<i>Казених селян</i>	11	12

У роки громадянської війни в селі розміщався штаб Миколи Щорса. Бій за село описано в книзі Семена Скляренка "Шлях на Київ", показано в кінофільмі О. Довженка "Щорс".

До революції селяни переселялися в Новоузенський район Саратовської губернії. Там стає відомим під час революційних подій ім'я більшовицького комісара М. Смоловика, уродженця Семиполок.

Перший волосний ревком і коннезам у Семиполках створили не селяни чи козаки, а в основному панські слуги і дворові люди. Родина Половцевих у 1917 р. виїхала за кордон.

Цікава одна деталь: у Семиполках починав революційну і військову діяльність радянський маршал І.С. Конєв, молодший фейерверкер другого окремого арtdивізіону. Під час Жовтневої революції він був поблизу Києва в м. Семиполки на стороні більшовиків, як член батарежного комітету брав участь в організації виступів проти Центральної Ради, на захист арештованих нею більшовиків. У листопаді гайдамаки під конвоєм вислали його в РСФСР. Брав активну участь у боротьбі проти троцькістсько-бухаринських ворогів народу, агентів німецько-японського фашизму, особливо на Україні, проти бандита Примакова та інших.¹¹ Це дані з автобіографії маршала, написаної після війни в 1947 р. Запам'яталися йому Семиполки.

Виникла на околиці села і комуна імені Київського ОПК, (обласного партійного комітету), більшість комунарів якої були з Пухівки, Димерки, Богданівки. У будинках жили по кілька сімей. Невдовзі комуна занепадала, будинки розібрали, перенесли до села і утворили колгосп ім. Першого Травня.

На краю села над дорогою кілька хрестів, кілька могил 1933 р. Три могили пухівчан Висоцьких — то все, що залишилося від семиполківської комуни.

Деякий час на місці волості був і Семиполківський район. Під час війни село опинилося в центрі подій німецького наступу 1941 р. через Остер на Київ. На північній околиці села проходили кровопролитні бої, про які згадується в німецьких джерелах (П.Філіппі "Прип'ятська проблема"). Німці поховали своїх загиблих на кладовищі, а наших поховано в своїх окопах безіменними.

У 1943 р. в селі було спалено більше 1000 дворів. Зберігся будинок, у якому розміщувався штаб чехословацької бригади, де жив генерал Свобода — майбутній президент Чехословаччини.

У братській могилі села похований герой Радянського Союзу В.І. Шабалін — вісімнадцятилітній розвідник взводу пішої розвідки 75-ї гвардійської стрілецької дивізії, сибіряк, який одним з перших переправився через Дніпро і вже 23 вересня 1943 р. загинув у бою біля села Козаровичі. Цікаво, що в діючій армії він перебував лише з вересня 1943 р. Це був його перший бій.

У 1946—1953 рр. провадилася електрифікація села, яка закінчилася аж у 1963 р.

У 1963 р. в Семиполках проживало 3476 чоловік, з них 1,9 тис. жінок і 1,5 тис. чоловіків — відчувались наслідки минулої війни. Мізерну пенсію одержували не всі. Її не мали домогосподарки, одноосібники, ті, хто не мав повного колгоспного стажу. Низька врожайність — 74 ц з га картоплі, 7,3 ц з га зернових. Звичайна бідність.

Кожна тушетня родина має свою сімейну історію. Кожний куток теж має свою окрему історію, а історія цілого броварського села — то справжній космос подій, дат людського життя, людських почуттів і людських характерів.

БІЛЯ ЛЮБИЧА І ВЕЛИКОГО ЛУГУ

Першим жителем Соболівки народний переказ називає рибалку Соболя, який оселився на березі річки Любич, у заплаві Десни.

Броварщина — давній рибальський край. Колись тут було море риби, а зараз уже немає. Соболівські околиці були багаті на рибні озера і річки. Ще в 1831 р. О. Шафонський писав, що Дніпро і Десна за рибними запасами не поступаються Волзі й Уралу, "а навесні й осетра доволі!"¹

Час, коли жив легендарний Соболь, точно встановити неможливо, але це ім'я свідчить про його сіверське походження. Соболь — досить поширена в районі власна назва — дід Соболь з Пухівки, гоголівський сотник Соболь, урочище Соболева гора, димерська вулиця Соболівка. Серед Київських жителів 20-х рр. 17 ст. згадується Спиридон Соболь — слуга митрополита Петра Могили, відомий друкар Печерської лаври. У ті часи Соболівка належала до лаврських земель.²

Рід Соболівських — козацька старшина, сотники гоголівські, дворяни калитянські — досить поширений. Це автохтонний, козацький, без польських коренів рід, що засвідчує його походження від вихідців із Соболівки. Як і у випадку з Бориспільцем-Зозулею, козака-язичника Вороб'я при хрещенні було названо Соболівським.

Перепис 1666 р. називає в Соболівці двір Кирила Рибченка. Це підтверджує рибальську версію походження села. У польських люстраціях Соболівка не згадується. У судових документах 1624 р. є згадка про Соболеву Руду, але ідентифікація цієї назви неоднозначна. Та вже за російським переписом 1666 р. Соболівка числиться як середнє поселення того часу. До сплати податку тут було записано 5 дворів. Той же Кирилко Рибченко та його підсуїдки — Єрмечко Степанов, Васько Єрмеїв, Філонко Філков, Васько Савин Москаленко, Степан Омелянов — син Воробенко. З цього видно, що соболівський рід Воробей веде свій родовід номінально від 1666 р. Безперечно, витоки Соболівки давніші за 1666 р., і логічно, що Соболівка має бути ровесницею Літок, Літочок.³

За одним із переказів, у давнину тут полювали на соболів. Була тут вотчина Києво-Печерської лаври, і росли дубові ліси (урочище Дубове). Дві найвищі точки на заплаві Десни — це

старе сільське кладовище і сільський куток Село. Традиційна назва Село свідчить про дотатарські корені поселення.

Два перекази про заснування — це два етапи заселення соболівських земель, дотатарського і післятатарського.

Проміжним було татарське поселення, збереглися урочище Татарське і люди відповідного генотипу на прізвище Татарин.

Згадується Соболівка і в купці 1683 р.⁴ А вже 1696 р. гетьман Мазепа надає село своєму прибічнику Сергію Солонині.⁵ Та в грамоті гетьмана не записано, що потомки Сергія Солонини мають право володіти Соболівкою на вічні часи. Пізніше це викликало певні проблеми. І вже 1716 р. Соболівка належить не тільки родині Солонин, а й остерському магістрату, а кілька дворів — полковниці Дараган.

1753 р. ще частина соболівських земель переходить від Солонин до Дараганів з урочищами Млиновище, Сага, Полянка, Неживувщина Гай, Сергієвщина Гай, Гнилуша-річка, Вирище-річка.⁶

На час ревізії 1784 р. Соболівка була однакова з Літочками за населенням і мала 29 хат, 144 душі. Це кріпаки Солонини і Дарагана.⁷ Згадується і дорога, що вела від Соболівки до двірця Дарагана в Семиполках.

Але вже в 1858 р. в Соболівці залишається 15 хат. Очевидно, що такий занепад села був викликаний катастрофічною повінню 1845 р. Деснянські повені страшні. Вночі б'ють тривогу церковні дзвони в прибережних селах. Пливають хати, півні на хатах, люди втікають до лісу. Вода — лиха година, все несе з собою. Деснянські села затоплювались у 1917, 1933, 1942, 1970 рр. та в інші роки. Весняні води руйнували деснянські господарства, порушували звичний лад сільського життя.

У роки революції заможний соболівський селянин Трохим Кабан організував загін із 120 вершників, який узвав участь у Літківському повстанні 1920 р. Кабан мав 30 десятин землі, тоді як соболівський середняк мав пересічно 7–8 десятин на дворі.

Другою катастрофою для Соболівки став голодомор 1933 р. При в'їзді до Соболівки — сільське кладовище. На ньому меморіальний комплекс жертвам голодомору "Пам'ять". Привертає увагу напис: "Хто забуде своє минуле, той не вартий майбутнього!" (М.Рильський). На монументі зображено жовтий колос, символ вічного життя, й імена 86 чоловік, померлих від голоду. Сперед них Кисіль, Лопух, Татарин, Гапон, Юхименко, Воробей — прізвища корінних соболівців.

За участь в антирадянському повстанні село було під особливою увагою властей. Після весняної повені 1933 р. настав голод, і якщо в інших селах люди виживали за рахунок рибної

ловлі, то в рибальській Соболівці напередодні відібрали не тільки хліб, а й рибальські снасті, щоб не залишалося шансів на виживання. Золото несли в Торгсін, але селянам навіть комерційний хліб було заборонено продавати. Пуд хліба коштував 800 крб. Навіть у 1992 р. соболівський комуніст і тодішній голова сільради Іларіон Татаренко причиною соболівського голодомору назвав дизентерію: "Епідемія дизентерії була такою, що могла знищити все населення села. Радянська влада все робила, щоб запобігти цій епідемії. В селі виділялись кожен день підводи, щоб звозити мертвих".

Якби то була тільки дизентерія! На висоту руки на деревах у селі не залишилось жодного листочка! Розсекречені й оприлюднені документи переконливо свідчать, що голод було організовано штучно. Та комуністи і зараз не хочуть читати такі документи, вірять самі своїй брехні. Скільки ж можна?!

У голодомор загинуло 86 соболівців. Це сабіші. Решта пухли, голодували, але вижили. Та той страшний голод залишив слід на все їхнє життя. Під час війни загинуло ще 38 жителів Соболівки. За 11 років першої і другої світової та громадянської воєн село втратило менше своїх людей, ніж за 5 голодних місяців 1933 р. Село стало хутором. Голодомор був страшніший за найстрашнішу війну. Соболівка — поки що єдине село району, де з ініціативи місцевих жителів встановлено пам'ятник невинним жертвам штучного голодомору. Велика заслуга в цьому Василя Онопрієнка.

Соболівка знаходиться на березі швидкої річки Любич. Вона більша за Трубіж, але не самостійна. З Десни річка витікає і в Десну падає. Її довжина 18 км. По своїй течії має кілька назв: Любич, Ровок, Чичин, Рать, Сліпече, Річка. Очевидно, виникла вона в історичні часи, і кожна її окрема частина зберегла свої давні назви. Назву Любич дали їй вихідці з княжого міста Любич, які оселилися тут у часи Володимира Святого.

У Любич впадають і дві невеликі річечки: Соболівський і Літочківський Броді. Велика Десна і Любич утворюють найбільший на Десні острів — Великий Луг (як на Запорожжі!). На острові численні рибні озера і урочища: Хлівче, Вівче, Марків Луг, Стара Десна, Хресті, Полой, Чичинець, Чорторія, Старуха-Утянка, Леськів Вир, Хрестище, Приворот, Домаха, Куликові Кружки.

Сільські урочища — Рожок, Острів, Шиляга, Грибівка, Дубове. Сільські кутки — Село, Вороб'ячий куток, Куток.

Є версія, згідно з якою давні назви Великий Луг, Кодачок (урочище в Погребах), Січ (поселення на острові Осіч-Осещина, що згадується 1563 р.), Кучугури (перелітні піски в межиріччі

Дніпра-Десна) були занесені на Запоріжжя з Подесення першими козаками Євстафія Дашкевича.

Навіть спосіб утворення слова Запоріжжя (за порогами) характерний для багатьох місцевих топонімичних назв: Закодачок, Заратте, Загоїще, Загуловин, Заворичі, Зазим'я і т.ін. І все це не випадково, все має зв'язок у цьому світі.

Місцеві жителі називають Оврут Урутом, Боровицю — Червоним лісом. Той же Оврут називають старою кручею Дніпра, а не Десни, підтверджуючи легендарну версію Геродотового моря.

У Соболівці тепер майже немає малих дітей. Пішли з села молоді люди, здатні на кохання, продовження роду. Споконвіків це романтичне почуття бриніло в повітрі над чарівною річкою любові Любичем. Тепер немає в Соболівці красивих деснянських дівчат, вони поїхали до великих міст. Не чує вже швидко Любич палких освідчень у коханні, не вигойдусь на своїх хвилях білоголових і чорнявих соболівських дітей. Та люблять її відданою любов'ю соболівці — люди, яким судилося тут народитись, жити, бути нещасними і щасливими, звідси відійти в інші світи...

СВІТЛО ГОРОДИЩА

Найстаріше історичне село трубізького регіону і всього "князівства Бровар" — Світільне. Це сторожова кріпость на рубежі, сіверська столиця на березі Трубежа. Місцева приказка говорить: "Світільново, Заворичі, Бервиці, Мокрець — і світу кінець". Так виражалась єдність броварської етнічної території. Уже там, за Трубежем, починались густі і величезні болотисті басансько-остерські нетрі.

Очевидно, Світільне було засноване ще Київським князем Володимиром Великим серед градів на Трубежі, про що сповіщають літописні джерела. Стратегічне розташування

Світільного було важливим, і 988 року року тут було побудовано велике городище.

Є варіанти назви села — Світільне, Світільня, Світільново. З переказу відомо, що тут був хутірець над Трубежем, кругом плавні, і на горі ставили ліхтарі, щоб було видно, куди їхати. Тут же ходив паром, і ліхтарі стояли на обох берегах.

Це древній сіверський маяк, що називався таким же давнім українським словом — світило. З огляду ж на те, що світільнівська гора стоїть на березі величезного болота Трубайла, є якась доцільність у світловій сигнальній системі.

Назва села Світільне споріднена і з назвою броварського озера-болота Світловицни. У селі зберігся до наших часів древній і екзотичний вид риболовлі: лучинія риби остю вночі при вогнях. Місцеві жителі кажуть: "Пішов на посвіт".

Можливо, обидві версії складають першооснову утворення назви села, але закріпилась ця назва з будівництвом городища і сторенням світлової системи сповіщення вогнем про небезпеку ворожих степових нападів. За переказом, на трубізькому березі стояли світила, про наближення ворога попереджав сигнальний вогонь, вогняна сигнальна естафета — "пустити червоного півня". Ця версія стикується з походженням назви річки Трубіж-Рубіж. Старі люди розповідали, що степові орди від Переяслава йшли долиною Трубежа. У туман використовували іншу звукову систему — трембіти спрямованого звуку.

Світільнівська система — дотатарська. Козаки використовували схожі інженерні споруди — сигнальні вишки, де

заготовляли стоги сухого очерету, що дає яскраве світло-вогонь. У сусідній Ядлівці на могили стояв козак з віхою, яка при появі татар опускалась. Щось аналогічне було і в Плоскому.

У козацькі часи татарська небезпека в нашому краї не була такою вже раптовою. Уся ця система належить до часів Чернігівсько-Переяславського князівства, а можливо й до ранішого часу.

Світільнівське городище було засновано на відносно високому березі, який місцеві жителі називають ще Горою. Саме слово "городище" означає поселення на горі, а град – загороджене, укріплене місце.

Переказ засвідчує, що світільнівська гора має штучне походження. Можливо, спочатку тут був давній курган. Є переказ про те, що гора насипана шапками, переказ про закопану "золоту шапку".

Так насипали свої кургани скіфи.

Отже, спочатку було поселення з первісною назвою Гора, а потім Городище. На користь першої назви свідчать назви двох Горових хуторів у Жердові і Плоскому, урочище Горині лози тощо.

Ймовірно, ці назви побутували довгий час поряд – городище Світільне та посад Горовий.

І сьогоднію окрасою села та предметом гордості Світільного є древнє городище, яке прекрасно збереглося в центрі села. Кількаметрові земляні вали, сліди древнього рову, що заповнювався водою. Посеред городища стояла церква. Напевно, церква в середині городища була ще одним внутрішнім укріпленням. Таку ж роль відігравала й Десятинна церква в Києві. Городище мало одні красиві дубові ворота і криницю. За своїми розмірами воно належить до найбільших давніх княжих городищ України – складна інженерна споруда. Глину для міцності його валів возили з урочища Поставитового. Поверх оборонного частоколу складали товсті колоди, які при обороні скидали на осаджуючих. Стріляли з лучків і лили гарячий окріп. Але, крім града-кремля, існувало ще й велике сіверське поселення в посаді зі своєю системою укріплень, що йшла по лінії природних озер і штучних ровів. Культурний шар землі в посаді сягає двох метрів. Величезне сіверське поселення існувало тут сотні років.

У козацькі часи городище використовувалося як козацька кріпость, але поселення це було вже хутірського типу. Історія світільнівського граду відбулась значно раніше.

У посаді довкола гори місцеві жителі возили возами людські кості. Поховання були сімейні, по 5–6 чоловік, дитячі й дорослі, без домовин, загорнуті в якісь тканини. Це сліди якоїсь катастрофи, можливо середньовічного мору в післятатарські часи,

судячи з нетрадиційності поховання в середині культурного шару. Чи то сліди якоїсь із татарських навал?

Очевидно, ця катастрофа і перервала розвиток Світільного. Забули тоді люди свої святині – легенди, пісні, казки. Хоч люди тут жили здавна, про що свідчать знайдені в цих місцях кам'яні сокири і інші предмети давнього часу, але язичницькі перекази не збереглися. До нас дійшов лише переказ про церкву з людьми, які провалилися крізь землю в урочищі Поставитовому, і аналогічний переказ про якусь царицю, яка заклала поселення і затопила його в трясовині в Западній долині.

Перша письмова згадка про Світільне відома від 1362 р. Коли всі землі від Десни до Трубежа, від Рожнів до Світільного переходять у власність князя Юрія Івановича Половця.¹ Після татарської навали не пройшло і ста років, як Світільне піднялося з руїн. Місцеве населення врятувалося в трубізьких болотах і лісах.

Згадується Світільне і наступного після другої татарської навали Менглі-Гірея 1483 р. Невмируще село.²

Світільне у середньовіччі стояло при торговій дорозі з Києва на Басань. У Світільному була переправа через Трубіж, ходив паром, там і сьогодні сільська вулиця називається Перевіз. Цій вулиці щонайменше 500 років. Далі давня дорога йшла за Трубіж, лісовою дорогою понад річкою Басанкою, до Басані, Ярославки і далі старим торговим шляхом. Цією дорогою не раз йшли княжі дружини на Ніжин і Всеволож.

Із зростанням Гоголева важливою стає нова військово-транспортна дорога через Нову Басань і Новий Биков на Прилуки. Але це вже у козацькі часи, часи польської колонізації Сіверщини.

У 1596 р. володар Жукина робить наїзд на Світільне, в "землях Рожинівських над Трубежем". Справа розглядається в королівському суді. А 1624 р. вже люди Рожинівського нападають на двір королівського секретаря Язловецького в Рожнах і забирають майно в Світільне.

Польські хроніки 1622 р. згадують городище Світільне в Остерських землях. Світільне, як і Бобрік та Рудня, належить Степану Аксаку.³ Всі ці села мають переважно козацьке населення.

Переписні книги 1666 р. показують у селі невелике поселення – тут було 17 дворів "пашених людей". Козацькі двори не реєструвались, втім села названо Трошку Федоріва. Серед інших прізвищ – Горбак, Колісниченко, Міщенко, Онтипенко, Овчаренко, Литвин.⁴

У пізніші часи в селі за традицією так і існували дві громади — сільська і козацька. Козацька громада мала свого старосту, свої хлібні магазини-склади, по-місцевому гамазеї.

А в ще давніші часи, як і мало бути в ранньосередньовічному місті, тут діяли ремісничі цехи.

У переказі розповідається: "Не було товариств, а були цехи з отаманами. В отамана був сундук з грошима. Був молодий (до 40 років) і старий цех. В храм варили мед і продавали на вигопах. Похорон робив цех".⁵

За гетьманування Івана Мазени світильнівські козаки брали участь у Полтавській битві на боці російського царя. За виявлену відвагу дворянське звання було присвоєно козаку Бартошу.

Колишні козацькі землі Світильного гетьман Скоропадський передає в 1713 р. у володіння київському полковнику Антону Танському. Управління київського полку того часу перебувало в Козельці. У 1784 році Світильне налічує 157 хат, з яких 97 козацьких, тут проживає 580 душ. Кріпаки і землі належать бунчуковому товаришу Антону Александровичу, який мав свій маєток і землі ще і в Калиті, через що його світильнівські землі і називають Калитенщина.

У подальші часи в результаті переділу земель у селі з'являються численні малі пани-дворяни — Денисов, Гуляницький, Бартош, Білецький, Танські, Барановські, Мацько. Від імені Марії Барановської виникла назва урочища Маніна долина. Почалася численна єврейська торгівля.

У кінці 19 ст. на кошти Чернігівського земства відомий російський інженер Жилинський проводить осушення трубізької заплави для покращення сінокосів. Вручну копались кілометрові канали, щоб не порушувати природного стоку води. Жилинський був відомим інженером-меліоратором з осушення Полісся і боліт Барабинського степу в Сибіру.

У післявоєнні роки, в п'ятирічку хімізації і меліорації, екскаватори прорили в заплаві річки канал, зпищивши природне русло.

У радянські часи село опинилось осторонь основних доріг.

Жителі села в годину лихоліть ховались в болотах і лісах за Трубежем, де діяли загони отамана Ромашки в революцію і радянські партизани О. Кривця в роки війни. Тут, у старовинному городищі, стояв німецький гарнізон, а в древніх валах німці поробили доти, звідки контролювали і обстрілювали всю партизанську округу.⁶

А ще тут працювало торфпідприємство. Але трубежанський сірий торф — молодий і за якістю поступається рожнівському. Жителі села до останнього часу берегли традиції ткацтва місцевих килимів-гобеленів, доріжок, накидок, скатертин.

Із Світильнівського городища відкривається неповторний краєвид на долину Трубежа. За болотом Трубайлом, за десятком кілометрів, на іншому березі — обриси Бервиці, сині далі басанських лісів. Болото-озеро тягнеться аж до Заворич, на берегах його осіли ще в давнину Бобрик, Світильне, Заворичі, Мокрець, Бервиці, Кулаженці.

На болоті кілька островів, що не затоплюються водою: Бондарів острів в урочищі Шаламовому, Калюпин острів. Зеленою стілою стоїть ліс на острові. Це найбільший трубізький острів з лісовими урочищами Леськове, Кривий Ріг, Ревине — залишками тих лісів, що ще донедавна покривали околиці Світильного. У старовину ці місця славились єзями і єзовищами, осетровими луками, бобровими гонами і землею бортною. Під Городищем води Трубежа, а за ними — піщано-соснові береги Шумаківки. Особливо красиве Світильне навесні, коли води Трубежа розливаються по широкій заплаві. Стоїш на історичній горі, на древньому городищі, а перед твоїм зором зливається в одне простір і ліс, історія і краса.

Серед інших місцевих урочищ — Барановське, Голівське, Стило, Постовитове, Криння, Калитенщина, Рудка, Устинова долина, Понів окіп, Березове.

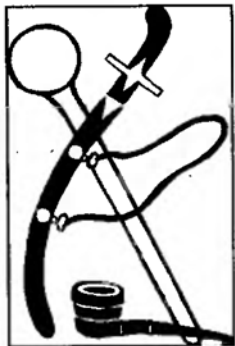
Сільські кутки — Перевіз, Абіссінія, Петрівка, Шульгівка, Озерне, Березне, Громівка, Оленівка.

Родові прізвища — Проценко, Дяченко, Шульга, Щербак, Гладкий, Обіух, Нестеренко, Левченко, Магдич, Гришко, Корсун.

Яке життя тут кипіло сотні років! Які пристрасті вирували! Пісненна козацька Україна! Повільно порожніють її села коло давніх городищ.

Та не гасне наша надія, і не погасне світло цього городища.

СОТНИЦЬКИЙ ХУТІР

Наші невеликі села часто називають хуторами, бо вони такі були колись хуторами. Та офіційний їхній статус – село. Переможець – село однієї вулиці. Його назва походить від назви одноіменного колгоспу. В радянські часи створювалася нова географія, давні назви сіл замінювались назвами колгоспів. Людей привчали до всіляких жовтнів, травнів, куйбишевих, леніних, сталіних. Районні газети рябіли цими назвами, а не традиційними назвами сіл. Великі села зберегли свої вікові імена, а малі їх втратили.

У 1922 р. 8 сімей із Требухова переселилися в урочище Сотницьке, де виник висілок, а пізніше колгосп “Переможець”.¹ Усі переселенці звільнялися від податків і заготівель різноманітної сільгосппродукції. І це був добрий стимул! Переселення відбулося після подій 1920 р., коли багато хат у Требухові було спалено.

Переселилися сім’ї Бабичів, Рогачів, Ковбасинських, Ганжів. У Требухові і раніше припадало до 5 душ на двір, землі не вистачало, і переселення було доречним. Пізніше дев’ять господарств із п’ятнадцяти створили сільськогосподарську артілю, яка мала 64 га землі і 10 коней.

Село виникло в урочищі понад берегом річечки Стариці, на горбку серед боліт Плави, Семенового, Пузирьового, Романового. У цьому місці в давнину стояв хутір сотника. Йому належали й навколишні землі над річкою. Тут була левада сотника, пізніше вигін, росли дуби, гай. Це був бориспільський сотник, а не гоголівський, бо хоч Гоголів і розташований недалеко за болотистою долиною річки Рудки-Красилівки-Стариці, але заселення требухівських земель, згідно з цисьмовими джерелами, велось власниками Борисполя. А сам Требухів належав до Бориспільської сотні. У документах бориспільського магістрату в лютому 1662 р. записано: “Бориспільський полковник Григорій Гаркуша забрав хутір у Требухові, що залишився після смерті Кирика, його жінки і синів, замовив упокою у отця Симеона, священника требуховського, на чотири душі умертвених, забрав кириковський кгрунт”.²

Сотницький хутір – це хутір сотника Гаркуші. Ім’я Кирика нам теж відоме. З 1616 р. княжицькі землі належать Кирику

Солтану із знатного старовинного роду. Близько 1662 р. він уже мав дорослих синів. Очевидно, смерть Кирикової родини пов’язана з обставинами московсько-української війни 1658 р., розоренням Шереметьєвим околиць Гоголева. Спочатку Сотницький хутір був Кириковим хутором. У тих же документах 1685 р. згадується вже Сотницький хутір біля гаю Клинець. Відбувається судовий розділ гаю між братами Корнієнками з Дударкова з виїздом на місце.

Ще в 1850 р. тут функціонують Требухівська і Дударківська лісові дачі. У пізніші часи цей ліс було знищено. Він мав уже традиційну назву Гаї. Сьогодні лише поодинокі дуби серед поля над Рудкою нагадують про колишній ліс.

Назва Сотницького хутора зберігалася за селом ще в довоєнні і післявоєнні роки. Аж у часи Брежнєва її замінено назвою колгоспу – “Переможець”. Так стали писати в документах і на топографічних картах. Навіть сномин про сотника комусь не давав спокою, от і стерли “націоналістичні”, “хуторянські” назви з географічної карти.

Доля сотницького колгоспу досить незвичайна. Засновник нового хутора, пізніше голова колгоспу, Юхим Бабич у 1914 р. потрапив до німецького полону. Повернувся вже 1920 р. з дружиною-німкенєю з наміром “зробити хутір”. Забирав з собою майстрів – теслів, ковалів та інших. Зробив на хуторі січкарню, олійницю, млин, крупорухку, вітряк. Жінки їхали на хутір неохоче, говорили: “Нема церкви, не підемо.”

Колгосп “Переможець” виник у 1928 р. У господарстві скрізь відчувався “німецький” порядок. Голова колгоспу був розумним і культурним господарем. Уже в 1939 р. колгосп досяг великих успіхів, став одним із передових у районі з вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур.

У 1939 р. колгосп бере участь у ВДНГ, а голова колгоспу Ю.Я. Бабич одержує золоту медаль і премію (мотоцикл) за вирощування високих врожаїв картоплі (180 ц/га) і полуниць.³ У 1940 р. врожаї були ще вищі: зерна – 16 ц/га, картоплі – 210 ц/га, цукрових буряків – 362 ц/га, капусти – 612 ц/га, огірків – 180 ц/га, цибулі – 185 ц/га. Тут були найбільші в районі надії молока на корову – 2528 літрів.⁴ Навіть на винишній час це непогаїй результати. Але ці рекорди колгоспно-соціалістичної економіки у 2–3 рази нижчі від європейських стандартів.

Та найбільш вражаючими були доходи колгоспників, якщо дані про це правдиві. Сім’я Бабичів одержала на трудодні 2,7 тонни зерна, 4,8 тонни картоплі, 3884 крб. Фантастично!

Після війни тут теж вирощують високі колгоспні врожаї. Так, у 1948 р. картоплі зібрали по 225 ц/га.

Перед війною в Сотницькому хуторі було більше 30 дворів. У 1943 р. село опинилося в центрі бойових дій і було спалене. Залишилось лише 3 хати. Юхима Баби́ча розстріляли німцями.

На відбудову села пішли залишки навколишніх дубових лісів.

В останні роки Сотницький-Переможець стає новим селом. Сюди проведено асфальтову дорогу, газ. На його околиці виростає нове дачне селище, яке за кількістю будинків уже перегнало старе село. Сьогоднішнє Сотницьке вже не славиться високими врожаями, постаріли колишні трударі.

Стоїть під броварським небом маленьке дачно-хутірське село, як і Скибин, Бервиці, Фрунзівка, як тисячі маленьких сіл на українській землі.

Серед багатьох димерських хуторів першим був Скибин хутір. Вихідці з Димерки і заснували цей хутір більше 150 років тому. В околицях Димерки є болото Скибине. Люди кажуть, що там колись утопився чоловік на прізвище Скиба. Від цього поширеного димерського прізвища і дістав назву хутір при дорозі. Ще в 14 ст. жив козацький сотник Скиба. (У Тетіївському районі є село Скибинці). Очевидно, Скиба переселився з тих країв ще в часи Юрія Половця.

Стратегічне будівництво першокласної трансєвропейської дороги від Балтики до Чорного моря активізувалося після поразки Російської імперії в Кримській війні. Будувалась дорога традиційно. Виймали чорний мул до глини, засипали сірою і червоною глиною. На глину клали бутове каміння, а по боках дороги – дубові плахи, щоб дорога не розсувалась. Дорогу, викладену бутовим камінням, місцеві жителі назвали "гарбузовою". Завершили будувати дорогу в 1861 р. Коли будувалось Санкт-Петербурзьке шосе, серед грабарів був і димерчанин Скиба, який при будівництві мав сторожку і в ній жив.

Завершення будівництва дороги, скасування кріпосного права і смерть Тараса Шевченка – усі ці події відбулися в 1861 р. Трупу з тілом поета вже везли обочиною цієї дороги, щоб не так трясло.

Після скасування кріпосного права біля Скибиної сторожки поселилось ще 7 родин, тут проживало вже 40 душ населення.

До революції поряд зі Скибином побудований клішкерний завод і з Броварів прокладено вузькоколіїнку. Після революції тут, як і скрізь, організовано колгосп – "Більшовик". Перед війною була навіть 4-класна школа, куди ходили вчитися діти з сусідньої Калинівки.¹

У 1941 р. під Скибином були невеликі бої, за спогадами людей, вбито 12 німців і близько 50 наших бійців.

У братській могилі села поховано 19 воїнів, які вважаються невідомими. Два воїни поховані на сільському кладовищі. За даними Броварського райвійськкомату, імена 6 загиблих воїнів відомі. У 1943 р. Скибини повністю спалили факельники, а вже

наступного 1944 р. на місці спаленого хутора почалося пове будівництво.

Будувалося перше в Україні зразкове село. Було розроблено архітектурний план відбудови села. Велике на той час будівництво соціалістичного села, як писали газети, ведеться в єдиному архітектурному ансамблі під наглядом архітекторів. Будували новий Скибин жителі навколишніх сіл. Кожне село зобов'язали збудувати одну-дві хати, хоч навколишні села були суцільними згарищами. Будували стандартні будинки. Фронтовики одержували будинки безкоштовно, інші за плату. Та будівництво велось повільно, матеріали розкрадались. Сьогодні з тих 20 показових будиночків, "хрущовських доміків" не залишилось жодного. Очевидно, ідея зразкового соціалістичного села належала Микиті Хрущову. Зразкове село в скибинському варіанті не вдалося. Уже пізніше побудували на Київщині зразкове село Кеверівку, куди возили іноземні делегації.

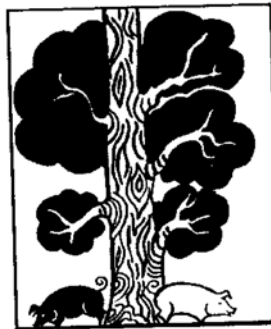
Будівництво "хрущовських доміків" – новітнього варіанту вічної ідеї "потьомкінської деревні" – закінчилося безславно: будиночки швидко розвалились, а людей ще довго примушували виплачувати за них значні суми грошей.

У 1968 р. в Скибинному хуторі проживало вже 417 чоловік.²

У околицях хутора привертає увагу Вишенська дорога, що пролягла давно в напрямі Димерки, на Старій шлях, повз озерце Лузки. Вишенська дорога – залишок древньої дороги, що йшла по вершинах, підвищених місцях від київських переїзів. Можливо, це історичний напрям Басанської дороги, Бакаївського шляху. Серед інших топонімів – Половкове озеро, Зайцева долина, Кумині долини, Цюлорків ліс.

Стоїть над безіменними скибинськими солдатськими могилами невеликий монумент 1941–1945 рр., але це справжній і живий слід історії 1941 р.

СВИНОЇДСЬКА АТЛАНТИДА

Найдавніші письмові українські джерела про наш край, які дійшли до нас, описують події, пов'язані з селом Свиноїди. Це судові справи за володіння свиноїдськими землями між остерським боярином Семеном Рожиновським і київськими монастирями.¹ Цим документам більше 400 років, і написані вони тодішньою українською мовою. Зберігаються ці справи в інституті рукописів НАНУ, інших державних архівах. Ще з 1569 р. Свиноїди відомі як цінне і давнє володіння Видубицького монастиря. А

у 1576 р. Семен Рожиновський робить наїзд на спірні церковні землі, виправдовуючись тим, що не встановлено точних кордонів монастирських земель і його власних володінь.

У 1581 р. село належить монастирю Святої Софії, і в 1583 р. син Рожиновського Іван грабує володіння Софійського монастиря. У 1605 р. київський митрополит Потій скаржиться на захоплення церковних володінь у с. Свиноїди Юрієм Рожиновським.² Мова йде про церковні землі в урочищі Ховмиця над Десною. Близько 1615 р. свиноїдські землі переходять до Києво-Печерської лаври, а ще пізніше знову повертаються до володінь Видубицького монастиря. Але вічні суперечки за свиноїдські землі не було припинено. Земельні суперечки із свиноїдцями ведуть і в наступному столітті літківські міщани, а за ліси – димерські казенні люди.

Свиноїди – це єдине броварське село, яке колись лежало на правому березі Десни, хоч свиноїдські землі здавна були на обох берегах Десни. Те правобережне "старе село" стояло не на самому березі Десни, а в урочищі Орлівське-Дубовій, де в старовину росли "страшенні" дуби. Це була частина великої історичної річкової діброви-дубешні.

Традиційне заняття сільського населення в давнину – рибальство і розведення свиней. Свиней випасали в ближніх дібровах, на деснянських островах, часто годували рибою. Від того давнього промыслу село і дістало свою назву – Свиноїди. Та ця давня назва-кличка села могла виникнути тільки за наявності поблизу поселення людей, які не їли свинини. Такі традиції характерні для східних степових народів, які м'ясо свині вважають нечистим.

Саме таким і могло бути сусіднє село Рожни, що належало князю Юрію Івановичу Половцю, який мав половцьку челядь. Про східне походження свідчать і родові рожнівські прізвища Мехед, Кабини та інші.

Та й традиції скотарства були різні. На лівому заплавному березі, за переказами, випасали тільки велику рогату худобу. Це традиції степового скотарства. На правому березі сформувалася в давнину традиція лісового та лугового випасу свиней. Така відмінність промислу жителів Свиноїд стала характерною. Її і покладено в основу назви села.

Можна сказати, що масмо справу з найбільш давнім автохтонним слов'янським населенням, яке зберігало залишки можливо ще трипільської традиції господарювання.

Це один із варіантів переказу про заснування села ґрунтується на належності цих земель до володінь "генерала Свиноєдова". Польські джерела називають село Слобідкою Деснянською, в якій налічувалось 14 дворів.

За рум'янцевським переписом, у селі налічується 18 хат, 81 житель.⁴ Селяни належали капітану Осипу Танському з родини київських полковників. Імовірно, що хтось із цієї дворянської військової родини і посив фольклорний титуд "генерала Свиноєдова".

Про родину Танських, "яким багато сіл і хуторів, земель подарував цар Петро", ходили легенди. Одну з них у 1862 р. опублікував у журналі "Основа" Митро Омелькович. Тут же вміщено і оповідь "Прокурка", занесену в с. Калита від козака Федора Єгоренка Михайлом Александровичем. Це і є справжнє ім'я письменника Митра Омельковича. Пізніше, в часи кріпосного права, Свиноїди належать Антону Танському.

Справжніми катастрофами-погонами були для села деснянські повені. Найбільша з них — знаменита очаківська повінь 1845 р. на Десні і Дніпрі. Вода піднялася на сім метрів і зруйнувала Старе село. Виїлілі жителі переселились на лівий берег, де на найвищому місці свиноїдської гряди заснували нове село.

Катастрофічна повінь 1845 р. негативно позначилася на економічному розвитку майже всіх деснянських сіл. За переписом 1858 р., деснянські села за кількістю жителів значно поступаються землеробським сухопутним селам. У нових Свиноїдах налічувалось лише 40 дворів і 206 казенних селян.

Навіть населення Кисва після цієї повені зменшилося з 50 тис. чоловік (1845 р.) до 42 тис. чоловік (1850 р.). Та село все ж відродилося і перед революцією налічувало майже 200 дворів. Танські мали володіння і в Жердові. Саме туди найчастіше переселялись жителі Свиноїд. Цей процес відбувався і в

радянські часи, коли на суходіл, у жердівську комуноу переселилося багато свиноїдів.

У роки останньої війни через село проходила дорога на Лютизький плацдарм. Генерал Свобода згадує Свиноїди як місце переправи чехословацької бригади.

Село і зараз як на острові, тому жителів села називають жартома "японцями". Околиці села омивають заплавні річки — Красна Лука, Подомірна, Хмелиця. Сільські кутки — Вигін, Шлях, Пісок, Подомірна. На схід від села урочища Горби, Хмелиця, Горохов'є, Броди, Пасіки, Великі і Малі Ольшани. На південь — Ведмедик, Осокорник. За Десною, де печище Старого села, — дуже давнє урочище Солов'ївка (ліс і річка), річка Кобилка.

Свиноїдське урочище Красна Лука, Подомірна, Ведмежий Борок, Кобилка, Свиноїдський Борок, поле і нива Ховмища Свиноїдські відомі як топоніми з письмових джерел ще 1645 р.⁴

Характерними є й прізвища давніх свиноїдських родів: Батюк, Боровик, Лисенко, Макаренко, Пастушенко, Толочко, Хоменко.

Давність і стабільність топонімічних назв свідчить про існування поселень на свиноїдських землях у глибоку давнину. Атлантидою ж Свиноїди стали тому, що старі печища залиті деснянською водою, а нових Свиноїд чомусь немає навіть на топографічних картах, на яких позначено значно менші поселення. Ось така вона, броварська Атлантида, стародавнє забуте село.

На лівому березі Трубежа, поруч із лісом, що має традиційну вже назву Гаї, на південь від Русанова розташувалося невелике село Перше Травня. Це колишній русанівський колгосп імені Першого Травня.

Місцеві жителі називають його більш приємно і зовсім не заїдеологізовано – Травень, бо в травні на тутешніх луках буває оксамитове різнотрав'я.

Травень розкидав свої хати і городи на березі трубізької заплави біля заплавної річки Коліно і лісової В'юнки.

Серед болотистої місцевості трапляються невеликі підвищення, покриті листяним лісом – Маркуцина, Різницька, Івашкова гори, Масієнків гаї. Болота – Оврамівське, Куринька, Бурносове.

Поруч із селом-хутором Травнем урочище Двірець – два насипи, два ліски. За переказом, у глибоку давнину там були переправа і брід через Сагу й Трубіж. Древній брід був тут ще недавно, в сорокових роках нашого століття. На цей брід і відходили наші війська 1941 р.

У столишнську реформу в урочищі Двірець стояло поселення з п'яти хат. На старих картах показано тут винокурний завод і поселення під назвою Селище. Перед війною всіх, хто жив у Двірці, переселили в хутір Травень. Бо колективізація! Колгосп імені Першого Травня організувався ще в 1928 р. Головою його був Федір Вірич.

У вересні 1941 р. в хаті лісника залишили пораненого командира зведеного загону моряків Дніпровської військової флотилії, того загону, який згадують і в Світільному, і в Гоголеві, і в Русанові. Відомо, що командиром загону був майор Добржинський, за свідченням місцевих жителів, родом із Кавказу. Але точно його ім'я не встановлено. Безіменні останки з матроських могил з околиць Травня перенеховано в 1975 р. в братській могилі села Русанова.

Пізніше з оточенців і жителів Травня та Русанова в травенських лісах було сформовано партизанський загін на чолі з командиром Рибковим.

У післявоєнні роки на околиці села, в лісі, функціонував піонерський табір. Ліс відступав тут виригул до хутора.

Згідно з офіційною "Історією міст і сіл УРСР", на місці Требухова було поселення Іваничі, яке зруйнували татари. У 1633 р. тут засновано Требухівку.¹ Але в книгах київського воєводи це село згадується ще раніше: "1629 р. воєвода поосаджував села – селища Трибухов над Старицею-рікою, назвавши слободою, і на двох урочищах Горочани і Іваничі".² Того ж 1629 р. відбувався судовий процес

Даниловича з ігуменом Бельським за ці землі.³

Письмові джерела засвідчують двоваріантне давнє заселення Требухова в урочищах Горочани й Іваничі.

Річка Стариця – це забута мала требухівська річка, що витікала з урочища Трепетник, текла через озеро Горочани і болото Маковіч повз Сотницький хутір і впадала в річку Рудку-Красилівку. Річка Красилівка і зараз у нижній течії має назву Стариця. Стариця, стара річка, річка старого часу.

Новостворена слобода не успадкувала назви від давніх урочищ-поселень, а дістала третю назву – Трибухов. Це не відповідає усталеним традиціям, хіба що існувало ще й третє урочище – Требухов, від особитою імені Треба. Відоме й четверте урочище-поселення – Вольниця.

До початку 17 ст. ці землі належали княжицьким власникам і київським монастирям. У 1634 р. Данилович, родовитий руський шляхтич, володар Борисполя і Олеського замку на Волині, засновує тут поселення.⁴ На місці спаленого в давнину села Вольниці стояло дві хати і два городи. Це відродження Требухова в середні віки. Важко знайти достеменні витoki Требухова, але зрозуміло, що виник він значно раніше 17 ст. Адже й сусіднє село Дударків, яке теж належало до Остерського повіту, відоме за письмовими джерелами від 1615 р. ("Трицько з Дударкова").⁵

Заснування Требухова можна реконструювати лише за численними місцевими переказами. Один із них називає тут хутір Требин, де жив перший поселенець, а броварський краєзнавець Дмитро Гамалій стверджує, що на місці села було місто Требин.⁶

В основі назви села корінь "треба", слово, що означає місце або обряд релігійного язичницького культу. Про це смутно згадується в деяких місцевих переказах: "Там водились олені. Один мисливець попав у требуха. Звідси й назва місця – Требухи." В іншому переказі згадується "бійня кочівників", яка

була тут, і церква з півмісяцем замість хреста, збудована "якимось татариним". Язичницьку основу має і переказ про перемогу якогось требухівського борця над заїжджим. Ці перекази засвідчують сліди язичницького скіфського культу.

Культ скіфського оленя, "бійня"-канище, мисливці-жерці, які за требухою жертвеного оленя віщують майбутнє, язичницька церква з півмісяцем, яка провалилася під землю, і стало там озеро Горочани. Найбільш легендарне місце в Требухові – це Горочани. Точний опис урочища Горочани подається в давньому переказі: "Було поле, посеред поля – озеро, а на ньому острів. Там поселився чоловік, і звали його Требушок."

За іншим переказом, тут був церковний град Чан. Ця гіпотеза про церковне поселення в Градчанах-Горочанах ставить село в один ряд із сусідніми монастирськими поселеннями часів Київської Русі – Красилівкою, Броварями. Можна здогадуватися, що це було володіння Михайлівського золотоверхого монастиря, який у післятатарські часи повернув собі свої колишні володіння.

Можна також однозначно стверджувати, що в урочищі Горочани стояло давньоруське поселення. Слово "Горочани" може означати "град" – тут простежується схожість із чеськими Градчанами, або ж назву дерев'яних веж – городниць, горочан.

В одному з переказів стверджується, що село вишикло на місці спаленого поселення Вольниці (Горочани), де і досі транляється стара цегла, численні череп'я (розкопки в Горочанах велися в 1957 р.). Цей град в урочищі Горочани міг мати назву Вольниці. Урочище Вольниці є і в Русанові. Чи нема тут зв'язку з княжицько-русанівськими Солов'ями?

У переказі, записаному від Євдокії Лідусь, розповідається: "Був землетрус і налив піску і мулу, який знищив город Чан. Після землетрусу жив в Києві король, і держав в тюрмі 6 чоловік. А ключником був Треба, який і впустив їх. Забрались вони в глухе місце, що лісом поросло, і там оселились. Коли король помер, то забрали вони з Києва і свої сім'ї. До них стали прибувати люди і поставили маленьку церкву. Прізвища першопоселенців були: Хромець, Шуляк, Кривенко, Корнійко. Мельниченко, Дідусь і Треба. Найстарішим серед них був Дідусь".

Давня родова легенда. Достовірність її дуже висока. Вона свідчить про післятатарське заселення Требухова. Слово "ключник" давньоруське, але київським ключником був і Станіслав Вигура, засновник Вигурівщини.

Глухі болотно-лісові землі були броварським "сибіром", куди втікали люди на вільні землі, це була Вольниці. Схожа схема переказу про болото Глухове. "За селом на Гаях є болото Глухове.

Там колись було багато риби і іглиці. Ніхто туди ніколи не добирався, тварини жили там глухо. Тому і болото Глухове. Біля нього і оселився чоловік Сергій Глуховський."

Датування переказів складне. У купчій від 1508 р. на землі півкнязівські значних поселень між княжицькими і русанівськими землями не згадується. Згадується лише річка Черниця.⁷ Можливо, то давніша назва Стариці, бо "навколо церковного града Горочан монастир був".⁸ Сама назва Стариця свідчить про те, що це річка давно минулих часів.

Дмитро Гамалій вважав, що з 1508 р. володіння належали Михайлівському монастирю, пізніше Вишневецьким і Аксакам.⁹

Мабуць, 1508 р. – час поселення в урочищі Іваничі. Зараз такого топоніма на території села вже немає, зате збереглися схожі з ним місцеві прізвища Іваненко, Іваницький. Після розорення Києва татарами Менглі-Гірея в 1482 р. литовці звезли до Києва на відбудову замку до 20 тисяч людей. Очевидно, це й був час ключника Треби. Серед втікачів і Іван, засновник Іваничів, і Сергій Глуховський, і ключник Треба. Втікачі могли бути родом із-за Дніпра, з білоруських земель. Форма назви села Іваничі схожа на задніпровську традицію (Літковичі). Ще й донині село Требухів виділяється специфічним своїм діалектом: "кунь", "вул", "цул"... – це ознаки поліського північноукраїнського діалекту.

Селились тут на монастирських землях, ставали монастирськими людьми. Монастирські люди займалися, як і скрізь у ті часи в нашому краї, лісовим промислом. Назва сільського кутка Дьогтярина є свідченням про цей промисел в урочищі, де росли березові ліси. Монастирські промисли були тут досить значними, бо Требухів стає одним із найбільших сіл. До монастирських людей підселяються і козаки з хутора бориспільського сотника. Село стає монастирсько-козацьким.

Як монастирське, село не брало активної участі в козацьких війнах. Не було воно залежним ні від Вишневецького, ні від Аксака. Частково належало до бориспільських володінь Даниловича. В ті часи і сформувалися давні требухівські роди – Оксюти, Бабичі, Грінченки, Каленченки, Соми, Осначі, Криські, Харченки, Овдієнки, Борисенки, Нестеренки, Кривенки, Корнійки, Шуляки, Білоуси, Куці. Монастирські майстрові люди, заможні виборні козаки, козаки-підпомічники, голодна голода. Так, козак Глущенко, потомок Сергія Глуховського, згадується в скарі до гетьмана Данила Апостола.

Монастирські селяни требухівської вотчини платили хлібний податок за землю, за пасовиська, за вілчання в церкві, за переїзд через монастирські річки, за помол у млині. А ще платили подушну подать і подать державі на утримання війська. Та

загалом монастирські повинності не були дуже обтяжливі, і село росло й розвивалось. У 1737 р. тут було 77 монастирських дворів і 20 козацьких, 799 душ населення.¹⁰

Требухівці брали участь у гайдамацькому русі. У 1747 р. польська військова комісія допитувала требухівця Никоненка. Під час допиту гайдамака помер.¹¹

У 1784 р. в Требухові вже налічувалось 185 хат, було 44 козацькі двори.¹² Напевне, козаки і монастирські люди жили в селі окремо, своїми кутками.

У 1858 р. тут 371 двір,¹³ а в 1897 р. — 672 двори і 3417 душ населення.¹⁴ За кількістю населення Требухів поступався лише Броварям, Гоголеву і Димерці.

Требухів має давні і сильні традиції — язичницькі, церковні, освітні. Ще недавно селяни Требухова святкували якесь язичницьке свято Праву середу, ходили до лісу і робили з березових гілок снопик. Права середа — це Рахманський Великдень, коли шкаралупу яєць пускають за водою і вона допливає до людей-рахманів, які живуть за морем. У селі за давнім звичаєм під Новий рік водили традиційну козу.

Церкви в Требухові зводилися кілька разів. Спершу легендарна давньоруська церква, пізніше — церква, збудована Требою. У документах бориспільського магістрату від лютого 1662 р. згадується требухівський священик Симеон. Це означає, що козацька церква була тут раніше 1662 р. А в 1714 р., як свідчать письмові джерела, збудовано церкву св. Трійці, перебудовану в 1851 р. і 1869 р. (добудовано дзвіницю).¹⁵ За переказом, на ній було встановлено золотий хрест із старої горчанської церкви, яка затонула в озері.

Від 1898 р. в селі відома Покровська церква.¹⁶ Зміна назви церкви не випадкова. Відповідно до церковної реформи знищуються українські козацькі церкви, запроваджуються церкви московського обряду. Сучасна красива дерев'яна церква побудована в 1905–1911 рр. За архітектурою це традиційна козацька церква. Хрест із малої Трійцької церкви перенесли тоді на нову Покровську церкву. Ця церква пережила всі лихоліття радянського часу, при ній вівся давній літопис, який пронав під час війни. Аж у 30-их рр. знаменитий хрест зняли з церкви комсомольці і свреї.

У Требухові ще в 1874 р. відкрито одну з перших у районі земських шкіл — Требухівське сільське початкове народне училище. Перші вчителі — Курсаневич, Нестеровська, Буяло. У 1931 р. тут був перший випуск семирічки, а в 1936 р. — десятирічки. У 1929 р. тут навчалось 309 учнів, у 1940 р. — 720, а в 1963 р. — 1000 учнів.

Напередодні революції село жило небагато, але селянські господарства мали рівномірні достатки. На один двір припадало по дві десятини землі. Найбільшим землевласником був місцевий священик Галаган. Він мав 70 десятин, але то були землі не особисті, а церковні. Землі не вистачало, і требухівці йшли в Таврію, до німців-колоністів на заробітки.

Навесні 1920 р. селяни “виставили фронт”, виступили проти радянської влади. В обороні села взяло участь близько 300 селян, озброєних вилами, обрізами. У відповідь село обстріляли з гармат, атакували кіннотою, спалили. Кажуть, що загинув кожний десятий житель села.

У Требухові народився Микола Галаган. Він походив із згадуваної вже (знаменитої!) родини Галаганів — палкий прихильник української революції, діяч УНР, який після поразки петлюрівських військ змушений був емігрувати за кордон. Там він не припиняв активної національної діяльності, якій віддав усє життя.

У 1930 р. у Требухові постає перший колгосп “Геть межі”, до якого увійшли 9 господарств. Та зібрати врожай колгосп не зміг. Не обмолотилися навіть у листопаді, і врожай згнів у скирках. Газета “Пролетарська правда” писала, що голова сільради, він же і секретар парторганізації, Кривенко захищає куркулів. Захищає тим, що хлібозаготівлю в 5690 пудів голова розподілив не на 70 куркульських господарств, а на 217.

Восени 1941 р., прикриваючи Бориспільську дорогу, тут стояв в обороні на Рудці харківський партизанський загін. Та хіба могли затримати 90 партизанів 4 німецькі дивізії? Половина тих харків'ян загинули і поховані в братській могилі в центрі села. У роки німецької окупації з села на роботи до Німеччини було вивезено 330 чоловік, 23 з них загинули. З 916 требухівців призову 1941 р. з війни не повернулися більше 400. Загинули майже всі хлонці — випускники Требухівської школи 1939–1941 рр.

Восени 1943 р. Требухів опинився в центрі подій битви за Дніпро. У селі знаходився штаб Воронежського фронту. Саме під час перебування його в Требухові Воронежський фронт було перейменовано в Перший Український. Тут перебували Хрущов, Ватутін, Жуков. Штаб користувався гоголівським польовим аеродромом. Тут розміщалися і штаби 38-ої армії та 3-ої танкової армії генералів Москаленка і Рибалка. Як бачимо, Требухів якийсь час був такою собі військовою столицею, де розроблялися плани визволення Києва, звідки був пряий зв'язок з Москвою.

У післявоєнні роки Требухів прославився своїми садами. Фрукти вагонами відправляли в Росію. У 1963 р. в селі було

400 гектарів садів, великий плодорозсадник, вирощували 100 сортів плодкових дерев. Тривалий час цим садовим господарством завідував високий професіонал і водночас ентузіаст садівництва В.Н. Рогач. З 1959 р. требухівський колгосп "Жовтень" стає дослідно-показовим господарством району. Його відвідують численні іноземні делегації.

У 1968 р. в Требухові жило 7200 чоловік. Сьогоднішній Требухів – родове гніздо над озерцем Шелухою поета Миколи Соми.

Требухів, Требин, город Чан, Вольниця, Іваничі, Горочани!
Де початки Требухова?

ЗЕМЛЯ ДАНИ

ДЕСНЕННИЙ БЕРЕГ

Так називали в минулому столітті своє Подесення, деснянську заплаву місцеві жителі. Десна — одна з найпоетичніших річок України. Її долина — колыска нашого броварського “племени” і його західний кордон, наш Рай, наша Палестина. Починається Десна аж під Смоленськом як невеличка річечка Десниця. Тече 1100 кілометрів через ліси, луки, легенди, віки, мимо давніх княжих столиць і новітніх людських поселень. Нашим броварським краєм Десна-Десниця протікає всього протягом 46 кілометрів. Двома гірлами — Десницею та Десенкою — впадає в Дніпро.

Тут найбільший на Десні острів завдовжки 10 кілометрів і завширшки 5 кілометрів — дивотвір нашої природи. Тут найбільша заплавна річка Десни — чарівний Любич. Тут історичний деснянський острів Великий Луг.

Десна вбирає води 700 малих річок, але не має жодної притоки з корінного броварського берега. Вона тече в нас самих, бо п'ємо її воду і ми, броварці, і кияни. Отже, тіло наше складається із деснянської води. Десна, як і Дніпро, ще з часів Геродота і дотепер славиться своїми водами і мальовничими берегами. Вода в Десні світла, а після проходження через крейдові шласти біля Новгород-Сіверського ледь голубувата. Друга особливість деснянської води — вона чиста і м'яка, бо, розливаючись по луках і болотах, очищається рослинами, які живляться розчиненими в воді солями. І третя особливість деснянських вод — їхні лікувальні властивості. Одні вважають воду Десни йодистою, інші доводять, що чудодійні властивості її від Курської магнітної аномалії, із зони дії якої витікає Десна. Десну називають зачарованою. Але ким? За легендами. Дніпро і Десна — брат і сестра, а Лиман — їхній батько.

Назву річки виводять від слова “десниця” — права рука. Якщо приймати версію, що розселення слов'ян ішло з півдня по Дніпру, Десна справді була правою притокою. Проте ця версія викликає чимало заперечень. Адже ім'ям Десна річку називали ще в дослов'янські часи. В трипільський період предки жителів вищезгаданих сіл броварського Подесення Погребів, Пухівки, Євмишки також називали цю річку Десною.

У її назві простежується два корені: Дана і Сна. Дана – вода. Добре відоме це слово як ім'я богині річкових вод Дани. Сна, Засна, Сін, Цна – це теж вода, тільки коріння цих назв сягає в індоєвропейську мову тошчу. Одна з великих приток Десни так і називається – Снов. Десна – “Данина вода”, Данина річка, річка-жінка. Поїть водою українську і навколишні землі велике сімейство Даниних рік: Дунай, Дон, Дніпро, Дністер, Десна, Двіна, доносячи до північних і майбутніх поколінь пам'ять про язичницьку річкову богиню Дану. З усіх назв річок цього древнього сімейства найбільш понирена – Десна. В Румунії права притока Дунаю – річка Десвайцуї. У верхів'ях Південного Бугу – Бугова Десна. Є підмосковна річка Десна. А в горах Чехії – Чорна Десна.

За легендою, Дана впустила у воду Десни колицку зі своєю дитиною. З її невтішних сліз утворилися і потекли “колицкові” річки на ім'я Десна. За пізнішими переказами, це слюзи дівчинки-красуні.

На території нашого району Десна не має жодної притоки. Ця несформованість рельєфу свідчить, що вона тече тут порівняно недавно. Колись вона впадала в Дніпро навпроти Чорнобиля і Чернігова. Пізніші джерела свідчать, що під час великих повеней Десна з'єднувалася з Дніпром через болото Видра навпроти Остра. Весняне злиття вод Десни і Дніпра могло бути тим легендарним морем, про яке згадується в численних місцевих переказах. Гирло Десни було південніше, бо по річках Десенка і Золотча ще в княжі часи йшли човни.

Десна – це ріка лісів. Витікаючи з брянських хащ, жидрицьких лісів, тече вона через соснові ліси, що звідусіль обступили її, прилаштувавшись на піщаних терасах, тече і повз наші літківські пуці, і повз броварський бір. Чисті води Десни завжди були багаті рибою, звідси численні (починаючи з трипільських часів) поселення рибалок, сучасні рибальські села. Місцеві дотепники кажуть: у рибалки хоч боки її голі, зате борщ панський.

Проте часті повені стримували зростання придеснянських сіл. Відомо, що навесні 1784 р. в районі Чернігова ходив пором на 8 верст (!). Отже, уся заплава була заповнена водою. Катастрофічні наслідки мала найбільша повінь на Дніпрі навесні 1845 р., так звана Очаківська. У пам'яті старожилів досі зберігаються спогади про велику повінь на Десні 1917 р. Ось чому у 18 – 19 ст. деснянські села, за винятком Літок, маленькі – 20–40 хат. Майже всі села, віддалені від Десни, – значно більші.

У всі історичні часи сама Десна, її заплава та навколишні ліси були багаті на рибу, звірину, ягоди тощо. Київські князі

називали цю місцевість Раєм, тут стояли численні княжі резиденції: Долгорукого, Мономаха, Ольги, зазимній двірць Солов'я, поселення літківських і остерських бояр, резиденція князів Рожиновських на деснянському острові. Герой п'єси Михайла Старицького “За двома зайцями” вихваляється своєю дачею в Літках. Осетрові луки, медові бори, цілючі заплавні трави – такими були береги Десни протягом століть. Та й тепер “південний берег” Десни приваблює численних курортників. Це села Літки, Пухівка, Зазим'я. За чарівністю природних пейзажів броварське Подесення переважає популярні місця для відпочинку – Ворзель, Ірпінь, Пущу-Водицю, Святошин і конкурує з Кончею-Заспою. Не випадково тут розташована резиденція Президента України – заповідне Залісся.

Десна – колицка нашого судноплавання ще з часів, що передували Київській Русі. У середні віки тут, як і на Волзі, були “бичевники”, які тягали проти течії Десни баржі і човни. На цьому промислі працювали жителі з прибережних сіл, у тому числі й жінки. Десна стала однією з перших рік, по яких пішли пароплави. Так, з 1848 р. по Десні до Брянська ходили пароплави Мальцева. А з Брянська щорічно спускалося за водою більше 100 плотів з вантажами.

Вся заплава Десни належить до Броварського району. По ній течуть численні річечки: Любич, Подомірна, Глушиця, Кобилка, Кодачок, Старуха, Гончарівка, Дьогтярка, В'язениця, Козарка, Парня, Соболівський і Літочківський Бродці, Переділ, Бистра, Фесна Стара, Полики, Коноплянка, Невідна, Полянка. Тут нараховуються десятки рибних озер. Десна тече не тільки через нашу землю, а й через наші душі.

Друга за величиною і значенням річка нашого району має звучне і загадкове ім'я Трубіж. Народ назвав її Трубайлою. Наніа коротка розповідь про Трубіж — лише погляд на історичну річку нашого народу з броварського берега.

Ця неширока смужка води, яку ви бачите з вікна поїзда чи електрички, що на карті має вигляд тоненької синьої жилки, — диво географії та історії. Усі знають, що Трубіж впадає в Дніпро коло села Усте. Хоч тепер це вже не так. Адже древнє Усте затопили води штучного Канівського моря.

А звідки ж витікає Трубіж? На більшості географічних карт ця річка бере початок у районі Заворич, адже тут зливаються води п'яти невеликих річок: Пристені, Мокреці, Хомутця, Пилявки, Гнізної. Більш детальні карти засвідчують розходження думок географів щодо місця витоків Трубежа. На одних картах він витікає поблизу Калити, на інших — у районі Бобровиці, на деяких прямо з річки Остра. Та це ж рідкісний випадок, коли одна річка витікає з іншої! До того ж різними шляхами одночасно впадає і в Десну, і в Дніпро. Це ж прецедент у географії! Аналог є хіба що в далекій Південній Америці — річка Оріноко.

Географічна енциклопедія надає ще більшої таємничості Трубежу, твердячи, що вода в цю річку йде з Десни, проти течії річки Остер.

За словником Брокгауза і Ефрона, Трубайло починається біля Бобровиці, довжина його 125 верств. А деякі автори (А. Кордт, В. Браун) вважали, що Трубіж витікає з болота Трубайло. От тільки де те Трубайло?

Словник гідронімів УРСР називає витокami Трубежа аж два болота: "від болота Лави, Трубайло". Це калитянський слід до великого болота Слукова і далі до озера Святого.

Помічник Забіла в 1861 р. згадував болото Лави,¹ з якого, як кажуть старожили, і починається історична річка Трубіж.

У статистичних нарисах Козелецького повіту за 1854 р. читаємо: "плависте болото Сухиня, з якого витікає Трубіж, має довкола 7 верств".

Відомий дослідник Переяславщини В. Ляскоронський Трубайлом називав болота Калиту, Мости, Бобриск, Тополю і Руду (коло Красилівки), які зливаються.² А. Русов, який особисто бував у цих місцях, називав болота Лави, Слуков, Пристені притоками Остра.³ На багатьох картах болото Трубайло позначене між Мостищами і Кулаженцями.

Ще донедавна місцеві жителі називали болотом Трубайло широку долину заплави річки між Заворичами, Світільним, Бобріком, Бервицями. Тепер ця назва живе лише в пам'яті окремих людей.

Залишмо уточнення місцезнаходження болота Трубайла майбутнім дослідникам рідного краю, а самі повернімося до річки Трубіж.

Крім уже згаданих, є ще версії витоків Трубежа з околиць Рудні, Семиполок, Браниці. Якщо ж прийняти версію, що Трубіж витікає з р. Остра, то через наші край плінуть води Ніжинщини та Десни. Так воно, мабуть, і є.

Як і належить річці, Трубіж має притоки. Так, дослідник П.Л. Маштаков називає праві притоки Трубежа: Слуков, Пристанка, Бобриск, Смолянка (Руда), Телешенков, Стариця.⁴ У Трубіж впадають і заплавні річечки, такі як Колінце (біля русайівського хутора Травня). Однією із загадок Трубежа є давнє судноплавство на ньому і його притоках. Досі ходять легенди про кораблі та човни з журавлиними носами, про їхні залишки на околицях Калити, Рудні, Бобріка, Підлісся, Мокреця, про численні пристані — в Калиті, Опанасові, Заворичах, Бобріку, Богданівці.

На Трубежі чимало заплавлених островів. У 1622 р. згадується Заборицький, а ще раніше Кучуків острови. Відомі також і маленькі острови: Бондарів, Каюпин, урочище Острів Ревино, Кулаженські, Бобріцькі острови.⁵

Трубіж — історична і літописна річка. Перша згадка про неї датується 988 р.⁶ Але назва її набагато давніша. За частотою згадування в давніх літописах вона поступається хіба що Дніпру. Трубіж — ріка дивовижна. Диво — її прадавнє ім'я. Родом воно із слов'янських першоімен: Рось, Либідь, Трубіж. Ці назви мандрують обширами слов'янських земель. Родова ріка слов'янського племені сіверян дала назву Трубежам, які несуть свої води Гомельщиною, Суздальщиною, Рязанщиною, Новгородщиною. Переселяючись в інші землі, трубізька сівер називала невеликі річки, поблизу яких виникали нові поселення, "домашніми" іменами своїх річок. Для них, язичників, ріки були живими, ласкавими, як діти. І люди забирали їх, як дітей, із собою в далекі краї. Бодай в уяві та назвах.

Назва Трубіж здебільшого вживається на означення середньої течії цієї річки. Витікає вона як молодий Трубайло, а впадає в Дніпро як старий Трубай. Тут проглядається древня традиція: ріки, як люди, народжуються, ростуть, старіють — ріка-дитина, ріка-людина, ріка-діл.

В. Браховлов подає досить несподівану місцеву назву Трубежа з Переяславщини — Десна.⁷ Права притока, десниця? Загадка.

Споріднені з Трубежем назви мають гідроніми, розташовані поблизу: його притока коло Переяслава Трубай, струмок Трубай у Кагарлицькому районі, річки Трубич та Трубище (дві), які впадають

в Ірпін'ю. У письмових джерелах Трубіж називають також Трубиш, Трубиш, Трубайло, Турбіж. Це звичайне в гідроніміці явище. Наприклад, Дніпро — Дніпрець, Дніприще, Славутич, Борисфен.

Відомо кілька версій походження назви Трубіж. За однією з них, слово Трубіж ("тут рубіж") споріднене зі словом Заруб — назвою літописного міста, розташованого напроти місця впадіння Трубежа в Дніпро. Літописні джерела підтверджують, що князі ставили гради по Трубежу як по кордонній, рубіжній річці. І за найнішим адміністративно-територіальним поділом Трубіж — порубіжна річка броварського землеволодіння.

Проте ця гіпотеза має один суттєвий недолік — штучність компонента "тут". Природньо це мало б звучати Рубіж. Саме така власна назва часто повторюється в околицях броварського Подесення (наприклад, річечка Рубіж у Літочках, Рубіж — урочище в Рожнах). Та й гради на Трубежі ставилися тоді, коли річка вже мала назву.

В арабському творі 9 ст. згадується річка Руга як рубіж країни русів. Схоже, що під цією древнішою назвою і виступає Трубіж.

За іншою версією, народна назва Трубежа Трубайло походить від слова трубити. Покордонні поселення мали сповіщати про степену небезпеки світлом або сигналом труби. Пригадаймо первісне призначення карпатської трембіти. На користь цієї версії свідчить і переказ про світільнівську сигнальну систему часів Київської Русі.

Переяславське статбюро у 1882 р. подало таку версію походження назви річки Трубиш: у княжі часи на її берегах відбувалися великі полювання, під час яких трубили в мисливські роги.⁸ У літописах згадується звіринець на Трубежі.

Маємо й гідрографічний варіант назви Трубіж від "труби" — глибокого трубоподібного русла. Труба — також рукав річки, схожий на протоку, яка омиває вал. По-місцевому протоки Трубежа називаються "вири". Біля Кулаженців — Світільного русло нешироке. Разом зі стіною лісу, що ріс там у давні часи, воно утворювало своєрідний каньйон, по якому, як по трубі, холодним протягом повітря перетікало з одного болотного масиву до іншого. Цей варіант записано від місцевих жителів.

Було б дивно, якби про таку древню і загадкову річку як Трубіж та її береги не збереглося жодної легенди. І вони дійшли до наших часів. Ось послушайте.

Зустрів у лісі князь-мисливець дівчину, яка своєю красою освітила темну лісову пущу. Закохався князь. Та дівчина відмовила жениху:

— Тоді я буду твоєю жоною, як Трубайло назад потече!

І пішла геть із своїми золоторогими турама. Дівчина та була княгиною золоторогих турів.

І почав тоді князь нещадно стріляти турів у пущі.

Вийшли тури одного разу на кручу, яку після того стали називати Туровою, і кинулись у річку.

А князь відтоді бродить по пущі. І бродитиме вічно.

Тури ж лежать на дні ріки. Прислухайтесь опівночі, і ви почувете, як глухо ревуть вони з-під води. Кажуть, прийде час і постануть знов у пущі золоторогі тури. А від турового бігу річку стали називати Трубіж (тур біг).

Є в цій легенді й мотиви, успадковані від язичницького культу тура-бика. На Туровій кручі, мабуть, було святилище.

А Трубіж для наших предків міг бути священною рікою. Можна знайти тут і переказ із легендою про грецьку богиню Діану (Артемиду) — покровительку лісових звірів. Збереглися й уривки інших легенд, зокрема про турів. Жив у темному лісі легендарний тур-олень, який поступався, кажуть, силою тільки слону. Він мав гучний голос, і його рев породжував страх у людських душах.

Тури жили в трубізьких болотах на краю лісоостепу. Обширні болота, звідки долинали трубиний рев турів, сіверяни називали Трубай, Трубайло. У цьому варіанті назва річки походить від назви болота Трубайло, на якому й досі є острів-урочище Ренино, названий, напевне, від ревища, яке здійснює тури під час побиш.

У биліні про Василя Ігнатовича табуни золоторогих турів виходять з-під кучерявої берези, з-під чудного хреста Леванітового.

У цих краях полював на турів київсько-чернігівський князь Володимир Мономах, про що згадується в його "Поученні".

Відоме й Турове болото в Ярославлі. А в торфяному болоті притоки Трубежа Недри серед залишків велетенських дерев виявлено скелет тура.

Пародження назви річки загубилось у глибинах тисячоліть, і хто скаже, яка з версій істина? Нам так багато відомо, але ми так мало знаємо.

Історичні події визвольної війни 1648 — 1654 рр. пройшлися і Потрубіжжям. Зокрема, цими гігантськими слухими лісами він на захід своє відступаюче військо один з найбільших магнатів Ярема Вишневецький — прибічник тактики пляхетського терору. Як і скрізь, тут після його війська залишилися полеленица, труни, пустки. Про ці події Європа дізналася з опису свідка походу Натана Ганновера (у перекладах на європейській мові).⁹

Польський письменник Генріх Сенкевич поклав ці події в основу трилогії "Вогнем і мечем". Назва Трубіж згадується в билінах, у творях Пантелеймона Куліша та інших письменників. Любив Трубайло і Тарас Шевченко, який бував на його берегах, писав про нього:

Вже не три дні, не три почі
Бороться пан Трясило.
Од Лиману до Трубайла
Трупом поле відкрилось.

Минали роки, століття. Трубіж забруднювався, виснажувався, волав про допомогу, якої гостро потребував. Недарма ж словник Брокгауза і Ефрона називає Трубіж "умираючою річкою."

Та ось у 1895 р. за річкою почали доглядати силою і коштом Чернігівського земства. Коло Світільного за роботу взявся інженер Жилинський, який раніше осушував болота Барабінської низовини в Сибіру та прип'ятського Полісся. Він привіз із собою російських людей, які вручну розчищали природні притоки Старухи. Роботи, проведені Жилинським, відповідали суті слова меліорація -- покращувати. Після цього місцеві жителі дали річці нову назву -- Казьонка.

На Трубежі в 19 ст. була поромна переправа у Світільне. Збереглися давні броди, мости (с. Мостище).

У радянські часи меліоратори так понівечили верхів'я древньої літописної річки, що ми в двадцятому столітті не знаємо, звідки вона витікає. У 1953 р. організовано трест "Трубіжбуд". Річку уярмили 125-кілометровим магістральним каналом і численними шлюзами. Від природної річки залишилася форма долини і берегів, а душу літописної перлини знищили.

Трубіж став типовою соціалістичною річкою з випрямленим регулярним руслом. Прискорилося течія, припинилося самоочищення вод, загинула зашлава. Заплавні болота перекопали канавами. Спустили воду озер. Озерне дно стало пустою, солонцем, де нічого не росте. Розорані легкі торф'яні ґрунти заплави Трубежа почали вивітрюватися. Сухого весняного місяця квітня чорнобильські вітри піднімають тут справжні пилові бурі, як у пустелі.

Водність річки після меліорації різко впала, виникла потреба перекачування води з Десни в Трубіж. Де й ділась чиста як скло трубізька вода.

А тут ще й збудували біля витоків річки калитянський свинокомплекс, який затруїв поверхневі й підземні води всього регіону.

І все ж Трубіж -- досить значна річка не тільки Київщини, а й усієї України. Вона тече землями п'яти районів, її води поють майже півмільйона людей. У басейні Трубежа райцентри Бровари, Бориспіль, Бобровиця, Переяслав-Хмельницький, Баришівка, Березань та численні села. Довжина її 113 км, площа басейну -- 4700 кв. км. Ширина долини до 3 км, річища -- 0,5 км.

Поет Борис Олійник нещодавно написав вірш "Труби, Трубіж". Знову древній Трубіж -- постичний символ нашого часу. Є якась вічна сила в цьому слові!

На карті рідного краю зображено дві ріки -- Десну і Трубіж. Але то на карті, а насправді кожне село зберегло в пам'яті свою міні-річку. А скільки озер, долин, боліт, ставків! Причому частина міні-річечок і озер -- історичні. Саме вони сформували наші поселення. Ці річечки -- краса нашої землі і наших сіл.

Через Семиполки тече-пливе Пилявка, песе вербові води до Трубежа. в Дніпро, а з Дніпра -- в Чорне море. Тече через Сукач і Сиволож, повз Малі Гаї. Слово "тече" для більшості наших міні-річок поняття умовне. Бо течуть вони лише місяць навесні або в дощове літо. Але течуть уже тисячі літ, кожної весни -- вічно. Чистий прозорий струмок із жовтою глиною на дні. Тече Пилявка серед густих трав, губиться в них. Розгорнеш траву, а там котиться вода по траві -- через болота, поміж лозами.

А особливо жаль, що ніхто її не знає про цю річечку, навіть місцеві жителі. А вона ж історична і зображена на карті 1821 р.!

З'явилася Пилявка нарешті й на розсекреченій карті 1992 р., і тепер уже немає сумніву, чи вона тече насправді, чи тільки в наших снах. І чим більше знайомимося з нею, тим більше дивусь вона нас. Має легенду свого народження: виникла на місці Пилявої дороги, якою йшли обози, що піднімали пиляву. А потім дорога провалилась, і потекла річечка.

Міні-річка має і свої мікропритоки. Одна з них, Плави, витікає з сільського кутка, який називають Бродок (напн синонім Бреста). Плави -- це характеристика нашої вологої сирої землі (пригадаймо казкове "мати сира земля"). В околицях кожного села збереглися урочища, які мають назву Плави, Плависте болото. Плави -- це стан землі, коли під дерном тече вода, напн плавні, вода, очерет. Плави, мікрорічку можна переступити з берега на берег.

А сама Пилявка зовсім і не Пилявка, бо змінює свою назву в калитянських землях на Половицю з притокою Мала Половиця. Пилявок і Половиць по всій Україні немало. Наша Пилявка творить свою географію. Тече через Сукач, далі через болота з дивними давніми назвами Обиток і Перетоки до історичного болота Сивоолож, що завжди славилось заростями аїру (по-місцевому "щабельки"). Далі тече через Треньбу. Посвященницьке, Панченкове, Рудку, болото Острови і видає через

Крижень у Трубіж. Тут вона повертається до свого прадавнього імені — Рудка. І вже при впадінні в Трубіж знову називається Пилявкою.

Витоки Пилявки — на південно-західній околиці Семиполок. Там з-під вершин вододілу било колись джерело, але місцевий пан наказав його засипати. Та в 1937 р. сталося “чудо”: провалилася земля на глибину до трьох метрів (карстове явище), і звідти знову забило джерело. Про це писала районна газета “Стахановець”.

Це коротка розповідь про малу річку, але таку ж або ще багатшу історію мають і інші малі річечки, діти Десни і Трубежа.

Про численні заплавні річки Десни вже писалось. А майже всі притоки Трубежа мали колись одну прадавню загальну назву — Руда. Рудка. Матеріал про легендарне походження цієї назви подано в розділі “Руда”. З часом усі річки дістали інші свої назви.

Найдавніша річка — легендарна Русава, яка протікала в лісі, на місці теперішніх Броварів.¹ У літописах згадується багата на рибу Дарниця з озерами Мале і Велике Рибне.²

У князичьких землях у середньовіччі часи була відома якась річка Черниця. Польські люстрації детально описують Плоску Руду як річку на кордоні земель Остерського замку.

У словнику гідронімів України згадуються річки Гнізна, Гоголева, Молохва, Красилівка на правому березі Трубежа і Мокрець, Грабівка, Бобрик — на лівому березі.

А дослідник минулого століття А. Маштаков подає іншу географію правих допливів Трубежа: Слуков, Пристанка, Бобрик, Смолянка (Руда), Телешенков, Стариця.³ Назви майже зовсім не збігаються.

Той же Маштаков подає список історичних рік, протікання яких в Остерському повіті він не зміг встановити: Пилявка, Колода, Гоголева, Грабівка, Оробіївка. Місцезнаходження Пилявки, Гоголевої та Грабівки відоме. Колода — ручай Колодня коло Бобріка. Оробіївка ймовірно протікала в околицях гоголівського хутора Горобіївка.

А те, що назви за Маштаковим та словником гідронімів не співпадають, лише підтверджує складні долі наших історичних річок, невідомі широкому загалу населення краю, багатомілітарність їхніх назв. Бо, як вважали наші предки, річка без назви — як людина без імені.

Слуков — це, звичайно, Гнізна, Пристанка — Пристань. Але обидва джерела зовсім не згадують річечок Калити, Половиці, Рудок, Кривої річки, Миньківки.

Відомий вчений Стрижак подає таку сентенцію: “Димерка, ліва притока Дніпра (!), в колишньому Чернігівському полку,

над нею поселення Рудня (прозивається Димерка), там же хутір Рудня Левківська”.

Одна з найбільших малих рік — Плоска Руда. Починається вона з Богданівки, з озера Прасолового, через Ращук і Груд тече до Підлісного, нижче за течією в неї вливає свої води Крива Рудка з околиць Гоголева. У Плоскому річка змінює свою назву на Смолянку і знову впадає в Трубіж уже як Рудка.

Плоска Руда — історична річка, що служила природним південним кордоном земель Остерського замку. Вона досить повновода навесні, має тоді ширину до сотні метрів, швидко вода аж реве на греблях, як кажуть жителі Плоского і Підлісся. Плоску Руду було зображено ще на карті Боплана 1665 року.

Постійний водотік має і річка Гнізна, на березі якої стоїть заворицька школа. Гнізна — річка гнізд, пташина ріка. Перед війною на Гнізній була ціла колонія сірих чапель. Вона могла називатись і Пристанню, — бо на ній аж два урочища з цією назвою.

У межах села Заворич, де Гнізна впадає в Трубіж, річка й зараз повновода і красива. Сільська школа, старий парк, жовті та білі лілеї на воді.

Великі болотні масиви Слуків і Лави тепер перетворюються в солончакову пустелю, а Гнізна стала канавою, якою спливає вода. Інакше буває навесні, коли оживають і вкриваються зеленню Слуків і Лави.

А ще сто років тому тут буяло життя на чотирьох рівнях. На дні озер-боліт у родючому мулі жило повно карасів, в'юнів, раків, планктону. Чисті води кишили рибою. Над водою стояли зарості очерету, лоз, верб. А в повітрі літало безліч різноманітного птаства, що мало тут тисячі пташиних гнізд. І весь цей казковий світ був ще зовсім недавно, на пам'яті старих людей. То хіба ж Гнізна мала річка? Вона одна витікає з Слуків і Лав і посеред села Заворич впадає в Трубіж.

З усіх малих річок тільки Мокрець, Руда, Дарниця, Красилівка, Гоголеве, Калита передали свої назви населеним пунктам на своїх берегах.

У Заворичах, крім Гнізної, в Трубіж впадає річка Хомутець і Безручкова річка. У Бобріку ціла низка малих річок, які впадають у болото і річку Трубайло, — річечка Миньнівка, що витікає з болота Гало коло Жердови, Церковний Риштик, Кримецький Риштик. Згадують і Грузьку річку, що зливалася з Широкою Грузькою і куди колись заходила на нерест сила риби з Трубежа. Над долиною річечки Миньнівки і були засновані хутори Михайлівка та Гребельки.

А ще в околицях Бобрика течуть Колода і Пристань, які несуть води з Богданівки через Рудню. Тільки в Рудні цей водотік називають Трубайлів.

З гоголівської оболоні болотні води трьома річками течуть у Рудку, Красилівку і Гоголівку.

Якщо названі річки лісові, болотні, то річка Красилівка, що витікає з-під Димитрово і тече повз Красилівку, Требухів та п'ять сіл Бориспільщини, має характер степової річки. Вона ж називається ще й Рудка і Стариця. Ліві притоки Трубежа, які протікають у межах нашого району – Хомутець, Мокреця, Басанка і Зав'юнка, – починаються за межами нашого краю.

Це лише схематичний опис частини наших малих рік, які ще чекають своїх дослідників.

Заплавні річки долини Десни – Любич, Гончарівка, Красна Лука, літочківський і соболівський Бродці, Переділ, Парня, Кодачок, Старуха, Кобилка, Козарка, Дьогтярня, В'язенія, Подомірна, Хмелиця. А ще Дарниця, Красилівка, Рудка, Пристань, Гнізна, Половиця, Калита, Гоголева, Крива, легендарна Русава, Лисоха, Хомутець, Мокреця, Стариця. Хіба не плависта наша земля?

Перекази засвідчують плавання на човнах малими річками. На території району в басейні Трубежа є п'ять урочищ з назвою Пристань. За богданівським переказом, там, де озеро Пристань, було збудовано маленький порт, куди причаливали рибальські та інші човни.

Таким же неосяжним є світ наших озер, озер-долин і озер-боліт. Серед них такі гіганти як Слуков, що мав довкіл 15 верстов, Трубайло, Безтравне, Оврут. Лише риболовних озер в Остерському повіті в 1870 р. налічувалось 225.

За переказами, в десятках наших озер затонули давні церкви і поселення. Десятки градів Кітежів. Легенди стверджують, що на дні наших озер лежать золоті скарби.

Хоч ці малі озера і ріки не позначено навіть на детальних картах, але вони є, вони живуть у нашому бутті.

Хто зробить останнє географічне відкриття на землі і нанесе на карту мікрогеографічні об'єкти: болото, криницю, леваду, сільський куток, долину? Хто відкриє для нас нашу "терра інкогніто", броварську мікрогеографію?

Малі ріки сіверського краю є коліскою нашого національного характеру, міри емоцій і сенсу життя. Тихесенько плінуть їхні води, неквапливо течуть у наші долі.

У наших генах живе давня пам'ять сіверського мисливського роду. А якщо бути точнішими, то далекі наші предки спочатку були рибалками. За численними переказами, саме рибалки – перші засновники наших сіл. Рибою заповнювали рибні ями, рибою удобрювали городи. Це прадавня цивілізація річкових долин. І не випадково, що лозоплетіння та виробництво сітей було основним заняттям жителів Остерського повіту. Пізніше риболовецькі снасті, сіті стали основою і мисливського промислу. Сітями ловили рибу, птицю, дрібного звіра і навіть ведмедя.

Лісно-болотиста пуща на краю лівобережного степу була в давнину казково багата на мігруючого і осідлого звіра, казково багатим був і пташиний світ.

Перший царський звір наших лісів – мамонт. Уся Сіверщина (Мезин, Удай, Яготин) – терен древнього полювання на мамонтів. Тут ще п'ятнадцять тисяч років тому стояли культові храми палеоліту на честь мамонта (Мезин, Канів). Полювання на мамонта вперше принесло людям вдосталь м'яса, шкури, кістки, дало поштовх розвитку примітивного виробництва.

Другий цар броварського краю в давнину – тур, легендарний тур – золоті роги. Красивий і сильний звір. Вважалося, що тури силою поступаються тільки слонам. Саме тут, на Туровому болоті і Леванідових лугах, і був унікальний ареал трубізьких турів.

Оспіваний у піснях, легендах і билинах тур – символ нашої землі. Полювання на тура належало до княжих привілеїв. Це був мисливський спорт для молодих князів, школа підготовки богатирів до війни. Тур-олень вважався язичницьким святим звіром. Він зник відразу і зникає ще в часи Київської Русі. Загадка зникнення трубізьких турів досі не розгадана. Логічним поясненням може бути та обставина, що київські князі-християни не мали жалю до сіверського язичницького звіра-царя. Цінувалися турячі "золоті" роги і "шуба" – шкура звіра. Це було ідеологічне знищення популяції священного звіра. Прийшли люди нещадно знищували місцевих звірів і птахів, брутально порушуючи ustaleni форми сіверських мисливських традицій. Майже не збереглося і зображень тура. До нас дійшли тільки народні перекази і легенди. Який художник зможе зобразити цю легендарну забуту натуру?

Збереглася прадавня трубізька легенда про золоторогих турів, князя-мисливця і богиню лісових турів. У ній ідеться про легендарне і найдавніше полювання в нашому краї коло Турової

куччі. Біологічне полювання богів. Легенда не така вже й проста. У ній зберглися елементи правничого культу -- бика-тавря, богині лісових звірів Артеміди-Дани, елементи конфлікту княжо-християнських і богоязичницьких поглядів.

Не можна не згадати ще про одні легендарні лови і про приручення ще одного царя звіриного світу -- коня тарпана. Є свідчення, що ці лови відбувалися в нашому краї. Звідси пішли легендарні люди-кони (кентаври -- коні-таври), нащадки золотого вершника. Поєднавши силу коня і людини, кіньні колумби пішли в широкий степ шукати кінця світу. У княжі часи в наших лісах тарпанів ловили сотнями. Зникли тарпани двісті років тому.

Легендарним було і полювання богатиря Іллі Муромця у нашій пуці на диво-птаху Солов'я. Майже легендарні полювання княгині Ольги, яка ставила свої перевесиці над Десною. У часи княгині Ольги полювання у формі перевесиці було одним із видів мисливсько-господарської діяльності. Залишки назв давніх перевесиць зберглися в броварській топоніміці.

З історичних джерел добре відомо про полювання киявського князя Володимира Мономаха в наших лісах і болотах. Про свої лови князь згадує в "Поученні", згадує і своє полювання на тура, який підняв князя на роги разом з конем. Володимир був завзятим мисливцем. Він навіть помер на полюванні в нашому краї.

У часи Київської Русі створено перші заповідники. Отже, наша вітчизняна заповідна справа має майже тисячолітню історію. Перший літописний заповідник-звіринець створено поблизу Києва над Либіддю, другий -- над Трубежем. Назва урочища Звірець коло села Кулаженців -- пам'ять про надтрубізький заповідник-звіринець. Звіринцем називався ліс, який був місцем оберігання звіра. Мабуть, це були священні язичницькі ліси, які в часи християнства стали місцем полювання киявських і удільних князів.

Полювання вважалося настільки важливою справою, що навіть на фресках Софійського собору в Києві зображено сцени полювання на ведмедя, білку, кабана-вепра, коней-тарпанів з прирученим гепардом. Безперечно, тут зображено не полянське, а сіверське полювання.

Традиції киявських княжих полювань зберглися і після татарської навали. Відомо, що в 1396 р. киявський князь Скиргайло їздив на княжі лови, за Дніпро, за Милославичі, в бір.¹

Звіриний світ у давнину був надзвичайно багатий. Крім турів, у наших місцях водилися дикі коні-тарпани, лосі, олені, вепри, зграї вовків та багато іншої дичини, відомої і невідомої нам, набігали зі степу сайгаки. Численні назви урочищ, утворені від слова ведмідь, свідчать, що в наших лісах ще недавно водилися ведмеді.

Широко відомі мисливські професії місцевих жителів -- бобровники і лисичники. "Мисливці" за лісовими бджолами бортники мали своє поселення Бортничі.

Ставлення до природи колись визначалося язичницьким правом. Сіверяни мали свої мисливське та бортне право, рибуловні правила-звички. У них були також теми і табу. Прихід до влади в Києві князів-варягів порушив усі давні закони. "Все порушили, все половили, все постріляли". Князь Володимир Мономах теж писав у тому ж дусі: "Все, що Бог дав, -- на угоди людські, на сньд, на веселіє". Але вже литовці запровадили литовський закон: "Якщо у когось завелися бобри, що належать другому, то володар землі не має права їх турбувати, орати, пасти худобу коло їхніх жеремів так далеко, як можна було б докинути до гнізда".

Золоті часи Київської Русі відійшли, пішли в небуття й легендарні золоторогі тури-олені. Легенда запевняє, що тури повернуться. Коли? Коли люди зуміють жити і поводитись по-людськи. Коли світ стане екологічно чистим і гармонійним.

У середині віки традиції княжою полювання продовжили князі Половці-Рожиновські й остерські бояри. Остерські бояри мали королівський привілей на полювання по першій поросі в полях за Трубежем. Вони на ртах (ліжах) зимою ходили на полювання до урочища Минькова Лука. І хоч навкруг Остра шуміло багато лісів, але вони надавали перевагу полюванню в багатому трубізькому звіринці.

Захоплювалась полюванням і польська шляхта. Можновладець нашого краю Ян Аксак був мисливцем і мав ловчого соболя. Польський шляхтич Богінський мав у Семиполках псарню мисливських собак.

У 1663 р. в Острі зимував польський король Казимир з військом. Про нього розповідали, що він проводить більше часу на полюванні, ніж у столичному Кракові. Цілу зиму польський король Казимир, майбутній король Собеський, і коронний гетьман Потоцький провели за королівськими полюваннями в наших полях і пуцах. За переказом, той же шляхтич Богінський подарував королю білого бобра, якого внімав у Бобровій долині, а король віддарував йому мисливського кречета.

На початку 19 ст. найбільший у цих краях поміщик -- генерал, власник 7 тис. десятин землі, сотень кріпаків Алфер'єв -- влаштував грандіозні полювання, що було популярним у колах тодішньої знаті. За згадками старих людей, Алфер'єв любив полювати на вовків, яких убивав спеціальною булавою. Генерал був товстий і важкий. Коні не витримували, тому їх міняли.

А звіра було ще доволі навіть півтори сотні років тому. Очевидець писав, що ще в 1850 р. сотні, тисячі лосів

переправлялися через Тетерів за Дніпро, поки євреї не почали рубати ліси. У цей час у Чернігівській губернії ще траплялися ведмеді, а в степу були якісь полози, що могли задушити вола. У віршованій хроніці 17 ст. згадується, як у Дикому полі московське військо з гармат стріляло у велетенського полоза, який збив з коней кількох вояків. Той полоз був товщій за людину. Схожий переказ про царцю-гадюку є в броварському фольклорі.

Близько 1861 р. знову зароджується ідея створення в нашому краї заповідника. Місцевий поміщик Забіла писав про озероболото Слуков: "Слуков — 7 верст на 3 версти, літом чисто під водою. Там, де плаvisto, пасеться худоба. В плавнях біля берега збираються величезні зграї качок (по-місцевому "бібіків") — від 100 до 1000 в зграді. На токування. Їх ловлять тенетами. Прудкий хлопець може піїмать до 100 качок за ранок. А до половини літа збирають яйця, мінімум копу (60 штук). Збирають не від потреби, а від нічого робить. Стільки ж дичини знищується і в сусідньому болоті Лави".²

У радянські часи (з 30-х рр. до 1964 р.) в Заворичах короткий час функціонує інститут мисливського промислу як філія НДІ хутрового звіра.

А вже після війни на Слукові почалися полювання на радянський лад. Започаткував регулярні полювання на Слукові командуючий Київським військовим округом, майбутній міністр оборони і маршал Андрій Гречко. Разом з ним сюди часто приїздив полювати на птаство та дичину і Микита Хрущов. До 1970 р. в урочищі Слуков-Лави було спортивно-мисливське господарство — одне з найбільших заповідників України за кількістю водоплаваючої дичини. Адже Слуков лежить на традиційному тисячолітньому маршруті осінніх перельотів качок, гусей, журавлів, гагар.

Сановні мисливці полювали, сидячи в спеціальній великій бочці серед болота. Місцеві жителі розповідають, що під час одного з полювань тут стріляли в Хрущова. Але подробиць ніхто не знає.

З'їздивши в Англію, Югославію і познайомившись з тамтешніми "царськими полюваннями" в спеціальних заповідниках, Хрущов уже не міг задовольнитися полюванням на Слукові.

У 1965 р. організували Заліський заповідник як державний режимний об'єкт на зразок підмосковного Завидова і білоруської Біловезької пущі. Раніше в Заліссі було військово лісництво, військовий артилерійський полігон. Та Хрущов послав чекістів, які вигнали з лісу військових, закрили дороги через ліс, обгородили його сіткою двометрової висоти, так що і курка не пролізе. Довжина загорожі 60 км. Почали ловити оленів, кіз і заселяти ліс. Але новим царем лісу став зубр, завезений сюди з

інших місць. На зубра ніхто не полював, мабуть було небезпечно. А полювали наші можновладці на напівдиких кабанів-вепрів, яких розвелось тут десятки, а може й сотні. Їх регулярно годували в місцях відстрілу, і тому полювання було стопроцентно результативним і приносило мисливську радість сильним світу цього.

Заснування заповідника і вибір місця пов'язують з іменем Хрущова. І справді, Хрущов тут бував часто. Місцеві жителі розповідають, що дружина Хрущова родом з цих місць, з родини тутешнього поміщика Половцева. От і повернулася Ніна Петрівна на рідну землю. Та це, певно, легенда. За офіційними джерелами, це малоймовірно, але чого не бувало в радянській історії. Біографії радянських володарів Брежнєва, Хрущова, Щербицького, Андропова і багатьох інших відомі лише в загальних рисах.

Залісся називають "лісом Хрущова". Але в ті часи сюди після першотравневих демонстрацій на майівку їхали кортежі машин членів ЦК КПУ. Тут бували Шелест, Щербицький, Підгорний. Тут не раз полював Брежнєв, а з ним і Кастро, Ульбріхт, Гомулка та багато інших. Тут бували президент США Ніксон, Франції — Де Голль, Югославії — Тіто.

Який район колишнього Союзу бачив на своїй землі стільки іменитих гостей як наш? У тодішніх офіційних документах писали про перебування високих гостей "в одному з мисливських господарств Київщини".

Чому у князів, королів, генсеків, президентів такий потяг до вбивств "братів наших менших"? Напевно, не можуть настрілятися на війнах, от і кортять це вбити особисто. Влада завжди жорстока, жорстокі й володарі. От і лилася кров. І людина, і звір, і дерево мають свою душу, і їхні живі душі можуть без слів говорити між собою. Та хтось вигадав, що душу має тільки людина, а все інше можна вбивати й нищити. От рабські душі царів природи і нищать матір-природу і одержують від того дикунства насолоду.

І сьогодні в лісах Броварщини можна зустріти сотні оленів, кіз, диких свиней, рідше трапляються зубри, лосі, бобрини, видри, лисиці. У водах Оврута, Трубежа, Десни водяться щуки, окуні, лящі, карасі, лини, подекуди ще є в'юни. Поширене тут і "тихе полювання" — збирання грибів. У 1800 р. М. Берлінський писав, що в наших задніпровських соснових лісах збирають величезну кількість рижків. Де вони поділися?

Шумлять броварські ліси, нема вже в них диких бджіл, кречетів, вовків, турів. Усе менше стає птаства в небі й на болотах. Не стало їм місця на землі. Спустошуються земля, ліси, болота. Чи мине жорстокий вік?

СВЯЩЕННИЙ ГАЙ

Улюблена форма фольклорної поезії нашого народу – зелений гай. Найбільшого поширення вона набула в колишній сіверській землі. На Броварщині, крім боровиць і дібров, росли в давнину численні гаї. І найбільше зазнали втрат саме зелені гаї. Колись околиці Димерки, Богданівки, Плоского, Жердови, Світільного, Требухова, Русанова прикрашали численні гайові масиви з віковими “мамврійськими” дубами. Гай – улюблений мотив Броварського фольклору. Цікава

форма “гай-мати” збереглася в місцевій пісні:

Ой гай-мати, ой гай-мати,
Ой гай зелененький,
помандрував з Броварів
козак молоденький.¹

Літківці їхали “в степ”, але цей степ був поза межами району.

Гаї – суть сіверського характеру.

Гаями називається і ліс, з якого витікає Трубіж. Причому збереглася архаїчна назва в множині – гаї, а не гай. Колись таких лісових масивів біля Трубежа було багато, фактично це острови лісу серед боліт.

Ліс за Трубежем, коло Мостиць, і зараз називається Великі Гаї, а лісовий масив Семиполківського лісництва – Малі Гаї.

Болотисті ліси багаті листяними деревами: дубами, вербами, вільхою, березами, лозами; широкими луками і болотами з їстівним сіном. Вовче місце. Залишок Великих Гаїв, трубізького лісу, остерських нетрів.

Крім Семиполок, гаями називають ліс біля Підлісного і південніше Русанова в урочищі Двірець. Колись це був один лісовий масив. Але численні смолокурні, дьогтарні, майдани, димерки, будки, курені погубили вікові діброви і березняки. Де-не-де трапляються поодинокі дуби з тих лісових масивів. Зберігся лише один патріарх вікового лісу за декілька кілометрів від Заворич у Великих Гаях – 400-літній дуб. Колись під цим дубом відпочивав Тарас Шевченко, малював портрети членів сім’ї поміщика Катеринича. Гордий красень, господар лісу, дідусь велетнів-дубів. Він має власну назву – Мамврійський дуб. Як відомо, в Біблій згадується священний дуб у містечку Мамври. Певно, у наших предків були підстави назвати Мамврійським і цього патріарха наших лісів.

Ще в минулому столітті на південних броварських землях шуміли гаї й діброви. Тут, в урочищі Лустовщина (гоголівський рід Луста), був другий наш віковий Мамврійський дуб, діаметр стовбура якого сягав трьох метрів. Дрімучий гай був і далі, в Перегудах.

Відомий дослідник Переяславщини В. Ляскоронський писав у кінці 19 ст.: “Долина Трубежа відома ще донедавна дубовими і березовими лісами. Раніше годились кабани, лосі, ведмеді і маса птахів – гуси, качки і баби-птахи (иселкани). Залишки цих лісів збереглись в середній течії Трубежа. Під шаром чорнозему жовто-бурих глини, що затримують воду. Обширні болота – розквіти сінекоси з різноманітними рідкісними травами – болотними і лісовими”.² Гаї – це миска з глини, що наповнюється водою навесні, з якої повільно стікає вода до Трубежа малими річками Паловницею і Пристенню.

Зелені гаї – житло броварського сіверського племені. Це було найбільше язичницьке плем’я Русі. Літописець писав: “Сівер живе в лісах, як звірі. Поважають батьків і дітей, у них не було шлюбів, а лише ігрища між сестами”.³ Броварські перекази аналогічно ілюструють тогочасне життя.

Навесні, коли лісова “миска” зановинавалася водою, на лісові острови виїздили предки жителів Калити, Заворич, Опанасова, Світільного, Кулаженців, Бобріка, Рудні і “гуляли”. Світільнівський переказ уточнює, що “гуляли, пили і боролись за землю”. Очевидно, боротьбою ритуально вирішувалося право власності на землю.

“Гуляння” – це релігійне язичницьке дійство, в якому простежується тасмичий культ жінки, богині весняних вод, той же древній культ, що і в Подесенні, культ води – найчистішої стихії.

У Гаях був поширений язичницький культ мисливського сіверського племені. Гаї були язичницьким лісом-храмом, Священим Гасм. Священий Гай ріс і на місці, де виникла Києво-Печерська лавра. Люди вірили, що в природі все одухотворене – дерева, небо, вода. Об’являли природу. Не погросивши дозволю лісовика, не рубали дерев. У гаях відбувалися древні гайки, веснянки та інші весняні свята. Вода розливалася по численних болотах-озерах, на островах стояв квітучий весняний ліс, жовтим і синім цвілі болота, а луки – червоним і білим.

Люди молилися під білими березами язичницьким богам. Дівочі спів, танці, кані, ясні, пироги. Шум, який стояв навесні у гаю, називався хай. Кричали язичники – “хай живе”.

Місцеві перекази змальовують загадковий образ якоїсь “княжни”, що навесні плавала від острова до острова і “гуляла”.

Чи не легендарну лісову княжну золоторогих трубільких турів оспівують ці перекази?

Від весняного шуму-хаю і пішла назва сіверських язичницьких Гаїв, як і в сербських землях, де вони називаються Шумавами. Сівер, як корінні русичі, не приймала довгий час християнства, як ромейської чи варязької віри. Вони любили Сонце, цінували землю. Свою віру ховали в глухих лісах. "Ношо нам чужого Бога, рідний Бог коло порога". Не прийняли вони й ікон, які привозили у Київ на торг. "Ви намалюєте на полотні і дошках юдея Ісуса в грецькій одежі і хочете за нього круг воску чи міх шпона. Даси міх шпона, матимеш рай — сміються".¹ Насміюваті були наші предки.

У гаях розташовувалися місця язичницького культу. Їх було так багато, як співалося в пісні:

Наставили стожків
як де-небудь божків.

Збереглися численні перекази про церкви, що провалилися під землю. Ці церкви стояли на місцях давніх культів. У лісових гаях хоронили воїнів-богатирів. Про могили в лісах розповідають численні перекази. І, напевні, відомі сьогодні скіфські могили-кургани Шлязового, Жердови колись теж знаходилися серед давнього лісу.

На багатьох лісових островах знаходять купи рогів лося. Це місця святинь, залишки древнього мисливського культу дося-оленя-тура. Тут помітний вплив скіфського культу оленя, бо в крові сівері немало і скіфської крові. Сіверське плем'я мало свій характер. Як нащадки скіфів, вони були найбільш мобільним слов'янським племенем. Зі своїх прадавніх переславських земель вони несли свою колонізацію на північ, де заснували нове місто — Новгород-Сіверський, і далі на Сіверський Дінець (де є Пристень і Калитва), а потім ще далі, де заснували три Переяслави і назвали Трубежами три річки в Суздальській і Рязанській землях.

Священний гай — святе місце сіверян. Що для сівері-скіфа сосновий бір? Лише бджоли. В сосновому лісі і пташці ніде звити гніздечко. А в гаєх і риба, і сіно, і дичина, і горіхи, і калина, і гриби. Там святе дерево — лущина, кущі, що приносять щастя. Як не було совишника і гарбуза, то горіхи лущини лузали вечорами, робили з них смачну олію. Гаї — вовче місце. Особливо багато було невеликих вовків-пташників. На болотах було безліч птахів: бусли, бугаї, бекаси, що ночами кричать так, наче бик реве. Їх так і називали — бикаси. Багато пається журавлів, а один стереже. Тримає в дзьобі палицю, щоб не заснути. Гуси, що близько до себе не підпускають: на пеньках болотних — великі качки. Драчки в гніздечко несли до 20 яєць, чирята клали

свої гнізда на землі, а лисиці і єноги їх видали. Над лісовими дорогами гнізда поцябрухи, де пташеня-цивєня на землі, червоне, як гадюка. Над чистою водою літають криячки, кричать на зміну погоди, ловлять рибу. На осиках жили до 300 літ круки, що мали великі гнізда, в яких уже серед зими з'являлося цивєня. Дуже рано встає в лісі неповороткий коршун-беркут, чорний, як півень. По густих деревах гнізда кропив'янок і солов'їв, а по сінокосах стрибають пливки. Воїстину пташине царство, пташиний вирій!

На лугах ростуть чудодійні трави — папороть, тирлич, куряча сліпота, подорожник, валер'яна-котяче зілля, пижмо, звіробій, айр. Хіба ця земля не священна?

У Гаєх не менше древніх назв, ніж у Боровиці. Місцева назва броварської сівері — гайові люди — збереглася в калитянському прізвищі Гайові.

У залежності від вологості клімату гайові болота то ставали озерами, то перетворювались на луки і лєвади. Леванідові луки згадуються в давньоруських билинах; Мицькова лука над Трубежем та Красна лука — в польських хроніках.

У середньовічні часи гаї стояли темною стіною на краю світлого степу — Летського поля, Борисового поля. Гаєми називалися також ліси південніше Русанова, коло Сотницького хутора, між Димеркою і Рожівкою. Гоголівські гаї оспівані у віршах Грицька Чупринки.

З часом лісові озера все більше і більше заростали, замулювались. У революційні роки ліси-гаї вирубали дощенту. Не можна було знайти жодного дерева. Лісу навозили всі! А скільки лози нарубали на хлівники і тини. Вирубали всі — і лозу, і верби, і калину. Різали і нікого не боялися. Революція! По всьому лісі було розкидане гілля — не можна й пройти! Але зрубати ліс можна, а знищити — ні. Віп, як легендарний Фенікс, знову піднявся з боліт.

Знову перекопали ліс канавами, зробили меліорацію. Зникло птаство. Тепер ці канали стають болотами, все повертається "на круги свої". По численних болотах стоїть густий двометровий очерет — стебло біля стебла. І тече вічна вода з Попового болота в Тванисте, а далі на Жидівщину, в Земське болото і на Бузов.

А скільки сіна дали за свій довгий вік сінокоші болота Крижень, Журавльове, Александровичеве! Дотепер Малі Гаї на болотах бережуть свої таємниці, як і кургани біля Тванистого, над Заворицькою дорогою, кургани і древні могили.

Як і колись, стоять кущі калини над старою лісовою Заворицькою дорогою, ніби знають ті таємниці. Знають та мовчать...

Боровиця

Три назви тисячолітніх пралісових масивів збереглося в нашому краї донині. Це Боровиці, Гаї, Діброви. Понад Десною стоїть стіною сосновий ліс. У середні віки він мав назву Остерської або Літківської пуші, Червоного бору. Назву пуща принесли в Подесення переселенці з-за Дніпра, де всі значні поліські лісові масиви називаються “пущами”, “пустами”. Назва ця не збереглась, зате прижилась більш автохтонне — Боровиця, назва ще з дотатарських часів.

У купчій кавалергарда Матвія Хераскова від 1753 р. згадуються “літківські монастирські пуші, прилеглі до села Семиполок і його приналежності, що звуться Боровиці семиполківські”¹.

Нині це Заліський заповідник, а в старовині один із древніх історичних лісів, як Шервудський ліс в Англії, Тюрінзький у Німеччині, Біловезька пуща в Польщі, зі своїм специфічним життям. Ліс мав своїх Робін Гудів — билинного Солов’я-розбійника і Шевченкового Варнака. Ліс царських і королівських полковань. Це один із трьох лісів, зображених на карті Боглана 1664 р. Величезний ліс, що розкинувся на піщаній арені над заплавами Десни і Дніпра суцільним лісовим масивом від Остра до Переяслава і Золотоноші. З цього лісу і пішла сіверська Переяславська земля. Північна його частина на краю Великого Полісся, краю Великих Долин — це наша Боровиця, вічна і невмируща.

Боровиця часто гинула від пожеж, воєн, але вижила, як і весь наш народ, зберегла свій характер, свої гени, своїх лісових дітей.

Багато дерев стоять рівними рядами — їх посадили люди. Та все це разом — царство заповідного лісу. Він ніколи не поступався своїм місцем на цій землі. Зберіг свої землі, свої чисті лісові ґрунти. Вони — не отруєні хімією колгоспні поля! Прийняв ліс на свої зелені груди і чорнобильську хмару. Ліс-захист. Не випадково одне з лісових урочищ так і називається — Защита. Він захистив людей колись, захистить і в майбутньому. Скільки людей у ньому знаходили порятунок під час ворожих навал! Нашим лісам поставити б монументи!

Боровиця простяглася широкою зеленою смугою понад болотом Оврут, древньою Врут-долиною, від Вовчих гір до Рожнів. З 1965 р. це заповідне Залісся.

Славу заповідника Залісся принесло золото соснових борів, білі піщані масиви Галаковщини, березові долини, залишки старих дібров, зелень молодих сосняків, високі заповідні трави. А ще

унікальне, історичне, величне болото Оврут з високими і крутими берегами.

У лісах червоні ягідні галявини з пахощами стиглих суниць, зарості червоних і жовтих малин, осінній багряний барбарис і царство грибів — білих, рудих, коричневих, зелених, сірих, жовтих, червонооголових, масляних, червоно-фіолетових...

Навесні ліс цвіте жовто-синьою сон-травою, тече березовим соком, потім квітують галяви конваліями і, нарешті, покриваються білим цвітом черемхові схили на Овруті; в їхніх пахощах стоять, як молоко обліті, скрізь по лісу квітучі дикі груші і яблуні, зарості диких слив і вишень.

А ще пізніше жовтий цвіт — море сосни і акації. Це весняний рай первісного саду — “житло праведних у вічному світі”.

І не в зоопарку, а тут, у лісі, можна зустріти і лося, і борсука, і лисицю. По уліссях разом з коровами лісників пасуться дикі кози і олені, табуни диких свиней, і навіть царі Боровиці — зубри. На болоті Оврут водяться і бобри, і ондатри, і численне птаство: качки, журавлі, а в воді — карасі, щуки, лини.

Ще донедавна у цьому лісовому царстві жили і вовки, і дрофи, що водились на лісових пустищах і сухих болотах.

До війни на болоті Оврут росла журавлина. А зараз немає і сліду їй. А ще тут цілюще лісове повітря, шум дерев-велетнів, жовтий пісок і синє небо, сині лісові далі.

З Боровицею віками і нерозривно пов’язане життя навколишніх сіл: Рожнів, Літок, Літочок, Парні, Крехаєва, Євминки, Семиполок, Богданівки, Димерки. Все з цього лісу. Адже колись усе було дерев’яне: заступки, борони, відра, вози. І древні хати, і все в хатах, і хрести, і домовини. Боровиця гріє, лікує, годує, милує око красою.

У часи середньовіччя пушу рубали поляки, монахи, тут працювали дьогтярні, гута, смолокурні-майдани. З літківської пуші платома в клітях сплавляли дрова для опалення Києва. Тут був найкращий у губернії ліс і краще лісове господарство. Ліс був населений людьми. Стояли казарми Біла, Червона — для сезонних робітників, а скрізь по лісу викопані криниці з чистою і смачною водою.

Перед революцією євреї-брати Галкіни зрізали ліс на Галаковщині, поставили на Овруті парові лісопильні.

Ліс рубали і для забезпечення потреб численних винокурень. З часом невеликі винокурні зникли, а серед Боровиці в урочищі Місячному збудували винокурний завод Федора Шевченка з великими винними підвалами. Шевченко був власником першого київського пивзаводу на Подолі. Посеред лісу стояв і хутір Федорівка.

Люди корчували пеньки, заготовляли ліс, живицю, на вільних місцях сіяли на піску по два роки підряд просо. В столітніську реформу вони одержали на пустищах наділи, поставили поодинокі

хатини в лісі. Та ненадовго. Сьогодні тільки залишки печинц, зтаринц, здичавілі вишні, груші нагадують, що тут колись жили люди.

У революційні роки ліс розкрадали – від масових рубок залишилися лише назви – Лісові площі.

Масово рубали і вивозили ліс німці. Під час війни в Боровиці загинули семиполківські партизани. А могили загиблих наших солдат часто можна було побачити в лісі після війни.

Вже в післявоєнні часи над болотом Оврут постало посеред лісу робітничє селище Велике. З болота спустили воду, машинами рили восьмиметровий шар торфу. Торфобрикєт вузькоколійкою через болото і ліс везли на станцію Бобрин.

Серед лісу знову зародилося життя, з'явилася молодь, вирости магазини, будинки, депо і навіть танцайданчик. Забуяло серед лісу життя, та пройшов час, і все було покинуто, запустіло, мов і не було. Розібрали рейки вузькоколійки, цеглу будинків – залишився пустир серед лісу. В пам'яті людей зберігся ще паровоз – неспішна "кукушка", як у Паустовського.

А скільки чарівності, поетичності, загадковості в назвах лісових урочищ. Старосвітське, язичницьке Місячне, де вода чиста і прозора, як місяця світ. Трав'янисті Роздоли, Розкошівка і поросле зеленою травою Безтравне. Грибне Губче (гриби – губи), і сьогодні грибне. Воробійова, Боброва, Березові долини, Круглий, Довгий, і Грязний Безсокирич, Борсуків Кружок – це лісові болота. Загадкове Чорне озеро з чорною водою, вовче місце Вовківня, озеро Веприк і Ведмеже. Озеро-болото Безтравне згадується навіть у словнику Брокгауза.

Над болотом Оврут древні урочища Рашків Кут, Дашкові Кружки, Ясеновий Млинок, Яськова Слобода.

Хто вони – Рашко, Дашко, Ясько? Ясно, що не козаки, а їхні давні предки. Козацькі імена нам добре відомі. Від козаків пішли назви Чухнівка, Силян Гай, Грицакові Горби.

А Боровиця аж бринить від назв, які мають кожне озерце, кожний куточок лісу – Велика і Мала Сага, Хутір, Хатка, Криничка, Гута, Урвище, В'язениця, Майдан, Діброва, Сухе, Моховє болото, Бариніна Поляна, Кишена, Плоске болото, Грамакові долини, Плави, Нищиків Кружок, Гадюча долина, Глибока і Лопатина долина, Вишеньки.

Якщо долина, то води майже не було, хіба що трохи навесні. Болото – замулене, поросла лепехою лісова долина – озеро. А в Діброві – повно бджіл, які селилися у дуплах старих дубів.

А з-під високих піщаних горбів-барханів струмують джерела з чистою холодною водою і на Овруті, і в Вишеньках. У Вишеньках з Кринички в Глибoku долину било безперервно джерело, йшла вода – "за хвилину відро". Тут і була криничка. Кажуть, джерело утворилося від удару копита княжого коня. Колись одна селянка заглянула в колодязь-криничку і побачила там лик Богородиці у воді. А потім були священники з корогвами – освятили криничку, поставили хрест. Люди ходили до криниці, брали святу воду,

вмивалися і лікувалися нею, особливо очі і голову, бо вода була дуже цілюша.

Але після воєн і революцій усе забулося. Тільки джерело б'є і зараз там, де була криничка.

Та серце Боровиці – Галаковщина, велика піщана пустеля серед лісу, царство піщаних дюн із сухими долинами, де росте неістівне сіно. Це закляте місце непридатне для випасу худоби (перед війною тут був артилерійський полігон). Ще недавно галаківські піски рухалися, засипали поля, викликали місцеві катастрофи. У 1881 р. сипучі піски засипали 100 десятин орної землі. Зупинили піски післявоєнні молоді сосняки. Влітку піски нагріваються до п'ятдесяти градусів, тут сильні повітряні потоки, частіше йде дощ.

Особливо красива Галаковщина восени: жовті піски, жовта трава, жовте листя беріз. А назва її від "гала", "галявина" – чисте відкрите місце серед лісу. Це найбільші піски колишньої Чернігівської губернії, наші Каракуми – 12 тисяч гектарів.

Через устя Галаковщину протікає Крива річка, хоч і умовно, бо тече вона лише навесні тиждень-два. Але так було не завжди. Старожили пам'ятають ті часи, коли в річці топилися коні, тут стояли водяні млини, пиляли ліс. Примітна річка й тим, що це майже єдина виражена притока на терасі лівого берега Десни від Остра до Дарниці.

Крива річка – річка історична. Тече всього-навсього десяток кілометрів, а кожний її відрізок має свою назву і свою легенду.

Початок річки під Михальовою горою, де в часи Київської Русі жив легендарний засновник Семиполок Михаль. Далі з Лядського болота (ляда означає "очищенє від лісу поле") вода перетікає до великого Червивого озера, з Червивого озера розливається по траві і березнячках. Це класична сага, що значить різнотрав'я, улоговина, річкова затока. З Саги вода струмує швидким і глибоким Бурчаком до Одноги, де розливається в неглибоке 10-метровє русло-річище. І тут, де річка втікає в Галаковщину, у пісках вона формує глибоке (до 10 метрів) і широке (до 20 метрів) русло, робить круті повороти серед піщаних дюн, за що її називають Кривою. А далі вона впадає в болото Оврут і вже на заплаві через В'язеницю тече в Любич і Десну.

Древні наші предки мали органічний зв'язок із рідними річечками, тонко і точно відчували характер річечки, якщо дали їй не одну назву.

Піщані кручі Боровиці над Оврутом покриті лісом, безплідні, не досліджені археологами. Але вони такі ж багаті археологічними свідченнями давнього життя, як і Погреби, Пухівка, Рожни, Євмінка, бо це один історичний деснянський берег древнього моря.

Боровиця – це ліс-пам'ять. Пам'ять про те, що ніде не збереглося. Ніколи тут не зупинялося життя, не втрачалася і не втрачється пам'ять.

БРОВАРСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА

Напевне, так мало бути, що в найчорнішу ніч української історії, в час кріпацької неволі, в час третього рабства з'явився на українській землі наш Мойсей — Тарас Шевченко. Він був кріпаком російського поміщика-зайди Енгельгардта, племінника “світлейшого” князя Потьомкіна-Таврійського. Поміщик недовго перебував на покріпаченій Україні. Наяжаний декабристським і польським повстаннями, Енгельгардт переїжджає до Росії. Тоді 15-літній Тарас уперше ступив на броварську землю, землю соснових борів і дібров. Разом із валкою кріпаків

ішов він давньою поштовою дорогою через Бровари, Димерку, Богданівку, Рудню, Семиполки, Калиту. То були перші незабутні молоді враження про переправу через Дніпро, соснову цуцу за Дніпром, козацькі села. Ці враження зберіг Тарас на все життя. Коли був у солдатчині, за Каспєм, пам'ять не раз вертала його до нашої милої землі.

Перебуваючи в Кисві, тридцятилітній Шевченко час від часу подорожує по Сіверській землі, через наш край. На Броварщині він почув козацькі героїчні перекази про гетьмана Острижню, перекази давніх часів про борборів. Свідченням того, що почуті на Броварщині легенди і перекази залишили глибокий слід у душі Кобзаря, є події поеми “Варнак”, написаної в заслання: “Вийшов я з ножем в халаві з Броварського лісу”. Тут почув він оповідь про нещасну Катерину, а також історію іншої Катерини — “княжни Катрусі”. Тарас дружив із гоголівською старшинською родиною Бориспольця. Тут він знав багатох наших предків. Яка стримана чоловіча ніжність звучить у його словах “Оглав білохатий”!

Тараса тягло за Дніпро, в древню Сіверцину-Скіфію. У нього були давні гени скіфських предків, скіфський менталітет і скіфське обличчя.

Разом з Костомаровим поет шукав собі хату з садом у Броварях, бо тут, за Дніпром, уже відроджувався український козацький дух. А багата фольклором земля надихала Тараса до творчості. Тут жили його друзі по Кирило-Мефодіїському братству. У цьому товаристві, першій політичній партії інтелігентського типу, починає формуватися мозок нації.

У 1845 р. Шевченко стає свідком однієї з найбільших повеней на Дніпрі. “Струмки запінилися в горах, побігли до

свого пращуря Білогруда-Дніпра сказати про наближення свята богні Яри. З любов'ю прийняв малят Білогруд і розпахнув свою синю ризу ледь-ледь не по самі Бровари.”

На броварській землі, на переправі через Дніпро, відбувся і арешт Шевченка, коли він повертався до Києва з Чернігівщини, де був боярином на весіллі Костомарова. По дорозі до петербурзького каземату Тарас, уже в'язень, побачив на броварській кінно-поштової стації убиту горем стареньку матір Костомарова та його молоденьку дружину. В далеких чужих краях у своїх поєвствях і поемах Шевченко не раз згадає і Бровари, і Оглав, і Козелець, і Переяслав, і Трубайло. А Трубіж-Трубайло — друга за частотою звернень до її образу річка після Дніпра, з любов'ю оспівана Шевченком.

Через Ніжин, Козелець, Семиполки, Бровари пролягав і останній шлях Тараса по “Гарбузовій дорозі” до Києва і Канева. Багато наших пращів бачили тих коней, ту труну, ту китайку. Багато їх прийшло попрощатися з Тарасом до Троїцької церкви в Броварях, де 18 травня 1861 р. стояла труна з прахом Кобзаря.

Брат Шевченка Варфоломій спочатку хотів поховати поета напроти Броварів — у Видубецькому монастирі (щоб “було видно, було чути, як реве ревучий”). Любов народу до Шевченка уже в ті часи була небаченою — молодь називала його “спасителем і визволигелем”. Революційна пристрась Шевченка, що засуджував і шляхту, й імперію, перекликала з настроями народництва, які панували серед молоді. По всій чернігівській і полтавській Сіверщині знов лунають кобзарські пісні. За назвою сіверських співців-кобзарів Тарас називає свою книгу “Кобзарем”. “Кобзар” стає Біблією українського народу. За свідченням сучасників, палкими прихильниками і читачами першого видання “Кобзаря” часто були молоді жінки України, які поширювали його поезії.

У народі про Шевченка ходили легенди, що він живий, що в труні привезли іншого, що він устане з могили.

Незабутній слід залишив Шевченко і в душах броварських людей. Вдячні броварці ще в 1923 р. поставили один з перших в Україні пам'ятників поету. Того ж року було встановлено тимчасові пам'ятники Тарасу Шевченку в Гоголеві, Требухові, Княжичах. Броварській Шевченкіані Дмитро Гамалій присвятив свою книгу “Броварські шляхи Кобзаря”.¹

Цікаво, що Шевченко описує події точно, як історик, і тому його твори мають документальну основу, можуть використовуватись як матеріали з історії. Часто за ними можна реконструювати історичні події або факти.

У повісті “Княгиня” Шевченко описує події, які відбулися на північній межі Броварщини. Згадається Козелець, село над

Трубайлом. І хоч назви села Шевченко не подає, але цілком зрозуміло, що події відбуваються в селі Мостище (нині Петрівське) над Трубежем.

“Задумали сватать у якогось Солонини Катерину Лук'янівну аж за Остром”. Мова йде про вже згадану родину Солонин, яка мала родове помістя в селі Літочки. Шевченкова княгиня була родом з древнього остерсько-броварського роду Солонин. За деякими даними, Шевченко бував і в Літках на Десні.

“Вступили драгуни в Козелець і заквартирували по хуторах і селах на все літо. Щоб вони ніколи й не повертались! В одному нашому селі було чотири покритки, а що в Оглеві, так там, я думаю, і не перерахуєш.”

Шевченка можна цитувати, як народний переказ.

Панський дім стояв на горі, над Трубежем, при дорозі на Заворичі. Місцеві жителі і зараз пам'ятають це місце. За наполяганням матері Катруся мусила вийти заміж за москаля-драгуна. І почалися пиятики, гулянки. Перепившись, москалі-драгуни спалили і панський дім, і село — все пішло прахом.

Поряд, між Мостищами і Заворичами, зберігся до нашого часу 400-літній Мамврійський дуб, під яким Кобзар відпочивав і малював. З Мостищ поет ходив до Марківців. Улітку 1846 р. Тарас малював портрети родини Катериничів, у тому числі й портрет нашої землячки О.А. Афендик, матері Катериничів. А старий дуб — родич Мамврійського дуба, згаданого в Біблії, що ріс біля містечка Мамври. Хтозна чи не Тарас Шевченко дав цьому лісовому патріарху таке незвичне ім'я?

Історичну основу має і поема “Сотник”. Матвій Соболівський сотникував у Гоголіві ще в 1725 р. Він мав сина Петра. Напевне, Шевченко спілкувався в 40-х роках з онуком Петра, Павлом Соболівським, своїм ровесником. Від нього й почув історію про Павловича діда й прадіда. Старі люди пам'ятали і сотника, і його сина. У Гоголіві показували місце, де стояла хата сотника Соболя (Матвія Соболевського). Стояла вона на розі Київського шляху і дороги Требухів — Гоголів — Димерка. Саме ж вінчання Петра і прийомної дочки сотника Настусі відбулося в броварській церкві. Сюжет поеми перегукується і з долею “старого прокурора” Тимофія Бориспольця, батька Платона. Сорокап'ятилітній Тимофій втретє одружився з шістнадцятирічною Євдокією Осавуленко і всіляко знущався з неї. Очевидно, поема в художній формі поєднала події, які відбувалися в двох знатних гоголівських родинах Бориспольців і Соболівських. Цікаво, що в Гоголіві побувала оригінальна народна пісня “Нащо було старому женитись?”.

За місцевим переказом, саме в розмові з гоголівськими козаками Шевченко вперше сказав: “Треба миром, громадою

обух сталить та добре вигострить сокиру.”

До цього часу відноситься і опис життя незакріпаченого козацького населення Гоголівської волості за книгою “Розповідь козака М. Осмака”. М. Осмак був унікальною людиною того часу. Осиротівши в 15 літ, молодий козак власним розумом і працею примножує своє господарство і в 24 роки стає гоголівським волосним головою, заможним козаком. Його сім'я мала в 1830 р. 8 волів, 10 коней, 32 колоди бджіл, 15 свиней і 60 десятин землі. Селяни-козаки не платили податків. “Цього лиха — податків ми ніколи не одбудем, хоч віддавай, хоч не віддавай, все рівно. Тільки й того нашого, що з'їмо і вип'ємо”. А волосний голова почав наводити порядок у збиранні податків, і досить успішно, бо був помічений аж в імперській столиці. Про ці реформи селяни казали: “Це буде якась новина, мабуть уланщина” (“уланщина” — можливо, це спогад про тяжкий шляховий татарський податок — В.Г.). Безумовно, що про ці реформи в Гоголівській волості було відомо Шевченкові. Часто буваючи в Гоголіві, Шевченко не міг не знати гоголівського волосного голову і його унікальну книжку.

Бориспільський краєзнавець А. Зиль пише, що “старожили згадують, як Шевченко спинився в гоголівському хуторі Горобіївка, біля корабельного дуба села Займище, і бачив, як поміщик Вишневський знущався з кріпаків.” Картини тогочасної дійсності нашого краю відображені у вірші “Сон” (“На панщині пшеницю жала...”).

У повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” Шевченко згадує поїздку з Прохором через Бровари на Оглав.

Древній родовід сотника Сокири, багаті родички якого жили в Оглаві, згадується в повісті “Близнець”. Дмитро Гамалій вважає, що цими родичками могли бути інститутки Марія Ружківська або Катерина Хорошкевич.

Імена сотника Сокири, поміщиці Калитихи, назва лісового хутора Лапин Ріг вказують на Козелеччину, а не на Переяславщину. Лапин Ріг — це хутір остерських бояр (Семен, Гришко, Сахно, Ждан на прізвище Лапа), відомих із польської люстрації 1636 р.

Пам'ять про іншу Катрусю — Катерину зберегла у народних переказах про озеро, у якому втопилася Шевченкова Катерина. Літочківці називають Катерининим озером Кумини долини, де, за димерським переказом, утопилися кум і кума. В іншому переказі стверджується, що Катерина втопилася в Глибокій долині на Старому шляху в Московщину між Броварями і Димеркою. Тут і шлях, і ліс, і долина-став.

Цікавий родовий переказ, що зберігся в Димерці, дещо схожий за своїм сюжетом з поемою “Катерина”: “Іхав якийсь

пан-москаль і залишив на димерській постоялці хлопчика Ваню. Місцеві прийняли хлопчика до себе. Хай живе. Через деякий час їхав пан з панею і запитав:

— Де той хлопчик Іван?

Роздав дітям цукерки, а Вані цілий кульок. Віддав пан Ваню матері-вдові, дав десятину, вола і корову. От і пахав Ваня з матір'ю-вдовою.”² Не виключено, що цей переказ чув Шевченко на димерській постоялці.

Тарас Шевченко використовує давній, відомий нам переказ про Дану (перяславську княжну Домну). На шляху до Яготина було укріплення, яке захищала войовнича Домна. Вона загинула, а укріплення було зруйноване, вибуле. Звідси Вибля, Вибла могила.

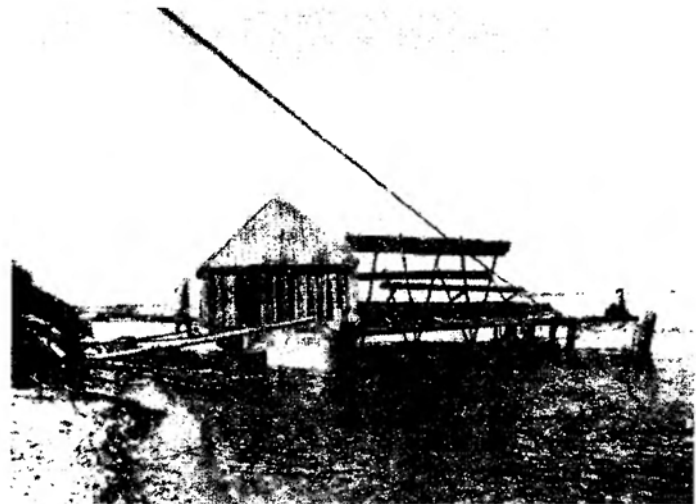
Як бачимо, багато шевченківських творів мають броварську основу, джерело, тло. У його пристрасній поезії нуртують думки, почуття, прагнення наших предків, озиваються їхня любов і ненависть, вчувається їхнє життя...

Світлинське городище. Згадується в історичних документах з 14 ст. Сучасний вигляд. Висота плато сягає до 5 м. Світлина і фондів Броварського краєзнавчого музею.

Українська церква цехово-церковного братства святого Миколи Чудотворця містечка Літок. У ній зберігалася знаменита Літківська Євангелія. Цю церкву знищено в 1937 р. Світлина 1936 р. з архіву літківської церковної общини Київського патріархату (надав отець Любомир Качала). На передньому плані Марійка Добровольська.

Останній водяний млин у басейні Дніпра. Село Литки. Десна. Світлина І. Шуваченка 1952 р.

Виробництво цегли. Село Залісся. Світлина 1946 р. з фондів Броварського краєзнавчого музею.

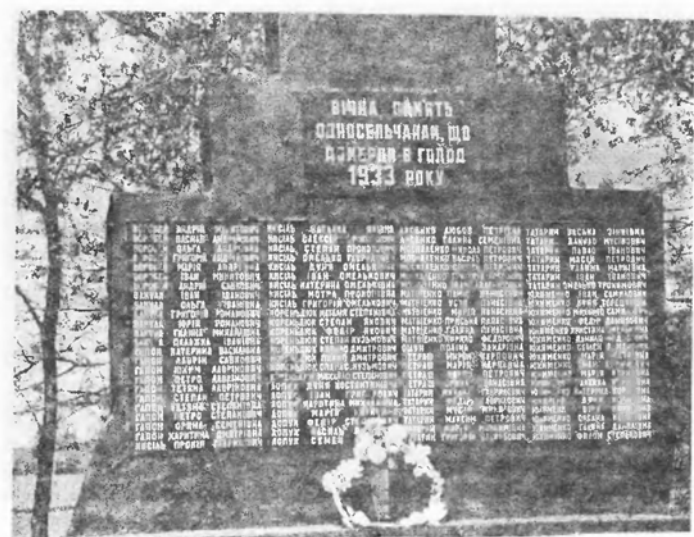

Козацька церква в с. Гоголів, збудована 1827 р. У ній бував Тарас Шевченко. Пам'ятка архітектури. Сучасний вигляд. Світлина 1997 р.

Петропапаська церква в Броварях. Зруйнована в 1957 році. Світлина 1936 р. з фондів Броварського краєзнавчого музею.

Пам'ятник жертвам голодомору 1932-1933 р.р. у с. Соболівці. Світлина Василья Онопрієнка.

Церква початку 20 ст. в с. Требухів. Сучасний вигляд. Світлина 1997 р.

Всеукраїнський екологічний похід. Осінь 1989 р. На світлинні співголови оргкомітету Валерій Серєда, Володимир Шваб та учасники походу з Броварів Микола Микойчук, Володимир Сіроклін, Надія Одинець.

Весна 1990 р. Вперше в Броварях українська символіка. Тризуб і синьо-жовтий прапор демонструють Володимир Сіроклін та Володимир Шваб, історичний коментар дає Марія Овдєнко.

Один із мітингів національно-демократичних сил. Виступає Іван Ольховський.

Члени Броварської міськрайонної організації Товариства української мови ім. Тараса Шевченка в гостях у Івана Макаровича Гончара.

ПРИМІТКИ

У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

Золотий вершиник

1. Матеріали фольклорної збірки (1924–1930 рр.) Броварської трудової школи ім. Івана Франка. Інститут фольклору та етнографії НАНУ, ф.1, спр. 559–579.

Далі в примітках МФЗБТШ.

2. УРЕ, 1975, т.4.

3. МФЗБТШ.

Міфологема золотої очеретини

1, 3, 4, 5, 6, 10. МФЗБТШ.

2, 8, 9. Перекази, записані автором.

7. Киевская старина, — К., 1887.

11. Геродот. Опис Скіфії. В кн. "Історія України в документах і матеріалах". — К., 1939.

12. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. — СПб., 1851.

Орех

1. Геродот. Опис Скіфії. В кн. "Історія України в документах і матеріалах". — К., 1939.

2, 4, 5. Велесова книга. Скрижалі буття українського народу. — К., 1993.

3. Зиль А. Історія Бориспільщини. — Бориспіль, 1993.

6, 13. Полное собрание русских летописей (далі в примітках ПСРЛ). Лаврентьевская летопись. — М., 1952.

7. Самоквасов Д. Сиверская земля и сиверяне. — М., 1908.

8. Нестор. Повесть временных лет. М. — Л., 1950.

9, 11, 12. МФЗБТШ.

10. Афанасьев-Чужбинский. Труды этностатистической экспедиции в Западно-Русский край. — СПб., 1872–1878.

14. Київська старовина, №5, — К., 1994.

15. Барбон М. Нове життя, серпень 1997 р.

Срібні ворота

1. Нестор. Повесть временных лет. М.—Л., 1950.

2, 3. ПСРЛ. — М., 1950.

4. К празднованию тысячелетия первого крещения россов в Киеве. — К., 1866.

5, 6. МФЗБТШ.

7. Матеріали історії сіл Броварського краєзнавчого музею (далі МІСБКМ), які збиралися для "Історії міст і сіл УРСР", але не були використані.

8. Самоквасов Д. Древние города России. — СПб., 1873.

9. Переказ, записаний автором.

10. Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. — Х., 1956.

11. Словарь Брокгауза и Эфрона. — СПб., 1890–1907.

12. Халанский М. Великорусские былины киевского цикла. — СПб., 1886.

13. ПСРЛ. Ипатьевская летопись. — М., 1952, стр. 663.

14. Указатель актов 1541–1753 гг., относящихся к селу Летки. — Матеріали Інституту рукописів НАНУ. Ф. 160. (Далі в примітках УЛОСЛ).

15. Маркович Я. Записки о Малороссии. — М., 1798.

Леванідові дуги

1. Путевые заметки Э. Лясоты в 1554 р. — СПб., 1873.
- 2, 16. Рыбаков Б. Древняя Русь. — М., 1963.
- 3, 9. Майков А. Сказание о сильном мочуем богатыре Илье Муромце (по 4-м спискам). — СПб., 1881.
4. Толочко П. Київська Русь. — К., 1995.
5. Маштаков П. Список рек Днепровского бассейна. — СПб., 1913.
6. Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария. — М., 1896—1900.
7. Велесова книга. — К., 7502..
- 8, 11. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
- 10, 12. МФЗБТШ.
13. Зиль А. Історія Бориспільщини. — Бориспіль, 1993.
14. Історія Києва. т. 1. — К., 1982.
15. Орлов А. Владимир Мономах. — М., 1946.
17. Вечірній Київ. серпень, 1996.

Литовська Русь

- 1, 3, 10. МФЗБТШ.
- 2, 4, 7. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
5. Матеріали Інституту рукописів НАНУ. Архів Білозерського. Ф. 160.
6. Ткаченко В. Місто Остер. — К., 1925.
8. Маркович Я. Записки о Малороссии. — СПб., 1798.
9. Київська старовина, №5, 1994.
11. Семенов-Тяньшанский П. Географическо-статистический словарь Российской империи. — СПб., 1863—1865.
12. Гамалій Д. Публікації з історії сіл Броварського району в газеті "Нове життя", 1981.
- 13, 14, 15. Рукописні матеріали Інституту рукописів НАНУ. Ф. 160.
16. Киевская старина, 1887.

Польські лострації

1. УАОСЛ.
- 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
6. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. — СПб., 1851.
7. Бобринский А. Гербовник Российской империи. Ч. 1—2. — СПб., 1880.
- 12, 13, 14, 15. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894—1897.
16. Бодянский О. Реестр козаків Переяславського полку 1649 р.
17. Киевская старина. — К., июль 1882.
- 18, 19. М. Карамзин. История государства Российского. — СПб., 1872.

Хмельниччина — Мала Русь

1. Гамалій Д. Броварські шляхи Кобзаря. — Бровари, 1996.
2. Чернігівський літопис (1587—750).
3. МФЗБТШ.
4. Географічна енциклопедія України. — К., 1989.
5. Т. Шевченко. Поеми. — К., 1981 (примітки).
- 6, 10, 11, 12. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
7. ж. Киевская старина. — К., 1887.

8. Бодянский О. Історія Русів. — СПб., 1846.

9. Егоша. Беда времени. — М., 1854.

13, 14. Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария. — М., 1896—1900.

Руїна — Скавиччина

- 1, 2, 8. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
3. Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария. — М., 1896—1900.
- 4, 5. Чернігівський літопис (1587—750).
6. Местечко Борисполь в 17 веке. — К., 1897(изд. "Киевской старины").
- 7, 9, 10. Летопись Самовидца. — К., 1878.
- 11, 12. Черниговские губернские ведомости. — Ч., 1854.
13. Киевская старина, 1887.
- 14, 15. Переписні книги 1666 р. — К., 1930.

У казенному домі

1. Черниговские губернские ведомости. — 1859, №21.
2. Киевская старина. 1887.
3. Труды черниговской археологической комиссии. — Ч., 1912—1914.
- 4, 7. Описание Киевского наместничества. — СПб., 1775.
- 5, 8. Родоводная книга черниговского дворянства. Рукописи 1788 р. Інститут рукописів НАНУ. Ф. 8, 533/246.
6. Списки дворян Черниговской губернии 1783 г. Рукописні матеріали Інституту рукописів НАНУ. Ф. 8, 528/245.
9. Модзалевский В. Малороссийский гербовник. — СПб., 1914.
10. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.
- 11, 12, 13. Матеріали Інституту рукописів НАНУ. Ф. 160 (700, 760, 763).

Третє рабство

1. Зиль А. Історія Бориспільщини. — Бориспіль, 1993.
- 2, 12. Словарь Брокгауза и Эфрона. — СПб., 1890—1907.
3. МФЗБТШ.
4. Списки населенных мест Черниговской губернии по материалам ревизии 1858 г. — СПб., 1866.
- 5, 6. В. Щербина. Киевские воеводы, губернаторы, генерал-губернаторы. — К., 1892.
7. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. Нью-Йорк—Париж—Торонто. 1987.
8. Черниговская газета. 1877.
- 9, 11. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.
- 10, 13. Русов А. Описание Черниговской губернии. — Ч., 1898.

Втрачений час

1. Історія міст і сіл УРСР. Київська обл., стор. 224.
2. Пролетарська правда. — К., 30 серпня 1938 р.
3. Вісті. — К., квітень 1919 р.
4. Красная Армия. — К., 1920, №391.

Селянська війна

- 1, 12. МФЗБТШ.
2. Красний меч. — К., №2, 25 серпня 1919.
3. Пролетарська правда. — К., 1925, № 184, 14 серпня.

4. Рада. — К., 5 вересня 1919 р.
5. Неопалима купина. — К., 1995.
6. Київський Краснознаменний. — К., 1980.
7. Пролетарська правда. — К., №51, 2 березня 1929 р.
8. Пролетарська правда. — К., №64, 20 березня 1929 р.
9. Пролетарська правда. — К., 11 лютого 1923 р.
10. Красная Армия. — К., 1920, №289.
11. Пролетарська правда. — К., 1922, № 189.
12. МФЗБТШ.

Вони вірили

1. МФЗБТШ.
2. Пролетарська правда. К., 1925, №164.
3. Пролетарська правда. К., 1925, №194.
4. Пролетарська правда. К., 1933, №4.
5. Пролетарська правда. К., 1933, №71.
6. Пролетарська правда. — К., 13 квітня 1933, №77.
7. Пролетарська правда. — К., 1936, №204.

Земля невідомих солдатів

1. Стахановець. Бровари, вересень 1939 р.
2. А. Фидлипи. Припятская проблема. — М., 1959.
3. Вечірній Київ, травень 1965 р.
4. Історія міст і сіл УРСР. Київська область, стор. 225.
5. Героїв подвиги бессмертны. — К., 1977.
6. Ф.В. Карлов. На огневых рубежах. — К., 1982.
7. 8. Матеріали броварського військкомату.
9. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. — М., 1987.

Незгасима лампада

1. Київська правда, 7 листопада 1947 р.
2. МІСБКМ.
3. Нове життя. 9 травня 1986 р.

Великий руський народ

1. М. Лисенко. Биківня: злочин без каяття. — Бровари, 1996.
2. Нове життя. 21 серпня 1991 р.
3. Нове життя. 4 грудня 1991 р.

НА КАРТІ БРОВАРИНИ

Бобровий берег

- 1, 7. Переписні книги 1666 р. — К., 1933.
2. Список населенних мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1858 г. — СПб., 1866.
- 3, 5, 6. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
4. Судьба бобровников. — Ч., 1913.

Станція Бобрік

1. Гамалій Д. Броварські шляхи Кобзаря. — Бровари, 1996.

Богом дана земля

- 1, 2, 3, 5, 6. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
4. Київська старовина. — К., 1992, №5.
- 7, 9. УАОСЛ.

8. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.

10. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1858 г. — СПб., 1866.

Бервиці

1. УАОСЛ.
2. Барбон М. Гарт. 1996.
3. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
4. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1858 г. — СПб., 1866.

Браві вори

1. ПСРЛ. Лаврентьевская летопись. — М., 1952.
2. УАОСЛ.
3. Барбон М. Нове життя, серпень 1997 р.
4. Гамалій Д. Публікації з історії сіл Броварського району в газеті "Нове життя", 1981.
5. Київська правда, вересень 1988.
- 6, 7, 8, 10, 15, 16. МФЗБТШ.
9. Стороженко. Фамільний архив. — К., 1908
11. Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария. — М., 1896—1900.
12. Переписні книги 1666 р. — К., 1933.
13. Летопись Самовида. — К., 1878.
14. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.

Гута

1. Переписні книги 1666 р. — К., 1933.
2. УАОСЛ.
3. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.

Оглав білохатий

1. ПСРЛ. — М., 1950.
- 2, 7, 9. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
- 3, 4. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894—1897 (матеріали Любельського трибуналу).
5. Гамалій Д. Матеріали з історії сіл Броварського району. Нове життя, Бровари, 1981.
6. Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария. — М., 1890—1900.
- 8, 17. Местечко Борисполь в 17 веке. — К., 1892.
- 10, 15, 16. МІСБКМ.
11. УРЕ, Т. 12. — К., 1984.
12. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.
13. Максимович. Географический словарь Российской империи. — СПб., 1801.
14. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.

Броварська Дарниця

1. Історія Києва. Т.1. — К., 1986.
- 2, 11, 13, 14, 15, 17, 19. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1858 г. — СПб., 1866.
3. Історія міст і сіл УРСР. Київська область. — К., 1978.
- 4, 9. Киевская старина. — К., 1887.
5. ПСРЛ. Лаврентьевская летопись. — М., 1952.

6. Літопис Биховця.
- 7, 8. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897.
10. Київська старовина. 1994, №5.
12. МІСБКМ.
16. Київ. Енциклопедичний словник. — К., 1982.
18. Історія Києва. Т.3. — К., 1986.
20. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.

Велика Димерка

- 1, 3, 4, 7, 9, 10. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
2. УАОСЛ.
- 5, 6. МІСБКМ.
8. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897 (матеріали Любелського трибуналу).
11. Історія Києва. Т. 1. — К., 1986.
12. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. — СПб., 1866.

Горовий хутір

1. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. — СПб., 1866.
2. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.

Заворотичі

1. МІСБКМ.
2. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897.
3. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
4. Перепісні книги 1666 р. — К., 1933.
5. Черниговские епархиальные известия. — Ч., 1863.
6. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.
7. Список населенных мест Черниговской губернии. — Ч., 1893.

Зазимське попелище

1. Черниговские епархиальные известия. — Ч., 1863.
2. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
3. Матеріали шкільного музею с. Погребів.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1992.
5. Черниговские епархиальные известия. — Ч., 1892, №16.
- 6, 7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси. СПб., 1863–1882.
- 8, 12. МІСБКМ.
9. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.
10. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. — СПб., 1866.
11. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.
12. Знамя советов, — Ч., листопад, 1920.
13. МФЗБТШ.

Залісся

1. Гамалій Д. Матеріали з історії сіл Броварського району. — Нове життя, Бровари, 1981.
2. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии

1859 г. — СПб., 1866.

3. Памятная книга Черниговской губернии. — Ч., 1862.
4. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.

Калиновий куц

1. МІСБКМ.
2. Военно-исторический журнал. — М., 1992, №1.

Калита золота

- 1, 4. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
2. Перепісні книги 1666 р. — К., 1933.
3. Бодяньський О. Реєстр козаків Переяславського полку 1649 р. (архівні матеріали).
5. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. — Ч., 1864.

Княжне село на Дарниці

1. Архив Юго-Западной Руси. Ч.8. Т. 4. — К., 1907.
- 2, 4. Гамалій Д. Матеріали з історії сіл Броварського району. — Нове життя, 1981.
3. Перепісні книги 1666 р. — К., 1933.
5. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
6. Історія Києва. Т.1. — К., 1986.
7. Трубачев О. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968.
- 8, 10. Местечко Борисполь в 17 веке. — К., 1892.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси. СПб., 1863–1882.
11. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.
12. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. — СПб., 1866.
13. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.

Кулаженці

1. МІСБКМ.
2. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.
3. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. — СПб., 1866.

Красне село

1. Киевская старина. Т. 35. — К., 1891.
2. Перепісні книги 1666 р. — К., 1933.
3. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
4. МІСБКМ.
5. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.
6. МІСБКМ (с. Вигурівщина).

Містечко майстрів

1. Черниговские епархиальные известия. — Ч., 1863.
- 2,3,5,8. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897.
- 4,6. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
7. Історія Києва. Т.1. — К., 1986.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси. —

- СПб., 1863 – 1882.
10. УАОСЛ.
11. МФЗБТШ.

Крем

1. Александрович М. Остерский уезд. – К., 1881.
2. Самоковасов Д. Древние города Росии. – СПб., 1873.
3. Похилевич А. Сказание о памятных местах Киевской губернии. – К., 1874.
4. 6, 7, 11. УАОСЛ.
5. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897 (материалы Любельского трибунала).
8. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
9. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905.
10. “За темпн”. Вища Дубешня, 1934.

Мокрець — світу кінець

1. Исторична довідка про село Мокрець (материалы сільської ради).
- 2, 3. Александрович М. Остерский уезд. – К., 1881.
4. Ткаченко М. Місто Остер (за Рум'янцевською ревізією). – К., 1925.
- 5, 9. Переписні книги 1666 р. – К., 1933.
- 6, 7. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
8. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. – СПб., 1866.

Калитянська околиця

1. УАОСЛ.
2. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
3. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897.
- 4, 5. План межування села Опанасів. Відділ картографії бібліотеки НАНУ ім. Вернадського.

Парня

- 1, 2, 5. УАОСЛ.
3. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
4. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. – СПб., 1866.
6. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905.

Село Ратибора

1. Александрович М. Остерский уезд. – К., 1881.
2. ПСРЛ. Лаврентьевская летопись. – М., 1950.
3. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897.
4. ПСРЛ. – М., 1950.
5. “Стахановець”. Броварі, 1956.
6. ПСРЛ. Новгородская летопись. – М., 1950.
7. Материалы шкільного краєзнавчого музею с. Погребів.
- 8, 12, 13. МФЗБТШ.

9. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
10. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. – СПб., 1866.
11. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905.

Десяняський городок

1. ПСРЛ. Лаврентьевская летопись. – М., 1950.
2. Александрович М. Остерский уезд. – К., 1881.
3. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897 (материалы Любельского трибунала).
4. Черниговские епархиальные известия. – Ч., 1863.
5. МФЗБТШ.
6. Боплан Г. Описание Украины. – СПб., 1832.
7. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
8. МІСБКМ.

Під лісом

1. Фольклорні матеріали, записані автором.

Русанівські солов'ї

1. ПСРЛ. Лаврентьевская летопись. – М., 1950.
- 2, 3, 4. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897 (материалы Любельского трибунала).
5. Александрович М. Остерский уезд. – К., 1881.
6. Аленский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария. – М., 1890–1900.
7. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905.

Княжі Рожки

- 1, 3, 4, 10, 13, 14. Александрович М. Остерский уезд. – К. 1881.
2. Точка зору автора.
- 5, 6. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894–1897.
- 7, 8, 9, 11, 12. УАОСЛ.
- 15, 16. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
17. МІСБКМ.
18. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905.

Рожеве село

- 1, 2, 3. МФЗБТШ.
4. Александрович М. Остерский уезд. – К., 1881.
5. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
6. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. – СПб., 1866.
7. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905.

Руда

- 1, 2. Александрович М. Остерский уезд. – К., 1881.
3. Гамалій Д. Броварські шляхи Кобзаря. – Броварі, 1996.
- 4, 5. МФЗБТШ.
6. Переписні книги 1666 р. – К., 1933.
7. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – К., 1885.
- 8, 9. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. – СПб., 1866.

Рудкові хутори

1. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
2. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.
- 3, 4. МІСБКМ.

Зазимські Піски

- 1, 2. Хижняк. Києво-Могилянська академія. — К., 1970.

Плоске на Смолянці

1. Гамалій Д. Матеріали з історії сіл Броварського району. Нове життя, Бровари, 1981.
2. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894—1897 (матеріали Любелського трибуналу).
- 3, 4. Александрович М. Остерский уезд. — К. 1881.

На семи полях

1. Переписні книги 1666 р. — К., 1933.
2. Переказ, записаний автором.
3. Александрович М. Остерский уезд. — К., 1881.
4. Черниговские епархиальные известия. — Ч., 1863.
5. УАОСЛ.
6. Киевские губернские ведомости. — К., 1868.
7. Максимович. Географический словарь Российской империи. — СПб., 1801.
8. Бобринский А. Гербовник Российской империи. — СПб., 1880.
- 9, 10. МІСБКМ.
11. Военно-исторический журнал. — М., 1992.

Біля Любеча і Великого Лугу

1. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. — Ч., 1851.
2. Історія Києва. Т. 1. — К., 1986.
3. Переписні книги 1666 р. — К., 1933.
- 4, 5, 6. УАОСЛ.
7. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.

Світло городища

- 1, 2, 3. Александрович М. Остерский уезд. — К. 1881.
4. Переписні книги 1666 р. — К., 1933.
5. МФЗБТШ.
6. Матеріал, зібраний учителем Світильнівської школи Ю. Дяченком.

Сотницький хутір

1. МІСБКМ.
2. Местечко Борисполь в 17 веке. — К., 1892.
3. "Стахановець", Бровари, 1939.
4. "Стахановець", Бровари, 1940.

Скибин

- 1, 2. МІСБКМ.

Свиноїдська атлантида

- 1, 2, 4. УАОСЛ.
3. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.

Над Старицею-рікою

1. Історія міст і сіл УРСР. Київська область. — К., 1973.
2. Стороженко. Фамильный архив. — К., 1908.
- 3, 7. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894—1897 (матеріали Любелського трибуналу).
4. Зиль А. Історія Бориспільщини. — Бориспіль, 1993.
5. Местечко Борисполь в 17 веке. — К., 1892.
- 6, 8, 9. Гамалій Д. Нове життя. Матеріали з історії сіл Броварського району. — Бровари, 1981.
- 10, 11. МІСБКМ.
12. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — К., 1885.
13. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям ревизии 1859 г. — СПб., 1866.
14. Первая всероссийская перепись 1897 г. Черниговская губерния. — СПб., 1905.
15. "Стахановець", Бровари, 1949.
16. Черниговские епархиальные известия. — Ч. 1893.

ЗЕМЛЯ ДАНИ

Ріка золоторогих турів

1. Черниговские губернские ведомости, 1861.
2. Ляскоронский В. История Переяславской земли с древних времен. — К., 1903.
3. Русов А. Описание Черниговской губернии. — Ч., 1894.
4. Маштаков П. Список рек Днепровского бассейна. — СПб., 1913.
5. Zrodla dziejowe. Warszawa, 1894—1897.
6. ПСРЛ. СПб., 1846.
7. Мовознавство. Т.14. — К., 1957.
8. Матеріали переяславського статбюро. — Киевская старина, 1882.
9. Н. Ганювер. Богдан Хмельницький. Летопись... Б.М. Фонди бібліотеки НАНУ ім. Вернадського.

Плависта земля

1. МФЗБТШ.
2. ПСРЛ. — М., 1950.
3. Маштаков П. Список рек Днепровского бассейна. — СПб., 1913.

Царські лови

1. Наказ Богдана Хмельницького 1657 р. — Київська старовина, №5, 1994.
2. Черниговский листок. — Ч., 1861.

Священный гай

1. МФЗБТШ.
2. Ляскоронский В. История Переяславской земли с древних времен. — К., 1903.
3. ПСРЛ. — М., 1950.
4. Спенко Лев. Мага віра. Нью-Йорк, 1972.

Бровица

1. УАОСЛ.

БРОВАРСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА

1. МІСБКМ.
2. Переказ, записаний автором у с. Скибині.

Зміст

Шановний читачу!	4
Золота очеретина як архаїчна міфологема	7
У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ	11
Золотий вершник	13
Міфологема золотой очеретини	19
Орея	25
Срібні ворота	34
Леванідові луки	46
Литовська Русь	58
Польські люстрації	71
Хмельниччина – Мала Русь	77
Руїна – Скавиччина	84
У казенному домі	91
Трете рабство	102
Втрачений час	114
Селянська війна	125
Вони вірили	138
Земля невідомих солдатів	152
Незгасима лампада	162
Великий руський народ	172
НА КАРТІ БРОВАРЩИНИ	179
Бобровий берег	181
Станція Бобринь	185
Богом дана земля	187
Бервиці	191
Браві вори	194
Гута	207
Оглав білохатий	208
Броварська Дарниця	218
Велика Димерка	225
Горовий хутір	231
Заворотичі	233
Зазимське попелище	238
Залісся	244
Калиновий куп	245
Калита золота	246
Княжне село на Дарниці	253
Кулаженці	257
Красне село	260
Містечко майстрів	262
Крем	270

Мокрець - світу кінець	274
Калитянська околиця	277
Парня	279
Село Ратибора	281
Деснянський городок	285
Під лісом	289
Русанівські солов'ї	290
Княжі Рожни	294
Рожеве село	298
Руда	301
Рудкові хутори	305
Зазимські Піски	311
Плоске на Смолянці	313
На семи полях	316
Біля Любича і Великого Лугу	325
Світло городища	329
Сотницький хутір	334
Скибин хутір	337
Свиноїдська Атлантида	339
Травень	342
Над Старицею-рікою	343
ЗЕМЛЯ ДАНИ	349
Деснянний берег	351
Ріка золоторогих турів	354
Плависта земля	359
Царські лови	363
Священний гай	368
Боровиця	372
БРОВАРСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА	376
ФОТОІЛЮСТРАЦІЇ	381
ПРИМІТКИ	387

Літературно-художнє видання

Гузій Володимир Миколайович

ЗОЛОТА ОЧЕРЕТИНА

Броварщина. Історико-краєзнавчі нариси
Українською мовою

Художник С.І. Клочко

Коректор Д.С. Обухов

Комп'ютерну верстку і комп'ютерний дизайн виконав Р.Д. Обухів

На плівку вивів М.І. Семиног

Підписано до друку 23.12.1997 р.

Друк офсетний.

Умов.-друк. арк. 20,7. Обл.-друк. арк. 22, 85.

Вид. № 36. Замовлення № 3787

Наклад 5000 прим.

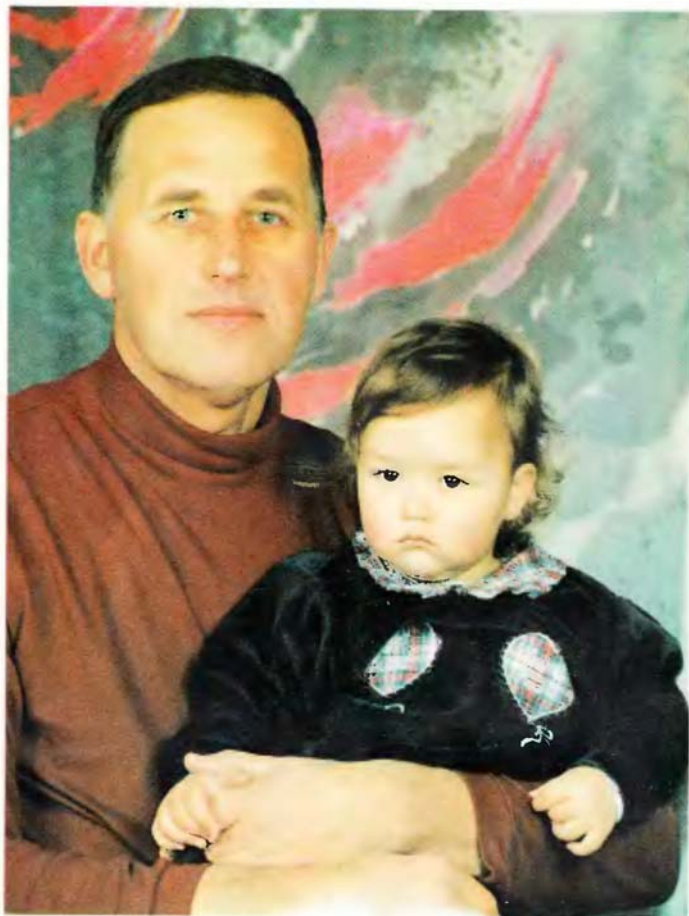
Видавець БМКП центр "Українська ідея".

255020, Київська обл., м. Броварі, вул. Незалежності, 7/47.

Надруковано з готових фотоформ у державному
поліграфічному підприємстві "Поліфаст".

255530, Київська обл., м. Фастів, вул. Соборна, 40;

тел. (04465)5-14-49.

Мій батько Микола Гузій пройшов усю війну від Бреста в 1941 р. до Відня і Порт-Артура в 1945 р. Було все: полон, концтабір, втрата товаришів, радість і горе. Та Бог оберігав його.

Я народився у вересні 1946 р. в с. Семиполках Броварського району на Київщині у старовинній українській родині. У дитинстві моїм вихователем був мудрий дід по матері Павло Василенко, який прожив на світі 97 років. Родові перекази моїх діда і батька, їхні розповіді про минувшину, про наше і навколишні села стали основою цієї книги.

Мій інтелектуальний багаж – два вузи і все життя самоосвіти. 27 років я віддав службі в Збройних Силах. Як офіцер Військово-повітряних сил, мав неспокійне життя і цікаву роботу.

У 1992 р. прийняв присягу на вірність Україні. Не за обов'язком, а за покликом серця. Почуваюся зобов'язаним зробити щось для України. Був би щасливий, аби ця книжка прислужила справі національного самоусвідомлення моїх земляків.

У мене росте внучка – люба Одарка. Я дуже хочу, щоб вона і її покоління були щасливими. Заради цього і написано книжку.

Володимир Гузій.